МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГАОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ЦОКУР Євген Георгійович

УДК

ДЖЕРЕЛА ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІЧНОЇ ВЛАДИ: В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

23.00.02 – політичні інститути і процеси.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук

Науковий консультант
Бабкіна Ольга Володимирівна
доктор політичних наук,
професор

Київ - 2011

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 10

1.1 Політична влада як об’єкт дослідження 10
1.2 Розвиток поняття громадянського суспільства в контексті легітимації політичної влади 48
1.3 Проблематика владної легітимності та її джерел в роботах українських та російських дослідників 61
1.4 Понятійно-категоріальний апарат та методи дослідження 80

РОЗДІЛ 2. ЛЕГІТИМНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ФАКТОРИ, ДЖЕРЕЛА, ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ ВТРАТИ 86

2.1. Визначення поняття «легітимація» та його місце в сучасній політичній теорії та практиці 86
2.2. Джерела та типологія владної легітимності 127
2.3. Вплив легітимаційних процесів на становлення та існування політичних режимів 163

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВЛАДНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 227

3.1 Історичні, культурологічні, ментальні та національні особливості легітимації влади в Україні 227

3.2 Взаємозв’язок становлення громадянського суспільства та легітимаційних процесів в сучасній Україні 268
3.3 Модель легітимаційного процесу в сучасній Україні 309
3.4 Особливості, джерела та перспективи легітимації влади в сучасній Україні 330

ВИСНОВКИ 352

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 363

ВСТУП

Сучасна система влади та владних відносин є доволі складною та багатоаспектною. Суспільно-політичний, соціальний, економічний розвиток та зміна світоглядних орієнтирів особистості та соціуму суттєво вплинули на процес владно-управлінської і державотворчої діяльності, засвідчивши недостатність науково-теоретичного та практичного потенціалу в цій галузі. І, незважаючи на те, що проблема влади, владної легітимності знайшла власне відображення в роботах доволі багатьох дослідників, вичерпного аналізу, адаптованого до політичних реалій сьогодення, досі не створено.

Зазначена проблема є такою, що динамічно змінюється і щоразу постає у новому ракурсі та розумінні. Тож дослідження проблематики владної легітимності в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства є доволі актуальним та практично значимим, виходячи з наявної інтенсифікації та ускладнення державотворчих процесів в сучасній Україні та світі. Розглядаючи дану проблему, особлива увага має бути приділена взаємодії інститутів громадянського суспільства та владних інститутів держави.

Вивчаючи головні аспекти дослідження проблеми легітимності влади та громадянського суспільства, головну увагу варто зосередити на розкритті поняття «громадянське суспільство» в історії політичної думки, його трансформації відповідно до зміни умов, цілей та засобів здійснення політичної діяльності. На основі порівняльного аналізу та дослідження досвіду зарубіжних країн слід виділити загальні риси та закономірності розвитку і зміни позицій громадянського суспільства у взаємодії з політичною системою країни, та вплив його інститутів на трансформацію уявлень про владу і її місце у суспільно-політичному житті.

Проблематика владної легітимності також є доволі актуальною та важливою. На протязі багатьох століть формувалися як теоретичні, так і практичні уявлення про способи та методи узаконення влади у державі. Шляхом спроб та помилок суспільство дійшло до певних, прийнятних як для політичної еліти, так і для суспільства способів легітимізації політичної влади. Легітимація політичної влади з

боку громадянського суспільства на сучасному етапі розбудови державності є запорукою стабільності, громадянського миру та поступального розвитку. Ці поняття є невід'ємною складовою як політичної теорії, так і практики здійснення політичної влади. Проте проблема взаємного впливу і, певною мірою, синхронізації процесів подальшого становлення інститутів громадянського суспільства та забезпечення легітимності політичної влади залишається ще недостатньо дослідженою. Особливо актуальною, важливою та цікавою є можливість дослідження процесу становлення, трансформації інститутів громадянського суспільства в умовах кризи владної легітимності та докорінних змін у політичній системі, державній політиці, суспільному житті.

Проблематика легітимності політичної влади є однією з найбільш практично зорієнтованих у сучасній політичній науці та конкретизованих щодо політичної ситуації, історії, менталітету та традицій певного суспільства. Тож універсальних концепцій немає, і кожен дослідник може зробити власний внесок в розробку цієї глобальної, актуальної та важливої проблеми створення, забезпечення та підтримки належного рівня життєдіяльності держави, суспільства, можливостей самореалізації особистості.

Історичний досвід минулого та реалії сьогодення надають значний обсяг відповідного матеріалу, використання якого робить можливим виявлення певних закономірностей, проблем та напрямків розвитку цього процесу. Значна кількість дослідників прямо чи опосередковано торкається даної проблематики, окреслюючи її головні риси та напрямки вивчення. Спроба дослідження зазначеної проблеми в комплексі є виправданою та актуальною. В міру ускладнення реалій політичного життя та політичних процесів у суспільстві з'являється необхідність більш поглибленого, тонкого, дієвого інструменту їх вивчення. Питання появи, функціонування та інших процесів, пов'язаних з громадянським суспільством та його роллю у житті держави та громади на сучасному етапі, вже не може розглядатися та досліджуватися відокремлено від інших важливих проблем політичної теорії. Тож поєднання в одному дослідженні проблематики громадянського суспільства та питань забезпечення легітимності влади є цілком

виправданим. Більш близький погляд на ці процеси дає змогу усвідомити їх взаємозв'язок, а за певних умов, і взаємозалежність. Споглядаючи проблему, через призму наявних політичних теорій та парадигм слід зазначити, що далеко не всі з них дають чітке уявлення про природу, минуле, сьогодення та майбутнє досліджуваних процесів.

Актуальність даної проблеми знайшла своє відображення не лише в численних наукових працях та розвідках, але і глобальних програмах таких світових інституцій як ООН. В подальшій розробці даної проблематики вбачаються широкі перспективи покращення як суспільно-політичних процесів в цілому у світі, так і підвищення статусу, значення та вдосконалення реалізації прав особистості в сучасному глобалізованому у всіх сенсах суспільстві.

Громадянське суспільство має враховувати присутнє в ньому різноманіття учасників, проблематики, форм діяльності, виступаючи відображенням соціально-культурного розмаїття глобального суспільства, та стати впливовим фактором заохочення громадян до участі у всіх проявах суспільного життя.

Споглядаючи історію та сьогодення різних політичних режимів та систем, структурних моделей організації діяльності органів влади та політичного управління, доходиш думки про, з одного боку, їх велике розмаїття, а з іншого – про спільність багатьох рис та їх складових. Звичайно, не можна однозначно виокремити ті закономірності та складові, які слід вважати стрижневими та моделеутворюючими, але необхідно, аналізуючи їх, сформувати власне бачення та розуміння вищезазначених процесів.

Зосередивши головну увагу на проблемі легітимності влади та діяльності громадянського суспільства в контексті легітимації – делегітимації, ми робимо спробу розглянути кризу владної легітимності, як важливу складову сучасної політики. В умовах постійних змін, прискорення темпу політичного життя, інтенсифікації політичних процесів та появи нових наукових парадигм, дана проблематика заслуговує на особливу увагу, оскільки формує глобальні та базові засади здійснення політичного управління. Існуючі теорії та концепції не вичерпують усі можливі варіанти та швидко застарівають.

Політичні реалії сьогодення, в контексті зазначеної проблематики дослідження, вимагають більш прискіпливого та ефективного розгляду вказаних питань, з урахуванням досвіду різних країн світу, накопичених знань та нових теорій. Розуміючи незбагненність усіх факторів та причин, що пов'язані з проблемою легітимності влади, все ж слід зробити спробу наблизити існуючі, іноді розпорошені наукові знання та практичний досвід, до реалій політичного життя сьогодення, та спробувати виявити ті закономірності і особливості даного процесу, які дозволять більш вміло і ефективно здійснювати керівництво суспільством та державою, уникаючи небезпечних для останніх наслідків та дій.

Слід зазначити, що проблема набуття та втрати легітимності політичної влади була та залишається актуальною для більшості країн на протязі усього часу їх існування. Легітимність влади настільки нестабільна складова політичного життя, що потребує постійної уваги до себе та пошуку щоразу нових методів та шляхів підтримання. Тож дана проблематика весь час залишається актуальною, а дослідники розробляють та пропонують все нові теорії та ідеї стосовно як самого терміну «легітимність влади», так і ефективних шляхів її забезпечення.

Отже, дослідження проблем джерел легітимності політичної влади в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства є актуальним як з точки зору політичної теорії, так і виходячи з практичних аспектів державотворення у сучасній Україні.

Метою роботи є дослідження практики державотворення в контексті теорій та джерел легітимності політичної влади в історичних та суспільно-політичних умовах сучасної України, а також, комплексний аналіз різних концепцій та теорій політичної легітимності, процесу легітимації, громадянського суспільства в контексті їх взаємодії з владними інституціями держави.

В дослідженні автор за основу бере твердження про те, що проблематика легітимності політичної влади є більш складною та багатоаспектною категорією політичної науки, ніж це вважалося та вважається. Пропонується авторське бачення як категорії легітимності, так і пов'язаних з нею суспільно-політичних процесів. Легітимність вже неможна розглядати лише як елемент влади та владних відносин.

Це самодостатня категорія політичної науки, яка пронизує усі сфери життя та діяльності. Автор намагається ввести нове розуміння терміну «легітимність» через призму її джерел та реалізації, а також пробує довести невідворотність та науково-практичну обумовленість взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємодії легітимаційних дій державних інститутів та інституцій громадянського суспільство заради обопільного блага. Також розглядаються різні аспекти легітимності та дотичних до неї проблем, що дозволяє створити теоретичну модель системи політичних відносин в контексті легітимаційних процесів. Наукова та практична значимість одержаних результатів продиктована унікальністю та малодослідженістю як проблематики легітимності взагалі, так і джерел владної легітимності зокрема. В роботі реалізована спроба комплексного аналізу феномену владної легітимності, головних його складових та факторів, що впливають на ефективність легітимаційного процесу. Це знайшло відображення в наступних положеннях наукової новизни дослідження:

1. В дослідженні зроблено спробу переосмислення поняття «легітимність» та її місця в сучасній політичній теорії та практиці;
2. Зроблено акцент на комплексність та багатоаспектність проблематики легітимності;
3. Розглянуто різні форми прояву та впливу легітимності на суспільно-політичне життя;
4. Досліджено поняття «легітимаційний потенціал» суспільства;
5. Систематизовано теорії та концепції щодо джерел легітимності політичної влади;
6. Розроблено та запропоновано авторську модель легітимаційного процесу;
7. Створена авторська типологізація елементів легітимності та методів її практичного досягнення;
8. Встановлено систему взаємодії легітимаційних процесів та розбудови інституцій громадянського суспільства;
9. Проаналізовано стан, особливості та перспективи легітимаційних процесів в сучасній Україні;

10. Запропоновано авторське бачення етапів реалізації ідеї громадянського суспільства в Україні;
11. Розглянуто причини настання та особливості кризи владної легітимності та делегітимації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні висновки, практичні пропозиції та рекомендації, запропоновані автором в даній роботі, дають можливість більш виважено та предметно підійти до подальшого дослідження проблематики легітимності в контексті її взаємодії з інституціями громадянського суспільства.

Матеріали дослідження можуть бути застосовані, як у подальших теоретичних розробках даної проблеми, так і в практичній політиці та державному управлінні, зокрема в умовах сучасної перманентної кризи владної легітимності в Україні.

Положення, наведені в дослідженні, теорії, схеми та моделі також можуть бути використані для розробки і практичної реалізації навчальних курсів для студентів – політологів та управлінців – з метою розширення їх світогляду, наукового кругозору та підготовки до діяльності в органах державного і політичного управління, а також у системі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державного управління та самоврядування України.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1 Політична влада як об’єкт дослідження

Аналіз науково-теоретичних підходів у дослідженні феномену політичної влади. Проблема виникнення влади та владних відносин

Розвиток та ускладнення суспільних відносин, формування великих людських спільнот обумовило виникнення певних регулюючих, стримуючих та організуючих механізмів та процесів, які б спонукали та сприяли перетворенню первісного хаосу в єдино можливу, з огляду на специфіку життя людства, організуючу силу, направлену на конструктивний та поступальний розвиток. Такою організуючою силою виступила влада. На сучасному етапі розвитку науки поки достеменно не встановлено, які соціальні, психологічні, біологічні чи інші підґрунтя сприяли появі та ствердженню влади, як організуючої сили суспільства.

Влада завжди виступала і як найбільше суспільне благо, і як найбільше зло, і як найбільша загадка [60, 41].

Осмислюючи феномен влади в цілому, ми звичайно ж повинні визнати, що маємо справу з явищами різного плану. Це і явища, що характеризують середовище і сферу влади, і явища, що демонструють різноманіття видів і форм самої влади, і занурення світу влади в загальну картину суперечливої дійсності, багатогранного життя нашої унікальної планети і всесвіту, і ті вражаючі властивості влади, які невблаганно ваблять до себе людину — здобувача влади, перш за все державної.

Будучи невід'ємною стороною соціального життя, влада розвивається в процесі еволюції людського співтовариства, набуваючи тієї або іншої форми залежно від різних етапів історичної еволюції і суспільних змін. Як неодмінний супутник розвитку суспільства влада виникла задовго до появи держави і його політичної сфери. Приблизно 40 тис. років вона існувала в додержавних і

дополітичних формах, виступаючи як спосіб підтримки балансу внутрішньоклановых відносин у вигляді панування вождів, шаманів і інших лідерів первісних суспільств. З моменту утворення держави, тобто протягом останніх 5 тис. років, влада існує і в своїй політичній, публічній формі.

Складний і навіть таємничий характер владного примусу перетворив владу на один з найпривабливіших для людини об'єктів вивчення. З найдавніших часів і в доступних їм формах люди намагалися усвідомити загадки і закономірності цього явища.

В даний час в науковій літературі можна віднайти більше 300 визначень влади. Більшість з них, трактуючи її як явище соціальне, тим самим розкривають і природу політичної влади

Труднощі концептуалізації влади і відсутність згоди в її розумінні породили сумніви в необхідності такого поняття, в його науковій корисності і придатності для проведення досліджень соціальної практики. Деякі автори вважають поняття влади таким невизначеним, що від нього слід відмовитися або, принаймні, всіляко уникати. В зв'язку з цим Дж. Марч назвав «владу» поняттям, що «розчаровує» [177, 82-83].

Сумніви в необхідності концептуального аналізу влади ще більш посилилися після появи ідеї «сутнісної оскаржуваності політичних понять», що розділяється нині багатьма дослідниками. Поняття влади, згідно С. Льюксу, є сутнісно оскаржуваним і «невикорінно ціннісно-залежним, воно неминуче породжує нескінченні диспути з приводу його змісту і використання». Льюкс відкидає можливість досягнення загальноприйнятої концепції влади. Більш того, він переконаний, що сама спроба її створення є помилковою, оскільки дослідників цікавлять різні аспекти влади, і загальне поняття не може бути застосовано у всіх ситуаціях. У зв'язку з цим неминуче виникає питання про доцільність концептуального аналізу: який сенс прагнути до строгого визначення влади, якщо це неможливо у принципі?

Проте така необхідність існує, перш за все тому, що вітчизняній соціологічній і політологічній літературі з проблем влади не вистачає саме чіткості і усебічності у

визначенні змісту поняття влади, уточненні його об'єму і вигляду. Результатом цього стало його украй нестроге вживання. Нерідко дослідники допускають настільки вільне тлумачення поняття влади, що створюють масу псевдопроблем, а часом просто говорять на різних мовах, не розуміючи своїх опонентів. Під владою стало модним розуміти все що завгодно, і це має місце не тільки в публіцистиці і пропагандистських статтях, але і в серйозних теоретичних працях. У соціально-філософській і політологічній літературі з'являється багато загальних міркувань про владу, які звичайно можна з повним правом віднести і до будь-яких інших явищ, хоч якось пов'язаних з дією одних людей на інших, або з сферою політики в цілому. Влада виявляється невиокремленою від таких понять як вплив, примус, управління, детермінація, сила, причина, соціальний контроль, панування, політична система та ін.; мало хто звертає увагу на такі дрібниці як сфера і межі застосування поняття, його чіткість і однозначність, смислові нюанси і специфіка [109].

Різнобічні теоретичні уявлення про владу роблять акцент на її різноманітних сторонах і аспектах.

У політичній науці і політичній філософії не існує єдиного теоретико-методологічного підходу до аналізу феномена влади, інтерпретації цього поняття. Класичне поняття влади так званого політичного реалізму у багатьох відношеннях схоже з поняттям бога у схоластів: влада розкривається як інструмент політики, і одночасно як вища мета політичної дії і її першопричина. З іншого боку, влада бачиться як матеріальне благо, а значить, вона може бути завойована, втрачена, збільшена або зменшена; вона характеризується навіть як «гроші політики» [109].

Влада стала ключовим поняттям в політичній науці не тільки через її значущість для аналізу політики і суспільства в цілому. Це пов'язано і з традиційним сприйняттям влади, як чогось дуже важливого, що визначає хід подій і характер соціальних відносин. Влада звичайно асоціюється з головними політичними проблемами, державними рішеннями, основними принципами соціального устрою суспільства. Разом з багатством і славою, влада належить до найважливіших цінностей; вона підносить людину на вершини соціальної ієрархії, символізуючи її

життєвий успіх. Але одночасно влада, як і гроші та золото, набула поганої репутації, оскільки часто ототожнюється з насильством, примусом, несправедливістю і обмеженням свободи людини. Боротьба за владу, як правило, супроводжується обманом, лицемірством, корупцією, (знову ж таки) насильством і кров'ю. Такий імідж влади стимулює суспільний інтерес до вивчення даного явища і забезпечує популярність самого терміну.

Протоідеї наукового дослідження влади відносяться ще до часів Античності. Особливості трактування феноменів влади та політики визначалися багато в чому ментальними характеристиками членів античного суспільства, громадян міста-держави – поліса. У суспільній свідомості провідною була думка щодо переважання державного інтересу над інтересом особистим, приватним, отже і провідною метою філософів було обґрунтування ідеальних форм держави і відповідно способів здійснення влади в ній. Суб'єктами влади визначалися переважно «кращі відбірні» вільні громадяни, що в силу своїх чеснот могли реалізувати принципи ідеальної держави. В якості таких суб'єктів Платон розглядає філософів, наділених виключними моральними характеристиками і інтелектуальними якостями, що є результатом спеціального виховання. Аристотель також вважав, що участь людини у політичному житті, реалізація певних владних функцій залежить від її інтелектуальних здібностей, моральних якостей та громадської активності. За Аристотелем участь громадян в управлінні є одним із ефективних засобів виховання громадянськості у жителів поліса, а відсторонення громадян від цієї участі – джерело ворожнечі до держави та її нестабільності. Аристотель писав: «Чи можуть ті, що не беруть участь в управлінні державою, дружньо відноситися до державного строю?» [109, 25-26].

Розвиток ідей влади у період Середньовіччя характеризується обґрунтуванням божественного походження державної влади, якою наділяється монарх-суверен, що виступає єдиним суб'єктом влади, і відповідно відлучає від впливової участі у державних справах інших громадян.

Посилення третього стану у Європі, криза монархічної держави та католицької церкви, що виступала її ідеологічним провідником, призвели у XV – XVI століттях

до появи руху Реформації. В рамках реформаторської ідеології відбулися значні зміни у трактуванні сутності влади та кола її потенційних суб'єктів. Таким чином відродився інтерес до феномену співучасті у політиці. Однак співучасть в політиці мислителями нової епохи розглядалася лише як засіб, як ідеальна модель політичної стратегії для правителя (Макіавеллі), носіїв суверенітету у різних формах правління (Боден), форм та принципів правління (Монтеск'є). Проте більшість концепцій політичної участі цього періоду все ж містить акцент щодо обмеження влади суспільства: громадяни розглядаються переважно як носії «електоральної влади». Монтеск'є, зокрема, зазначає, що «участь народу у правлінні має бути обмежена обранням представників». Самі ж представницькі збори не мають виносити рішення з конкретних питань, а лише створювати закони та наглядати за їх виконанням, причому переваги у обранні в представницький орган мають бути надані людям, «які відзначаються перевагами народження, багатства або почестей» [109, 25-26].

Перша спеціальна спроба визначити владу як поняття пов'язана з ім'ям Т. Гоббса. Фактично Т. Гоббс і заклав основи «каузальної» концепції влади. Відзначаючи роль Т. Гоббса, як «батька» каузального пояснення влади – пояснення влади як специфічного причинного відношення, – С. Клегг справедливо підкреслює, що "якби не було Т. Гоббса і його робіт, то навряд чи пануюча каузальна концепція влади була б такою глибоко обґрунтованою і впливовою». Влада, за Т. Гоббсом, – це диспозиційне поняття, воно виражає потенціал суб'єкта влади досягти гарантованого підпорядкування об'єкта і контролювати об'єкт. Влада існує навіть у випадку, якщо суб'єкт не реалізує здатність підпорядкувати об'єкт, що є у нього. Відповідно до своїх уявлень про природу людини, Т. Гоббс розглядає владні відносини як асиметричні і конфліктні – такі, що відображають панування одних людей над іншими [109, 25-26].

Основоположник діалектичного матеріалізму К. Маркс визначає, що політичною владою є будь-яка заснована на примусі влада однієї групи людей по відношенню до іншої.

Подальший розвиток ідеї влади у її людському вимірі належить Томасу Джефферсону. На його думку, управління країною, в якому бере участь кожен

громадянин, має бути організоване як союз республік, починаючи від федеральної і закінчуючи республікою найменшої територіальної громади. «І все це, – писав він, – міцно об’єднується завдяки тому, що кожному громадянину доручається частина управління народними справами».

Особливе місце в політичній думці XIX століття належить працям А. де Токвіля, який проаналізував владу в США як свого роду реалізацію «суспільного договору», «консенсус» базових верств суспільства із його правителями для реалізації і дотримання певних цінностей [109].

Наступною віхою в історії аналізу влади стала концепція Макса Вебера, в якій поняття влади набуло цілком сучасної чіткості і визначеності. Вебер розглядав владу як «вірогідність того, що актор буде в змозі реалізувати свою волю в соціальному відношенні всупереч опору, незалежно від того, на чому ця вірогідність ґрунтується». У веберівському визначенні підкреслюються наступні основні риси влади:

1. Влада не є приналежністю індивідів, а існує у відносинах між ними;

2. Влада повинна визначатися в термінах вірогідності, можливості;

3. Основу влади можуть складати будь-які речі, властивості або відносини;

4. Влада завжди проти когось, вона припускає конфлікт і дії всупереч інтересам людей.

Як і Т. Гоббс, М. Вебер розглядає владу як навмисне асиметричне відношення між індивідами (але не групами або спільнотами). На відміну від авторитету, влада пов'язана не з соціальними позиціями або ролями, а з персональними якостями індивідів.

М. Вебер, проте, вважав поняття влади «соціологічно аморфним», оскільки будь-яка якість людини і будь-який збіг обставин можуть створити ситуацію, де індивід дістане можливість вимагати підпорядкування своїй волі. Тому він вважав за краще користуватися чіткішим, з його точки зору, поняттям «панування» (Herrshaft), яке він розглядав як окремий випадок влади (можливість примусити певну групу людей покорятися певній команді) [108].

Теоретичне осягнення феномену влади у XX столітті відбувається у рамках різних суспільних наук та у філософському дискурсі загалом. До аналізу поняття зверталися багато філософів, соціологів та політичних мислителі з світовим ім'ям, зокрема, Б. Рассел, Ч. Мерріам, Х. Лассуелл, Т. Парсонс, Х. Арендт, Р. Даль, Р. Арон, М. Фуко, Е. Гідденс, Б. Беррі, С. Льюкс та ін.

Починаючи з 50-х років XX століття, об'єм «кратологічної» літератури став різко зростати. Істотний внесок в розробку концепції влади внесли Р. Берштедт, Д. Картрайт, Ф. Оппенхейм, П. Блау, Д. Ронг, Дж. Найджел, Дж. Дебнем, Т. Болл, Д. Болдуїн, У.Конноллі, Т. Вартенберг, С. Клегг та інші дослідники. У вітчизняній соціально-філософській, соціологічній, юридичній і політологічній літературі також накопичений певний концептуальний досвід дослідження влади. Проте традиції ці не такі глибокі. Аж до 60-х років вивчення влади як суспільного явища практично відсутнє, а саме поняття «влада» не мало самостійного місця в системі соціальних понять і звичайно ототожнювалося з поняттям «державна влада». Вперше його було введено в круг дослідницьких проблем лише в 1963 році в статті А.І. Корольова і А.Е. Мушкіна «Держава і влада». Першим значним дослідженням стала монографія Н.М. Кейзерова (Влада и авторитет. Критика буржуазных теорий. – М, 1973). Пізніше з'явилися роботи з цього питання, зокрема присвячені (повністю або частково) визначенню поняття влади і її окремих видів. Це роботи Т.А. Алексєєвої, Р.П. Алексюка, В.Н. Амеліна, А.Г. Анікевича, М.І. Байтина, Ю.М. Батурина, Б.Н. Бессонова, І.Л. Болясного, А.А. Дегтярьова, А.І. Демидова, С.І.Дудника, А.І. Кима, Н.А. Комлевої, І.І. Кравченко, В.Г. Ледяєва, А.А. Лузана, Б.М. Макарова, А.Ю. Мельвіля, В.В. Меншикова, Н.И. Осадчего, Е.В. Осипової, В.А. Подороги, Н.М. Степанова, В.Л. Усачова, Е.І. Фарбера, Г.Г. Філіппова, Е.Б. Шестопал і ін.

З огляду на багатогранність феномену влади, виникає певна складність у її визначенні. Існує не лише велика кількість концепцій, теорій та трактувань, а і кілька способів їх класифікації.

Труднощі у визначенні поняття і розкид думок, що зберігається, з приводу його змісту пов'язані з наступними обставинами.

По-перше, семантика слова «влада» вкрай варіативна. Термін «влада» використовується часом для позначення абсолютно різнорідних явищ. Останні, у свою чергу, допускають різні інтерпретації. Влада може розглядатися в економічних категоріях обміну і розподілу, на основі психологічних моделей особи і комунікації, соціологічних моделей організації праці і управління, політичних моделей лідерства, раціонального вибору, і т.п.

По-друге, дослідницьке завдання ускладнює так звана «проблема існування». Повсякденний досвід свідчить про присутність влади (на відміну, наприклад, від нереалізованих ідеалів свободи і рівності). Проте, її емпірична фіксація викликає чималі труднощі. Влада за своєю природою невидима, і реальність не може підказати нам прямо, яка концепція влади є правильною.

По-третє, існують епістемологічні джерела розбіжностей з приводу змісту поняття. Концепції влади мають різні методологічні підстави і тісно пов'язані з філософськими метапроблемами і методами соціального пізнання. Вони «вбудовані» в більш загальні соціальні теорії – поведінки, соціального контролю, політики, суспільства, їх зміст відповідає евристичному діапазону цих теорій, їх логіці і специфіці. Нарешті, аналіз влади і її визначення знаходяться під впливом особи дослідника, його теоретичних переваг, стилю мислення, досвіду і освіти [109, 8-10].

У відповідності до свого предметного поля філософія, соціологія, психологія, юриспруденція трактують феномен влади, його сутність та структуру. Суттєвою відмінністю політологічного підходу у дослідженні влади є значне збагачення його пояснювального потенціалу завдяки використанню всіх перерахованих вище концепцій. Отже, можна говорити про психологічні, соціологічні, філософські, юридичні та, власне, політологічні теорії влади.

Предметом **психологічного дослідження** влади є особистість, як носій влади чи об’єкт владного впливу. Достатньо впливовою школою у психології влади є психоаналіз. Розгляд проблеми влади в ній відбувається через призму особистості, перш за все політичного лідера. Починаючи з робіт А. Адлера, розповсюдженою є традиція розгляду прагнення до влади та її здобуття як компенсації реальних або

уявних дефектів особистості. Зокрема, такої точки зору дотримується Г. Лассуел, А. Джордж, Д. Оффер, Ч. Строзаер. В своїй роботі «Психопатологія та політика» Г. Лассуел розробив гіпотезу, відповідно до якої певні люди мають надзвичайно сильну потребу у владі та/або в інших особистих цінностях, таких як кохання, повага, моральна чистота, як в засобах компенсації травмованої або неадекватної самооцінки. А. Джордж в роботі «Влада як компенсаторна цінність» стверджує, що всі політичні лідери є такими, що прагнуть до влади. Отримавши її, вони часто намагаються переробити політичні інститути, по-іншому інтерпретувати та розширити функції політичних ролей або створити нові, які задовольнили б їх потреби. В концепції Г. Лассуела «влада – це деяка цінність». Людина відчуває потребу у володінні нею або переживанні досвіду санкцій або впливу по відношенню до інших людей. Інший погляд на потребу у владі пропонує Д. Вінтер. У роботі «Потреба у владі» він доводить, що потреба у владі є соціальним мотивом, і тому тісно пов'язана із президентською поведінкою. Показником потреби у владі для поведінки політичного лідера є обіймання позиції, що дає формальну соціальну владу [109].

Соціологічні концепції влади акцентують увагу на соціальних відносинах з приводу влади. Зокрема, Ж. Тощенко визначає, що предметом соціології влади є свідомість і поведінка, по-перше, тих, хто здійснює політичні функції управління. Мова йде про активного суб'єкта (актора) політичної влади, який представлений державними установами, керівництвом політичних партій, лідерами суспільних рухів та організацій, що претендують на вплив на політичне життя країни, а також учасниками громадських ініціатив, що мають на меті долучитися до розподілу та використання владних повноважень. По-друге, соціологія влади вивчає свідомість та поведінку масового представника офіційної влади – державних чиновників, членів політичних партій, організацій, рухів. По-третє, для соціології влади вкрай важливо з'ясувати стан всіх (або більшості) людей з політичними структурами, характер їх взаємин з офіційними організаціями, ступінь їх (людей) готовності сприяти, протистояти або нейтрально відноситися до політичних змін, що відбуваються в державі та суспільстві [188, 12-23].

В соціології влади можна виділити перш за все групу секційних та несекційних концепцій влади.

Перша традиція, що визначається як «секційна (групова) концепція влади» або як «традиція реалізму» що йде від Т. Гоббса і М. Вебера, представлена в роботах Г. Лассуелла и Е. Кеплена, Р. Даля, Д. Картрайта, С. Льюкса, Е. Гідденса та інших авторів. Влада розглядається тут як асиметричне відношення, що включає актуальний або потенційний конфлікт між індивідами. Вона виникає в тих соціальних взаємодіях, де один з суб'єктів володіє здатністю впливати на іншого, долаючи його опір. Влада концептуалізується як влада над кимось, як «відношення нульової суми», в якому зростання влади одних індивідів і груп означає зменшення влади інших індивідів і груп.

Друга традиція – «несекційна концепція влади» – відкидає ідею «нульової суми», допускаючи, що влада може здійснюватися до загальної вигоди. У даній традиції вона розглядається як колективний ресурс, як здатність досягти якогось суспільного блага; підкреслюється легітимний характер влади, її приналежність не окремим індивідам або групам, а колективам людей або суспільству в цілому. Сучасними представниками цієї традиції, коріння якої сходить до Платона і Арістотеля, є Т. Парсонс Х. Арендт і, в якійсь мірі, М. Фуко [109, 27-28].

Сучасні дискусії про владу відкриваються роботами Дж. Марча і інших дослідників, опублікованими в 1950-х – на початку 1960-х років. У них аналіз поняття влади вже стає усестороннім, систематизованим, перетворюючись на найважливіший елемент дослідження владних відносин в суспільстві і його окремих сферах.

Г. Лассуелл і Е. Кеплен, як і інші представники біхевіористської школи, прагнуть включити концепцію влади в свою теорію людської поведінки. Вони використовують поняття влади не для опису держави і урядових установ, а для розуміння того, «що люди говорять і роблять».

Влада розглядається ними як *вид впливу:* це процес впливу на діяльність інших людей за допомогою використання (або погрози використання) суворих заходів у разі непокори.

До концепцій, що розвиваються в руслі веберівської традиції, відноситься і концепція влади Р. Даля. Разом з багатьма іншими дослідниками, Даль розглядає владу як контроль *за поведінкою*. Р. Далю належить інтуїтивна ідея влади.

Зведення влади до її поведінкових, таких, що безпосередньо спостерігаються, форм стало об'єктом критики з боку американських дослідників П. Бекрека і М. Беретца, чий внесок у розвиток уявлень про владу асоціюється з ідеями «неприйняття рішень», «мобілізації схильностей» і «другою особою влади» [109].

У 1974 році була оприлюднена робота С. Льюкса «Влада: радикальний погляд». С. Льюкс **с**прийняв критику П. Бекреком і М. Беретцом далівського «одновимірного» погляду на владу, але зазначив, що і їх «двомірна» концепція не охоплює всіх форм існування влади. С. Льюкс підкреслив, що як плюралісти, так і їх критики неправомірно зводять аналіз влади виключно до її поведінкових аспектів. Сфера влади, на його думку, не обмежується поведінкою (діями і бездіяльністю), а включає і контроль над цінностями та переконаннями. Він піддав критиці П. Бекрека і М. Беретца за те, що ті інтерпретували відсутність конфлікту (відкритого або прихованого), як консенсус відносно існуючого розподілу цінностей. Тим самим П. Бекрек і М. Беретц, пише С. Льюкс, «фактично; виключають (за визначенням) саму можливість помилкового або манипульованого консенсусу» [109, 35-38].

Залишаючись в цілому в рамках тієї ж веберівської традиції, П. Блау, Дж. Хоманс, Дж. Зібаут і Х. Келлі, Р. Емерсон, Б. Беррі, Дж. Херсаньї запропонували дещо інше пояснення влади і механізму її функціонування, прагнучи вписати поняття в теорію соціального обміну. Влада розглядається тут в термінах економічного аналізу, що фокусує увагу на вигодах і витратах, що отримують актори в процесі їх взаємодії.

Однією з найбільш розроблених концепцій влади в теорії обміну є концепція П. Блау. П. Блау вважає владу різновидом соціального обміну, визначаючи її як здатність індивідів або груп нав'язати свою волю іншим всупереч їх опору за допомогою загрози покарання або відмови в регулярних винагородах, оскільки і перше, і друге, кінець кінцем, виступають як негативні санкції.

Д. Ронг розглядає «владу» як диспозиційне поняття, тобто характеризує її як можливість, здатність, потенціал, який може бути реалізований (а може залишитися і нереалізованим) у дії. Проте на відміну від багатьох інших спроб визначити владу в диспозиційних термінах, він підкреслює реляційний характер влади, уникаючи розгляду її як «ув'язненої в самому суб'єкті влади, звідки вона впливає на інших людей» [109, 41-42].

У якості другої традиції можна виділити антропологічний підхід, представлений в роботах М. Годел'є та В. Лап'єра. Моріс Годельє, дослідник форм виробництва й влади в примітивних суспільствах, більше 20 років вивчав еволюцію племені Баруя, відкритого на Новій Гвінеї в 1951 р. У працях «Обрії, шляхи марксизму в антропології» (1973 р.), «Інцест, споріднення, влада» (1990 р.) і ряді інших М. Годельє викладає своє бачення проблем політичної антропології.

У трактуванні М. Годельє влада-панування містить у собі два елементи: насильство пануючих і згода підлеглих з пануванням; головним же, на думку вченого, є фактор згоди. Прагнучи визначити причини існуючої в суспільстві згоди підлеглих з пануванням, М. Годельє звертається до аналізу колективної свідомості. Вчений висуває гіпотезу, що в очах підлеглих діяльність пануючих має представлятися як службова стосовно них. Тільки в цій перспективі їхня влада може здаватися «легітимною», і тоді «боргом» для підлеглих стає служіння тим, хто служить їм. Таким чином, щоб народилася згода, заснована на визнанні «необхідності» у поділі суспільства, й на пануванні одних над іншими, потрібно, щоб пануючі й підлеглі розділяли одні й ті ж переконання.

Моріс Годельє аналізує також співвідношення соціальної стратифікації та політичної влади. У його концепції різним формам соціальної ієрархії відповідають різні форми держави: станам – антична держава-місто, кастам – королівства Індії, класам – держави капіталістичної формації. Однак М. Годельє висуває тезу про відсутність твердого зв'язку між зміною соціальної структури й зміною політичної форми.

Жан-Вільям Лапьєр є автором робіт: «Есе про підстави політичної влади» (1968 р.), «Жити без держави?» (1977 р.), «Політична влада й мови» (1988 г.).

Визнаючи універсальність політичної влади, як для архаїчних, так і для історичних суспільств, дослідник розробив їх класифікацію, критерієм якої став ступінь складності й спеціалізації організації політичної влади, що відповідає певному щаблю політичного розвитку.

Третій підхід в соціології влади можна умовно визначити як ресурсний. Представники цього напрямку вважають, що «влада є контроль над значущими для суспільства ресурсами через володіння ними із обмеженнями» [34].

Виділяється два значення поняття «політичний ресурс» – «остенсивне» (наочне) та «телеологічне» (цільове). Ресурси в остенсивному сенсі передбачалися явно вираженими та легко обчислювальними – гроші, товар, зброя, населення. Основна проблема – складність у підборі деякого універсального, «родового» ресурсу, тому що за деяких умов ресурси можуть розглядатися як владні, а за інших – не мають до влади прямого відношення. Наведені недоліки остенсивного способу визначення ресурсів сприяли широкому використанню у дослідженнях телеологічного аналізу, при якому визначення політичного ресурсу представлено як все, що індивід або група можуть використовувати для впливу на інших. Певною мірою до ресурсного напрямку в соціології влади можна віднести концепцію А. Гелена, який вважає що владою володіє той, хто може або ефективно задовольняти інтереси та потреби, або серйозно загрожувати їм.

Заслуговує уваги комплексний соціологічний аналіз феномену влади, здійснений С. Фроловим. Звертаючи увагу на виняткову багатогранність влади як соціального явища, він пише: «Влада має безліч ступенів, відтінків і форм прояву від голосного окрику до шепоту, від спалаху роздратування в маленької дитини в її бажанні впливати на поведінку матері до мобілізації в армію величезної кількості людей. Для того щоб трохи впорядкувати безліч владних форм, вчені вдаються до побудови абстрактних ідеальних моделей влади». С. С. Фролов наводить три такі відомі моделі:

1) потенційна влада, що припускає нагромадження ресурсів влади й тісний зв'язок з певними соціальними позиціями й ситуаціями в суспільстві й соціальних групах;

2) влада репутації – влада, що належить певним особистостям і групам, які добре відомі в суспільстві;

3) влада ухвалення рішення, що показує ступінь участі індивіда або групи в контролі за ухваленням рішення, у керуванні соціальними об'єктами.

До **філософських концепцій** влади можна з впевненістю віднести ті, у яких влада постає у якості загальної абстракції, універсального регулятора суспільного життя, що розглядається крізь призму етичних категорій, а також ті, автори яких намагаються, використовуючи широкі узагальнення, здійснити системний аналіз влади від «влади-ідеї» до «влади-реальності». Зокрема, Ж. Баландьє визначає владу як наслідок необхідності боротися проти ентропії, що загрожує всякому суспільству безладдям, як загрожує всякій іншій системі. Системний розгляд феномену влади здійснює Р.А. Хомєлєва, пропонуючи онтологічну концепцію влади. Автор пропонує розглядати владу у трьох її вимірах: матеріальному, психологічному та духовному. Матеріальна природа влади представляє собою сукупність тих об’єктивних, речово-енергетичних, технологічних, антропологічних передумов та умов, під визначальним впливом яких сутнісні відносини влади такі, як володарювання, підпорядкування, вплив, контроль та управління, набувають своє видиме зовнішнє «соціальне тіло» та організацію. Це в першу чергу, відносини власності, форми і принципи організації праці, соціально-орієнтований ринок. Психологічний вимір влади показує, наскільки великою є залежність влади від соціально-психологічних детермінант – традицій, звичок, коливань суспільних настроїв, особистих якостей людей, що йдуть до влади, і, нарешті, якою є ступінь соціалізації самої влади, її адаптованість у тому соціокультурному просторі, в якому вона проявляє силу свого владного впливу, провадить свої рішення, враховуючи національні культурно-історичні традиції, звичаї, норми та цінності даного суспільства. Онтологічний статус влади проявляє себе і на рівні її духовної природи і означає себе в якості сутності політичної волі, як «турботи», що охоплює всі сфери і аспекти людського буття [214].

В цьому ж контексті розглядається влада і в роботі Дегтярьова. Він виділяє три проекції («площини») влади й впливу: 1) символічна влада (відносини

«панування й підпорядкування», відповідно до домінуючих цінностей суспільства, визначальний легітимний порядок), 2) структурна влада (відносини «контролю й впливу», пов'язані з регулюванням ресурсів і розподілом зон впливу між елементами політичної системи) і 3) інструментальна влада (відносини «керування й тиску», що визначають ресурси та способи взаємної дії зустрічних процесів управління людьми з боку правлячої верстви й тиску на правлячі структури суспільства.

Юридичні концепції влади представлені перш за все в роботах відомих французьких правознавців Ж. Веделя, М. Дюверже, Ж. Бюрдо й ін.

Жорж Бюрдо – професор права – майже сорок років викладав право на юридичних факультетах. Він - автор одного з перших підручників з політичної науки «Метод політичної науки» (1959 р.). Особливе місце в науковій творчості Ж.Бюрдо займає його десятитомний «Трактат з політичної науки», що витримав у Франції кілька видань.

Жорж Бюрдо є прихильником методологічного синкретизму, що дозволяє досягти всебічного пізнання політичних феноменів. Він виступає прихильником комплексних досліджень політичних явищ, що означає для нього, як правознавця, звертання до соціології, психології, історії.

Ж. Бюрдо пропонує таке визначення політичної влади: влада є чинність на службі ідеї. Це чинність, породжена суспільною свідомістю, призначена вести групу в пошуку загального добра й здатна, якщо буде потреба, зажадати від членів групи підпорядкування. Ж. Бюрдо розрізняє три аспекти влади: юридичний, психосоціологічний та історичний.

Влада як юридичний феномен є енергією правової ідеї, що склалася в суспільній свідомості в рамках глобального суспільства. На думку Ж. Бюрдо, саме завдяки політичній владі, багата, але ще безформна правова ідея одержує перспективи своєї реалізації. Влада, як юридичний феномен, є не тільки енергією правової ідеї, але й посередницею між правовою ідеєю й позитивним правом.

Теорія політичної влади Ж. Бюрдо містить у собі й класифікацію історичних форм влади: анонімна влада, індивідуалізована, інституціоналізована, з періодичним поверненням до індивідуалізованого типу влади. Таким чином, критерієм

класифікації у Ж. Бюрдо виступає спосіб вираження влади.

Непомітна в масі індивідів, анонімна влада виникає із сукупності вірувань, марновірств або звичаїв, які прямо диктують правила поведінки – підпорядкування цим правилам здійснюється без втручання якої-небудь особистої влади. Така влада властива деяким архаїчним суспільствам, хоча її можна спостерігати й у сучасних суспільствах у формі коливань суспільної думки, колективного опору й т. п.

Індивідуалізована влада характеризується концентрацією всієї творчої енергії правової ідеї в правителі або в меншостях, що символізують цю владу. Особистісне начало виступає фактором ефективності влади. Ж. Бюрдо вважає, що ця влада (у формі тиранічної влади, у формі влади феодального сюзерена й т. п.) рідко зустрічається в чистому виді, оскільки дуже часто до неї додаються «престиж функції» й «розуміння ідеї», що служить індивідуалізованій владі.

Інституціоналізована влада – влада, що існує в юридичній формі держави. Ж. Бюрдо вважає, що дана влада є аналогом влади, оцінюваної М. Вебером як раціональна. Інституціоналізована влада – це результат штучного утворення юридичного зв'язку між інституцією, що включає в себе правову ідею, і людиною, що є правителем лише в силу органічного статусу цієї інституції. Під інституцією Ж. Бюрдо розуміє «підприємство на службі ідеї, організоване таким чином, що ідея, будучи включеною в підприємство, має в розпорядженні вищу міць і тривалість над міццю й тривалістю індивідів, через які вона діє».

Класифікація Ж. Бюрдо є пластичною й дозволяє фіксувати елементи однієї з форм влади в інших формах влади. Обґрунтованість такої класифікації форм влади підтверджується сучасними дослідженнями політичних антропологів і соціологів.

Дефініція держави Ж. Бюрдо така: «Держава – це інституціоналізована влада й інституція, у якій втілюється ця влада».

Особливості дослідження влади в політології визначаються необхідністю залучення методологічного апарату всіх суспільних наук, оскільки предметом дослідження політології є світ політичного загалом, а отже, і влада має досліджуватися і як ідеальний тип (ідея влади), і влада, як структурний зв'язок

політичної підсистеми суспільства, як соціальної системи, і влада персоніфікована, і влада як універсальний регулятор суспільно-політичного життя.

Виникнення феномену влади пов’язане із виникненням політики. Функції та завдання влади та політики знаходяться у нерозривному зв’язку.

Ключовий різновид влади – влада політична – володіє колосальними конструюючими здібностями, представляє наймогутніше джерело розвитку суспільства, знаряддя соціальних перетворень і трансформацій.

Політична влада має власну специфіку, що знаходить відображення у її відмітних ознаках:

верховенство, обов'язковість її рішень для всього суспільства й, відповідно, для всіх інших видів влади. Вона може обмежити вплив інших форм влади, поставивши їх у розумні границі, або взагалі усунути їх;

загальність, тобто публічність. Це означає, що політична влада діє на основі права від імені всього суспільства;

легальність у використанні чинності й інших коштів;

володарювання в межах країни;

моноцентричность, тобто існування загальнодержавного центру (системи владних органів) прийняття рішень;

найширший спектр використовуваних коштів для завоювання, утримання й реалізації влади.

Основними елементами влади є її суб'єкт, об'єкт, а також ресурси. Суб'єкт влади втілює в собі її активний, напрямний початок. Ним може бути особистість, орган, організація, соціальна спільнота. Для реалізації владних відносин суб'єкт повинен володіти рядом таких якостей, як бажання панувати та волю до влади. Крім цього суб'єкт влади повинен бути компетентним, повинен знати стан і настрій підлеглих, мати авторитет.

Вираженням першорядної ролі суб'єкта у відносинах влади є широко розповсюджене ототожнення влади та її носія. Так, говорять про рішення влади, про дії влади, про сваволю влади й т. п., маючи на увазі під владою управлінські органи або окремих осіб.

Суб'єкт визначає зміст владного відношення через:

1) наказ (розпорядження) як владне веління підкоритися волі суб'єкта влади;

2) підпорядкування приватної волі загальній волі влади;

3) покарання (санкції) як засіб впливу на заперечення пануючої волі;

4) нормування поведінки як сукупність правил відповідно до загального інтересу.

Усвідомлення залежності суб'єкта влади від покірності населення знайшло своє практичне вираження в акціях громадської непокори, що широко використовуються у сучасному світі, як засоби ненасильницької боротьби. Про ефективність цих засобів свідчить, наприклад, факт здобуття незалежності Індією в результаті масових акцій непокори колоніальній британській владі.

Якості об'єкта політичного володарювання визначаються, насамперед, політичною культурою населення. Із цієї точки зору найбільшу покірність забезпечує патріархальний й підданський типи політичних культур.

Переважання в суспільстві людей, що звикли коритися, що жадають твердої руки, є сприятливим живильним середовищем для авторитарних і тоталітарних режимів. Якими ж мотивами керується об'єкт володарювання? Що змушує його підкорятися? Одним з найважливіших внутрішніх спонукань до підпорядкування є страх перед покаранням. Страх – це дуже сильний мотив, але вкрай неміцний. Фахівці в області психології відзначають, що дієвість влади, заснованої на страху перед санкціями за непокору, прямо пропорційна вазі покарання й обернено пропорційна ймовірності бути покараним у випадку непослуху.

Більш стабільною є влада, заснована на інтересі, оскільки особиста зацікавленість спонукує підлеглих до добровільного виконання розпоряджень, робить зайвим контроль і застосування негативних санкцій. Не менш сильною мотивацією підпорядкування об'єкта є його внутрішня переконаність у необхідності підпорядкування, що пов'язана із преклонінням перед розумом, досвідом, або якими-небудь іншими якостями суб'єкта влади, інакше кажучи, преклоніння перед авторитетом. Максимальна ж чинність влади досягається при ідентифікації, ототожненні об'єкта влади із суб'єктом. У цьому випадку об'єкт владних відносин

сприймає справу суб'єкта як свою особисту справу, він абсолютно довіряє своєму керівникові.

Чинність влади, підпорядкованість об'єкта суб'єктові залежить також від ще одного важливого фактору – нерівності.

В основі підпорядкування однієї людини іншій (об'єкта суб'єктові) лежить нерівність. Влада, що виникає на основі природної нерівності, завжди носить характер міжособистісної взаємодії, завжди персоніфікована. Виникає підпорядкування конкретній людині. І якщо в новій ситуації вона виявиться нездатною продемонструвати свою перевагу, навряд чи її розпорядження будуть виконуватися. Влада, заснована на соціальній нерівності, втрачає свою персоніфіковану форму. На службі ми змушені виконувати розпорядження начальника незалежно від того, подобається він нам чи ні, сильніше він фізично або слабше. Саме така влада носить більше певний і сталий характер. Вона відтворюється в суспільстві незалежно від її конкретних учасників. Наприклад, керівник підприємства, лідер партії мають виняткове право на прийняття рішень, обов'язкових для підлеглих.

У той же час механізм владного спілкування, очевидно, містить у собі й тиск «знизу» різних груп і верств громадянського суспільства, що мають свої зони впливу й сфери інтересів, які через канали «зворотного зв'язку», систему представництва й інші форми демократичного волевиявлення впливають на стан владних відносин у тій або іншій країні.

Розуміння природи і механізму легітимності політичної влади в історії політичної думки та сучасних політичних дослідженнях.

Місце та значення легітимності тривалий час недооцінювалися. Навіть на сучасному етапі розвитку політичної науки більшість дослідників розглядає легітимність як складовий елемент політичної влади, або, в кращому випадку – політичної системи. Зважаючи на це, поняття легітимності залишалося певною мірою другорядним в системі політичних наук сучасності. Тож і дослідженням легітимності науковці займалися неохоче, частіше за усе вимушено, в контексті інших політичних концепцій, термінів, процесів. Лише останнім часом стало помітним певне пожвавлення наукового інтересу до проблеми легітимності загалом та політичної легітимності зокрема. Пов'язано це не із зміною наукових орієнтирів, а з реальними вимогами часу та швидким поступальним розвитком політичної науки. Проблема легітимності поступово перейшла із другорядних, та цікавих лише для невеликої кількості фахівців, до нагальних та суспільно важливих.

Розширилося коло проблем суспільно-політичного життя, вирішення яких неможливо без фундаментального дослідження різних форм та складових суспільних-політичних відносин, в тому числі і проблеми легітимності політичної влади.

Для того, щоб глибше зрозуміти значення «легітимності», треба звернутись до його етимології. Деякі дослідники вважають, що слово «легітимність» з'являється не раніше епохи Середньовіччя. Проте відомо, що вже в I столітті до нашої ери термін «легітимний» зустрічається у Давньому Римі в юридичному та політичному дискурсах. Так, у трактатах Цицерона поняття «легітимний» використовується для позначення відповідності встановленої влади (potestas, imperium) закону в таких виразах, як «potestas legitima», «legitimum imperium». Слова «легітимність», «легітимний», «легітимація» походять від групи однокореневих латинських слів **lex**, **legis** (закон, юридична норма, правило, принцип, порядок, право управління, влада), **legitimus**, **legitima**, **legitimum** (законний, правомірний, юридичний, правовий, належний, пристойний, неабиякий, правильний тощо), **legitime** (законно, згідно з

законами, правомірно, належним чином), **legitima, legitimorum (**узаконені правила, формальності, розпорядження, статути) **legitimare** (узаконювати), **legitimatus** (узаконений). Показово, що як синонім прислівника **legitime** (законно, правомірно) словник І. Дворецького наводить слово **juste** (справедливо, законно, по праву, по справедливості), а як на близьке за значенням слову **legitimus (**законний, правомірний) вказується на **potestas (**панування, влада, можливість, дозвіл, владика, владар, пан, значення, смисл).

В обох випадках є посилання на Цицерона, у працях якого згадані слова вживаються як близькі за значенням. Отже, ще до початку нашої ери латинські слова, на основі яких утворились модерні поняття «легітимність», «легітимний», «легітимація», мали значення «законність», «влада», «справедливість», «право управління», «належний», «правомірний» і «правильний». Вони мають відношення як мінімум до чотирьох дискурсів: правового, політичного, етичного та логічного.

В інших європейських мовах слово «легітимність» та однокореневі з ним лексичні одиниці починають вживатися з XIII століття, спочатку у французькій, а згодом (з XV ст.) у англійській. Їх використовували Д. Дефо, Т. Гоббс, Дж. Локк.

Загально визнано, що поняття «легітимність» у науковий обіг ввів М. Вебер. Проте у роботі Олександра Висоцького «Легітимаційна політика: поняття і сутність», виказано припущення, що М. Вебер запозичив зазначене поняття у теоретика права Г. Єллінека чи у Г. Гегеля. Як відомо, Г. Гегель в «Основах філософії права» (1820 р.) застосовує термін «легітимність» щодо держави та її правителя, розуміючи під цим терміном визнання з боку народу та інших держав [30, 3-20].

З розвитком мов, згідно з найавторитетнішими західними словниками, значення слів «легітимність» та споріднених з ним розширилось. Так, за The Oxford English Dictionary під словом «легітимний» розуміється: «той, що проголошується законним», «відповідний до закону чи правила», «санкціонований, уповноважений чи дозволений законом», «правильний», «обов'язковий», «належний», «підходящий», «нормальний», «звичайний», «систематичний», «відповідний визнаному стандартному типу», «санкціонований законами умовиводу,

аргументації», «логічно прийнятний, допустимий у якості висновку». За Webster's New Universal Unabridged Dictionary, «легітимний» означає також санкціонований звичаєм або законом, справедливий, обґрунтований. Цікаво, що Longman Dictionary of Contemporary English долає тенденцію бачити у поняттях «легітимність» та «легітимувати» в цілому лише позитивні конотації. В основному, як бачимо, традиція вживання слів «легітимність», «легітимація», «легітимувати» закріплює за ними позитивне значення.

Семантичне поле «легітимності» не обмежується лише юридичною термінологією. Ця теза протистоїть поширеній традиції радянських і російських словників подавати «легітимність» як поняття тільки правової лексики. Некоректним здається й віднесення терміну «легітимність» лише до сфери державного права і політичної науки, як це робить сучасна багатотомна німецька енциклопедія Брокгауза, в якій «легітимність» (Legitimitat) визначається як «виправдання держави, сили її панування та її дій уявленнями про цінності і принципи на відміну від формальної законності (легальності) або чистого фактичного здійснення влади» [29, 3-20].

Термін «легітимація» пов'язаний зі словами «легітимний», «легітимність». Він широко використовується в сучасному науковому та практичному політичному дискурсі. Для ілюстрації згадаємо вчених, у назвах праць яких зустрічаємо термін «легітимація». Це С. Рябов, Ю. Габермас, С. Макеєв, О. Левандовський, О. Білий, Є. Бистрицький, А. Дроздова, В. Ачкасов, С. Єлисеєв, С. Ланцов, Н. Чернобровкіна, І. Валлерстайн, Р. Паріс, Ф. Нонет, А. Єрмоленко, Р. Бендікс, М.-К. Смаутс, Дж. Федеріко, Ф. Херн, С. Гінер, К. Фрідман, Р. Беллах, Дж. Джансен, Дж. Саймонс, Р. Баркер, К. Літфін, Р. Розен, К. Кейсбір, Е. Геллнер, Р. Мейер, Р. Маквей, Д. Сіккінк, Г. Волкер, Дж. Томас, М. Зелдітч-мол., Л. Делла-Фейв, Ф. Вейл [30, 3-20].

В світовій політичній думці найбільш популярними вважаються концепції легітимності двох дослідників – М. Вебера, який заклав основи теорії легітимності та Д. Істона, який певною мірою веберівську концепцію трансформував, пристосувавши її до вчення про політичну систему.

Окрім зазначених концепцій легітимності, які є найбільш відомими та вживаними в науковому обігу, існує ще кілька цікавих та важливих поглядів на дану проблему.

В історії політичної думки найбільш відомою є концепція легітимності, запропонована М. Вебером. Ним, зокрема, були виділені три основні типи володарювання:

- традиційне володарювання – авторитет «вічно вчорашнього», авторитет традиції, якої необхідно дотримуватися. Подібний тип легітимності властивий монархічній владі;
- харизматичне володарювання – це авторитет особистого дару, відданість та довіра підданих породжується наявністю вождівських якостей у людини. Прикладами харизматичного лідера Вебер вважав Будду, Христа, Магомета, Цезаря, Наполеона та ін.;
- легальне (раціональне) володарювання. Це володарювання має своєю підставою віру в обов'язковість ділової компетентності представників влади, що обґрунтовується раціонально створеними законами.

Слід додати, що поняття «легітимність» у М. Вебера є також близьким за значенням до поняття «визнання». Такої думки додержуються й сучасні філософи В. Фурс і П. Гайденко. Згідно з П. Гайденко, М. Вебер перетворив поняття «визнання» на категорію «орієнтації на іншого», внаслідок чого «визнання» виявилось конститутивним моментом усілякої соціальної дії. Цікаво, що у Ю. Габермаса поняття «легітимний» і «конститутивний» у деяких випадках використовуються як рівнозначні. Отже, можна сказати, що «легітимність» за М. Вебером є визнання значимості певних соціальних відносин, яке (визнання) детермінує орієнтації індивідів на ці соціальні відносини і відтак визначає їх соціальну поведінку.

Звертаючись до аналізу природи легітимності як соціального явища, М. Вебер, по суті, вказує, що вихідним моментом легітимності є смисл. Він відзначає, що легітимність певної соціальної системи (порядку) безпосередньо пов'язана зі смислом системи, втрата якого руйнує її легітимність, в результаті чого соціальна поведінка припиняє орієнтуватися на таку соціальну систему і знищується. М. Вебер

зауважує, що можуть паралельно існувати різні розуміння смислу певної соціальної системи. Іншими словами, будь-яка соціальна система має різні способи своєї легітимації. Крім того, як смисли, так і легітимності різних соціальних порядків (систем) конкурують між собою. Це означає, що соціальні суб'єкти можуть вважати свої дії легітимними або переконливо надавати їм видимість легітимності, керуючись різним розумінням смислу соціального порядку (системи) або орієнтуючись на смисл конкуруючого соціального порядку, іншої ціннісно-нормативної системи. Такою системою може бути кодекс честі, прийнятий певною соціальною групою, констеляція власних економічних інтересів та очікуваної поведінки інших, законодавство та санкції, які можуть застосовуватися проти його порушників, а також та чи інша етика. На думку М. Вебера, не існує єдиної етики, що має легітимуючу силу для всіх видів соціальних відносин. Він відзначає, що справжня, адекватна правомірна етична легітимація політики можлива лише на основі її власних, політичних цінностей, максима ж політичної етики говорить: «Ти повинен силою протистояти злу, інакше за те, що зло візьме гору, відповідатимеш ти» [30, 3-20].

Концепція М. Вебера піддавалася критиці, проте стала підставою для формування багатьох типологій легітимності.

Так Д. Істон розглядає в якості легітимної таку систему, яка відповідає власним моральним принципам індивіда, його власному розумінню того, що є справедливим і правильним у політичній сфері. Д. Істон виділяє три різновиди легітимності: ідеологічну, структурну та особистісну (персональну). Ідеологічну легітимність, в основі якої лежить моральна переконаність індивідів у цінності того або іншого суспільно-політичного ладу й проголошуваних ним принципів; 2) структурну легітимність, що ґрунтується на прихильності індивідів механізму й нормам політичного режиму як такого; 3) персональну легітимність, пов'язану з вірою індивідів в особисті якості політичних лідерів, у їхню здатність належним чином застосовувати політичну владу.

Ідеологічна легітимність спирається на ідеологічні принципи та переконання громадян в цінності політичного ладу, що підкріплюється інтенсивною пропагандою.

Структурна легітимність спирається на прихильність громадян до механізму і норм політичного режиму. Вона характерна для суспільств, в яких порядок формування владних структур став звичним. Довіра до традиційної та усталеної системи влади розповсюджується і на саму владу, якщо вона була обрана у відповідності до усталених норм.

Особиста (персональна) легітимність спирається на віру громадян у особисті якості політичного лідера, його здатність належним чином використовувати політичну владу. Вона є близькою до харизматичної. Персональна легітимність головним чином базується на симпатії до політичного лідера та на раціональному розрахункові. Харизма ж базується на вірі в надзвичайні здібності лідера, поклонінні йому, ірраціональних мотивах.

Окрім різновидів легітимності Д. Істон також виділяє наступні джерела легітимності:

1. Ідеологічні принципи;

2. Прив’язаність до структур та норм режиму;

3. Відданість владі в силу позитивної оцінки особистісних якостей суб’єктів влади.

Говорячи про ідеологію як джерело легітимності, Д. Істон відзначає, що вона являє собою, з одного боку, певну форму вираження потреб індивідів, а з іншого боку – засіб контролю в руках політичних лідерів за поводженням цих індивідів (маніпулятивний аспект ідеології). При цьому маніпулятивний аспект ідеології є домінуючим, бо захоплює уяву людей, поєднує їхні зусилля й спонукає діяти в бажаному для політичних лідерів напрямку.

Іншим джерелом легітимності є політичний режим. У числі факторів, що сприяють розвитку прихильностей індивідів до політичного режиму слід зазначити: надання доступу до політичного процесу й політичних інститутів новим соціальним групам і верствам; підвищення національного престижу політичної системи;

встановлення правильних взаємин між цивільною владою й військовими, заснованих на підпорядкуванні останніх першим; впровадження й поширення різного роду символів політичної влади й режиму: державних гімну й прапора, конституції й інших найважливіших законодавчих актів й т. п; здатність політичної системи забезпечувати соціальний добробут своїх громадян.

Джерелом легітимності може виступати також і політичний лідер. Персональна легітимність ґрунтується як на харизматичних якостях лідера, так і на вмінні багатьох політичних діячів симулювати лідерські якості протягом певного часу.

Д. Істон головну умову легітимності вбачає у певних соціально-психологічних відносинах, які забезпечують згоду з вимогами влади. Даний підхід дозволив виділити *дифузійну й специфічну легітимність*. Перша являє собою загальну, фундаментальну підтримку ідеї політичної влади, незалежно від результатів її діяльності, друга ситуативна та, як правило, короткочасна, тобто пов'язана з певною ситуацією та зорієнтована на певний результат. Легітимність може проявлятися, як у добровільному прийнятті більшістю певної форми правління, влади того чи іншого класу, так і у боротьбі за владарювання певних політичних сил.

Концепція створена Д. Істоном певною мірою повторює теорії та концепції, розроблені попередніми дослідниками даної проблеми, зокрема класичну теорію М. Вебера, але має більш структуровану систему обґрунтування шляхів забезпечення легітимності влади та чіткішу її класифікацію.

Проблема легітимності влади та політичних режимів знайшла своє місце у дослідженнях М. Догана**.** Аналізуючи стан легітимності сучасних політичних режимів країн світу, від приходить до висновку, що класична веберівська типологія легітимності не в повній мірі відображає сучасні політичні процеси, і не може бути використана для аналізу сучасного стану проблеми, а здебільшого, може слугувати лише інструментом історичних, а не політичних досліджень. М. Доган вважає, що у веберівській типології легітимності зберігається лише її традиційний бюрократичний тип, який виступає свого роду сплавом різновидностей. Серед подібних різновидів М. Доган виділяє:

- розвинуті плюралістичні демократії, які визнаються більшістю громадян як легітимні;
- авторитарно-бюрократичні режими, де громадянські права дотримуються лише частково. Існує велика різноманітність подібних режимів, відповідно до рівня підтримки їх серед населення;
- диктаторські режими, які не визнаються, зазвичай, більшістю населення держави. Відсутність супротиву та оскарження його законності, на думку М. Догана, не може бути доказом легітимності подібних режимів;
- країни, де громадяни байдужі до питання легітимності політичної влади, а тиранія сприймається як неминуча даність, яку неможливо і не потрібно змінювати.

Аналізуючи існуючі політичні режими сьогодення, М. Доган доходить висновку, що більшість з них позбавлені легітимності і не можуть бути включені до веберівської типології. Більше того, сама типологія є, певною мірою, анахронізмом і не може використовуватися для дослідження політичних режимів та процесів сучасності.

Критично сприймаючи позицію М. Догана, слід зауважити що веберівська концепція легітимності все ж має певну рацію та актуальність, зважаючи на запропоновані ним підґрунтя легітимності, які чітко прослідковуються в сучасних політичних режимах: ідеологічне, структурне та персональне. Слід зазначити, що сучасні політичні режими, в більшості випадків, побудовані на основі багатоелементної легітимності, а завданням політологів є визначення різноманітних комбінацій підґрунтя легітимності відносно до певного режиму. Умовно, рівень легітимності влади коливається від загального сприйняття до повного заперечення.

П. Бергер і Т. Лукман, слідом за М. Вебером, пов’язують легітимацію з сенсом та надають їх взаємодії великого значення як умові існування соціального порядку. Легітимація, на їхню думку, формує смисловий універсум, який, у свою чергу, легітимує індивідуальну біографію й інституціональний порядок, що уможливлює соціальну взаємодію на рівні усього суспільства. Легітимація, як смислова об’єктивація «другого порядку», «створює нові значення, слугуючи для

інтеграції тих значень, які вже властиві різним інституційним процесам». Отже, легітимація своїм результатом повинна мати смисловий порядок, який інтегрує соціальні відносини у певній групі або в суспільстві в цілому. П. Бергер і Т. Лукман справедливо зауважують, що для свого існування будь-які соціальні смислові системи мають підтримуватися певною спільнотою, групою, яка відає легітимацією. Вчені прямо або опосередковано стверджують, що легітимація це, по-перше, процес, яким управляють, по-друге, соціально необхідний механізм, який забезпечує інтеграцію суспільства, по-третє, технологія, яка використовує всі засоби переконання та пропаганди від створення міфів до раціонального наукового доказу.

П. Бергер і Т. Лукман дуже близько підходять до визначення та опису легітимаційної політики як окремого феномена, проте не називають та не відділяють її від ширшого явища – легітимації. Якщо поняття легітимації означає процес пояснення та виправдання суспільної практики, способи інтерпретації окремих її складових, то легітимаційна політика вказує на проблему управління легітимацією, що охоплює такі питання: «Наскільки легітимацією можна управляти? Хто і як нею управляє? З якою метою? Які існують перспективи у поліпшенні управління легітимацією? Наскільки співвідносяться легітимаційна політика і політична сфера в цілому?» [30, 3-20].

Важливо, що для переважної більшості вчених характерний аксіологічний (ціннісний) підхід до легітимації. Для Ю. Габермаса, наприклад, легітимність – це чеснота політичного порядку бути визнаним законним і справедливим, тоді як легітимація – це досконале аргументування. В. Амелін вважає, що легітимація – це «ствердження правомірності існування даної соціальної інституції, справедливості вимог і цілей, які вона висуває». Вона є «умовою формування суспільного консенсусу, в межах якого всі учасники соціально-політичного процесу приймають певні вимоги й правила гри», «способом надання владним відносинам... загальнозначимої форми». Є. Бистрицький: «Легітимація – це розгорнутий у часі політичний дискурс, процес поширення обговорення, обмірковування, зрештою – доведення колективної правильності й прийнятності соціально-правових норм, які переважно стихійно встановлюються новими політиками». Ю. Кравченко і В.

Чечель визначають легітимацію як процес досягнення легітимності, під якою розуміють «певний стан психіки індивіда в чітко визначений термін, що виражає рівень задоволеності функціонуванням соціальних інституцій щодо створення умов і гарантій можливості задоволення його базових потреб» [30, 3-20].

К. Завершинський у розумінні легітимації виходить зі смислового поля «легітимності», яка «проявляється комплексно: у довірі до норм, у законодавчому підтверджені прав, у правовій підзвітності влади, в ідеологічній «прозорості» (виправданні довіри) та у виконанні взятих на себе зобов'язань». Д. Хелд розуміє під легітимністю те, що «люди дотримуються правил і законів, оскільки вони справді вважають їх правомірними і гідними поваги". За Г. Йонасом, «для справжньої легітимації потрібне поняття блага, яке не тотожне поняттю цінності. …тому слід з'ясувати різницю між об'єктивним і суб'єктивним статусом цінності (або, коротше: між цінністю самою по собі і чиєюсь оцінкою), а отже — співвідношення між благом і буттям (між bonum і esse)» [30, 3-20].

Інші автори, застосовуючи аксіологічний підхід, оцінюють легітимацію негативно (в кращому випадку – нейтрально-негативно), як антицінність. До них належать М. Горкгаймер, В. Адорно, Ж. Ліотар, Ю. Качанов, Д. Белл. М. Горкгаймер та В. Адорно не дають визначення терміну «легітимація», але застосовують його лише в негативному контексті. Ж.-Ф. Ліотар трактує легітимацію як «культурний імперіалізм», джерело нерівності, зверхності та насильства одних культур та дискурсів над іншими. Ю. Качанов пише: «Практика легітимації є евфемізмом влади, що утверджує себе в якості єдино можливої (у даний момент історичного часу соціального простору) системи політичної гри…». Для політичного панування, що реалізується як політична влада, роль вирішального обґрунтування і смисл його існування складає легітимність. Для Д. Белла легітимація означає виправдання невдалих соціальних дій через маніпулювання значенням і/або застосуванням понять задля зміни політичної поведінки [29, 3-20].

Слід відзначити, що деякі вчені підходить до розгляду легітимації нейтрально, як до об'єктивно існуючого явища, намагаючись не демонструвати своїх ціннісних позицій. Так, С. Ліпсет вбачав легітимність у здатності системи викликати та

підтримувати віру в те, що існуючі політичні інститути найбільше підходять для суспільства. Дж. Ротшильд під легітимацією розуміє забезпечення згоди та підтримки владарів з боку інших держателів влади (включаючи інші режими міжнародної системи, внутрішні еліти, такі владні кластери, як військові сили, бюрократія, національний банк або транснаціональні корпорації, а також народні маси). С. Рябов визначає легітимацію у трьох площинах знання: у площині повсякденного, масового знання про політику – це визнання (або невизнання) громадянами існуючої влади, їх згода (чи відмова) їй коритися, невпинне, екзистенційне протистояння влади і суспільства, пошук відповіді на запитання, як належить коритися, дотримуватися владних настанов (або уникати такого підпорядкування); у нормативно-сцієнтистській площині знання про політику – це віднайдення адекватності політичної спрямованості та формально-законодавчих, процедурних регламентів, визначення найбільш прийнятних способів її здобуття, з'ясування того, чиї владні повноваження належить визнавати, як це треба робити; у площині фундаментального знання – це визначення того, якою повинна бути влада взагалі, щоб її визнавали, як в принципі можливе обмеження свободи волі людини. За О. Висоцькою, легітимація – це процес визнання і прийняття певних етичних принципів як нормативно узаконених у суспільній свідомості і тому таких, що виправдовують будь-які дії [30, 3-20].

Певний внесок в дослідження проблем легітимності внесли і ряд інших дослідників. Французький політолог Ж. Л. Шабо виділяє наступні типи легітимності: демократична (опирається на волевиявлення керованих), технократична (пов'язана з умінням панувати) і онтологічна (відповідність влади універсальним принципам людського й соціального буття).

Італійський соціолог й історик Г. Ферреро, характеризуючи типи легітимності в залежності від форм правління та джерел походження влади, виділяє два типи легітимності: монархічну та демократичну.

Санистебан Л.С. розглядає проблему політичної сутності влади та її легітимності з точки зору взаємодії мас та еліти. На його думку політична влада це тип відносин між панівною та підпорядкованою групами суспільства, кожна з яких

виконує притаманну лише її функцію у державі та суспільстві. Розподіл на масу та еліту відбувається через призму легітимності. Еліта відчуває необхідність визнання масами засад легітимності влади, що має забезпечити стабільність. Таку ж необхідність відчувають і маси, але для легітимації власного підпорядкованого становища [164, 45-49].

Німецький політолог М. Хеттіх вважає, що легітимація – це правомірне визнання політичного панування з боку суспільства. Правомірність тут стосується переконаності, а не нормативності. Тобто, на думку М. Хеттіха, мова йде про певний політичний консенсус у суспільстві, коли маси проявляють прихильність до політичної влади, та існуючої політичної системи з досягнутими основними політичними цінностями. Американські політологи Г. Алмонд і С. Верба найбільш важливою перевіркою легітимності вважають стан політичних почуттів. На їх думку, політичний режим легітимний та стійкий тільки тоді, коли сприймається більшістю громадян, як правильна форма правління.

Кілька відомих дослідників, трактуючи термін «легітимність», виходять із суб'єктивного сприйняття суспільством існуючого ладу та традицій управління, як єдиновірних та максимально адаптованих до певних суспільних вимог та умов.

Так, виходячи з принципу, що ефективність впливу влади на суспільство визначається не ступенем примусу, а рівнем легітимності режиму, Х. Лінц визначає принцип легітимності як можливість влади створювати у населення віру та переконання в тому, що, незважаючи на всі їхні промахи й недоліки, існуючі політичні інститути є кращими, ніж будь-які інші, які могли б бути встановлені й котрим варто було б у результаті підкорятися.

На думку С. Ліпсета, легітимність є «... сукупність зусиль, які вживає політична система з метою виробити й утримати переконання в тім, що існуючі політичні інститути є найбільш відповідними й ефективними для даного суспільства».

В цьому ж руслі Р. Даль визначає легітимність як «...культивування переконань у тім, що політичні структури, процеси, дії, рішення й напрямки, а також

керівники та чиновники мають властивості «правоти», компетентності й моральні цінності та повинні підтримуватися з урахуванням цих властивостей».

В аналогічному напрямку йде думка М. Хейслера, який формулює легітимність як «...передачу та впровадження дійсних або приписуваних ідеалів і цінностей, з погляду яких певна група людей визнає соціальний лад у цілому, а його політичну систему вважає гідної схвалення й підтримки».

Те ж пише Б. Ховет: «Легітимність є здатність системи викликати й підтримувати віру в те, що існуючі інститути щонайкраще підходять для даного суспільства. Вони вважаються підходящими, оскільки задовольняють потреби його членів».

Можна привести ще ряд аналогічних визначень.

Окрім загальновизнаних та логічно побудованих концепцій владної легітимності є певні теорії, які знаходяться поза основним напрямком наукового пошуку та пропонують нестандартне бачення даної проблеми та методології її дослідження. Так Л. Пай, зокрема, відзначає, що політологи певною мірою безпомічні при визначенні легітимної влади [2, 110-113].

Ця ж думка недавно висловлена фахівцями пострадянського простору. Так, на думку В.П. Макаренко, доктора політичних та філософських наук, професора Ростовського державного університету, з поняття легітимності повинні бути виключені насильство, матеріальне процвітання суспільства, організаційно-управлінська ефективність влади й політична пасивність громадян. Якщо під легітимністю влади розуміти принцип, на підставі якого влада домагається слухняності без застосування насильства, то варто враховувати також розходження між власне легітимністю й підтримкою влади на підставі її економічної й організаційно-управлінської ефективності. Як правило, політики й керівники вважають, що їхня влада виправдана, якщо людям живеться непогано, а система управління функціонує успішно. У цьому випадку матеріальний добробут населення (те, що політики у своїх офіційних вітаннях один одному називають «процвітанням») розглядається як субститут легітимності. Політичні й світоглядні цінності в цьому випадку підмінюються меркантилізмом та особистісним зиском.

Легітимація політичної влади як процедура її суспільного визнання, пояснення, виправдання й позитивної оцінки є результатом сприйняття й відбиття владних відносин суспільною свідомістю. «Легітимність, – відзначає В. П. Пугачов, – укорінена в політичній культурі населення й означає відповідність її устрою ціннісним орієнтаціям громадян. Однак їх відношення до влади може бути не тільки ціннісним – з позицій норм моральності, але й інструментальним – таким, що оцінює її з погляду того, що вона дає або може дати людям». Це означає, що легітимація політичної влади може досягатися як шляхом апеляції до яких-небудь доводів ідеального порядку – абсолютним і вищим цінностям (воля, справедливість й ін.), національним традиціям, звичаям і т. д., – так і за допомогою звертання до утилітарних, прагматичних аргументів, що виправдовують політику з позицій її практичної корисності, наприклад, для оздоровлення економіки.

У Г. Єллінека «легітимність» означає правомірність у природно-правовому сенсі, тобто відповідність соціальної практики уявленням більшості її суб'єктів про справедливість або розумність такої практики [30, 3-20].

Ствердження легітимності як сутнісної характеристики влади є важливим, оскільки у багатьох концепціях легітимність постає як вторинна характеристика влади. Це породжує сентенції на кшталт «влади, що є нелегітимною». Насправді, влада може бути антигуманною, неефективною, деспотичною, але доти, доки її носії здатні підтримувати владний процес, спираючись на численні засоби, чий спектр коливається від рекомендацій до примусу, влада залишається легітимною, різняться лише джерела легітимації. За відсутності легітимності як складової сутності влади, чи нездійснення легітимації як першого етапу розгортання владного процесу, влада існує лише як абстракція, ідеальний тип. Цю особливість влади бути потенцією та реальністю за різних обставин підмітив Д. Ронг, який розглядає владу як диспозиційне поняття, тобто характеризує її як можливість, здатність, потенціал, який може бути реалізований (а може залишитися і нереалізованим) у дії [109].

Причиною, за якою поняття легітимність трактується переважно у позитивному сенсі, є те, що воно має на собі доволі суттєвий юридичний відбиток, викликаючи поверхневі алюзії до терміну «законність» в його правовому розумінні.

Проте необхідним є розрізнення легітимності та легальності, що виступає умовою реалізації владного процесу, його інституціональної визначеності. Можливим є чотири варіанти співвідношення легальності та легітимності, що характеризують різні етапи у розгортанні владного процесу.

По-перше, легітимна влада може діяти у рамках закону, тобто бути легальною. Це ситуація, що є характерною для переважної більшості існуючих політичних систем – існує закон, він визнається громадянами, суб'єкт влади отримує можливість реалізувати свій владний потенціал. Джерелом легітимності у цьому випадку виступає правова система (у демократичних політичних системах), у тоталітарних та авторитарних –додатковим джерелом є загроза застосування насилля (втім також прописана в законодавстві).

По-друге, легітимна влада можне бути нелегальною. Прикладом може слугувати діяльність антиурядових, повстанських організацій, що спираються на лояльність своїх членів, проте діють у протиріччі із законами держави. У разі успішності їх діяльності, вони мають всі можливості трансформувати свою владу до першого типу.

По-третє, нелегітимна влада, що діє на легальних підставах. Подібна ситуація характеризує серйозну владну кризу, коли закони існують, але не виконуються, що може призвести до втрати конкретним суб'єктом чи групою осіб здатності управляти.

По-четверте, нелегітимна влада, що є нелегальною. Власне така конструкція є абстракцією, що описує моментний стан зміни керівної системи, що уходить у небуття, новою, що виступає носієм легітимної і легальної влади.

Культурологічну та символістичну концепції легітимності відстоює ще один представник пострадянської школи К.Ф. Завершинський. На його думку, легітимність, як відзначає більшість соціологів і політологів, є найважливішою соціокультурною характеристикою владних стосунків. Проте в цих галузях суспільствознавства поняття легітимності використовується достатньо «інструментально», в контексті дослідження соціальних технологій владарювання. У той же час в культурології категоріальний зміст поняття легітимності поки що не

отримав належної уваги. Розгляд цієї категорії і соціальних феноменів, що стоять за нею, в тісному зв'язку з поняттям політичної культури може сприяти глибшому розумінню процесів взаємодії світу політики і культури.

Найвиразніше взаємозв'язок та зіткнення світу культури та політики простежується саме в явищі легітимності політичної влади. Первинний зміст поняття «легітимність» (від *латів.* legitimus – законний, правомірний) було досить близько по сенсу правовому терміну «легальність» (від *латів.* legalis – правовий, юридичний), з чим можна зустрітися і до цього дня, особливо в літературі по юридичній проблематиці. Проте, з часом, перш за все під впливом методологічних досліджень німецького соціолога М. Вебера, воно наповнилося специфічним змістом і почало використовуватися для характеристики владних стосунків не з юридичного, а з соціокультурного боку, в аспекті впливу на владу і власність ціннісних орієнтацій. Якщо відвернутися від термінологічних тонкощів у визначенні легітимності, то легітимність влади виражається в добровільній покорі їй, в її здатності забезпечити згоду і політичну участь без примушення. Легітимність – показник довіри і пошани до влади з боку підлеглих. Таким чином, зазначає К.Ф. Завершинський, легітимність не зводиться до юридичної оформленості або здатності влади ефективно користуватися ресурсами насильства. В історії нерідкі випадки, коли розпад могутніх політичних утворень починався з втрати довіри до влади. І, навпаки, навіть при дефіциті ресурсів примушення, безумовне визнання громадянами права влади на віддання наказів, виводило суспільство з кризи [68, 26-29].

Очевидно, що прямо або опосередковано, процедура легітимації припускає присутність ціннісного початку в політичних стосунках, оскільки зростає з сумісності ідеалів належного і прагнень до їх втілення у правлячої еліти і керованих. Знаходячи легітимність, влада набуває якоїсь «окультуренності», символічно оформленої, такої, що потенційно дозволяє їй виконувати функції символічного посередника, не удаючись до очевидного насильства і не втрачаючи ефективності. Символізм влади – свідоцтво широкого використання в практиці владних взаємодій ідеальних ресурсів: релігійних, моральних, естетичних і інших.

Загальновизнаного трактування символічного (від *греч.* simbolon – знак, прикмета) не існує. У найзагальнішому вигляді символ – особливий знак, образ (у графічній, звуковій, пластичній або який-небудь іншій формі), що виражає ідею або комплекс ідей, що мають для людей особливий сенс. Своєрідність знака – символу, в тому, що він завжди відображає ідеальний зміст, відмінний як від буття самого знаку, так і від дійсного змісту навколишньої реальності. Наприклад, християнський хрест або державний герб, мають значущість, точніше можуть мати значущість, незалежно від їх речового втілення. Символ – завжди більш ніж знак, його значення знаходить сенс тільки при співвіднесенні зі світом цінностей. Присутність символічної сторони у тій або іншій сфері людської життєдіяльності – свідоцтво її зіткнення з простором культури. Причому, чим складніше символізм, тим глибшою є ця взаємодія. Свідоцтвом тому служить багатство символічних форм в релігії, моралі, мистецтві. Знаходячи символічну "оболонку", політика стає «чутливою» до ціннісного змісту, і політичні дії набувають характеру «чесних і ганебних», «прекрасних і потворних», «комічних і трагічних», «священних і бісівських» [68, 26-29].

Символічний аспект легітимності влади – виразне свідоцтво того, що влада знаходить, хай і в специфічній формі, «культурний капітал» (П. Бурд'є) і символічні ресурси. Додання символічного сенсу політиці дозволяє владі ефективніше і цивілізованіше виконувати свої функції. Тому за особливістю легітимації влади і динамікою її символічних форм можна судити про характер, рівень політичної культури суспільства.

Зміст легітимності та способів її забезпечення в сучасних умовах трактується по-різному, що пов'язане з ускладненням уявлень про природу влади і характер владних стосунків [68, 26-29].

Проблема владної легітимності знайшла своє відображення і в роботах українських дослідників періоду незалежності. Одним із фундаторів зазначеного наукового напрямку безперечно був С.Г. Рябов. Саме його дослідження середини 90-х років фактично започаткували цілу галузь актуальних наукових досліджень. Роботи «Державна влада: проблеми авторитету й легітимності. – К.: НІСД, 1996. –

117 с.», «Політична наука в Україні XXI століття: Стан та перспективи розвитку: Дослідження. – К., 2005. – 104 с.» дисертаційне дослідження «Легітимація влади як соціально-філософська проблема (концептуально-методологічний аналіз): Дис. ... д-ра філософ. н.: 09.00.03. – К., 1997. – 424 с.» та ряд інших, можна назвати найбільш вдалими науковими розвідками проблем політичної влади, владної легітимності.

Досліджувані проблеми розглянуті і в ряді робіт інших українських дослідників. Серед них можна зазначити роботи О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка (Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001, Політологічний енциклопедичний словник – К. : Генеза, 2004, Політичне прогнозування: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 2005., Вступ до політології. – К. : Основи, 1996), В.М. Бебика (Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: Монографія – К., 2000), В.Д. Бабкіна та В.Н. Селиванова (Народ и власть. – К. 1998), М.І. Михальченка (Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: – 2004), В.П. Андрущенка (Організоване суспільство. – К., 2006), Ф. М. Рудича, О.М. Швидака та ряд інших. Зазначені роботи окреслюють поле наукового пошуку та формують підґрунтя та концептуальні засади вивчення проблематики влади, легітимності та пов’язаних із ними категорій та процесів.

Останніми роками помітно збільшилася і кількість дисертаційних досліджень виконаних вітчизняними вченими, які прямо чи опосередковано стосуються проблематики владної легітимності як на загальнонауковому, теоретичному рівні, так і в галузі практичного застосування в умовах сучасної України. Серед цих робіт можна відзначити:

Калініченко М. М. Політико-владний потенціал громадянського суспільства в сучасній теорії політики аналіз // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 2006.

Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 2006.

Гребіневич О.М. Ціннісно-нормативна легітимація політичної системи // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. – К., 2006.

Набруско В.І. Формування громадської думки в умовах легітимації політичної влади (масовокомунікативний вимір) // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 2006.

Дащаківська О.Ю. Політична еліта України: проблема легітимації : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Л., 2006.

Проте системного бачення владної легітимності досі немає, до того ж рівень наукової зацікавленості проблемою залишається незначним. Тож поле для наукового пошуку є доволі широким.

Політичні зміни, трансформації та модернізація засвідчують значимість та необхідність подальшої роботи щодо дослідження проблематики легітимності, механізмів легітимації політичної влади, місця легітимаційних процесів у сучасному політичному житті України.

1.2 Розвиток поняття громадянського суспільства в контексті легітимації політичної влади

Громадянське суспільство: історія формування та зміст поняття

Розглядаючи теоретичні засади, зокрема трактування терміну та еволюцію концепції громадянського суспільства у політичній та філософській думці, слід виділити кілька періодів.

Перш за все необхідно зазначити, що формально поняття «громадянське суспільство» має надзвичайно довгу історію існування, проте змістовна його компонента змінювалася протягом багатьох століть, причому радикальним чином.

Появу ідеї «громадянське суспільство» пов'язують с працями Аристотеля та Цицерона. В античній політичній філософії відбувалося ототожнення термінів «громадянське суспільство» та «політичне суспільство», оскільки до сфери політичного включалося все розмаїття соціальних відносин, починаючи від сімейних і закінчуючи владними. По суті бути членом громадянського суспільства означало виконувати свій обов'язок громадянина, тобто підкорятися певним законам та дотримуватися норм суспільного співжиття.

Продовження розвитку ідей громадянського суспільства можемо спостерігати у працях теоретиків суспільного договору. Серед тих представників договірної концепції, які вважали перехід до державного способу організації людського життя позитивним моментом, зберігається антична традиція у трактуванні громадянського суспільства. Зокрема, Т. Гоббс у «Левіафані» зазначає: «Єдність, що виникає таким чином, називається державою, або громадянським суспільством, а також громадянською особою». Однак, в тому ж «Левіафані» зустрічаємо і перші ознаки нового трактування сутності громадянського суспільства, як феномена виокремленого із держави, коли Т. Гоббс виділяє особливу сферу громадянської самоорганізації в межах держави .

Подальший розвиток ідея щодо автономності певним чином організованих індивідів від владного державного примусу отримує в роботах ідеологів лібералізму.

Провідна ідея індивідуалізму та здатності громадян на свій розсуд організовувати власне та суспільне життя за мінімального державного впливу простежується у працях Т. Пейна, отримуючи подальший розвиток у роботах А. Токвіля, Дж. Міля. А. Токвіль, зокрема, вважав громадянське суспільство сферою добровільних асоціацій та місцевої участі, що виступає у якості буферу від держави. Тобто громадянське суспільство починає в рамках цієї концепції остаточно розглядатися як автономна самоорганізована система, що певним чином протистоїть штучній формалізованій державній системі.

Громадянське суспільство стає предметом вивчення і в класичній німецькій філософії. Г. Гегель обґрунтовує, що громадянське суспільство є системою потреб, заснованою на приватній власності, і включає майнові, станові та правові відносини. Громадянське суспільство в інтерпретації Гегеля виступає як сфера матеріального, економічного життя та діяльності людей. Громадянське суспільство, на його думку, є взаємопов'язаною системою соціальних груп, спільнот, інститутів, приватних осіб, вплив яких регулюється цивільним правом, та не залежить прямо від політики держави. Нормативно громадянське суспільство являє собою важливу стадію переходу від сім'ї до держави. Проте, громадянське суспільство має внутрішні суперечності, багаточисельні його складові схильні до конфронтації в силу не вирішуваних конфліктів, викликаних протистоянням різноманітних приватних інтересів. Розв'язати подібні проблеми здатна лише держава, оскільки саме у державі самоактуалізується і досягає максимального розвитку «абсолютна ідея», «світовий дух» – провідний концепт гегелівської діалектики. В силу визначальної ролі держави, як способу організації суспільного життя, всі інші форми, зокрема, і громадянське суспільство, розглядаються як підпорядковані.

Таким чином, у гегелівський концепції громадянського суспільства основний акцент зроблено на тому, що провідними відносинами, що об'єднують індивідів у такого роду суспільство є економічні, матеріальні відносини, які, проте, є внутрішньо суперечливими. Подібна суперечливість має зніматися державою, яка виступає як зовнішній регулятор, що не зазнає зворотного впливу громадянського суспільства.

Сприйнявши багато з ідей Гегеля, щодо сутності та структури громадянського суспільства, К. Маркс у властивій йому манері «поставив їх з голови на ноги». Під громадянським суспільством він розумів організацію сім'ї, станів та класів, відносини власності та розподілу, взагалі форми та способи існування та функціонування суспільства, дійсного життя та діяльності людини. Термін «громадянське суспільство» став першим у мережі базових дефініцій марксистської концепції, таких як економічна структура суспільства, економічний базис, спосіб виробництва. Власне кажучи, сприйнявши гегелівське розуміння громадянського суспільства, в процесі розвитку своєї концепції Маркс значно спрощує його, поступово зводячи до сфери виробництва та обміну. Сутністю громадянського суспільства він вважав сферу приватного, самостійного існування, а основою його існування приватну власність. В силу економікоцентричності марксистської концепції громадянське суспільство виявляється визначальним фактором по відношенню до держави. Спосіб організації економічних відносин, тобто громадянське суспільство, розглядається як базис, в той час як держава виступає як детермінована базисом надбудова.

Подальший розвиток ідеї громадянського суспільства відбувається в основному в межах двох основних концепцій: марксистської та ліберальної. Основною спільною рисою цих парадигм на ранньому етапі їх розвитку був акцент на переважно економічному характері суспільних відносин, що поєднують членів громадянського суспільства. Суттєва відмінність полягала у розумінні ролі держави: марксизм вважав державу породженням, продуктом громадянського суспільства (економічного базису), лібералізм обстоював генетичну окремість громадянського суспільства та держави, яка втім прагне на нього впливати.

Еволюція цих двох парадигм призвела до формування доволі відмінних від них концепцій.

В рамках марксистської парадигми звертає на себе увагу теорія громадянського суспільства, запропонована А. Грамши. У надбудові він розрізняє державу та громадянське суспільство як два неекономічних способи володарювання. Держава – інститут політичного примусу, громадянське суспільство – сфера

культурних та ідеологічних практик, де згода вигартовується для управління державою. Громадянське суспільство включає професійні, релігійні, етнічні, культурні, неформальні організації. Громадянське суспільство – політична та культурна гегемонія, яку соціальна група здійснює по відношенню до всього суспільства, як етичний компонент держави. Під впливом Грамши сучасні марксисти відхиляють дихотомію базису та надбудови, вбачаючи у громадянському суспільстві посередника між державою та економікою, що відіграє складні ролі. Зокрема, Дж. Уррі вказує на «дроти, що пов'язують громадянське суспільство та державу, … як на складні та суперечливі, і тому поняття базис/надбудова або економіка/політика/ідеологія повинні бути раз і назавжди відправлені на звалище історії».

В межах ліберальної концепції громадянського суспільства сформувався республіканський та неореспубліканський напрямок. Представники цих течій вважають, що у трактовці громадянського суспільства аналіз ринкових відносин не є провідним, більш важливим вони вважають громадську участь, політичну участь та суспільний рух. Втім суттєва характеристика ліберальної концепції – спроба протиставити громадянське суспільство та державу залишається актуальною. Лібералізм виступає за автономну громадянську сферу поза державою, за самоуправління через органи самодопомоги; неформальні мережі та соціальні рухи. Політично громадянська участь самообмежувальна: мета її не захоплення держави, а розширення сфери самоорганізації життя поза державою.

Проте необхідно зазначити і те, що поширюється тенденція щодо обґрунтування необхідності участі громадянського суспільства у політичних процесах, активної взаємодії із державою. Багато ліберальних теорій виражають віру в те, що громадянське суспільство ефективно захистить себе від посягань уряду лише шляхом законних політичних інститутів. Вважають, що громадянське суспільство свободи та рівності без державних конституційно-інституційних гарантій прав неможливо. Німецький політолог Г. Роде підкреслює, що з поняттям «громадянське суспільство» пов'язується боротьба за громадянські права та

свободи, за демократичну участь в управлінні не лише державою, але й економікою, містами, общинами й інституціями, що регулюють суспільне життя».

Таким чином, сучасний лібералізм розглядає громадянське суспільство як певною мірою автономне утворення, яке прагне лишатися поза сферою державного впливу, проте не заперечує проти взаємодії з державою, задля формування нормативних підстав своєї діяльності, власної автономності, та утворення схем реалізації рішень інституцій громадянського суспільства, що вимагають залучення ресурсів держави.

Власне, ліберальна концепція громадянського суспільства є найбільш поширеною у сучасній зарубіжній та вітчизняній політології, проте єдиного та загальноприйнятого визначення поняття не існує. Наведемо декілька з цих визначень, що наводяться у довідковій та монографічній літературі.

Д. Кола вважає, що «громадянське суспільство є найвищою формою спільності; воно вбирає в себе такі складові «асоціації» (сім'ї, корпорації), які не можна порівняти з ним за своїм значенням, оскільки суспільність являє собою співтовариство, що засноване на принципі справедливості; в ньому людина може знайти для себе найвище благо».

М. Кеннеді вважає, що «громадянське суспільство є сферою соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистого (особливо родини), різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації».

На думку Д. Плєвніка, «громадянське суспільство є ніщо інше, як поширення практики самоврядування на всі сфери громадянського життя, до того ж функція правової держави полягає в тому, щоб захистити принцип самоврядування усіх недержавних організацій».

М. Уолцер зазначає, що громадянське суспільство «є простором вільних асоціацій і індивідуумів, а також комплексом взаємовідносин, утворених на основі сімейних традицій, віри, кола інтересів і ідеології, які заповнюють цей простір».

І.І. Кравченко визначає громадянське суспільство як таке, в якому розвинуті економічні, культурні, правові, політичні відносини між самими індивідами, не опосередковані державою.

О. Кіндратець зазначає, що «інститути громадянського суспільства впорядковують і систематизують вимоги людей і тим самим запобігають руйнівним соціальним конфліктам».

В сучасній українській політології громадянське суспільство визначається як «сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності».

Загальним для всіх цих понять може бути виділений аспект розгляду громадянського суспільства та держави як двох окремих систем. Більшість з авторів наведених визначень вважають, що існування громадянського суспільства має визнаватися, отримувати нормативні гарантії свого існування з боку держави, але не бути регламентованим самою державою. Тобто, громадянське суспільство – сфера свободи об’єднаних індивідів.

Відмінності у трактовці цього феномену стосуються участі громадянського суспільства у державних справах. Існує думка, що громадянське суспільство може бути включене до політичної системи, завдяки тому, що його елементами є політичні об’єднання, партії, групи впливу. Інші автори обмежують перелік елементів громадянського суспільства сімейними, професійними корпоративними об’єднаннями та інститутами локальної самоорганізації.

Громадянське суспільство: ознаки, структура, функції. Взаємозв'язок громадянського суспільства та держави

Громадянське суспільство – це сфера соціального життя, в якій люди взаємодіють самостійно і автономно по відношенню до держави.

Громадянське суспільство формується історично, відображає певні якісні характеристики суспільства, набуті лише на певному етапі його розвитку. Поступальний розвиток соціальних форм життєдіяльності приводить до їх диференціації, виокремлення сфери управління як окремої галузі суспільної діяльності. Саме на цих засадах можливо відокремити державу від суспільства, розгледіти її як специфічне соціальне явище або особливий політичний інститут, котрий виконує функції обслуговування суспільства. І це дає нам змогу визначити реальні можливості державно-владного впливу на суспільні відносини та ступінь його ефективності, забезпечити підконтрольність державних інститутів суспільству. Треба також визнати, що громадянське суспільство опредметнюється у відповідних громадянських інститутах, має власний устрій, зовнішню форму свого існування у вигляді різноманітних за своїм конкретним спрямуванням об'єднань індивідів.

Серед цих інститутів — сім'я, церква, об'єднання за інтересами, профспілки, органи громадської самодіяльності, громадські організації, політичні партії, недержавні засоби масової інформації. Головною ознакою цих інститутів є те, що вони утворюються не державою, а самими індивідами, і тому їх реальне функціонування є показником громадської зрілості суспільства, усвідомлення ним своїх власних потреб, рівня його самосвідомості. Серед інститутів громадянського суспільства слід виокремити політичні партії та рухи, оскільки вони виступають своєрідною «перехідною ланкою» від інтересів громадянського суспільства до здійснення державної влади. З одного боку, діяльність політичних партій спрямована на сферу громадянського суспільства, звідки акумулюються політичні настрої та сподівання населення, а з іншої – на здобуття державної влади і важелів управління в загальнонаціональному масштабі для здійснення політичних настанов

та програм, що стосуються відтепер безпосередньо проблематики функціонування політичної системи [206, 616-617].

У сучасній політичній науці існують різні точки зору щодо природи громадянського суспільства. Згідно однієї з них громадянське суспільство є суспільною системою (соцієтальне співтовариство), що досягла певного рівня цивілізованості в соціально-економічному і культурному розвитку. Інша точка зору представляє громадянське суспільство як особливу і відносно самостійну сферу життя соціуму, що протистоїть державі, тобто громадянське суспільство і держава, згідно даному трактуванню, розглядаються як дві протилежні сторони життя суспільства, що знаходяться в суперечливій єдності.

Найчастіше під громадянським суспільством розуміється незалежна від держави і існуюча разом з ним особлива сфера суспільного життя, що складається з різних соціальних груп, рухів, об'єднань, культурних, національних, територіальних і інших спільнот, яка слугує найважливішою формою виразу різноманітних інтересів особи. У систему громадянського суспільства входять економічні, шлюбно-сімейні, етнічні, виховні, освітні, культурні, інформаційні, релігійні відносини, здатні існувати і розвиватися відносно незалежно від держави.

Вельми істотною ознакою громадянського суспільства є економічна і соціальна свобода його індивідів. Ця свобода існує там і тоді, де і коли індивіди не відчужені від власності, а виступають як її повноправні суб'єкти.

Важлива ознака громадянського суспільства полягає також в тому, що воно апелює до природних, невідчужуваних прав людини, створює необхідні умови для якнайповнішого задоволення потреб особи, соціальних груп і класів, для надійного і ефективного захисту їх інтересів.

Якщо спробувати коротко визначити сутність громадянського суспільства, то можна сказати, що воно є сукупністю природних форм суспільної життєдіяльності індивідів, покликаних, головним чином недержавними і неполітичними методами, забезпечувати задоволення їх потреб і інтересів.

Громадянське суспільство має структуру, яка обумовлює його специфіку та залежить від його завдань та функцій. Громадянське суспільство як цілісна

соціальна система має дуже складну структуру, яка включає всю сукупність міжособистісних відносин, що розвиваються поза рамками і без втручання держави. Базовими структурними елементами громадянського суспільства є незалежні від держави соціальні інститути, що реалізують індивідуальні і колективні потреби людей. Необхідно підкреслити, що інституційна структура громадянського суспільства не може бути якою-небудь завершеною конструкцією через безмежне різноманіття і рухливість людських інтересів, що групуються в нескінченній, різноспрямованій мережі соціальних осередків суспільства.

До основних інститутів громадянського суспільства можна віднести, по-перше, різні недержавні економічні, комерційні і фінансові асоціації; по-друге, політичні організації і об'єднання, що не входять в державну систему і не володіють владними функціями; по-третє, асоціації соціальні з їх різноманітним спектром цілей і великою кількістю форм; по-четверте, організації соціокультурні: сім'я, церква, релігійні і етнічні общини, незалежні засоби масової інформації, різного роду наукові і творчі співтовариства, клуби, організації по інтересах і т. д.

Основа структури громадянського суспільства це особа, яка самостійно реалізовує свої приватні інтереси та здійснює індивідуальний вибір. Держава служить їй. Чим більш розвинуте громадянське суспільство, тим більше підстав для формування демократичних режимів і навпаки.

Якщо основним елементом громадянського суспільства виступає особа, то його несучі конструкції – всі ті соціальні інститути, організації і групи, які покликані сприяти усесторонній реалізації особи, її інтересів, цілей, устремлінь. Ідеї індивідуальної свободи і приватної власності лежать в основі концепції громадянського суспільства.

У структурному відношенні громадянське суспільство можна представити у вигляді діалектичної сукупності трьох основних сфер: економічної, політико-правової і духовної.

Економічна сфера – це економічні відносини, і, перш за все, відносини власності, а також наявність вільних власників засобів виробництва.

Політико-правова сфера – це відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом участі в різного роду партіях, рухах, цивільних ініціативах, асоціаціях. А також законозабезпеченість населення.

Духовна сфера – це віддзеркалення процесів функціонування громадянського суспільства в суспільній і індивідуальній свідомості. Це свобода совісті, слова, самостійність творчих і інших об'єднань.

Громадянське суспільство припускає створення захисних механізмів та заходів для забезпечення належного існування для всіх своїх членів.

Слід зазначити, що громадянське суспільство може існувати лише за певних умов, які б забезпечували існування та ефективну діяльність інститутів громадянського суспільства.

До найважливіших умов існування громадянського суспільства можна віднести наступні групи та умови:

1. економічні: – це власність. Вони припускають, що кожен член громадянського суспільства повинен володіти власністю, яка робить його незалежним громадянином. Багатоукладність економіки, вільний ринок і конкуренція;
2. соціальні: – це наявність класу середнього власника;
3. політико-правові: – це юридична рівність громадян, повне забезпечення прав і свобод, а також їх захист, політичний плюралізм, різноманіття політичних груп, союзів, партій, організацій, груп тиску;
4. культурні: – підвищення освітнього рівня, доступності інформації, правова культура, розвиток власне знання;
5. здатність громадян до колективних дій і самоорганізації;
6. автономність по відношенню до держави, захищеність від прямого втручання з боку держави, реальні гарантії особистих прав і свобод;
7. наявність вільних і самостійних громадян, як основних діячів політики;
8. різноманіття структурних елементів, зокрема організацій і інститутів, за допомогою яких різні групи виражають свої інтереси;

9. багатоукладна ринкова економіка як основа незалежності громадян від держави;

10. обмеження соціальних конфліктів цивілізованими рамками.

Серед функцій, що характеризують громадянське суспільство, можна виділити наступні:

1. всеосяжний захист інтересів кожної людини, її природного права на життя, свободу, створення розгалуженої системи механізмів такого захисту і її чітке функціонування;

2. формування норм і цінностей, які держава потім закріплює своєю санкцією;

3. утворення середовища, в якому формується соціальний індивід;

4. забезпечення вільного розвитку особи на економічній основі різноманітних форм власності, багатоукладної ринкової економіки;

5. здійснення широкого самоврядування у всіх сферах і на всіх рівнях суспільного життя.

Громадянське суспільство як самостійна форма соціальної організації не може нормально функціонувати без держави, яка по відношенню до нього виступає як підсистема, що керує, та покликана протидіяти загостренню соціальних конфліктів, дезинтеграції, хаосу. В той же час громадянське суспільство є не тільки об'єктом управління з боку держави, але і самокерованою підсистемою.

Характерна особливість взаємин у сфері громадянського суспільства – це принцип рівноправ'я всіх соціальних груп і інститутів, що його складають, незалежно від їх масштабів і місця в суспільній структурі. Тому, на відміну від системи державного управління, побудованого на основі жорстких вертикальних зв'язків і відносин, що припускають примушення і підпорядкування, для громадянського суспільства характерним є переважання горизонтальних зв'язків, що мають добровільний характер і що виключають будь-які форми примушення.

Громадянське суспільство і державу можна розглядати як два різні інститути соціальної інтеграції, дві протилежні сторони єдиного соціального організму. Слід також підкреслити, що в реальному житті розділення громадянського суспільства і

держави достатньо умовне. Обидва ці поняття співвідносні, і повне їх зіставлення можливе лише в цілях наукового аналізу, оскільки в реальній дійсності контури державного і соціального простору співпадають, а в суспільстві не існує сфер, що в тому або іншому ступені не відчувають на собі впливи держави.

Існує тісний взаємозв'язок між рівнем розвитку суспільства і типом держави. Зрілому громадянському суспільству відповідає тип демократичної правової держави, основоположним принципом якої є повага та захист прав і свобод людини, тож джерелом права в розвиненому демократичному співтоваристві стає не держава, а громадянське суспільство, яке, заснувавши певну форму правління, визначає і правові межі державної влади, контролюючи їх дотримання. Адже держава, як політичний інститут, через специфічні цілі і інтереси не може послідовно сама обмежувати себе правом. Визначити межі державної влади, обмежити цю владу правом може тільки громадянське суспільство.

Відносини між державою та громадянським суспільством можуть носити складний і суперечливий характер. З одного боку, держава покликана реагувати на імпульси, що йдуть від суспільства, підкорятися його інтересам, але з іншою, воно саме прагне розширити свій вплив на суспільство. Остання тенденція одержує завершене втілення при тоталітаризмі: громадянське суспільство практично "розчиняється" в державі. І навпаки, можлива ситуація, коли громадянське суспільство намагається поставити себе на місце держави. Надмірна активність суспільства також може спровокувати серйозні суспільно-політичні і економічні кризи.

Конструктивна взаємодія громадянського суспільства з державою припускає:

1. ініціацію ухвалення політичних рішень органами влади, що тим самим спонукає до активності саму державу;
2. зміцнення приватної ініціативи, що дозволяє вирішити ряд економічних і соціальних проблем без втручання держави;
3. формування політичної культури громадян, зокрема громадянських форм поведінки.

Громадянське суспільство є позадержавною сферою соціуму.

Головним призначенням громадянського суспільства є досягнення консенсусу, згоди між різними соціальними силами і інтересами. Воно покликане визначати норми і межі співіснування суспільства та держави. Громадянське суспільство має в своєму розпорядженні засоби, за допомогою яких воно може примусити окремого індивіда дотримуватися загальновизнаних норм. Інститути громадянського суспільства, а також національні, релігійні традиції, звичаї, міфи, символи, стереотипи поведінки, морально-етичні норми, цінності, які також є його складовою частиною, здатні грати дану роль. Дана роль властива тільки громадянському суспільству, а держава виконує її тільки в тому випадку, якщо інститути громадянського суспільства демонструють свою нездатність виконувати їх.

Потрібно відзначити, що ідеалу громадянського суспільства немає зараз ні в одній країні світу. Головними перешкодами цьому є: зневажливе відношення громадян до законів, а також домінанта державного початку над особистим.

1.3 Проблематика владної легітимності та її джерел в роботах українських та російських дослідників

Проблематика легітимності поступово набирає неабиякої актуальності у політичній науці, суспільно-політичній думці України та країн пострадянського простору, зокрема найбільш помітно це на прикладі Російської Федерації, де зазначена проблема набула наукової популярності протягом останніх років і продовжує залишатися актуальною та перспективною.

Причиною цього стали суттєві зміни у сприйнятті влади суспільством та особистістю, трансформації у системі державотворення, інтеграційні та глобалізаційні процеси, бурхливий розвиток політичної науки та практики політичного та державного управління, зняття обмежень щодо можливості та доцільності дослідження легітимності, актуалізація проблематики громадянського суспільства та інші фактори.

За радянських часів проблема легітимності мала номінальне практичне значення, широко не афішувалася та глибоко не досліджувалася. За домінуючою ідеологічною парадигмою влада в радянській державі була народною, формувалася народом із числа «найбільш гідних представників» цього ж самого народу, тож не потребувала якихось додаткових методів та технологій визнання, підтримки та схвалення.

Різноманітні легітимаційні теорії, методи та процедури визнавалися ознакою буржуазних систем володарювання, де за їх допомогою намагалися маніпулювати настроями суспільства задля утримування його в покорі та створення ілюзії причетності суспільства та конкретної особистості до прийняття політичних та державно управлінських рішень.

Руйнація радянської моделі організації політичного життя та державотворення, означила проблему пошуку нових підходів до владно - управлінських відносин, і відповідно, актуалізувала проблематику легітимності.

Останнє десятиліття XX століття пройшло під знаком вивчення досвіду зарубіжних держав в контексті проблематики легітимності та формування

загальнонаукових та філософських підходів щодо її дослідження. Лише наприкінці 90-х років XX століття та протягом перших років століття XXI-го, дослідження легітимності політичної влади на пострадянському просторі стало невід'ємною складовою політичної науки та суміжних з нею наукових напрямків. Саме в цей час з'являються ґрунтовні та системні наукові дослідження проблем легітимності, легітимації, в яких зазначена проблема не лише розглядається по-новому, але і має реальну практичну спрямованість.

Слід зазначити, що зацікавленість проблематикою легітимності, зазвичай, активізувалася в періоди політичних трансформацій, суспільно-політичної невизначеності, кризи влади та критичного падіння довіри до держави та її владних інституцій. Тож в більшості випадків дослідження несли в собі не лише певні узагальнені чи авторські теоретичні концепції та теорії, але й були зорієнтовані на встановлення причин кризи легітимності та делегітимації владних і державно-управлінських інституцій, та містили різноманітні практичні рекомендації, методики і технології подолання кризових явищ та перестороги щодо їх недопущення у майбутньому.

Серед вітчизняних дослідників проблем легітимності слід відзначити роботи С. Рябова, Є. Бистрицького, О. Білого, О. Висоцького, М. Тура, Н. Дармограй, О. Дащаківської, а серед російських вчених, які в своїх дослідженнях приділили помітну увагу вказаній проблемі, можна назвати: А.-Н.З. Дібірова, О. Шаброва, В. Чіркіна, О. Фетісова, В. Ачкасова, С. Єлисєєва, С. Ланцова, В. Макаренка, Ю. Волкова, А. Лубського, Н. Чернобровкіної, К. Завершинського, Т. Алексєєвої, Є. Реутова, А. Уфімцева, О. Скіперських та ряд інших. Характерною рисою досліджень проблем легітимності, як українських, так і російських авторів, є відсутність поки концептуальної цілісності та термінологічної вивіреності. Кожен з дослідників по-своєму розглядає легітимність, пропонуючи авторське бачення її певного прояву, особливостей чи складового елементу. Спроби узагальнення та систематизації щодо проблеми легітимності є поодинокими і зазвичай логічно не завершеними. Вітчизняні дослідники розглядають легітимність, головним чином, в

контексті політичної влади, громадянського суспільства, системи політичного та державного управління, традицій державотворення тощо.

Проблематика джерел легітимності теж представлена в зазначених дослідженнях і має власне трактування, типологію та особливості. Більш змістовно, докладно та систематизовано вказане питання розглянуто в роботах саме російських дослідників, тоді як вітчизняні більше уваги приділяють або загальним моментам та проблемам легітимності, або особливостям практичного втілення окремих легітимаційних теорій та концепцій в суспільно-політичному житті сучасної України.

Базові засади проблематики політичної влади та легітимності доволі широко представлені в дослідженнях вітчизняних науковців. Особливо актуальною вказана тема стала з середини 90-х років XX-го століття, коли почалося становлення української політичної науки. Серед робіт вітчизняних науковців слід відзначити дослідження С.Г. Рябова, який одним із перших в українській політичній науці приділив проблематиці легітимності політичної влади належну увагу. Його дисертаційне дослідження «Легітимація влади як соціально-філософська проблема (концептуально-методологічний аналіз): Дис ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997» та численні роботи: «Державна влада: проблеми авторитету й легітимності. – К. : НІСД, 1996. – 117 с.; «Політологічна теорія держави. – 2-е вид. – К. : Тандем, 1996».; «Політична наука в Україні XXI століття: Стан та перспективи розвитку: Дослідження. — К., 2005» означили зародження наукового інтересу до вказаної тематики та формування відповідного наукового напрямку в системі політичних наук.

Гідне місце проблематика легітимності знайшла і в роботах інших відомих українських вчених-політологів: Андрущенка В. П. Організоване суспільство: досвід соціально-філософського аналізу. - К., 2006.; Бабкіна В.Д. та Селіванова В. «Народ и власть. – К., 1996»; Варзара І. М. «Політична етнологія як наука: історія, теорія, методологія, праксеологія. – К., 1994»; Горбатенка В. П. «Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: Монографія. – К. 1999»; Скиби В.Й., Горбатенка В.П., Туренко В. «Вступ до політології. Екскурс в історію правничо-

політичної думки: Посібник: Навчальне видання: – К.: Основи, 1998», Бистрицького Є. «Проблема легітимації // Українська державність у ХХ сторіччі. Історико-політичний аналіз. – К.: Політична думка, 1996» та інших.

Узагальнюючі матеріали та концепції стосовно проблематики легітимності політичної влади, систематизацію теорії, визначення головних понять подано у науково-методичних роботах: «Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка – К., 2004», «Політологія: підручник / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К., 2006».

Зазначені наукові дослідження не лише збагатили проблематику та теорію легітимності політичної влади, ввели її до активного наукового обігу, сприяли поширенню та поглибленню знань з проблем легітимності політичної влади, а і засвідчили формування в сучасній українській політології перспективної та сильної наукової школи.

Свідченням наявності останньої можна вважати цілий ряд дисертаційних досліджень, які були протягом останніх років представлені та захищені в Україні. Серед таких можна назвати роботи: Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу функцій влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз // дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Львів, 2005; Калініченко М. М. Влада громадянського суспільства: філософсько-політологічний аналіз // дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 2005; Бойчук М. А. Влада як фактор формування громадянського суспільства // дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., – 2005; Чувардинський О.Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. – К., 2008, та ряд інших.

Плідний науковий пошук у зазначеній галузі політичної науки та практики продовжується і зараз, що знаходить своє відображення у численних наукових статтях, роботах, розвідках Висоцького О., Дармограй Н., Дащаківської О., Манжоли П., Серьогіної С., Новакової О., Бойко Н. та багатьох інших. Вказані

дослідники розглядають, досліджують, аналізують різні аспекти та прояви легітимності політичної влади, але таким чином, формується цілісне наукове поле проблематики легітимності, що дозволяє говорити про актуальність та перспективність вибраного наукового пошуку, необхідність плідної роботи в зазначеній сфері.

Розглядаючи проблематику джерел владної легітимності, слід більш докладно проаналізувати ряд теорій та ідей, виказаних сучасними російськими дослідниками. Серед них, одну із найбільш цілісних концепцій запропоновано А.-Н.З. Дібіровим, якому вдалося одному із перших вийти за межі розгляду легітимності, як складового елементу та сутнісної характеристики політичної влади та запропонувати цікаве та обґрунтоване авторське бачення місця легітимності, легітимаційних процесів, технологій, моделей та методів у сучасній системі політичних наук та практиці політичного та державного управління, обґрунтувавши свої ідеї численними історичними прикладами та подіями сьогодення.

В своїх дослідженнях проблем легітимності А.-Н.З. Дібіров, приділяє головну увагу не стільки джерелам легітимності, як її ресурсам. На його думку, ресурси легітимності – це потенціал влади та суспільства, що використовується для легітимації суб'єкта влади.

А.-Н.З. Дібіров виділяє *два види джерел (ресурсів) легітимності: громадські та політичні*. Громадські ресурси – це економічний, військовий, культурний потенціал держави, її територія, міжнародний престиж, тип суспільних відносин, стабільність та порядок, природні багатства країни, кількість населення та його якість (культура, дисципліна та ін.), розвиток продуктивних сил і т. п.

Політичні ресурси – це політичний простір суспільства, політичний час, який є у влади для вирішення своїх задач, довіра суспільства, його участь в політиці, репутація влади та інші фактори [60, 168].

Виходячи із зазначеної типології, А.-Н.З. Дібіров виділяє кілька ключових елементів легітимаційного процесу, які є взаємопов'язаними з джерелами легітимності. Серед них автор називає: суб'єкт та об'єкт легітимації, засоби та методи легітимації, ресурси та виконавці легітимації. Таким чином автор

представляє власну конкретну деталізовану система забезпечення легітимності влади, в основу якої покладено визнання *суспільства, народу головним джерелом політичної влади та легітимності*.

Відомий російський дослідник О.Ф. Шабров виділяє цілий комплекс легітимаційних заходів, які він позиціонує як «простір легітимності», представляючи його у вигляді логічної тривимірної схеми, побудованої на основі раніше виокремлених та запропонованих іншими дослідниками елементів легітимності та легітимації, вміло систематизованих, скомпонованих та представлених автором. Джерела владної легітимності в цій схемі теж посідають головне місце.

Цінність даної концепції полягає у намаганні теоретичного обґрунтування легітимності, спробі типологізації її елементів з подальшим їх поєднанням у цілісну модель легітимності та легітимації, представленні власного бачення місця та ролі легітимності в сучасному політичному процесі та в практичній направленості дослідження. В своїх дослідженнях О.Ф. Шабров намагається виокремити ідеальний тип легітимності і шляхи його досягнення в реальних умовах. Хоча сам і зазначає, що досягти цієї мети, принаймні зараз, практично неможливо.

Таблиця 1.1. Простір легітимності

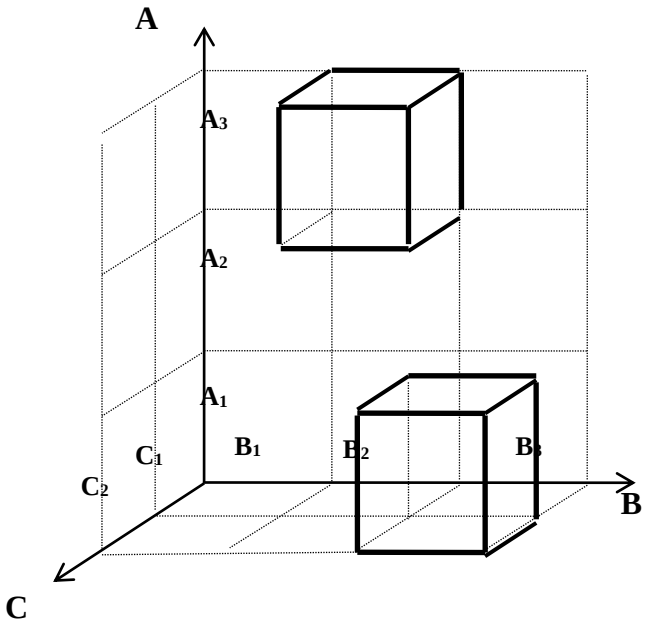

А – рівні легітимності
(*A1* – персональний,
A2 – ідеологічний,
A3 – структурний);
В – Джерела легітимності
(*B1* – ідеологічне,
B2 – правове,
B3 – етичне);
С – зони легітимності
(*C1* – внутрішня,
C2 – зовнішня).

До таблиця 1.1. Простір легітимності:
А – рівні легітимності
(A_1 – персональний,
A_2 – ідеологічний,
A_3 – структурний);
В – Джерела легітимності
(B_1 – ідеологічне,
B_2 – правове,
B_3 – етичне);
С – зони легітимності
(C_1 – внутрішня,
C_2 – зовнішня).

На думку О.Ф. Шаброва, такий важливий інтегральний параметр, що характеризує відношення суспільства до влади – легітимність, частіше за усе розуміється як визнання влади правомірною. Своє відношення до влади суспільство формує, співвідносячи її прояви з базовими соціальними цінностями.

Всю сукупність такого роду цінностей, з яких складається нормативна основа політики, за концепцією О.Ф. Шаброва, можна умовно розбити на три основні компоненти. І якщо погодитися з тим, що джерелом влади є народ, то ці три компоненти можна назвати трьома *джерелами легітимності*:

Ідеологічне – містить установки, орієнтовані на інтереси лише частини суспільства, але саме тієї частини, з якою воно пов'язує свої перспективи. Ідеологічні цінності відображають існуючу нерівність, але в них закріплений мало усвідомлюваний суспільний договір про «соціальне партнерство».

Правове – відображає потребу суспільства в правилах гри, в державному регулюванні стосунків між сторонами суспільного договору про «соціальне партнерство».

Етичне – що містить установки загальнолюдського характеру (не вкради, не обдури, не убий), які мають бути нормами суспільного життя, соціальних відносин та владно-політичної діяльності на сучасному етапі.

Позиції влади стійкі, зазначає О.Ф. Шабров, коли вона легітимна у всіх цих трьох компонентах. Це – одна з складнощів легітимації влади в умовах всякої суспільної трансформації. Проте в умовах кризи, коли суспільство переходить із

одного стану в інший не плавно, а стрибкоподібно, і під враженням катастрофи, що насувається, процес віддзеркалення, формування цінностей не встигає за реальністю, що змінюється. В такій ситуації колишні цінності переосмислюються, витісняються в неусвідомлюване, а на їх місце приходять нові, нашаровуючись на старі, – і в цій динамічній ситуації відбувається порушення внутрішньої несуперечності самих норм.

Має свою структуру і оцінювана суспільством політична влада. Природно її розглядати як єдність суб'єкта, мети і засобу. Суб'єкти – це лідери, що здійснюють владу, цілі є ідеологією влади, а засіб – це її структура, режим. Суспільство небайдуже до того, хто веде його, куди веде і як. Тому, на думку О.Ф. Шаброва, і можна виокремити три *рівні легітимності: персональний, ідеологічний, структурний* [233, 132-134].

Запропоновані О.Ф. Шабровим рівні легітимності повністю співпадають з типами легітимності, запропонованими Д. Істоном в роботі «Аналіз політичної структури».

Така ситуація обумовлена відсутністю не лише єдиної класичної моделі типологізації джерел легітимності, але і класифікаційних ознак, які б дали змогу її запропонувати. Тому, оскільки існує зазначена термінологічна та класифікаційна невизначеність, дослідники мають можливість та право пропонувати власне бачення джерел, типів, моделей легітимності. З одного боку це ускладнює наукові розвідки, з іншого ж навпаки, відкриває простір для наукової творчості.

Щоб влада була цілком легітимною, необхідно, щоб суспільство визнало правомірними її цілі, режим і лідерів, співвідносячи їх із загальноприйнятими нормами ідеології, права і моралі.

Про правомірність даної політичної влади судять не тільки у власній країні, але і за її межами. Розрізняють тому легітимність *внутрішню і зовнішню.*

На думку О.Ф. Шаброва, аналіз легітимності повинен здійснюватися за трьома підставами. Перша дає відповідь на питання про *зони легітимності* – хто судить про неї: власний народ або міжнародне співтовариство. Друга – як судить, з чим порівнює, які *критерії:* соціальні цінності, компоненти або джерела легітимності. І

третя – про що судить, з чого складається у людей уявлення про політичну владу: її структуру, рівні легітимності.

Простір легітимності, поданий О.Ф. Шабровим у вигляді вищезазначеної схеми, не тільки дає уявлення про її структуру, але і може служити хорошою підмогою для формування стратегії легітимації (і делегітимізації) влади.

Проблему легітимності можна наочно представити як систему, що складається з 18 підпроблем, відображених як певні елементи схематичної моделі. Наприклад, елемент *A3B2C1* відображає легітимність режиму по відношенню до правових цінностей власного народу. Інший виділений елемент, *A1B3C2*, – це персональна легітимність по відношенню до етичних цінностей світової спільноти.

Щоб влада була повністю легітимною, зазначає О.Ф. Шабров, необхідно, щоб суспільство – власної країни і міжнародне співтовариство – визнало правомірними її цілі, режим і лідерів, співставляючи їх із загальноприйнятими нормами ідеології, права і моралі. У реальній політичній практиці цього, зрозуміло, не буває. Можна говорити лише про ступінь легітимності в кожному з цих компонентів і в цілому [233, 132-134].

В своїх роботах О.Ф. Шабров, як і ряд інших дослідників, розглядає проблеми легітимності у поєднанні з іншими складовими політичної системи: політичною культурою, політичним режимом тощо. Таке поєднання дає змогу з більшою ефективністю перевести дослідження владно-легітимаційних процесів із суто теоретичної до практичної площини. За приклад дослідник бере політичні процеси в сучасній Російській Федерації, намагаючись знайти підтвердження власним ідеям та теоріям.

Визнання або невизнання влади правомірною є однією з визначальних сторін відношення суспільства до існуючої влади. У кожного народу існують при цьому свої, властиві тільки йому, стійкі стереотипи відношення до політичної влади взагалі, складові його політичної культури. Має свої особливості і політична культура Росії. До властивих їй специфічних рис О.Ф. Шабров відносить ті три, які наочно виявилися останніми роками і справляють істотний вплив на процес політичної трансформації:

- домінуюче значення етичних цінностей в структурі джерел легітимності;
- сприйняття влади, перш за все, через її персональний рівень;
- чутливість оцінок влади суспільством до думки світової спільноти.

Саме з персонального рівня і на етичній підставі почався процес делегітимації радянського політичного режиму в 80-і роки минулого сторіччя. Старіючі члени Політбюро ЦК КПРС, номенклатура, що користувалася привілеями, зростаючі прояви непомірних та необґрунтованих зазіхань на владні повноваження та привілеї партійно-радянської верхівки, що задовольнялися сумнівними способами коштом держави і населення, – все це підірвало довіру до радянських лідерів та стало основою делегітимації радянського політичного режиму.

За таких умов, делегітимація влади на її персональному рівні не могла не перекинутися далі, на рівень структурний, поставивши під питання правомірність політичного режиму. Гасло гуманного демократичного соціалізму з вуст ще молодого, енергійного, такого, що говорить без папірця М. Горбачова, що ознаменував початок переходу від авторитаризму до демократії, впав на підготовлений ґрунт. І лише через роки була поставлена під сумнів і мета, ідеологія влади – ідеї соціалізму почали витіснятися вимогами лібералізації економіки. Той же шлях пройшов і процес легітимації нової влади: від сходження нового лідера, Б. Єльцина (персональний рівень легітимації) до ухвалення в 1993 році демократичної Конституції РФ (структурний рівень) і, нарешті, до найбільш складного етапу – легітимації на ідеологічному рівні, що не завершився до цього дня. Значущість етичного компоненту в структурі джерел легітимності для нашого [російського] суспільства рельєфно проступає при зіставленні реакції на «справу Б. Клінтона» в США і «справу Ю. Скуратова» в Росії. У обох випадках проблема легітимності державних діячів виникла в результаті порушень етичних норм, що отримали розголос. Але якщо доля колишнього американського президента вирішувалася в межах правового простору всупереч вимогам моралі, то доля колишнього Генерального прокурора Росії, навпаки, фактично була вирішена за допомогою протиправних апеляцій до моралі [233, 132-134].

Взаємозв'язок зовнішньої і внутрішньої легітимності в Росії теж має специфіку. Залежність внутрішньої легітимності від зовнішнього визнання має тут глибоке історичне коріння. Через своє геополітичне положення Росія здавна була вимушена жити з оглядкою на зовнішнє оточення і заручатися підтримкою одних країн в протистоянні з іншими. У 90-і роки XX сторіччя підтримка західних країн (на зразок ярлика на велике княжіння від ханів Золотої Орди) була істотним аргументом в боротьбі за владу і слугувала її зміцненню. Нерідко, навпаки, конфронтація з сильними світовими державами служить чинником мобілізації суспільства навколо політичної влади. У обох випадках вплив зовнішнього чинника використовується як засіб внутрішньої легітимації.

На основі проведеного аналізу О.Ф. Шабров зазначає, що ідеологічні і правові цінності, принаймні для Росії, традиційно не є основними джерелами легітимності, оцінка ж влади по критеріях моральності за умови її загальновизнаної корумпованості навряд чи може бути високою. Індиферентне до цілей (ідеології) влади суспільство скептично оцінює практично всі її інститути, що несе в собі передумови недовіри до політичного режиму. Стійкість російської влади забезпечена, головним чином, на персональному рівні [233, 132-134].

Аналізуючи феномен легітимності, О.Ф. Шабров, поєднує його з феноменом влади, в межах якої легітимність і набуває сенсу та трансформується із теоретичної площини в практичні заходи та дії. Така концепція, певною мірою відрізняється від ідей А.-Н.З. Дібірова.

На думку ж А.-Н.З. Дібірова, легітимність має розглядатися як особлива характеристика прихильності соціальному порядку. Легітимність неможна зводити чи то до згоди, чи то до визнання, чи до довіри. Легітимність – це спосіб забезпечення згоди, визнання, та довіри в суспільній системі через формування певного порядку підпорядкування [60, 30].

Власне бачення джерел легітимності через призму політичної та правової свідомості пропонує і інший відомий російський дослідник проблем легітимності А.В. Лубський [108].

Він виділяє кілька типів легітимності, в основі яких лежать її джерела. Так тип

легітимності, який заснований на визнанні законного права персоніфікованої політичної влади нав’язувати її об'єкту ту чи іншу модель соціальної поведінки, спирається на інтерналізовані цінності культури, на ухвалення існуючих соціальних відносин і політичного режиму.

Легітимність політичної влади, заснована на ідентифікації об'єкту влади з її суб'єктом, припускає, по-перше, присутність в ментальності населення або певної соціальної групи уявлення про те, що дана політична влада безпосередньо виражає їх інтереси, а по-друге, наявність в політичній культурі установки на активну участь в політичному процесі. Як правило, така влада наділяється соціальними епітетами – «народна», «пролетарська», «робітничо-селянська» і так далі. І чим в більшій мірі подолано самовідчуження об'єкту влади від самої влади, тим сильніше її легітимність.

Оскільки установка на активну участь в політичному житті не може бути соціально тотальною навіть в період найбільшої політизації населення, то політична влада, для підтримки своєї легітимності подібного роду, повинна постійно демонструвати, насамперед, своє «єднання з народом», використовуючи при цьому різні ритуалізовані форми соціальної інтеракції, а також відвертість, не стільки в сенсі доступності, скільки з погляду надання можливості об'єкту влади стати її суб'єктом.

Легітимність влади тим сильніша, вважає А.В. Лубський, чим менше громадяни зустрічають опір в реалізації даного прагнення. У такому разі, для окремих індивідів, політична влада перетворюється на референтну престижну групу, членом якої вони мріяли б стати. Враховуючи це, а також прагнучи укріпити легітимність і якісно поліпшити персоніфікований склад влади, політичний режим, розробляючи систему організаційних, ідеологічних, кваліфікаційних, а іноді, і етичних фільтрів, через які пропускаються претенденти, відкриває їм можливість залучення до політичної еліти.

Дослідник виділяє кілька джерел легітимності. По-перше, це легітимність політичної влади, що базується на *знанні*, яким володіє її суб'єкт, залежить від того, які знання цінуються в даному соціальному середовищі, а також від здатності самої

влади постійно доводити, що «справжня влада – це влада знань, тоді як всі інші її аспекти щонайменше небезпечні, неефективні або примарні». У зв'язку з цим можна виділити декілька типів знання: на рівні здорового глузду, наукові, ідеологічні і утопічні. По-друге, це легітимність політичної влади, заснована *на здоровому глузді* і носить онтологічний характер. Ступінь такої легітимності залежить перш за все від того, наскільки політична влада відповідає об'єктивному порядку, вписаному в людську дійсність. На практиці людський розум прагне до оптимальної структуризації соціального буття. Проте при реалізації своєї свободи і волі людський розум, що зазнає певних труднощів при розпізнаванні такого оптимального об'єктивного порядку, ризикує помилитися, а отже політичні актори можуть зробити на основі здорового глузду і протиприродний, і далеко не оптимальний вибір. Тому *онтологічна легітимність*, що витікає з відповідності політичної влади універсальним принципам людського і соціального буття, виробленим на рівні здорового глузду, є як би бажанням додати цій владі характер сутнісної структури, обумовленої природою людини і її життям в суспільстві.

Політична влада, прагнучи бути легітимною щодо цих універсальних принципів і фундаментальних цінностей людського і соціального буття, вироблених на рівні здорового глузду в певному соціокультурному середовищі, має бути не сакральною або сильною, а мудрою. Відмінність мудрої влади від сильної полягає в тому, що сильна влада здатна знайти вихід з будь-якої найважчої ситуації, мудра ж влада в таку ситуацію не потрапляє [108].

Легітимність політичної влади, що базується на наукових знаннях, в організаційному відношенні залежить перш за все від ефективності співпраці учених і політиків і дотримання принципу «учені – знають, політики – можуть». Неодмінною умовою такої співпраці, від якої залежить легітимність політичної влади, є плюралізм конкуруючих наукових концепцій, що пояснюють ситуацію, що склалася в суспільстві, прогнозують її зміну і що пропонують альтернативні варіанти вирішення існуючих проблем. Будь-який науковий монополізм перетворює саму науку на служницю політики, а політичну владу – в заручницю одновимірного бачення соціальних процесів і можливих помилкових або неефективних соціально-

політичних проектів. Політична влада повинна мати можливість вибору, віддаючи пріоритет тим науковим підставам своєї політики, які, по-перше, найбільш ефективні, по-друге, узгоджуються із стратегічними цілями, по-третє, припускають мінімальні соціальні витрати і тим самим виключають негативну реакцію населення або його значних груп на цю політику [108].

Легітимність політичної влади, що орієнтується на ідеологічні або утопічні компоненти свідомості, залежить насамперед від специфіки ментальності населення, його конкретних ідеологічних і утопічних устремлінь. Якщо дотримуватися концепції К. Мангейма, то ідеологія і утопія – це різновиди трансцендентного знання, що виконують різні функції по відношенню до наявного буття. Інтерпретуючи ідеологію через поняття нереальних уявлень про суспільний устрій, учений підкреслює апологетичну її функцію по відношенню до нього. Розглядаючи утопію як можливе передбачення буття, він акцентує увагу на критичній функції утопії по відношенню до даної реальності. Політична влада у результаті може легітимізувати себе як щодо апологетичних настроїв, так і суб'єктивних уявлень про бажаний соціальний порядок. *Ідеологічна легітимність*, що розуміється як відповідність істині, може прийняти вигляд гностики, що веде до монопольного пояснення і тоталітарного здійснення влади. Заснована на апологетичному уявленні населення або певної його частини про дійсність ця влада сама собі видає політичну індульгенцію про «відпущення» як минулих, так і майбутніх соціальних гріхів [108].

Продовженням класичних теорій легітимності можна вважати концепцію О.С. Фетисова, запропоновану в статті «Політична влада: проблеми легітимності» [199, 101-112]. Автор виділяє три основні джерела легітимації влади. Перше, та найважливіше джерело легітимації влади, на думку О.С. Фетисова, це *участь громадян в управлінні*, що створює відчуття причетності людини до політики та дає їй можливість, певною мірою, відчувати себе її суб’єктом. Саме тому, на думку О.С. Фетисова, демократичні режими мають найбільший потенціал легітимності, в порівнянні з іншими політичними режимами. Другим джерелом є *технократична легітимація*, тобто легітимація, опосередкована адміністративною, економічною, військовою, освітньою та іншими видами діяльності влади. У цьому випадку,

зазначає О.С. Фетисов, легітимність влади знаходиться в залежності від ефективності зазначеної діяльності. Економічні, політичні та інші невдачі керівництва держави можуть привести до послаблення легітимності, або і до краху всієї політичної системи.

Третім джерелом легітимації, на думку О.С. Фетисова*, виступає сила*. Так чи інакше, всі політичні режими, навіть найдемократичніші, змушені використовувати в практиці політичної та державно-управлінської діяльності силу, але форма та ступіть її використання суттєво відрізняється. Зазвичай, сила є останнім аргументом влади, за допомогою якого вона намагається підтримати чи підвищити рівень власної легітимності [199, 101-112].

Відповідно зазначеній теорії, чим нижче рівень легітимності, тим сильнішим має бути примус. Однак слід зазначити, що використання сили, примусу здебільшого носить тимчасовий характер, оскільки, як засвідчує історичний досвід, підтримувати легітимність влади таким чином тривалий час неможливо. Політичні системи та режими, які опираються лише на силу та примус, як джерело легітимації, зазвичай приречені до руйнації, хоча можуть існувати і доволі тривалий термін.

Такий підхід до забезпечення легітимності неминуче посилює протистояння в самій державі та поглиблює прірву між владною верхівкою, яка уособлює цю державу, та суспільством, зводячи нанівець перспективи та потенціал суспільно-політичного, економічного, морально-гуманістичний розвитку держави та суспільства.

Аналізуючи дослідження О.С. Фетисова, слід зазначити, що автор подає моделі забезпечення легітимності політичного режиму як джерела легітимності, чи легітимації. Це зайвий раз доводить складність та певну заплутаність термінологічного та змістовного визначення таких понять, як джерела, типи, рівні, моделі легітимності, про що говориться вище.

Інший відомий російський дослідник проблем політичної науки А.І. Соловйов владну легітимність також розглядає через призму її джерел, зазначаючи, що в даний час в політичній науці прийнято конкретніше підходити до поняття легітимності.

Основними джерелами легітимності, на його думку, виступають три суб'єкти: *населення, уряд і зовнішньополітичні структури*. Тобто в цьому випадку здійснюється ототожнення суб'єктів процесу легітимації та джерел легітимності, що не є зовсім коректним.

А.І. Соловйов вказує, що легітимність, яка будується *на підтримці влади з боку широких верств населення,* є найзаповітнішою метою всіх політичних режимів. Саме вона насамперед забезпечує стабільність і стійкість влади. Позитивне відношення населення до політики влади і визнання ним правомочності правлячої еліти формуються із будь-яких проблем, що опиняються у фокусі громадської думки. Схвалення і підтримка населенням влади пов'язані з різноманітними політичними і громадянськими традиціями, механізмами розповсюдження ідеологій, процесами формування авторитету, певною організацією держави і суспільства.

Це примушує відноситися до легітимності як до політико-культурної характеристики владних стосунків. Населення може підтримувати правителів і тоді, коли вони погано управляють державою. Через це така легітимність може формуватися навіть в умовах зниження ефективності правління.

В той же час легітимність може ініціюватися і формуватися не населенням, а самою державою (урядом) і політичними структурами (партіями), спонукаючи масову свідомість відтворювати позитивні оцінки діяльності правлячого режиму. Така легітимність базується на праві громадян виконувати свої обов'язки по підтримці певного порядку і стосунків з державою. Вона безпосередньо залежить від здатності влади, елітарних структур створювати і підтримувати переконання людей в справедливості і оптимальності політичних інститутів. Для формування такої легітимності величезного значення набувають інституційні і комунікативні ресурси держави. В цьому випадку, легітимність, по суті, ототожнюється з легальністю, законністю, юридичною обґрунтованістю державної влади, що закріплює її існування в суспільстві.

Легітимність може формуватися і зовнішніми політичними центрами – дружніми державами, міжнародними організаціями. Такий різновид політичної

підтримки часто використовується під час виборів керівників держави, в умовах міжнародних конфліктів.

Категорія легітимності може застосовуватися і для характеристики самих політиків, різних інститутів, норм і окремих органів держави. Всередині держави різні політичні суб'єкти можуть мати різний рівень підтримки громадською або міжнародною думкою. Так, населення може підтримувати парламент і протестувати проти діяльності уряду, а може підтримувати президента і негативно відноситися до діяльності представницьких органів. Таким чином, легітимність може мати різну інтенсивність, даючи можливість встановлювати ієрархічні зв'язки між окремими політиками і органами влади [177, 180].

А.І. Соловйов вважає, що можливою є здійснення класифікації легітимності за комбінованою ознакою, що враховує джерело легітимності та суб’єкта легітимаційного процесу.

1) Традиційна легітимність, що реалізується завдяки волі народу. Мова йде про ситуацію, коли освячена традицією спадкова влада визнається громадянами та підтримується ними.

2) Традиційна легітимність, що спирається на особисту волю лідера. У цьому випадку потенційний лідер, апелює до традицій спадкової влади, ототожнюючи себе із правлячою династією (маючи чи не маючи на це реальні підстави). Проте на практиці має здійснювати легітимаційний процес, використовуючи силові методи, оскільки підтримку суспільства не відчуває.

3) Харизматична легітимність. У цьому випадку лідер, наділений надзвичайними особистими якостями, завдяки ним отримує суспільну підтримку громадян, воля яких забезпечує легітимацію влади харизматичного лідера.

4) Раціональна легітимність, що забезпечується суспільною підтримкою. Така ситуація є характерною для розвинених демократичних держав, громадяни яких, здійснюючи вільне волевиявлення на виборах різних рівнів, легітимізують владу конкретного лідера, що реалізується в рамках існуючої правової системи.

5) Раціональна легітимність, що реалізується завдяки існуванню державного карального апарату. Характерна для авторитарних та тоталітарних

режимів, лідери яких, витримуючи формальну процедуру обрання, фактично зберігають свій статус завдяки насиллю, що примушує громадян до визнання такої влади [177, 180].

Можна виокремити ряд передумов, які зумовлюють легітимність влади:

- легітимізація політичної системи та політичних інститутів у відповідності до традицій державотворення та вимог суспільства;
- особисті харизматичні риси політичного лідера;
- дотримання демократичних норм та процедур формування органів влади;
- приведення у відповідність законодавства та системи державного управління до реалій політичного життя;
- успішне здійснення державної політики, підтримка законності та політичної стабільності.

Оскільки джерела владної легітимності виступають як її передумова, можна запропонувати ще одну їх класифікацію:

1) Ідеологічне. Містить певні установки, що відображають індивідуальність шляху розвитку даного суспільства, його орієнтирів, перспектив. Ці установки засновані на стереотипах політичної діяльності і місця держави та суспільства в суспільно-політичних та міжнародних процесах.

2) Правове. Це джерело відображає потребу суспільства в певних, прийнятних та рівних для усіх суб’єктів політичного процесу, умовах та правилах суспільно-політичної діяльності, в регулюванні відносин між сторонами політичного процесу.

3) Етичне. Воно гуманістично зорієнтоване та містить установки загальнолюдського характеру, які лежать в основі існування суспільства, держави [177, 180].

Загалом питання позиціонування феномену легітимності, її джерел в системі політичних теорій та наук, її співвідношення із поняттями влади, держави, суспільства тощо, є наразі актуальним. Зростання наукової зацікавленості феноменом легітимності протягом останніх десятиліть, в тому числі і на

пострадянському просторі, призвело до появи чисельних концепцій та ідей, в яких легітимність свідомо чи несвідомо, обґрунтовано чи необґрунтовано, розглядається і як окрема самостійна наукова категорія, і як складова інших концепцій.

Розмаїття поглядів на джерела та типи легітимності, які знайшли своє відображення у численних наукових дослідженнях, спонукала автора до розробки порівняльної таблиці, метою створення якої стала спроба класифікації, систематизації та візуалізації наявних концепцій та ідей.

1.4. Понятійно-категоріальний апарат та методи дослідження

Пізнання та дослідження будь-якого суспільно-політичного явища та процесу ґрунтується на певній логічній та зрозумілій системі пошуку, аналізу, представлення матеріалу, обґрунтування та доведення концепцій, висновків, ідей, теорій. Тому роль своєрідного містка наукової комунікації та універсального шаблону наукового пошуку і представлення його результатів відіграє методологія.

Методологію визначають, як філософське вчення про систему методів наукового пізнання і перетворення реальної дійсності, а також вчення про використання принципів, категорій, законів діалектики і науки у процесі пізнання, і практику в інтересах набуття нових знань.

Слід зазначити, що в сучасних умовах, коли існує незліченна кількість різноманітних наукових теорій, напрямів, шкіл і т. д. методологія певною мірою втратила свою уніфікаційно-логістичну функцію, залишаючись, головним чином даниною традиціям та методом структуризації наукових пошуків та досліджень, способом запобігання наукового хаосу та невігластва. Проте, використання певних, загальноприйнятих, методологічних принципів не виключає самостійність дослідника у виборі мети, шляху та технології наукового пошуку. Більше того унікальність та самостійність наукового дослідження обумовлена також і методами та прийомами, які використані автором в процесі його розробки та представленні результатів.

Дане дослідження являє собою спробу теоретичного осмислення низки суспільно значимих проблем політичного життя, теорій, процесів і зорієнтоване на практичне відображення його результатів у зрозумілій, логічній, послідовній, виваженій формі.

За основу автором взято найбільш поширені в сучасній політичній науці теоретичні та практичні методи та принципи наукового пошуку, пізнання і аналізу.

В дослідженні автор спробував максимально широко використати порівняльний метод, виходячи з його важливого значення та місця в сучасній системі політичних наук.

Порівняння – це пізнавальна операція, що лежить в основі думок про схожість або відмінність об'єктів. За допомогою порівняльного методу виявляються кількісні і якісні характеристики об'єктів, здійснюється їх класифікація впорядкування і оцінка. Порівняння - це зіставлення одного з іншим. При цьому важливу роль відіграють умови порівняння, які визначають можливі співвідношення між об'єктами. Порівняння має сенс тільки в сукупності однорідних об'єктів.

Особливо актуальним цей метод є для вивчення особливостей джерел та типів легітимності, моделей легітимації за різних суспільно-політичних, історичних, національних-культурних умов. Порівняльний метод дозволив виявити та обґрунтувати схожість деяких моментів та складових процесу набуття і втрати легітимності в світовій практиці та сучасних українських реаліях. Даний метод дозволив більш виважено та об’єктивно розглянути та представити концептуальне бачення історичних етапів та перспективи становлення в Україні інституцій громадянського суспільства, проаналізувати теорії та концепції впливу різноманітних факторів на легітимаційний процес. Загалом, використання даного методу обумовило логічну структуру роботи та її специфіку. Практично кожна наукова теорія чи проблема, що знайшла своє відображення в дослідженні, була проаналізована, сформульована, розглянута саме за допомогою порівняльного методу.

Іншим, широко використаним в дослідженні методом, можна назвати історичний метод. За його допомогою вдалося виявити особливості процесу реалізації в Україні ідеї громадянського суспільства на різних історичних етапах державотворення, проаналізувати легітимаційні процеси в ретроспективі української політичної історії. Важливим наслідком використання зазначеного методу стало узагальнення історичного досвіду осмислення проблематики легітимності та використання легітимаційних технологій, моделей, методів в практичному політичному житті та управлінні державою. За допомогою історичного методу було проаналізовано причини, наслідки і перспективи делегітимаційних процесів та означено їх вплив на суспільно-політичне життя, зокрема негативну дію на процеси національного державотворення. Слід зазначити, що дослідження

проблем легітимності, її джерел, моделей реалізації, теоретичних та практичних засад розбудови громадянського суспільства в Україні неможливе без використання історичного методу дослідження.

В дослідженні також застосовано метод системного аналізу, використання якого дало можливість пов'язати різноаспектні процеси забезпечення легітимності, фундації та становлення інституцій громадянського суспільства, джерел влади та легітимності, діяльності державних владних інститутів.

До методологічних основ дослідження слід віднести використання різноманітних методологічних підходів. Привалюючим можна вважати діалектичний підхід, який дає можливість дослідити легітимаційний процес та пов'язані з ним дії через призму суспільно-політичного розвитку, протиріч, проблем та шляхів їх вирішення.

Важливе значення для проведення дослідження мало застосування ситуаційного, системного, функціонального та інституціонального методологічних підходів, які дають можливість провести комплексний та багатоаспектний аналіз політичних процесів.

Специфіка дослідження проблем легітимності, ідеї громадянського суспільства, владних відносин спонукала до застосування цілої низки різноманітних емпіричних методів наукового дослідження.

Найбільш застосовуваними в сучасній науці емпіричними методами є наступні: аналіз та синтез, індукція і дедукція, спостереження, моніторинг, експеримент – спостереження, вимірювання, опит, порівняння, абстрагування і конкретизація, узагальнення, формалізація, аналогія, моделювання і т. д.

Треба зазначити, що далеко не усі вони знайшли гідне відображення в даному дослідження, але й використання частини емпіричних методів дозволило підвищити наукову цінність дослідження та сприяло побудові логічної його моделі.

Застосування методу аналізу дало можливість більш докладно розглянути складові елементи легітимності, фактори які на неї мали найпомітніший вплив, дослідити окремі ознаки, якості, особливості легітимності влади, легітимаційного процесу. Метод аналізу є органічною складовою частиною даного наукового

дослідження. В рамках даного методу легітимність, джерела легітимності, легітимаційний процес вдалося розглянути та проаналізувати в багатьох аспектах. Всебічний аналіз досліджуваної проблематики дозволив краще та глибше вникнути в сучасну систему побудови владно-легітимаційних відносин, в тому числі в Україні періоду після здобуття незалежності 1991 року.

Метод синтезу надає можливість з'єднання різних елементів, складових предмету дослідження в єдине ціле (систему). Синтез – це не просто поєднання, а поєднання смислове. Синтез протилежний аналізу, але нерозривно з ним пов'язаний. Якщо лише спрощено поєднати різні дані, теорії, явища, то ефективно науково обґрунтованої системи зв'язків між ними не виникне, виникне лише ситуативне безсистемне і малозрозуміле поєднання певних фактів. Проблема легітимності є складною та багатоаспектною, вона знаходить прояви в різних теоріях політичної науки та суміжних з нею наук, як то: юриспруденція, соціологія, політична філософія, історія тощо. Тож системно та комплексно дослідити дану проблему без використання методу синтезу дуже важко, а то і неможливо.

Синтез як пізнавальна операція виступає в різних функціях теоретичного дослідження. Будь-який процес формування поняття, структури ґрунтується на єдності процесів аналізу і синтезу. Емпіричні дані, отримані в процесі наукового дослідження, синтезуються при їх теоретичному узагальненні. У теоретичному науковому дослідженні проблем легітимності синтез виступає у вигляді функції взаємозв'язку різних теорій та концепцій.

Ще одним актуальним для даного наукового дослідження методом є абстрагування. Це один із емпіричних методів, який дозволяє суттєво розширити наукові обрії дослідження, перетворити його на індивідуальну модель наукового, евристичного пошуку. Метод абстрагування дозволяє виокремити об’єкт дослідження та розглянути окремі його сторони, властивості, характеристики в чистому вигляді.

Абстрагування лежить в основі перенесення специфіки, традицій, наслідків легітимаційних дій з практики уже відомих історичних подій одних країн на теорію можливих наслідків та процесів інших держав. Метод абстрагування важливий для

зазначеного дослідження у тому сенсі, що він дозволяє виробити програму дій органів влади, управління позбавлену певних помилок та проблем, які раніше зустрічалися у світовий історії та політиці.

Абстрагування можливе тільки в уявному плані, але його наслідки та результати знаходять широке практичне застосування. Однією з головних функціональних відмінностей абстрагування є спроба виділення спільних рис та властивостей певної кількості теорій, концепцій, що характеризують досліджувану проблему чи її ключові елементи.

Конкретизація – це процес, який певною мірою є протилежним абстрагуванню, тобто знаходження цілісного, взаємозв'язаного багатобічного і складного. Дослідник спочатку утворює різні абстракції, а потім на їх основі через конкретизації відтворює цю цілісність, але вже на якісно іншому рівні пізнання конкретного. Діалектика теоретичного мислення полягає в єдності абстрагування та конкретизації. В межах представленого дисертаційного дослідження прояв методу конкретизації знаходить своє місце в розгляді особливостей, специфіки, перспектив та напрямків протікання легітимаційних процесів за різних етапів українського державотворення, у виокремленні національної моделі реалізації ідеї громадянського суспільства. Метод конкретизації дозволяє більш наочно представити результати наукового дослідження та оформити їх у вигляді певних моделей, схем.

Метод наукового узагальнення є одним із основних пізнавальних методів, що полягає у виокремленні стійких властивостей об'єктів та їх відносин. Узагальнення дозволяє відображати властивості і відносини об'єктів незалежно від приватних і випадкових умов їх спостереження.

В межах даного дослідження застосування методу узагальнення дозволяє представити та порівняти різні точки зору щодо властивих владні легітимності характеристик, методів прояву, ступеню впливу на суспільно-політичні процеси, які відбуваються в країні тощо. Виділення загальних властивостей того чи іншого явища, процесу дозволяє в скороченому, стислому вигляді розглянути все різноманіття об'єктів, провести їх первинну класифікації, типологізацію, а згодом

остаточно представити власне обґрунтоване та конкретизоване концептуальне бачення проблеми. Функція узагальнення загалом полягає у впорядкуванні різноманіття об'єктів, та наукових уявлень про них.

В даному дослідженні метод узагальнення знайшов широке відображення у частині емпіричного дослідження проблем легітимності, її джерел, концепцій громадянського суспільства та державотворення в сучасній Україні.

Наукове дослідження проблематики легітимності неможливе без застосування методів аналогії та моделювання. Аналогія – це розумова операція, яка передбачає отримання знань шляхом перенесення даних та відомостей з більш досліджених галузей та проблем на менш вивчені.

Використання методу моделювання ж дає можливість створення цілісного візуального образу певного аспекту досліджуваної проблеми, чи всієї проблематики в цілому.

В зазначеному дослідженні автор спробував представити власне бачення проблеми владної легітимності та елементів, з нею пов’язаних, в описовій формі, але пропонує конкретну модель легітимаційного процесу, актуальну для певного рівня розвитку суспільно-політичних відносин, теорії державотворення, владних інституцій та структур громадянського суспільства.

Відмінність між аналогією і моделюванням полягає в тому, що, якщо аналогія є однієї з розумових операцій, то моделювання може розглядатися в різних випадках і як розумова операція, і як самостійний метод наукового дослідження. При цьому модель виступає допоміжним засобом і наукового пошуку, і представлення отриманих результатів. Вирізняються різні форми моделювання. Їх розмаїття та специфіка залежать від особливостей використовуваних моделей і сфери їх застосування.

РОЗДІЛ 2 ЛЕГІТИМНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ФАКТОРИ, ДЖЕРЕЛА, ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ ВТРАТИ

2.1. Визначення поняття «легітимація» та його місце в сучасній політичній теорії та практиці

Легітимаційний потенціал: сутність, особливості, технології реалізації

Сучасна політична наука та практика являє собою складне поєднання різноманітних теоретичних концепцій, авторських ідей та специфічних методів, технологій владарювання і управління.

Проблематика легітимності політичної влади, способів та методів її легітимації як ніяка інша відображає в собі всю складність і суперечливість сучасного політичного процесу. Від початку вона побудована на поєднанні елементів примусу і довіри з метою створення та підтримання ефективної моделі владарювання, управління державою і суспільством. Легітимаційна діяльність, як сукупність відповідних технологій, методів і дій, являє собою незриму межу між дозволеним та бажаним в політиці, забезпеченні життєдіяльності суспільства. Різні трактування термінів «легітимність» та «легітимація» якраз і відображає суб'єктивний погляд на можливість, доцільність, правомірність певних дій щодо керівництва суспільством та державою.

Технологізація, практична спрямованість сучасної політики знайшла своє відображення у розробці та практичному втіленні різноманітних політико-легітимаційних технологій і процедур. Методи та технології забезпечення легітимності політичної влади щодалі стають усе складнішими і вимагають від політиків, державних діячів, керівників не лише глибоких теоретичних знань, але і практичних навичок, гнучкості мислення та дії, врахування попереднього історичного, політичного, державно-управлінського досвіду, розробки власних концептуальних, авторських методів ведення політичної і державно-управлінської діяльності.

Досліджуючи, аналізуючи та розглядаючи сучасні моделі, технології, методи забезпечення легітимності політичної влади слід зазначити, що легітимність є бажаним кінцевим результатом дій влади. Цей результат є доволі умовним, виходячи з того, що він ґрунтується на суб'єктивному враженні певної частини суспільства. До того ж не існує абсолютної підтримки дій влади з боку суспільства, а відповідно і абсолютної легітимності. Як з'ясувалося, не існує і єдиних критеріїв визначення легітимності, її джерел, рівня, типів та ін.

Більш конкретизованим, виходячи з практичної зорієнтованості, є процес легітимації. Його можна розглядати також як технологію забезпечення легітимності, модель легітимаційних дій тощо.

Термін легітимація дослівно перекладається як узаконення. Але в сучасній політичній науці розрізняються поняття узаконення та легітимація. Останнє є більш широким і стосується не стільки юридичної складової визнання влади, а в більшій мірі суспільного визнання виправданості зазіхань на владу певних особистостей та груп.

Легітимація пов'язана з ідеологією, політичною культурою, політичною свідомістю, традиціями, громадянським суспільством. Легітимація – це процедура суспільного визнання якої-небудь дії, діючої особи, факту, події.

Різниця між легітимністю та легітимацією – це різниця між результатом та процесом.

Системних досліджень процесу легітимації у вітчизняній та зарубіжній політичній науці обмаль. Тож ця проблема є відкритою для вільного наукового пошуку без давліючого впливу класичних теорій, як це прослідковується стосовно проблематики легітимності та її типологізації, де теорії М. Вебера, Д. Істона багато в чому визначили напрямки і межі сучасних наукових досліджень.

У сучасній політичній теорії поняття легітимності означає наявність достатніх аргументів на користь вимог визнання певного політичного режиму справедливим та ефективним. Легітимний лад — це такий суспільно-політичний устрій, який заслуговує на визнання. Легітимація, як дія, і є процес визнання тієї або іншої форми політичної організації суспільства.

У політичній практиці термін «легітимація» найчастіше вживається в його обмеженому вузькою прагматикою сенсі — як визначення владних повноважень діючого політика, як «законність» його претензій на політичну значущість.

У цьому сенсі легітимність означає лише деяку правову законність політичних дій правителів, а також політичної влади в цілому. Проблематика владної легітимності пов'язана також з питаннями збереження або руйнації суспільного ладу, зі змінами в колективній ідентичності людей. Суспільна значимість легітимності політичної влади є набагато ширшою. Легітимність – неодмінний атрибут системи владних та владно-політичних відносин. Методи досягнення владної легітимності можуть різнитися, від відвертого силового примусу та залякування до загально визнаних та застосовуваних в практиці політичного управління демократичних моделей. Коли ж влада позбавлена легітимності, а керівництво не може знайти та застосувати необхідні технології легітимації, то такий політичний режим є приреченим на руйнацію. Легітимація виступає способом узгодження позицій взаємодії та взаємоіснування між суспільством та владними інституціями, встановлюючи дозволений рівень самостійності влади у здійсненні власних повноважень. При цьому суспільство виступає або активним, або пасивним учасником легітимаційних дій. В залежності від цього різняться і методи та технології досягнення легітимності політичної влади.

Тож слід зазначити, що легітимація – це складний процес збирання суспільства на основі загальних цінностей, і в той же час доказ можливості реалізувати колективну ідентичність з боку політичної організації суспільства, особливо за ситуації, коли створюються нові держави і соціальні інститути.

Загалом, як зазначають О. Білий та Є. Бистрицький, лише політичні режими можуть набувати і втрачати легітимність. Тільки політичні форми організації суспільства – перш за все держава – вимагають легітимації. Це особливо наочно виявляється в періоди соціальних перетворень [14, 13].

Державна влада сама по собі, зазвичай, не здатна встановлювати колективну ідентичність суспільства; не в змозі вона, як така, також здійснювати соціальну інтеграцію на основі колективних цінностей, принципово їй непідвладних. При

цьому вона має активно взаємодіяти з громадськими інституціями. Від рівня їх активності та злагодженості дій залежить, яким буде політичний режим, модель державно-політичного управління країни. Ідеальною моделлю взаємодії можна вважати співпрацю інституцій громадянського суспільства та дієвих, професійних, випробуваних часом державних інститутів. Саме така модель співпраці дозволяє виконати головну умову та досягти головної мети політично-державного управління, а саме створити максимально сприятливі умови для самореалізації особистості в контексті її особистих інтересів та перспектив державотворення і розвитку суспільства.

Слід зазначити, що державність, політичний режим, легітимність не є самоціллю – це необхідний інструментарій суспільного розвитку, необхідний для вдосконалення взаємодії між державними інстанціями, суспільними інституціями та інтересами особистості.

Легітимність – це та незрима складова, віртуальний ресурс, який дозволяє особистості поступатися своїми правами та свободами на користь суспільних інтересів та державно-політичних пріоритетів. Певною мірою, легітимність – це віра в надзвичайні здібності та бажану ефективність роботи владних структур, викликана бажанням покращення власного життя, досягнення суспільного прогресу, романтизація влади, вчинки, надія і т. д. Цей ресурс може бути як безмежним, так і вичерпним. Від ефективності дій владно-політичних структур та лідерів залежить його рівень, дієвість, можливість і тривалість використання легітимаційного потенціалу суспільства.

Історія знає безліч прикладів, коли саме віра в необхідність та досяжність поставленої мети дозволяла суспільству надати владним структурам і керівникам такий кредит легітимності, який ставав основою майбутньої моделі державотворення та дозволяв швидко створювати чи відроджувати цілі держави. При цьому ідеологічні основи легітимності, технології реалізації легітимаційного потенціалу суспільства, моделі взаємодії між суспільством та владою могли різнитися, але результат був однаковий. Так лише протягом XX-го століття ідеї: національного відродження, захисту суспільних інтересів, вибору власного шляху

державотворення, захисту від геноциду та гноблення і т. д., трансформовані та операціоналізовані через легітимаційні процедури та технології, дозволили з'явитися, відродитися таким державам як Україна, Польща, Канада, Ізраїль, Фінляндія, Індія, кільком десяткам африканських та азійських країн. І саме цей результат є свідченням реальності та значимості «віртуального» ресурсу легітимності, доказом онтологічної сутності легітимності і легітимації.

Загалом взаємодію державотворчої ідеї, легітимності та державності можна спрощено відобразити за допомогою наступної схеми.

Табл. 2.1 Взаємозалежність державотворчої ідеї, легітимності та державності

Фактично, це початковий, попередній етап легітимації. Окрім надмірної романтизації та завищених бажань з боку суспільства, він відрізняється також тим, що започатковує, встановлює певні, індивідуальні для даної держави та суспільства моделі подальшої взаємодії, в тому числі і в контексті легітимації.

Будь-яка політична організація суспільства потребує легітимності, тобто вільного і максимального визнання себе на основі вже визнаних співтовариством цінностей, форм колективного існування. Але легітимація як процес, у свою чергу, вимагає певних умов, головна з яких — умова публічності. *Легітимація* – це розгорнений в часі політичний дискурс, процес розповсюдження, обговорення, обдумування, нарешті, доведення колективної правильності і прийнятності соціально-правових норм, в більшості випадків, стихійно встановлюваних новими політиками.

Спираючись на дослідження Ю. Габермаса, О. Білий та Є. Бистрицький вводять в дослідження, та намагаються обґрунтувати, поняття легітимаційний потенціал. На їх думку, ***легітимаційний потенціал*** – це підстави і мотиви, які

можна мобілізувати для публічного доказу легітимності політики, і які володіють соціальною силою створювати консенсус – найважливішу умову легітимації [14, 13].

Саме консенсусна складова процесу легітимації певною мірою визначає його сутність. Оскільки в практиці політичного життя та управління не існує повної узгодженості позицій не лише між владою і суспільством, але і в середині останніх, то вміння шукати компромісні рішення почасти визначають можливість легітимації як дій конкретного політика, так і політичної системи та режиму в цілому.

Повертаючись до розгляду практичних прикладів легітимаційних процесів, О. Білий та Є. Бистрицький стверджують, що в умовах посткомунізму легітимація є проблемою в декількох найважливіших сенсах. По-перше, мова йде про історичне повернення до практики легітимації після тривалого терміну панування нелегітимної – самолегітимованої влади; по-друге – про штучну імплантацію (за допомогою цілеспрямованої пропаганди, спланованої ідеологічної активності) тієї системи цінностей, яка повинна складатися природно-історично (у культурі, традиціях, мові, звичаях і тому подібне), і яка створює легітимаційну основу і легітимаційний потенціал нової політичної системи. По-третє, посткомунізм як стан «посткомуністичного суспільства» може реально опертися лише на попередні традиції і навички псевдолегітимного політичного владарювання. Мова йде про наявний в суспільстві легітимаційний потенціал, який ґрунтується на ідеологічних побудовах, рівні самосвідомості особи, загальних цінностях – конгломераті найрізноманітніших принципів легітимації посткомуністичної влади і нового політичного режиму [14, 13].

Легітимація державної та політичної влади носить рефлексивний характер. Тобто суспільство легітимує чи делегітимує владу лише за результатами її дії чи бездіяльності. До того ж процес легітимації є безперервним. Влада має своїми діями щораз доводити, що вона заслуговує на визнання та підтримку з боку суспільства, а суспільство у відповідних діях влади має знаходити переконливу відповідь, чому воно має підкорятися владі та виконувати її накази.

Процес взаємодії суспільства та правлячих інституцій в контексті легітимації, А.-Н.З. Дібіров представляє у вигляді двох схем.

Перша схема демонструє ідеальну модель процедури панування-підпорядкування, коли об’єкт влади (суспільство, більшість) беззаперечно виконує накази суб’єкту влади (держави, лідера) [60, 166-168].

Схема 2.2

Суб’єкт влади

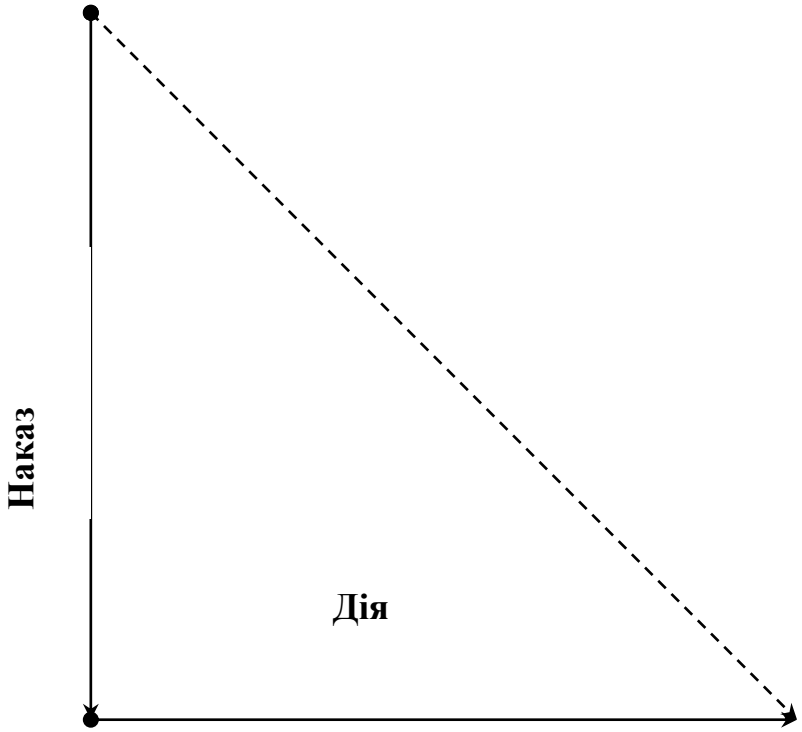

Об’єкт влади **Цілі, які переслідує суб’єкт влади**

влади

На практиці ж частіше зустрічається інша модель процедури панування-підпорядкування, коли об’єкт влади не виконує накази суб’єкту влади.

Схема 2.3

Суб’єкт влади

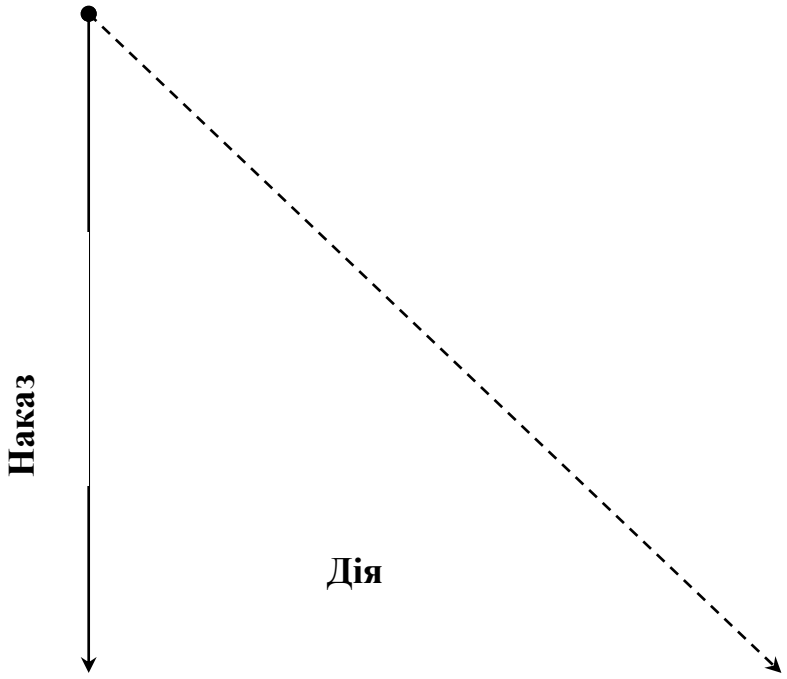

Об’єкт влади **Цілі, які переслідує суб’єкт влади**

влади

За таких умов влада вимушена шукати причину відмови суспільства виконувати її накази, та шляхом компромісу, переконання, роз'яснення домогтися все ж своїх цілей.

Проте є і інший шлях – примушення виконувати власні накази через застосування сили.

Зазвичай, в практиці політичного та державного управління владою використовуються обидва шляхи, при цьому пропорція переконання чи сили залежить від конкретних умов та традицій відносин влади і суспільства.

Легітимація влади – це процес постійного завоювання довіри суспільства. Легітимність – це кінцевий результат, мета легітимізації. Легітимність знаходить відображення в різних формах, легітимація – це розмаїття процедур та засобів [60, 166-168].

Розглядаючи процес легітимації, А.-Н.З. Дібіров виділяє його наступні ключові елементи: суб'єкт легітимації, об'єкт легітимації, засоби легітимації методи легітимації, ресурси легітимації та виконавці процесу легітимації.

Суб'єктом легітимації виступає носій влади (уряд, лідер, тощо), який виробляє цілі, ставить задачі, підбирає виконавців, визначає оптимальний шлях її досягнення легітимності.

Суб'єкт розробляє стратегію та тактику легітимації, а також керує процесом.

Об'єктом легітимації виступає суспільство, підкорення якого намагається досягти суб'єкт.

Метою процесу легітимації – є легітимність влади. Мета процесу легітимації умовно поділяється на об'єктивні та суб'єктивні цілі.

Об'єктивні цілі зорієнтовані на забезпечення стабільності та ефективного функціонування всієї системи влади.

Суб'єктивні цілі – орієнтовані на легітимацію влади певної особистості, партії, класу, групи.

Можна виділити матеріальні та ідеологічні засоби легітимації. Ідеологічні засоби – це апеляція до певних ідеалів та цінностей, значимих для даного

суспільства. Матеріальні засоби – це практичні кроки суб'єкту легітимації по забезпеченню досягнення легітимності свого панування. Матеріальні засоби легітимації ґрунтуються на засобах ідеологічних.

Ресурси легітимації – це потенціал влади та суспільства, який використовується для забезпечення легітимності влади. Виділяються *суспільні ресурси,* до яких відносяться: економічний, культурний, військовий потенціали країни, державна територія, міжнародний престиж, стабільність та порядок, чисельність населення та інше, та політичні ресурси – це політичний простір суспільства, політичний час, рівень довіри суспільства, репутація влади, тощо.

Цілі, засоби, наявні ресурси визначають вибір виконавців легітимаційних процедур. Частіше за усе такими виступають: бюрократичний апарат, поліція, армія, різні соціальні групи, лідери громадської думки, політичні партії, громадські організації.

Єдність цілей, засобів, ресурсів та виконавців визначає легітимаційний процес ствердження певної моделі легітимності через відповідні типи легітимації – статистичний чи динамічний; гуманістичний чи статичний; традиційний, легальний чи харизматичний; активний, лояльний, конформістський, тоталітарний.

Тип легітимації – це спосіб реалізації легітимаційних процедур, направлених на досягнення певної моделі легітимності [60, 166-168].

Специфіка легітимації залежить від домінуючого в суспільстві центру влади. Такими центрами влади виступають: державна влада, духовна влада, влада різних суспільно-політичних рухів та організацій, влада зовнішніх інституцій і т. д. Говорячи про легітимацію, частіше за усе на увазі мається домінуючій в даному суспільстві центр влади, який і формує та керує легітимаційними процесами.

В теорії вважається, що центром влади має бути держава, але історичний досвід демонструє, що далеко не завжди саме державні інституції є визначальними у легітимаційних процесах та виступають центром влади. Все залежить від конкретної ситуації, традицій, ролі суспільства в державотворенні.

Значимість визначення центру влади полягає у тому, що він в поєднані із певною моделлю легітимності формує політичний режим [60, 169-170].

На думку О. Білого та Є. Бистрицького, які в своєму дослідженні спираються на визначення проблеми легітимації згідно теоретичних досліджень Ю. Габермаса, у сучасній соціальній і політичній філософії поняття легітимності означає, що існують достатні аргументи на користь вимоги визнавати певний політичний режим добрим та справедливим. Легітимний лад — це такий суспільно-політичний устрій, який заслуговує на визнання. Легітимація, як дія, і є процес визнання тієї або іншої форми політичної організації суспільства [14, 12-24].

Беручи за приклад та аналізуючи особливості легітимаційного процесу в радянський період, О. Білий та Є. Бистрицький зазначають, що комуністичний режим ніколи не був дійсно легітимним. Адже він завжди нехтував цінностями, що історично виробляються співтовариством людей, на яких ґрунтуються природні форми суспільної інтеграції, зокрема, етноси і нації. Марксизм тяжів до того, що можна назвати більшовицькою зарозумілістю самолегітимації: його ідеологія базувалася на можливості революційного самоствердження — самодіяльності [14, 12].

Проблема пошуку найбільш ефективної моделі забезпечення владної легітимності є однією з найбільш актуальних та найменш досліджених як в площині теорії, так і стосовно практичних шляхів та методів, рекомендацій та технологій. Складність вказаної проблеми полягає в тому, що процес легітимації в різних країнах світу та за різних історичних періодів має яскраво виражені індивідуальні особливості в системі владно-управлінських та легітимаційних процедур і дій.

Тож набутий досвід та емпіричний матеріал не дозволяє виробити універсальні принципи, методи їх застосування в практиці політичного і державного управління. Суспільство та еліта будь-якої країни мають самостійно визначати власні напрямки та особливості реалізації легітимаційних заходів, певною мірою спираючись на існуючий історичний та політичний досвід.

Проте, зацікавленість, яку дослідники стали виявляти до проблем легітимності та легітимації протягом останніх десятиліть, дає надію на більш глибоке та змістовне дослідження і теоретичних, і практичних аспектів легітимації, як процесу

набуття легітимності, систематизацію існуючих ідей та теорій, вироблення концептуально узагальнених підходів до визначення терміну «легітимація».

Теорії та моделі легітимації влади

Концептуальні відмінності у трактуванні терміну «легітимація» знайшли своє відображення і в концепціях та авторських варіантах бачення практики її здійснення в системі політичного і державного управління.

Більшість дослідників, особливо це характерно для останнього періоду наукового вивчення зазначеної проблематики, які приділили увагу вивченню проблем легітимності, запропонували також і власні ідеї щодо шляхів та методів її практичного втілення, тобто здійснення легітимаційних процедур та реалізацію легітимаційних технологій. Варіантів, концепцій та ідей тут теж достатньо. Практично всі вони є оригінальними та цікавими з точки зору можливості та досвіду практичної реалізації.

Так англійський політолог Д. Хелд, спираючись на веберівську концепцію легітимації, запропонував власну, одну із найбільш цікавих та практично зорієнтованих, моделей легітимації політичної влади, виходячи з умов, в рамках яких відповідна легітимація відбувається. Його модель включає сім варіантів легітимації:

легітимація під загрозою насильства;

традиційна легітимність;

легітимність в внаслідок апатії суспільства до політики, прагматична легітимація (виходячи з вигоди суспільства);

інструментальна легітимація (виходячи з інструменту реалізації якоїсь важливої мети, коли чинний режим може слугувати інструментом реалізації ідеї загального добра);

нормативна легітимація;

ідеальна нормативна легітимація.

На думку Д. Хелда, демократичним принципам легітимності відповідають лише нормативна і ідеальна нормативна легітимація. Інші типи легітимності використовуються ситуативно, здебільшого у перехідних суспільствах та у періоди значних суспільно-політичних змін [130, 113].

Зазначена теорія враховує переважну більшість можливих напрямків та технологій набуття владою, владною інституцією чи особистістю легітимності в конкретних історичних та суспільно-політичних умовах.

Одним із небагатьох дослідників проблем легітимності, який спробував систематизувати та уніфікувати різноманітні її ознаки, атрибути та інше, є А.-Н.З. Дібіров. Він зазначає, що моделі політичної легітимності слід відрізняти від її типів, рівнів, джерел і т. п. На його думку, типи політичної легітимності мають в основі певний характер верховної влади та тип володаря влади. А.-Н.З. Дібіров виділяє три типи легітимності: монархічний, олігархічний та демократичний.

Рівень політичної легітимності – це невід'ємний елемент будь-якого її типу чи моделі. На його думку, рівні легітимності, які виділяв Д. Істон, а саме – ідеологічний, структурний та персональний, присутні і в монархічному, олігархічному та демократичному типах легітимності.

Модель політичної легітимності А.-Н.З. Дібіров пов'язує з історичною еволюцією політичної легітимності та особливістю взаємодії влади та суспільства. Залежить модель легітимності від багатьох факторів, головними з яких А.-Н.З. Дібіров вважає форму правління, політичну культуру. Проявляється модель легітимності через певний політичний режим.

Історичний розвиток моделей легітимності, на думку А.-Н.З. Дібірова, можна описати як процес, коли сила та насилля, як засіб легітимації державної та політичної влади з часом змінюється на знання та переконання, як універсальні засоби легітимації. Умовно, за теорією А.-Н.З. Дібірова, можна виділити п'ять моделей легітимації, які домінували на різних етапах історичного розвитку [60, 219].

Першою, за часом появи, стала авторитарно-примусова, або мобілізаційна модель легітимації. Визнання та підкорення за даної моделі забезпечувалося примусом та використанням сили. Головною рушійною силою за цих умов був страх та відсутність знань. Політика починається із застосування легітимного насильства по відношенню до певної частини членів суспільства. Причому це насильство застосовується зі схвалення більшості. Легітимне насильство – це єдиний засіб, на використання якого виключне право має лише держава. Тобто говорити про

виникнення держави в історії суспільства можна лише тоді, коли з'являється спеціальний орган чи група людей, наділених від імені більшості правом використання насильства в суспільних інтересах. Саме тому, зазначає А.-Н.З. Дібіров, авторитарно-примусова модель легітимації є історично першою.

Між тим поява держави, як інструменту легітимного насильства – це вже і свідчення формування політичної культури суспільства, яка суттєво впливає на процес легітимації влади [60, 220-221].

Другою моделлю легітимації на думку А.-Н.З. Дібірова, є модель авторитарно-корупційна, або утилітаристська. Її поява пов'язана з неминучим зростанням соціальної нерівності та збагаченням правлячого класу. Багатство поступово стає інструментом влади, більш тонким та ефективним ніж насильство. Багатство виступає і як джерело влади, і як один із ресурсів її легітимації. Виділяється кілька способів використання багатства з метою легітимації влади.

Перший спосіб ґрунтується на звеличенні принципу приватної власності. Визнання непорушності приватної власності в громадській свідомості дає змогу легітимізувати використання сили з метою її захисту.

В основі другого способу лежить створення політичної клієнтели, яка буде соціально, економічно та політично залежною від влади.

Згідно цієї легітимаційної моделі, до влади допускаються лише ті, хто володіє власністю. В політичне та суспільне життя вводиться майновий ценз, згідно якого підтримку та визнання більшості отримує лише той, хто володіє багатством.

Згідно Аристотелю, в суспільстві, де головним джерелом влади є багатство, може бути реалізовано дві її форми – аристократія – як легітимізована чеснота багатства, та олігархія – як нелегітимізована влада багатства. Перехід від аристократії до олігархії здійснюється, зазвичай, з використанням сили задля збереження влади. Поступово чеснота трансформується у примус. Наслідком стає культивування в суспільній свідомості культу багатства та формування системи залежності більшості від багатої меншості, прототипу рабства [60, 226-227].

Зазвичай олігархічний лад є нетривалим і призводить до кризи легітимності та руйнації суспільно-політичних відносин, політичної системи та, почасти, державності.

Слід зазначити, що більшість сучасних держав в процесі свого політичного та історичного розвитку пройшли через періоди домінування саме цього методу досягнення легітимації політичної влади. Його настання засвідчує досягнення суспільством певного рівня економічного, суспільного розвитку та відсутність відповідного рівня громадської політичної свідомості, культури, невміння чи небажання знаходити та застосовувати на практиці державного та політичного управління складні механізми перерозподілу владних повноважень між суспільством та провладною елітою.

Третя модель легітимації – ідентифікаційно-есхатологічна. Вона побудована на апеляції держави в процесі легітимації до політичної культури, ідеології, віри та інших нематеріальних виразів інтересів людей. Її використання є наслідком кризи владної легітимності, заснованої на використанні методів примусу. Певною мірою зазначена модель легітимації є протидією та протилежністю олігархізованої системи розподілу влади та засновування владних повноважень. В даному випадку суспільство шукає інші, відмінні від багатства та корупційних схем, підпорки легітимності, символи віри і впевненості у правомірності владно-політичних відносин.

Апелюючи до свідомості людей, держава та влада використовує для власної легітимації такі особливі засоби, як релігія, ідеологія, харизма. В основі усіх їх лежить принцип ірраціональної віри суспільства в певні можливості, вміння та знання суб’єкту влади. Віра є стержневим елементом і релігії, і ідеології, і харизми.

За релігійною ознакою А.-Н.З. Дібіров виділяє протестантську, католицьку, православну, індо-буддистську, даосистьку, індуїстську традиції легітимації. Ці традиції впливають на характер легітимації політичного панування в різних країнах, визначають рівень та активність впливу громадянського суспільства на легітимаційні процеси та визначають відповідні типи легітимності [60, 234].

Ідеологія в системі легітимації теж розглядається по різному. Наукові оцінки розходяться від визнання її як необхідної для побудови та управління державою складової, до позиціонування останньої, як методу прихованого примусу, в основі якого лежить брехня, яка впливає на свідомість та світосприйняття суспільства.

Ідеологія – це поєднання певних, теоретично обґрунтованих положень з цілями та ідеалами, які сприймаються суспільством на віру. Ідеологія породжена необхідністю легітимації зазіхань на владу певних груп чи особистостей. Ідеологія та релігія намагаються досягти легітимації влади у формі ідентифікації суб'єкта та об'єкта володарювання. Ідеологія заповнює певний вакуум легітимності режиму в свідомості суспільства [60, 229-230].

Харизма, як засіб легітимації, зазвичай, заснована на особистій відданості та довірі до лідера. Апеляція до орієнтування на персоніфікацію політики в політичній культурі суспільства грає роль фактору легітимації у тій мірі, в якій більшість членів суспільства визнає законність панування тієї чи іншої особистості в силу притаманних їй якостей. Почасти, лідерство, яке на початку розглядалося суспільством як харизматичне, але насправді таким не було, поступово переростає в режим особистої диктатури, використовуючи знову ж таки силу, як універсальний засіб тимчасової легітимації.

Збалансованість використання в політичному житті та легітимаційних процесах таких особливих засобів, як релігія, ідеологія, харизма дає змогу побудувати ефективну політичну систему, демократичний політичний режим та налагодити дієву взаємодію між державою та суспільством.

Коли ж один із засобів, чи то релігія, чи ідеологія стає домінуючим, підминаючи під себе інші політичні інституції та проникаючи в різні сфери суспільного життя, це неминуче веде до тоталітарності як в політиці, так і в суспільному житті, нищення свободи та використання сили в політиці та легітимації.

Ця модель легітимації, зазвичай, використовується в умовах суспільно-політичної кризи та формування нової системи відносин у суспільстві, коли ірраціональні мотиви домінують над раціональними.

Четвертою моделлю легітимації А.-Н.З. Дібіров називає модель традиційну, чи вірнопідданську. Джерелом влади, і відповідно джерелом легітимності, в цьому випадку виступає традиція, чи то звичка, підкорюватися. Влада апелює до звичаїв та традицій, як елементів політичної культури суспільства. Сутністю даної моделі легітимації є домінуюча в суспільстві думка, що всі дії влади є виправданими, якщо вони відповідають нормам, традиціям та звичаям, які історично склалися в даному суспільстві. Така покірність владі та лідерам зберігається, допоки вони не порушать традицію і, таким чином, не втратять легітимність в очах більшості. Будучи характерною здебільшого для монархій, ця модель легітимації ефективно використовується в ряді країн і в наш час: частіше в тих, які характеризуються спокоєм, розміреністю в політичному житті, непорушністю системи перерозподілу і передачі влади, сильними традиціями. В подібній ситуації криза владної легітимності виникає при спробі радикальних суспільно-політичних реформ, політиці модернізації, відході від сталих норм суспільно-політичного життя [60, 235-236].

П’ята модель легітимації – раціоналістична, чи то демократична. Вона, як і попередні, багато в чому співпадає з типами легітимності, запропонованими М. Вебером. Джерелом влади та легітимності для раціоналістичної моделі виступають знання, політична свідомість та певний рівень політичної культури. Раціоналістичну модель легітимації можна вважати вищим типом моделей легітимації. Вказана модель частіше за все виступає як основа демократії і базується на підтримці на рівні громадської свідомості необхідності існування порядку та влади. З іншого боку, раціоналістична модель легітимації найбільш вразлива та чутлива до суспільно-політичних змін, тож вимагає наявності складної та ефективної системи підтримуючих її інституцій, правових норм і традицій [60, 236-237].

В чистому вигляді зазначена модель легітимації в практиці політичного життя зустрічається рідко, частіше вона виступає в комплексі інших моделей, які її ефективно доповнюють.

Особливістю раціоналістичної (демократичної) моделі легітимації є те, що народ розглядається як дійсний, а не уявний, як у інших моделях, суверен, функцією

якого є внесення постійних змін в систему побудови влади, владних інституцій, створення і підтримка на певному рівні регульованої нестабільності системи влади, *тим самим відкриваючи реальні можливості до її оптимізації, перекриваючи шлях до її узурпації певними групами чи особистостями та адаптуючи її до змін стану та впливу громадянського суспільства.* Раціоналістична модель розрахована на швидку динаміку соціальних, економічних та політичних змін, як умову поступального розвитку суспільства та держави. В ідеалі дана модель має поєднувати переваги усіх вищезазначених моделей легітимності та бути позбавлена їх недоліків, створюючи, певною мірою, ідеальну модель легітимності.

Виділяються три підвиди раціоналістичної моделі легітимності:

раціонально-модерністська;

раціонально-активістська;

громадянська.

Раціоналізм – модель легітимації демократичної влади. Раціонально-модерністський підвид раціоналістичної моделі легітимності притаманний країнам, в яких ефективно поєднуються сучасні демократичні інституції з традиціоналізмом в суспільно-політичному житті. В більшості випадків ці країни лише знаходяться на шляху становлення демократичних цінностей та норм. Раціонально-активістський підвид раціоналістичної моделі легітимності характерний для країн з фрагментованою (неоднорідною) політичною культурою. Громадянська модель легітимності притаманна країнам з гомогенною (однорідною) політичною культурою [60, 238-240].

Раціоналістична (демократична) модель є однією з найскладніших моделей легітимації як з технологічної точки зору, так і стосовно її сприйняття та підтримки суспільством. Справа в тому, що далеко не кожне сучасне суспільство готове сприйняти та реалізувати дану модель на практиці. Для її практичної реалізації необхідна наявність наступних факторів: розвинені та дієві інституції громадянського суспільства, демократичні традиції в політичному житті, досконала правова та політична системи, відповідний рівень політичної культури та свідомості, мобілізаційна, структуруюча та об’єднувальна діяльність еліт,

позитивний вплив зовнішнього оточення та ряд інших. Незважаючи на вищезазначене, слід все ж погодитися з більшістю дослідників даної проблематики, що раціоналістична (демократична) модель легітимації є однією з найбільш перспективних.

Проте все ж слід зазначити, що по мірі поступової втрати довіри в суспільстві та делегітимації влади, владні інституції та окремі лідери, зазвичай, повертаються до застосування сили, як засобу первинної та кризової легітимації. Історичний процес та політичне життя сьогодення є яскравим тому прикладом. В більшості випадків саме примус, відкритий чи прихований, є головним засобом легітимації і, відповідно, авторитарно-примусова модель легітимації є найбільш популярною.

Власне бачення процесу легітимації та ключових факторів, що на нього впливають подає інший сучасний російський дослідник проблематики легітимності політичної влади А.В. Уфімцев. Проблему легітимації влади він розглядає в контексті системи державного управління, прийняття і ефективності державно-управлінських рішень, впливу різних гілок влади, та необхідності створення та використання на практиці передових ідей сучасної політичної науки. На його думку, епоха ідеологічних держав закінчується і це відбивається на технологіях легітимації політичної влади, які з одного боку стають універсальними, а з іншого боку не можуть існувати поза історичним та національним контекстом [194].

Легітимність є якісним відношенням технологічного стану процесу розподілу влади в політичній системі, тож розгляд влади як структурного управлінського явища дозволяє краще зрозуміти сам феномен легітимності.

Основний легітимаційний механізм політичної влади – здатність інститутів державної влади вирішувати проблеми політичного характеру і укріплювати свій власний владний статус. Через це, в цілях ґрунтовного аналізу суті явищ легітимності і легітимації необхідно звернутися до проблеми взаємозалежності політичної влади і державного управління при здійсненні політичного курсу.

Успішність легітимного існування влади залежить від обсягу і рівномірності розподілу політичної влади, яка на місцях існує у формі адміністративних рішень місцевих органів влади.

Побудова вертикалі влади – це стратегія впорядковування політичної ієрархії і державної структури з метою підвищення ефективності їх діяльності. Це важливо для процедури легітимації влади, оскільки ефективність результатів державної діяльності, багато в чому, залежить від злагодженості дій бюрократичних механізмів.

За різних режимів політична влада є інструментом примусу. За допомогою державних механізмів та інституцій відбувається примушення, ущемлення інтересів одних груп людей, підпорядкування їх волі інших груп. В зв'язку з цим постає проблема умов легітимності і ефективності для таких дій. Саме вони знаходяться в центрі будь-якої політики, і від легітимності та ефективності функціонування влади залежить добробут всього суспільства. Показником цієї ефективності і є певний ступінь легітимності існуючої влади.

Державне управління, якщо його розглядати крізь призму влади і її легітимності, неможливе без визначення принципів взаємин між суб'єктами і об'єктами владного управління. До таких принципів необхідно, перш за все, віднести відповідність суб'єкта об'єкту, зворотний зв'язок між ними, спроможність і «взаємообмін» суб'єктів і об'єктів в процесі ухвалення політичних рішень.

А.В. Уфімцев відзначає, що дані принципи лежать в основі найважливіших чинників легітимації політичної влади. Перше правило пояснюється тим, що зона легітимних повноважень і владної компетенції певних державно-управлінських структур повинна розповсюджуватися лише на власне функціональне поле, і не зазіхати на функціональні поля інших структур. Тобто об'єм владних повноважень і відповідальності державного суб'єкта, що ухвалює рішення, в ідеалі повинен відповідати характеру його діяльності.

Також важливим для процесу легітимації є сформульований в політичній теорії і реалізований в сучасній політичній практиці принцип розділу гілок влади, оскільки для влади важливий баланс стабільності і ефективності, що виражається в існуванні різних гілок влади і плюралізації політичної еліти [194].

Так, основним завданням законодавчої влади є формування системи соціального представництва в політичних структурах. Історично саме законодавча

влада обмежувала владу виконавчу і була гарантом запобігання монополізації влади. Втім, зберігається можливість узурпації влади її законодавчою гілкою, вона реалізується в інваріанті слабких, мінімалістських держав з олігархічною системою правління. В цьому випадку втрачається зв'язок парламентських інституцій з населенням і наступає криза, починається процес делегітимації.

Завдання виконавчої влади іншого роду. Межі її компетенції – це реалізація суспільних інтересів у формі здійснення політичного курсу країни. Без належного рівня легітимності влади дане завдання здійснити неможливо. Тому виконавча влада зацікавлена в постійному забезпеченні свого легітимного існування, що виражається в розробці і реалізації різноманітних легітимаційних стратегій. Якщо для законодавчої влади період «легітимної напруженості» обмежений електоральним циклом, то виконавча влада потребує постійного забезпечення свого легітимного існування. Це є великою спокусою для вищого політичного керівництва, оскільки необхідність постійної легітимації може призвести до наростання тенденції автократизації влади, а недооцінка цього завдання призводить спочатку до зниження ефективності влади, потім до коливань її стабільності і, кінець кінцем, може привести до втрати легітимності. Зберегти даний баланс управління досить складно. Тому про професійну придатність і кваліфікацію управлінської еліти можна судити за спроможністю, чи неспроможністю підтримувати даний легітимаційний баланс [194].

Окрему роль в системі легітимаційної діяльності А.В. Уфімцев відводить владі судовій. На його думку, вона має бути неполітичною і виступати своєрідним арбітром міжвладної взаємодії і охоронцем політичної законності. Але при цьому судова влада залишається активним учасником легітимаційних процесів. Так, з одного боку, судова влада повинна володіти власною легітимністю в очах населення, бути авторитетним і неупередженим органом, а з іншого боку, у формі юридичних рішень, відповідно до критеріїв законності і справедливості, легітимувати, або делегітимувати існуючий політичний режим. Така можливість існує лише у сильної і незалежної судової влади, в країнах, де історично склалася ефективна діюча модель розподілу повноважень між різними гілками влади під

контролем суспільства, наприклад в США, де функціонує, до певної міри незалежний, Верховний Суд. Можлива наявність несудових і неполітичних органів, що виконують роль третейського судді, яким, по суті, є інститут армії в сучасній Туреччині [194].

В реальному легітимаційному процесі цілком природним виглядає факт небажання законодавчої і виконавчої влад підкорятися рішенням неполітичної гілки влади, проте таке підпорядкування є непорушною умовою існування правової держави. До того ж, в умовах крайньої делегітимації політичних гілок влади, сильна і незалежна судова влада останньою зберігає можливість стабілізації політичної системи і гармонізації суспільства. І, навпаки, слабка і заангажована судова влада стає лише додатковим чинником дестабілізації ситуації і делегітимації влади (таку роль, багато в чому, виконував Конституційний Суд Росії в подіях осені 1993 року) [194].

А.В. Уфімцев також наголошує на необхідності участі в легітимаційних процесах наукового співтовариства. Відповідна участь має полягати в аналізі політичної ситуації і розробці прогностичних рекомендацій з метою оптимізації політичного курсу. Наукові інститути не повинні знаходитися поза політикою, а мають виступати частиною політичного процесу, використовуючи можливості соціального авторитету і політичного представництва, щоб доводити свою думку до інститутів влади. При цьому науковим структурам, якщо вони дійсно хочуть впливати на легітимаційний процес, протипоказані ідеологічні пристрасті і політична заангажованість. Для російського суспільства, на жаль, грань політичного мислителя і політичного діяча є дещо розмитою, відбуваються постійні процеси взаємопроникнення політичних і неполітичних інститутів влади. Тим часом як для ефективного управління необхідне чітке розмежування їх компетенції, а для легітимної влади – збалансована взаємодія за умови немонопольного існування даних політичних інститутів.

Досвід західної демократії підказує, що ефективно з цим завданням можуть справитися лише незалежні аналітичні структури. В період існування радянської

влади діяльність вченого співтовариства була звужена ідеологічною легітимаційною парадигмою.

Ефективне управління, що ґрунтується на чіткому функціонуванні всіх гілок влади, як політичних, так і неполітичних, виступає запорукою успішної легітимації політичної влади. Ефективність управлінської системи, що склалася, багато в чому, визначає цілісну легітимність політичної влади. Розуміння її суті та взаємозалежності влади і управління дозволяє глибше усвідомити всі мотиви, передумови легітимаційних стратегій і рішень владних структур, а також припустити наявність якихось універсальних інваріантів дій еліти в певних ситуаціях з метою підвищення легітимації, або зниження делегітимації своєї влади [194].

Процес легітимації досить ретельно та аргументовано розглянуто в роботах вітчизняного дослідника О.Ю. Висоцького. Більше того, О.Ю. Висоцький виділяє та аналізує не просто легітимацію, а легітимаційну політику, як комплекс певних складових, дій та поглядів на проблему легітимності. Його дослідження ґрунтується на аналізі робіт зарубіжних та вітчизняних дослідників, присвячених проблемам легітимності.

Важливо, зазначає О.Ю. Висоцький, що для переважної більшості вчених характерний аксіологічний (ціннісний) підхід до легітимації. Ю. Габермас розглядає легітимацію як досконале аргументування. Є. Бистрицький розглядає легітимацію, як розгорнутий у часі політичний дискурс, процес поширення обговорення, обмірковування, доведення колективної правильності й прийнятності соціально-правових норм, які переважно стихійно встановлюються новими політиками. Ю. Кравченко і В. Чечель визначають легітимацію, як процес досягнення легітимності. К. Завершинський у розумінні легітимації виходить зі смислового поля «легітимності», яка проявляється комплексно: у довірі до норм, у законодавчому підтверджені прав, у правовій підзвітності влади, в ідеологічній «прозорості» (виправданні довіри) та у виконанні взятих на себе зобов'язань.

Серед інших теорій легітимації, О.Ю. Висоцький виділяє концепції: Дж. Ротшильда, який під легітимацією розуміє забезпечення згоди та підтримки владарів

з боку інших держателів влади, Р. Баркера, який стверджує, що легітимація – це самореферентна, самовизначальна діяльність, характерна для системи управління та урядування, це функція структури врядування, причина та наслідок будови політичного панування, С. Рябова, який визначає легітимацію у трьох площинах знання: у площині повсякденного, масового знання про політику; у нормативно-сцієнтистській площині знання про політику та у площині фундаментального знання.

Частина дослідників розглядають легітимацію з певною негативною її оцінкою. Так у Д. Белла легітимація означає виправдання невдалих соціальних дій через маніпулювання значенням і/або застосуванням понять задля зміни політичної поведінки [30].

В обґрунтуванні сутності та значення легітимаційної політики О.Ю. Висоцький посилається на праці П. Бергера, Т. Лукмана, С. Рябова, П. Бурд'є, Дж. Ротшильда, А. Хейдруна, які, на його думку, дуже близько підходять до визначення легітимаційної політики та опису легітимаційної політики як окремого феномена, проте не називають та не відділяють її від ширшого явища – легітимації.

О.Ю. Висоцький зазначає, що головною причиною того, що легітимаційна політика досі не виокремлювалася як специфічне, автономне явище, є недостатнє розуміння сутності процесу легітимації. Так одні дослідники, такі як: П. Селзнік, Д. Істон, П. Бергер, Т. Лукман, Дж. Ротшильд, Дж. Саймонс, І. Сікора, М. Фуко, Р. Баркер, П. Бурд'є, визначаючи легітимацію як процес обґрунтування та здобуття підтримки, роль суб'єктів легітимації відводили суб'єктам, ініціаторам обґрунтування і виправдання, політичним теоретикам, генераторам соціальних ідей, технологам зі створення іміджу, правлячим групам, тим самим зводячи легітимацію влади і політики певною мірою до самолегітимації.

Інші вчені – Ю. Рот, Г. Кюпперс, Р. Мерелмен, С. Ліпсет, М. Доган, Л. Саністебан, визнавали легітимантами (суб'єктами легітимації) політики та влади соціальні групи та організації, суспільство в цілому, редукуючи легітимацію лише до суспільного визнання та відводячи політикам, владарюючим особам роль

виконавців легітимаційного замовлення суспільства, заручників ціннісних орієнтацій, вимог, надій та очікувань суспільних сил.

Третя група дослідників – М. Вебер, Р. Коен, В. Ейвері, А. Фетісов, Ш. Ейзенштадт, фактично ототожнює процес обґрунтування та виправдання і процес визнання, вважаючи їх нерозривним цілим. Є також дослідники (Т. Парсонс, Н. Луман, Дж. Шаар, Дж. Фішкін, А.-Н.З. Дібіров, Л. Пронський), які по суті вилучають суб'єкта з легітимаційного процесу, вважаючи, що легітимність – це певне володіння або якість урядів, владних еліт, які набувають її в процесі легітимації, якщо дотримуються певних принципів, процедур, норм, ідей, «колективних уявлень», ціннісних зразків [30].

Без дослідження легітимаційної політики як окремого феномена, вважає О.Ю. Висоцький, неможливо зрозуміти логіку процесу легітимації, бо природа легітимаційної політики щільно пов'язана з вивченням процесу легітимації.

Легітимація є процесом досягнення соціальної значимості (реальної влади або впливу) різними суб'єктами (від індивіда до держав, міжнародних, транснаціональних організацій, міждержавних об'єднань) для успішного здійснення певної практики, яка, по-перше, зачіпає інтереси як окремих осіб, суспільних груп, етносів, народів, організацій, так і людства в цілому; по-друге, стосується збереження або зміни певного соціального порядку (системи соціальних відносин) на будь-якому рівні, у будь-якому відношенні або в цілому; по-третє, відбувається при наявності кількох альтернатив, конкуренції, конфлікту.

Сам же процес легітимації, його результативність залежить не лише від характеру і змісту політики, а й від діяльності з управління легітимаційним процесом. Така діяльність, власне, і є легітимаційною політикою. Легітимаційна політика – це невід'ємна складова будь-якої політики, котра реалізується в ідеях, ідеології, етиці.

Легітимаційна політика – необхідний фундамент будь-якої політичної практики, втілення в життя будь-якого політичного проекту – вона має власну, автономну реальність. На рівні легітимаційної політики задаються принципи та критерії оцінки, міра довіри, шанси визнання та підтримки тієї чи іншої політики,

політичного курсу. Легітимаційна політика як духовна інстанція впорядкування соціальної організації виникає з появою соціальних відносин, що потребували закріплення, тобто легітимації. Легітимаційна політика виникає разом з владою, вона нерозривна з владою, вона виступає як її процесуальність, як встановлення правил, норм та процедур висловлювань і дій, як механізм, що породжує і структурує владу через фіксацію певних ієрархічних уявлень в суспільній свідомості. Джерелами влади виступає природна нерівність людей, ієрархія взаємовідносин учасників соціального цілого.

Важливими завданнями легітимаційної політики в соціумі є закріплення, насамперед на соціально-функціональному, а потім і на майновому рівні неоднаковості становища людей, утвердження норм людських взаємовідносин в усіх сферах життєдіяльності, запровадження обмежень для природних, індивідуальних, життєвих проявів людини у формі звичаїв, права, моралі з метою виживання соціального цілого.

Розглядаючи процес легітимації та проблематику легітимаційної політики, О.Ю. Висоцький доходить наступних висновків: легітимація є процесом досягнення соціальної значимості різними суб'єктами задля забезпечення успішного здійснення певної практики в суспільстві; легітимація – це процес, яким можна управляти; легітимаційна політика є інстанцією управління легітимацією [30].

Тож слід зазначити, що теорії та погляди, які стосуються специфіки легітимаційного процесу мають суттєві концептуальні відмінності. Єдиного бачення місця, ролі, методів здійснення легітимаційних процесів та дій не існує. Об'єднувальним моментом можна вважати те, що більшість дослідників зазначеної проблематики, розглядають легітимацію як процес набуття легітимності, однак бачення змісту легітимаційних процесів, їх форми та технологій реалізації відображає, в більшості випадків, індивідуальну авторську наукову точку зору конкретного дослідника та має суттєві відмінності.

Сенс легітимації та одна із головних причин активізації наукового інтересу щодо дослідження проблем легітимності та легітимаційних процесів є практична зорієнтованість цього процесу. Якщо дослідження та трактування терміну

«легітимність» має все ж яскраво виражене науково-теоретичне спрямування, то вивчення, систематизація та вдосконалення легітимаційних процесів та технологій, методів та моделей, дій та процедур все ж більше зорієнтоване на практичне втілення та має науково-практичну цінність.

Значущості досліджуваній проблемі додає і її вживаність в системі сучасного державотворення, державного та політичного управління, де проблема легітимності та легітимації діяльності різноманітних провладних інституцій стає однією з провідних та визначальних. Відповідно проблематика практичного втілення теорії та ідеї легітимності в дії політичних та державних органів актуалізувала дослідження в даному напрямку.

В сучасній українській політичній теорії та практиці проблема легітимації та легітимності лише набуває гідного місця та ролі. Побудова демократичної, соціально-зорієнтованої держави неможлива без забезпечення легітимності процесів, пов’язаних з діяльністю органів державного та політичного управління, провладних кіл та лідерів, тож зазначена проблематика потребує подальшого більш деталізованого та індивідуалізованого, щодо діяльності державних інституцій та ролі суспільства в легітимаційних та державотворчих процесах, розгляду та дослідження.

Технології легітимації. Особливості виборчої легітимації

Окрім вище розглянутих типів, моделей, джерел легітимності політичної влади слід також виділити методи та технології легітимації, які можуть виступати як засіб практичної реалізації перших, так і діяти самостійно, в залежності від конкретних суспільно-політичних, історичних та інших умов чи факторів.

Легітимація, набуття владної легітимності, як будь-який практично зорієнтований процес, є доволі технологізованим, тобто таким, що потребує використання певних кроків, дій, процедур, метою та завданням застосування яких є досягнення певного запланованого рівня легітимності, визнання, підтримки, згоди в суспільстві. В залежності від специфіки, традицій, наявних ресурсів та можливостей, суспільно-політичної ситуації, ініціативності суспільства, технології легітимації можуть суттєво відрізнятися в різних державах в різні історичні періоди. На сучасному етапі серед них особливої уваги, за рівнем впливу та частотою використання, специфікою практичної реалізації заслуговують наступні:

виборча легітимація;

авторитарна легітимація;

адміністративна легітимація;

легітимація через громадські інституції;

легітимація через настрої у суспільстві;

легітимація методами репресій та терору та інші.

Кожен із зазначених методів та технологій легітимації має свої особливості та специфіку застосування в конкретних умовах. Легітимність залежить від ефективності взаємин державних інституцій та суспільства, а влада є легітимною в тій мірі, в якій її визнають громадяни.

Окремої уваги заслуговує *виборча модель легітимації*, за якої одним із головних джерел легітимації політичної влади виступає виборчий процес.

Дослідники проблем виборчої легітимації подають різні варіанти показників, факторів, моделей з нею пов’язаних. Загалом проблема виборчої моделі легітимації у вітчизняній політичній науковій думці останніх років є актуальною та однією з

найбільш часто вживаних. Перманентна криза легітимності влади, яка стала характерною рисою сучасної української політичної практики, обумовила і неабиякий інтерес до досліджуваної проблеми серед вітчизняних науковців.

Так, український дослідник Н. Бойко, зазначає, що легітимність передбачає спроможність політичної системи створювати і підтримувати переконання, що наявні політичні інституції оптимальні для певного суспільства, а одним із основних показників рівня легітимності не тільки представницьких органів, а й виборчих процедур, називає активність виборців у день голосування (виборчу явку). Дослідник зазначає, що у країнах розвиненої демократії рівень легітимності влади безпосередньо корелює саме з цим індикатором [21, 64-67].

Проте для країн, в яких лише зароджується традиція конкурентних виборів, на його думку, виборча явка не може бути адекватним і безумовним показником рівня легітимності представницьких органів і виборчих процедур. В умовах перманентного редагування виборчого законодавства і, зокрема, виборчої системи неможливо визначити рівень взаємозалежності електоральної активності громадян і легітимності інституцій, які формуються шляхом виборів.

У політичних системах, які тільки стали на шлях інституціональної модернізації, подібні кроки здійснюються без урахування того, що легітимність виборчої системи перебуває у прямо пропорційній залежності від її стабільності [21, 64-67].

Для оцінювання рівня легітимності виборчої системи Н. Бойко пропонує таку систему критеріїв:

1) поширеність активного виборчого права (виборчим правом повинні володіти всі, на кого розповсюджується дія рішень обраного органу);

2) рівність голосів виборців (реалізація принципу «один виборець – один голос»);

3) відповідальність представницьких органів перед тими, хто їх обрав;

4) простота виборчих процедур (внесення до списку виборців, заповнення бюлетеня);

5) зрозумілість механізму (формули) перетворення голосів у представницькі мандати;

6) можливість реалізації громадянами пасивного виборчого права [21, 64-67].

Політико-правові засади легітимації політичної влади, в тому числі в контексті виборчої моделі, розглядаються сучасною вітчизняною дослідницею С. Серьогіною. Владно-легітимаційний процес подається через призму правових аспектів забезпечення встановлення та існування певної форми держави, та її головної, на думку автора, складової – форми правління.

Дослідник зазначає, що дослідження переважної більшості авторів акцентують увагу на легітимації влади окремих органів, посадових осіб, або публічної (державної чи муніципальної) влади в цілому.

За основу дослідниця бере висловлювання А-З. Н. Дібірова про те, що легітимність державної влади має трирівневий характер: у суспільстві легітимуються, по-перше, державна влада як така, по-друге, конкретна форма держави й ті інституції, які здійснюють державну владу (глава держави, парламент, уряд тощо), і, по-третє, конкретні суб'єкти, які уособлюють ці інститути (суспільні стани, соціальні групи, конкретні особи), разом із процедурами приведення до влади в межах таких інститутів, а також політика конкретних суб'єктів, їх програми і дії [58, 32-35].

Оскільки форма держави має трьохелементний склад (форма правління, форма державного устрою, форма політичного режиму), вказує С. Серьогіна, то й легітимація цієї форми включає в себе легітимацію кожного з її елементів.

На її думку, провідним елементом форми держави є форма правління, оскільки саме вона має основоположне, визначальне значення для державно-правової регламентації процесів організації та функціонування держави.

До того ж, заявляє дослідниця, форма правління є більш стійкою порівняно з формою державного устрою чи політичним режимом. Тому і в процесі легітимації форми держави визначальну роль відіграє легітимація саме форми правління, оскільки таким чином населення погоджується з наявною системою володарюючих суб'єктів, з інституційно-функціональною організацією держави.

Акцентуючи увагу на правових питаннях легітимації, автор зазначає, що у сучасній науці висловлено багато суджень з приводу розмаїття форм легітимації державної влади, запропонована значна кількість класифікацій політологічного характеру (Ж. Шабо, Д. Істон, Б. Веселе, О. Широков), однак вони виявляються малопридатними для юриспруденції, зокрема й для конституційного права.

Значно перспективнішою для правознавства С. Серьогіна вважає класифікацію форм легітимації за ознакою походження влади, запропоновану аргентинським філософом Х. Вентуріні, який стверджував, що досі існують усього три форми правління: *насильницька, спадкова і виборна*, однак тільки дві останні з них історично вважаються легітимними.

Твердження про те, що форма правління будь-якої держави, поряд з іншим, вказує на способи легітимації державної влади та її підстави, є аксіоматичним і для вітчизняної державно-правової теорії. З цієї точки зору, основні форми правління – монархія і республіка – розрізняються способами легітимації вищих органів державної влади, насамперед – глави держави.

Спадкова форма легітимації є атрибутивною ознакою монархії, а виборна – більш притаманна республікам [169, 46].

Аналізуючи та застосовуючи, як і переважна більшість вітчизняних дослідників, веберівську класифікацію форм легітимації державної влади, автор стверджує, що для монархій більш притаманний традиціоналізм, тоді як для республік – харизматична і раціонально-правова форми, зауважуючи, що для демократичної, правової держави характерним є домінування раціонально-правової легітимації влади всіх рівнів. Прикладом такої легітимації є наша держава [169, 47-48].

Виборча легітимація не є ідеальною. Її ефективність та практична значимість залежить від багатьох факторів. Проведення самих по собі виборів не гарантує появу легітимної влади, яка головним завданням буде бачити турботу про суспільні інтереси. Успішність використання цієї легітимаційної моделі полягає перш за все в підготовленості суспільства до можливості сприйняття та використання на практиці її переваг.

Дослідниця вказує і на певні особливості та обмеження, що стосуються практичного застосування методів виборчої легітимації. Слід мати на увазі, говорить С. Серьогіна, що теза про переваги виборів як форми легітимації влади базується на передумові, що виборці є достатньо поінформованими, а їхня поведінка є раціональною. Якщо ці передумови не справджуються, то й підсумок може бути цілком зворотнім до прогнозованого. Шляхом виборів у країні може бути встановлено не тільки демократичний, а й авторитарний чи навіть фашистський режим. Тому вибори і демократія – це взаємозалежні, але не співпадаючі категорії. Визнанню виборів як оптимального способу легітимації влади значною мірою сприяли раціоналізація суспільної свідомості й поширення політичного плюралізму та політичної рівноправності.

В сучасну епоху загальної освіченості, визнання найвищої соціальної цінності людини і права кожного громадянина на участь в управлінні публічними справами найменший спротив державним інституціям і найбільший ступінь довіри до існуючого державного ладу досягається через вибори, що знайшло свій прояв навіть на рівні міжнародного права. Зокрема, у частині третій статті 21 Загальної декларації прав людини, схваленої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, проголошено: «Воля народу має бути основою влади уряду; ця воля повинна знаходити своє відображення у періодичних і нефальсифікованих виборах, які мають проводитися при загальному й рівному виборчому праві, шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, які забезпечують свободу голосування». Так відображено уявлення світового співтовариства про вибори, як найкращий засіб легітимації влади. Якщо говорити про світові тенденції, слід констатувати, що принцип демократичної легітимації влади став сьогодні фактично загальновизнаним. Історично попередні принципи легітимації (традиційна чи релігійна санкція, неприховане насильство тощо) змушені були здати свої позиції. Не випадково, що більшість навіть авторитарних і тоталітарних режимів намагаються прикрити себе лаштунками «фасадної демократії» [169, 49].

Через вибори формуються певні органи влади, але не визначається сама форма правління. Це питання вирішується в процесі розробки і прийняття Конституції,

коли всебічно обговорюється та визначається як найбільш оптимальний той чи інший порядок формування і взаємовідносини вищих органів держави. З метою ж забезпечення легітимності самої Конституції та передбаченої нею форми правління до розробки тексту Основного Закону широко залучається громадськість, наукові кола, об'єднання громадян тощо, створюючи таким чином систему, хоч і опосередкованої, але все ж причетності суспільства до державотворчих процесів. Зрозуміло, що прийняти текст Конституції, який би влаштовував усіх, практично неможливо; так само неможливо створити прийнятну для всіх форму правління. Тому головним критерієм легітимності в цьому випадку слугуватиме ефективність запровадженої форми правління, її здатність вирішувати ті завдання, які стоять перед суспільством і державою на конкретному етапі історичного розвитку.

Досліджуючи процес легітимації певної форми правління та головним чином орієнтуючись на правові його аспекти, С. Серьогіна виділяє два рівні легітимності форми правління. Так, з моменту набуття чинності Конституції України, закріплена нею форма правління набуває легальності і так званої *статусної легітимності,* коли відбувається заснування конституційних органів влади і закріплення загальних юридичних меж їхньої діяльності. При цьому застосовується певна державно-правова фікція, зміст якої полягає у формальному визнанні того факту, що передбачена Основним Законом форма правління, разом з іншими елементами конституційного ладу, отримала схвалення всього народу й визнана ним як належна і прийнятна.

Однак на цьому легітимація форми правління не завершується. Це доволі тривалий, складний і неоднозначний процес, оскільки її якості, переваги чи, навпаки, недоліки, у порівнянні зі своєю попередницею, виявляються поступово, в результаті впливу внутрішніх і зовнішніх чинників та викликів.

Ідеальних форм правління не буває, завжди з'ясовуються вади, прогалини, «слабкі місця», багато з яких об'єктивно не можуть бути визначені в результаті абстрактних теоретичних міркувань; ці вади з'ясовуються вже в процесі практичної реалізації форми правління і виправляються шляхом правотворчої діяльності чи вдосконалення організації роботи окремих органів державної влади.

Другим рівнем легітимації форми правління є *процедурна легітимація,* що полягає в різних способах формування органів державної влади, передбачених Конституцією, і насамперед, тих органів, яким доручається здійснювати установчу владу й формувати інші органи державної влади та їх персональний склад. Тож кожного разу, приходячи на виборчі дільниці для голосування, громадяни тим самим беруть участь у *колективній легітимації* існуючої форми правління, адже вони віддають свій мандат довіри тим представникам, які в подальшому й забезпечуватимуть остаточне формування та діяльність усього того «знаряддя управління», того інституційно-функціонального механізму держави, який називається формою правління.

Підсумовуючи проведене дослідження, автор робить наступні висновки:

1. Легітимація державної влади обов'язково включає в себе й легітимацію встановленої форми правління.

2. У конституційній (демократичній, правовій) державі панує раціонально-правова форма легітимації.

3. Легітимація форми правління, на відміну від її легалізації, відбувається поступово, у процесі розкриття її потенціальних можливостей і здатності до оперативного вирішення суспільних завдань.

4. Вибори є способом первинної, демократичної, колективної, процедурної легітимації форми правління.

5. Легітимність форми правління може бути досягнута тільки за умови додержання встановленої процедури формування органів державної влади, зокрема й тих виборчих систем і процедур, що забезпечують вільне й невикривлене волевиявлення виборців.

6. Народ, як суверен, має право відмовити формі правління й уособлюючим її органам у легітимації, і здійснити її зміну в межах реалізації права на визначення конституційного ладу [169, 50-51].

В даному випадку автор аналізує кілька важливих складових елементів та аспектів виборчої моделі легітимації, процедури, методи забезпечення легітимності, спираючись на політико-правові моменти та проблеми через призму конкретних

форм правління. Пропонується та обґрунтовується авторське бачення трансформаційних процесів в межах української легітимаційної теорії та практики, подаються конкретні рекомендації щодо оптимізації та підвищення ефективності владно-легітимаційних процесів та методів державного будівництва.

Аналізуючи зазначені теорії та практику легітимації, слід зазначити, що виборчий процес не є синонімом процесу легітимації. Справа в тому, що владні інституції, сформовані через вибори не завжди можуть бути насправді і в повній мірі легітимними. Можна стверджувати, що на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку поняття вибірність та легітимність не є тотожними. Виною тому надмірна технологізація виборчого процесу. Сучасний виборчий процес, в значній мірі, перетворився із змагання ідей, теорій та моделей розвитку суспільства, з поміж яких має обирати громадянин, в змагання технологій маніпуляції його свідомістю.

Реальні характеристики претендентів та владні повноваження замінені на штучні, віртуальні, побудовані політтехнологами різного спрямування та фаху. Де-факто в сучасних умовах реалізується технологія штучної харизматизації особистості політичного лідера. Особливо актуальною ця проблема є для держав, громадяни яких не мають значного досвіду реальної участі у державотворенні та ефективно діючих інститутів громадянського суспільства.

Використання технології штучної харизматизації може бути пов’язане із збереженням у свідомості значної кількості громадян уявлень та досвіду про шляхи та методи державотворення в період домінування авторитарної чи то тоталітарної моделі державотворення. Почасти саме в цей період в свідомості особистості закладаються певні стереотипи політичної поведінки, які продовжують проявлятися і за нових політичних реалій.

Існує думка, що вільні, справедливі, регулярні вибори є гарантією легітимності влади. Це, дійсно, підтверджується реаліями сучасного політичного життя багатьох країн світу. Проте сам виборчий процес, як такий, не може гарантувати легітимність політичної влади та виступати універсальною, єдино вірною легітимаційною технологією. Справа в тому, що на сучасному етапі

суспільно-політичного розвитку вибори перетворилися із інструменту забезпечення владарювання найбільш досвідчених, шанованих та професійних представників суспільства чи виразників їх інтересів у інструмент ефективної маніпуляції свідомістю громадян та способом нав'язування останнім в різний спосіб володарювання лідерів не з реальними, а з удаваними характеристиками та якостями.

Прихід таких лідерів до влади, навіть шляхом демократичного вибору, ставить проблему легітимізації їх подальших дій та перебування при владі, підтримки певного рівня легітимності їх владних повноважень та зазіхань. Тому проблема легітимного перебування при владі та її утримання на засадах суспільного визнання та підтримки є набагато складнішою, ніж проблематика легітимності приходу до влади, попередньої легітимізації через виборчі процедури.

Легітимність заповітна мрія та мета всіх режимів, незалежно від того яким способом зазначена легітимність досягається та підтримується. Певний рівень легітимності забезпечує стійкість політичного режиму, тож існує чітка залежність виборчої легітимності влади від політичного режиму, що існує у державі.

Прийнято вважати, що найбільшим потенціалом легітимності володіють демократичні режими, які, зазвичай, з найбільшою ефективністю використовують технологію виборчої легітимації політичної влади. До того ж додатковим джерелом легітимності влади за демократичного політичного режиму мають стати політична, економічна, соціальна свободи та реальна можливість участі суспільства в управлінні державою, що виражається у високому рівні життя населення, реалізації ідеї дієвого та впливового громадянського суспільства.

В противному випадку, за недемократичного політичного режиму, який теж прагне забезпечити власну легітимність, головним джерелом легітимності та основною технологією легітимації стає використання *сили та примусу*. Причому, чим нижчий рівень легітимності, тим частіше влада спиратиметься на силовий примус та використання інструментів псевдодемократичної чи адміністративної технології легітимації влади. При цьому можуть застосовувати і певні елементи виборчої (демократичної) легітимації, але вони носять лише умовний,

презентаційний характер і не впливають на загальну систему перерозподілу влади, яка виключає реальну можливість впливу суспільства на участь в управлінні країною, прийнятті важливих політичних рішень. Тобто, в даному випадку модель легітимації за формою є демократичною, а за сутністю недемократичною (авторитарною, тоталітарною). Причиною цього є те, що недемократичні політичні режими, система влади, управління та взаємин між державними інституціями та суспільством яких побудовані на застосуванні силових методів та різноманітних видів та моделей примусу, визнаючи вимоги сьогодення, вплив світової спільноти та з метою недопущення проявів суспільної непокори, вимушені створювати та підтримувати ілюзію легітимності влади, виправданості методів її досягнення та утримання.

В більшості випадків авторитарні та тоталітарні режими змушені спиратися на *ідеологізаційну та вдавано харизматичну модель легітимації* . За цих умов, для набуття необхідного рівня легітимності влади та підтримки в суспільстві, за допомогою ідеологічних міфів і пропаганди, відбувається створення культу вождя і віра в справедливість існуючого режиму. Для підтримки необхідного рівня легітимності, збереження свого провладного та панівного становища, відволікання суспільства від внутрішньополітичних проблем, лідери та провладні еліти недемократичних політичних режимів, доволі часто, прагнуть створити видимість міцної влади за допомогою технології пошуку внутрішнього та зовнішнього ворога, завойовних війн, економічних програм, направлених на стимулювання підтримки з боку частини суспільства існуючого режиму шляхом прихованого або і відкритого його підкупу, кампаній по боротьбі з корупцією, злочинністю та інших дій, що відволікають увагу суспільства, та мають посилити впевненість у харизмі лідера та, відповідно, легітимності владних інституцій.

Підсумовуючі вищезазначені теорії, концепції, ідеї, докази та інше, треба сказати, що вибори стали не лише нормою політичного життя сучасного світу протягом останніх століть, але й впевнено увійшли до політичної практики та стали основою легітимаційних процесів та технологій.

На сучасному етапі це найпоширеніший спосіб надання владних повноважень та легітимного формування та забезпечення діяльності органів влади. Проведення вільних виборів є підставою як для правової легалізації органів влади та дій провладної верхівки, так і для громадського її визнання, набуття легітимності в суспільній свідомості.

Виборчий процес дає змогу поєднати, за певних, звичайно, умов, владну легальність та владну легітимність. Наявність вільного та справедливого виборчого процесу є однією з ознак демократії, сучасної практики державотворення, наявності дієвих інституцій громадянського суспільства.

Українські реалії засвідчують неабияке значення та вплив виборчих процедур на ефективність легітимаційних процесів, специфіку ведення суспільно-політичної діяльності і управління державою.

Наявність традицій вмілого, доречного та ефективного використання виборчих моделей легітимації країнами сталої демократії засвідчує перспективність та актуальність даного шляху і для сучасної України, її лідерів, політичної еліти, суспільства. Спроба ж відмовитися від цілісної легітимаційної системи, в тому числі і в частині виборчої моделі легітимації (заради використання певних її найбільш привабливих та бажаних, з точки зору певних особистостей та груп, процедур, як то ситуативне отримання влади, мобілізація потенціалу суспільства, обіцянки, які не можуть бути виконані), завжди таїть у собі серйозні проблеми для держави та суспільства.

Владу легше отримати ніж утримати. Цей загальновідомий вислів, нажаль, став актуальним та знайшов своє реальне відображення в сучасній українській політиці та державному управлінні, в тому числі і в контексті легітимності.

Події що відбулися після осені-зими 2004 року в суспільно-політичному житті країни засвідчили цю істину. Використавши виборчу модель лише як інструмент приходу до влади та отримання авансованої легітимності, політична еліта та лідери забули про обіцянки перед суспільством та про необхідність повернення йому наданого їм кредиту легітимності. Відсутність системності та послідовності в легітимаційних процесах в цілому, та в рамках моделі виборчої легітимації зокрема,

призвело до глибокої та затяжної кризи владної легітимності в Україні, яка поступово набрала загрозливих обрисів та розмірів не лише для певних політичних сил та лідерів, а уже й для ідеї української державності.

Тож використання виборчої моделі легітимації, не зважаючи на її привабливість з точки зору швидкого отримання бажаного результату за умови побудови «правильної» стратегії, розробки та реалізації «вмілої» технології, має бути виваженим, системним, та як це не парадоксально, відвертим, щодо суспільства.

Підводячи підсумки розгляду проблеми легітимності політичної влади та шляхів і методів її забезпечення слід зазначити наступне.

Існують різні підходи як до визначення самого терміну «легітимація», так і до виокремлення різних типів, видів, методів, джерел та технологій забезпечення легітимності політичної влади.

Розмаїття типів, видів, методів, джерел та технологій забезпечення легітимності політичної влади викликано, як відсутністю єдиного підходу, так і значним впливом на процес легітимації влади конкретних суспільно-політичних умов та ситуацій.

На сучасному етапі, найчастіше в практиці політичного життя, використовується комбінація виборчої (демократичної) легітимації влади та харизматичної складової легітимаційного процесу.

Практика політичного життя засвідчує деяку хибність припущення про найбільшу ефективність виборчої (демократичної) легітимації, що знаходить відображення в надмірній технологізації виборчого процесу, та частій підміні реальної харизми лідера – штучною, вдаваною.

Штучна харизматизація, як легітимаційна технологія, шкодить державі та суспільству, оскільки вимагає додаткових процедур підтримки удаваної харизматичності лідера і легітимності політичної влади, та призводить до розчарувань і дисгармонії в суспільстві.

Реального та ефективного механізму протидії та запобігання псевдолегітимації поки не існує, але виходом із даної ситуації може стати створення

механізму легітимації політичної влади, який буде спиратися на демократичні принципи формування владних інституцій за реальної участі та під контролем інститутів громадянського суспільства.

Практика українського суспільно-політичного життя останніх років наочно та яскраво підтвердила як перспективність та ефективність окремих легітимаційних моделей та технологій, зокрема виборчих, так і складність та небезпечність ігнорування лідерами, елітами реальних проблем та настроїв суспільства. Вона засвідчила необхідність реалізації нехай складної, довготривалої, але відвертої та реальної моделі легітимаційного процесу, побудованого не на виборчих лозунгах та закликах, а на відданості інтересам суспільства та особистості.

Виходячи з вищезазначеного, можливим та необхідним стає процес подальших досліджень цієї проблеми, розробки та подання авторського погляду на питання легітимності політичної влади в контексті певних політичних подій та суспільно-політичних умов.

2.2. Джерела та типологія владної легітимності

Проблеми та особливості визначення та типологізації джерел владної легітимності. Класичні теорії владної легітимності М. Вебера та Д. Істона

Сучасна система владно-політичних та суспільно-політичних відносин є віддзеркаленням історичного, політичного, управлінського досвіду набутого суспільством, державно-управлінськими інституціями протягом тривалого часу історичного розвитку та вдосконалення різноманітних методів, технологій, процедур. Легітимаційна складова в сучасній політиці та суспільному житті є, хоч і не завжди помітною для нефахівця, але значимою, а зачасти, і незамінною. Незважаючи на строкатість, неоднозначність та часткову наукову невизначеність самого поняття «легітимність політичної влади», у свідомості конкретної особистості воно займає повністю зрозуміле йому місце та визначену роль. Для когось легітимність це довіра органам влади чи лідеру, для когось не зовсім бажана невід'ємна складова системи політичного життя, заснована на примусі та обмеженні свободи, для когось віра в надзвичайні здібності лідера та покращення власного життя. Хтось асоціює легітимність із власним добробутом та ефективністю діяльності державних інституцій, а хтось вбачає в ній основу для забезпечення особистої самореалізації. Для когось – це певна унормована система права, а для когось – вільне трактування традицій взаємодії держави, владних інстанцій, суспільства та особистості, що склалося протягом тривалого та складного історичного розвитку та реалізації ідеї державності.

Тривалі наукові дискусії та численні авторські концепції так і не дали однозначної відповіді на питання, що є «легітимність», і яку все ж роль вона відіграє у житті держави, суспільства, особистості. Проте, ця проблема не зупиняє, а навпаки стимулює науковий пошук, дискусії та дослідження цього феномену політичної, і не тільки, сфери життєдіяльності соціуму.

Сучасність, з її комунікаційними, інформаційними можливостями, професіоналізацією дослідницької діяльності в галузі політичних та суспільних

наук, відкрила нові обрії щодо подальших досліджень в цій галузі наукових знань. Політологи, філософи, соціологи, правники, історики та психологи – всі вони вносять свою лепту в подальшу структуризацію, систематизацію, поглиблення знань про політичну, владну легітимність.

Наслідком цього процесу стало те, що легітимність вже не розглядається як суто політологічна категорія в контексті досліджень лише політичної влади. Легітимність поступово набуває обрисів окремого елементу в системі сучасних політичних знань, виступаючи підґрунтям національного відродження та державотворення, політичного та державного управління, владних відносин, взаємин суспільства та держави, взаємодії держави та інституцій громадянського суспільства.

Посилення наукового та практичного інтересу до проблематики легітимності сприяє поглибленню дослідницьких теорій, ідей, ускладненню наукових завдань. Пройшов час коли легітимність розглядалася лише поверхнево в руслі певних загальних класичних теорій. Сучасні тенденції – це виокремлення все нових складових елементів легітимності та атомізація проблем та дослідницьких завдань. Легітимність в наукових дослідженнях розглядається не загалом, як нерозривний елемент, а як певна складна та ситуативна сукупність різноманітних за змістом, складністю та дослідженістю елементів, теорій, систем.

Особливої уваги потребують джерела владної легітимності, як її підґрунтя, основа, невідома складова. Починаючи розгляд проблематики пов’язаної із визначенням та аналізом джерел легітимності політичної влади, слід зазначити, що в сучасній політичній науці не існує єдиної точки зору, щодо класифікаційних ознак та сутнісних характеристик легітимності.

Дослідники, осягаючи феномен легітимності та визначаючи її джерела, зверталися до аналізу різних його складових елементів та проявів: *типів легітимності* (М. Вебер), *рівнів легітимності* (Д. Істон, О.Ф. Шабров), *джерел легітимності* (А.І. Соловйов, О.Ф. Шабров), *моделей легітимності* (А.-Н.З. Дібіров), *ступенів легітимності* (М. Доган), *принципів легітимності* (Л. Саністебан), *зон легітимності* (О.Ф. Шабров) та інше.

Проблема типологізації легітимності і способу її практичного втілення, тобто побудови ефективного легітимаційного процесу, є доволі поширеною у сучасній політичній науці. Пропонуючи різноманітні варіанти, автори, проте, мимоволі здійснюють класифікацію переважно за однією і тією ж підставою, якою виступає джерело легітимності. Однак, у якості джерела легітимності розглядається не традиція, харизма лідера чи бюрократична система, як, наприклад, у теорії М. Вебера і його багаточисельних послідовників, а фактично суб'єкт легітимаційного процесу, як, наприклад, народ.

Подібна ситуація пов'язана із деякою методологічною плутаниною у розумінні терміну «джерело». На нашу думку, джерело будь-якого явища чи процесу є своєрідною його передумовою. Джерело ніби несе в собі потенцію явища, яка реалізується завдяки вольовому впливові суб'єкту. У якості суб'єктів процесу легітимації можна розглядати громадян держави, владні структури якої легітимізуються, чи політичного лідера або групу осіб, які легітимізують свою персональну владу.

Тож виділення джерел легітимності є необхідним ключовим елементом переважної більшості сучасних теорій та концепцій легітимності. Саме наявність джерел легітимності робить дослідження зазначеної проблематики логічним, послідовним та науково завершеним. Джерела легітимності є першоосновою та відправною точкою для всього процесу легітимації, кінцевим результатом якого виступає формування певної форми державності, головною складовою якої є політичний режим.

Саме джерела легітимності визначають особливості та перспективи політичної системи, державотворення, специфіку суспільних процесів. В ході практичної реалізації легітимаційних процесів, на джерела легітимності впливають різноманітні фактори суспільно-політичного життя, наслідком цієї взаємодії стає унікальна та неповторна ані в часовому, ані в географічному просторі національна модель легітимності.

Одними із головних чинників, що обумовлюють джерела та визначають специфіку легітимаційного процесу, є державні органи та інституції громадянського

суспільства. Причому вказана взаємодія є обопільною. В залежності від наявного легітимаційного потенціалу суспільства та інтенсивності впливу зазначених елементів формується певний рівень, чи то ступінь, легітимності, який визначає легітимаційний потенціал влади та її стійкість до внутрішніх та зовнішніх викликів, здатність протистояти ситуативним делегітимаційним проявам. Владно-політичні інституції та органи, які мають незначний легітимаційний потенціал, схильні до частих та інтенсивних делегітимаційних процесів, і змушені проходити процес релегітимації.

Специфіка конкретних національних легітимаційних процесів залежить і від обраного методу легітимації, який теж в основі має певне джерело. Найбільш поширеними в практиці політичної та державно-управлінської діяльності є наступні методи легітимації:

використання *сили та примусу*, як технології здобуття умовної легітимності;

застосування *демократичних процедур легітимації*, частіше за усе це вибори та інші методи прямої чи опосередкованої участі суспільства в управлінні державою;

делегування повноважень та відповідальності із вибору легітимаційної моделі та її реалізації певному лідеру**,** який користується довірою та повагою у значної частини суспільства.

Звичайно, це лише основні методи, за допомогою яких відбувається процес легітимації, на практиці зустрічаються різні їх варіанти, похідні, модифікації, але всі вони, так чи інакше, побудовані на основі вищезазначених моделей.

Проблема полягає не лише у відсутності чіткого визначення вищезазначених сутнісних характеристик легітимності, але й у особливостях їх трактування та транслітерації з робіт закордонних дослідників.

Так А.-Н.З. Дібіров в своїй роботі «Теорія політичної легітимності» зазначає, що типи легітимності, які виділяються в Д. Істоном, насправді, за всіма ознаками, треба вважати її рівнями [60, 98], як це зроблено в дослідженні О.Ф. Шаброва [233, 132-134].

Такі приклади є не поодинокими, науковий диспут стосовно досліджуваної проблеми у відкритій, опосередкованій чи заочній формі триває вже багато років, і перспектив його логічного завершення поки на науковому обрії не помітно. Ідеї, свого часу актуалізовані в дослідження М. Вебера, так і залишаються об'єктом критичного аналізу і джерелом творчої наснаги для багатьох сучасних дослідників проблем владних відносин загалом, і проблематики владної та політичної легітимності безпосередньо.

Тож доречно розглянути весь вищезазначений комплекс характеристик та ознак легітимності цілісно, та концептуально сформувати авторське бачення проблеми.

Об'єднувальним елементом може бути те, що всі зазначені характеристики та ознаки легітимності носять теоретичний характер і слугують, частіше за усе, витоками, чи то відправною точкою аналізу процесу легітимації, від початку визначаючи її специфіку, напрямки та методи здійснення.

Процес легітимації передбачає наявність комплексу легітимаційних технологій, індивідуальних для кожного суспільства та історичного періоду. Тому розгляд зазначеної проблеми доречно почати з дослідження джерел владної легітимності.

В теоретичній та практичній площині джерела владної легітимності багато в чому пересікаються (співпадають) з джерелами влади, але мають і власну специфіку.

Під джерелами влади розуміється те, що дає владі її силу і дієвість. У загальному плані джерелом влади є народ, його потреби, інтереси, воля. Виділяють також конкретні джерела політичної влади, такі, *як законодавство про владу, воля тих, що володарюють, суспільні потреби в самоорганізації людей.* Також під джерелами влади розуміється – положення, повноваження, контроль за ресурсами, контроль за інформацією та інші.

Під ресурсами політичної влади розуміються потенційні можливості, засоби влади, які вона використовує в процесі здійснення своїх повноважень, функцій. Ресурси влади та легітимності різноманітні. Залежно від етапу суспільно-

політичного розвитку конкретної країни і політичного режиму ресурси влади істотно розрізняються між собою. Вони є ситуативними, мінливими та нестабільними.

На ранніх етапах суспільно-політичного розвитку, до остаточного формування суспільно-політичних відносин у сучасному вигляді та розумінні, головним джерелом і ресурсом влади та легітимності, вірогідніше за усе, виступали *сила, примус, досвід та ефективність владно-управлінських дій, опосередковані через особистісні якості лідера*, носія владних повноважень. При цьому домінанта ефективності управлінської діяльності була переважаючою. Саме вона стала основою формування традицій та моделей розподілу та передачі владних повноважень, які в подальшому призвели до формування національних політичних та владних систем.

На більш пізніх стадіях, коли було сформовано певну соціальну систему та реалізовано принцип соціальної стратифікації та майнового виокремлення, превалюючими стали методи легітимації, в основу яких було покладено принцип підкупу, продаж посад, встановлення майнових бар'єрів при розподілі влади, а джерелом легітимності виступали *багатство і гроші, доповнені можливістю застосування сили* для визнання обґрунтованості зазіхань на владні повноваження.

На сучасному етапі суспільного, політичного розвитку, основним джерелом владної легітимності прийнято вважати *інформаційно-комунікаційні ресурси, знання та традиції.* Саме вони стають основним ресурсом розвитку виробництва, влади і суспільства в цілому.

Ресурсами політичної влади та легітимності можуть виступати також різноманітні ситуативні організаційні, традиційні та інші чинники. Помітною є персоніфікація легітимності: визнання легітимним чи не легітимним політичного інституту на основі оцінки легітимності дій конкретної особи, з якою у певної частини суспільства асоціюється влада чи діяльність державних інститутів. В такому випадку джерелами легітимності виступають: ефективність дій чи відповідність їх заявленим чи пануючим очікуванням, посада, освіта, біографічні дані, імідж, суспільно-політичний досвід та багато інших потенційних чи реальних

можливостей та здібностей лідера, з яким асоціюється діяльність організації, політичного інституту.

Подібне розмаїття думок характерне і для визначення та систематизації джерел владної легітимності. Серед них частіше за усе називають: традиції, успіх у вирішенні проблем суспільного життя, етичні якості та інше.

Спроба аналізу даної проблематики, нажаль, не додає чіткості розуміння ані визначенню джерел владної легітимності, ані сприяє виокремленню певної класифікаційної ознаки, яка б дала змогу представити та проаналізувати джерела владної легітимності в рамках певної системи.

В роботах багатьох дослідників легітимності цій проблемі приділяється значна увага. Тому звернемося до концепцій та теорій, які прямо чи опосередковано стосуються проблеми джерел владної легітимності та інших її ознак та складових елементів, запропонованих відомими дослідниками минулого та сьогодення.

Формування класичного напрямку в дослідженні проблематики легітимності політичної влади, як предмету наукового інтересу пов’язане із діяльністю М. Вебера, який одним із перших звернувся в своїх роботах до вказаної тематики та сприяв актуалізації дослідження владної легітимності**.** Його теорія заповнила науковий вакуум, який існував тривалий час в системі політичних наук та теорій в контексті теорій влади, владних відносин, взаємин суспільства та державних інституцій, причин появи та руйнації державності. Дослідження М. Вебера сприяли зростанню наукової та практичної зацікавленості проблематикою легітимності як з боку дослідників, так і громадськості, послуживши та слугуючи і в наш час, основою безлічі теорій, ідей та концепцій, які з’явилися на основі критики, доопрацювання чи переосмислення його ідей.

В своєму дослідженні М. Вебер виділив три можливі типи легітимності (панування) залежно від її *джерел*.

Традиційна легітимність. *Її джерелом виступає певна традиція*, колись кимось встановлений порядок. Види традиційної влади: *геронтократія* (влада старійшин); *патріархальна* (влада племінних вождів); *патримоніальна* (влада монарха, яка може бути освячена релігійними нормами); *султанізм*, де традицією є

використання насильства, а влада правителя звільняється від традиційних обмежень (стародавні східні деспотії); влада суверена над феодалами-васалами, яка домінувала в середньовічну епоху, а в сучасному суспільстві виявляється в таких явищах, як вірність присязі, кодекс честі і ін.

Харизматична легітимність *має джерелом харизму* (з греч. charisme - божественна благодать) і заснована на вірі в особисті якості лідера, вождя, якому приписуються надзвичайні особисті якості: мудрість, святість, героїзм. Харизматична легітимність будується на емоційному заряді, на безоглядній довірі вождю. Подібною владою володіють релігійні пророки, революційні і тоталітарні вожді. Харизматична легітимність будується на безоглядній довірі вождеві. Харизматичним лідерами М. Вебер вважав Христа, Будду, Магомета, Наполеона та ін.

Легальна (раціональна) легітимність має своїм *джерелом раціонально встановлені правила*, норми (закони). Легальна легітимність базується на раціонально-бюрократичному типі управління і на компетентності, наявності спеціальної освіти, здійсненні управлінської діяльності за встановленими правилами.

У країнах з домінуванням демократичних принципів управління це основний тип легітимності. Основою цього типу легітимації виступають правові норми, сталі традиції формування та діяльності органів влади, які є обов'язковими і для суспільства, і для владних інституцій [164, 47-48].

В контексті дослідження слід також зауважити, що М. Вебер цілком ясно сформулював погляд на політику, як на боротьбу за реалізацію соціальних інтересів. Йому був також властивий різнобічний, багатоаспектний аналіз соціальної і політичної реальності, що знайшов свій прояв і в теорії легітимності.

Основний внесок М. Вебера у вивчення політичних форм і режимів та легітимності може бути представлений по чотирьох напрямах.

По-перше, Вебер – автор теорії легітимності влади, яка через свою універсальність дозволяє осмислити не тільки сучасну державу, але і всі форми стосунків влади та суспільства.

Легітимність, згідно М. Веберу, означає визнаність влади, її законність і виступає як гарант стабільності наявних в суспільстві структур, процедур. Легітимність – центральний елемент того явища, яке М. Вебер називав «політичним пануванням», маючи на увазі такий громадський порядок, де наказують і виконують накази. Проте, виконання наказів, на переконання Вебера, можна досягти не тільки застосуванням сили. Головне те, що будь-яка влада діє в рамках визначених соціально вироблених норм і правил співіснування та спирається на ці норми в своїй діяльності. Якщо норми визнаються більшістю в суспільстві, можна бути упевненим, що державна влада має під собою достатньо міцне підґрунтя, володіє легітимною основою для своїх дій.

Оскільки легітимність виступає для М. Вебера як внутрішня підстава і сенс політичного панування, то на її основі, вважав німецький вчений, можуть бути виділені також три головні типи політичного панування (див. таб. 2.4).

Легітимність влади може бути розглянута як один з найважливіших її ресурсів, що дозволяють їй бути значно менш скутою в своїх діях. Така свобода дій надає владі певний вибір: використовувати наявний авторитет, реалізовуючи лише свої власні інтереси, що суперечать суспільним, або здійснювати соціально-економічний розвиток на користь суспільства в цілому.

Другим найважливішим досягненням Вебера була розробка типів політичного лідерства, що виникає в умовах стабільних і нестабільних суспільств. Ґрунтуючись на своїй концепції легітимності і політичного панування, М. Вебер відповідно виділяв і типи лідерства: раціональний, традиційний і харизматичний. Для кожного з них був характерний власний стиль поведінки, використання засобів управління, кожен спирався на специфічний адміністративний персонал і соціальні шари. Принципово важливим представляється виділення М. Вебером лідерства харизматичного складу, що виникає в умовах соціальної і політичної нестабільності.

Таблиця 2.4 Типи політичного панування за М. Вебером

Тип панування	Легальне панування	Традиційне панування	Харизматичне панування

Джерело легітимності	Делегування на основі принципу більшості	Традиція	Довіра харизматичному лідеру
Форма легітимності	Віра в коректність наказаної системи норм	Віра у встановлений порядок речей	Афектна або емоційна віра в екстраординарні якості харизматичного лідера
Тип адміністративного персоналу	Бюрократія	Персонал, особисто залежний від системи	Оточення харизматичного лідера, або всі посадові особи, віддані йому персонально
Тип правової системи	Інструментально-раціональний закон	Традиційний закон	Той, що володарює нав'язує або модифікує закон на свій розсуд

Адаптовано з: Mommsen W.J. The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. Oxford, 1974. P. 76-77. [215, 63-64]

Третій напрям діяльності М. Вебера – аналіз соціальних підстав політичної стабільності і нестабільності. Спираючись на цю категорію, М. Вебер розробив значно складнішу, багатоваріантну систему соціальної стратифікації, ніж класова. Індивіди, вважав М. Вебер, прагнуть утвердити в суспільстві свої позиції, укріпити свій соціальний статус. У тих випадках, коли таке зміцнення пов'язане з реалізацією економічних інтересів, як в розвинених в економічному відношенні суспільствах,

формуються класові інтереси. Проте, свідомість індивідів може бути і не пов'язана безпосередньо з класовими цінностями. Люди нерідко усвідомлюють себе як частину не стільки класової, скільки етнічної, станової або релігійної спільноти.

Ці міркування принципово важливі для розуміння механізму мотивації участі в політиці та легітимаційних процесах різних соціальних спільнот. М. Вебер вважає, що індивіди активно втручаються в політичну діяльність, якщо зачеплені їх фундаментальні цінності. Економічні інтереси вступають в цьому випадку в нерозв'язну суперечність з цінностями (див. таб. 2.5). Виникає небезпека неорганізованого залучення людей до політики, наслідком цього може стати делегітимація владних структур, політичного режиму, руйнація державних інституцій. У тих випадках, коли колективна дія є результатом спонтанної, неорганізованої участі мас в політиці, виникає ситуація, яка стимулює вихід на авансцену лідерів харизматичного складу.

Таблиця 2.5 Соціальні основи стабільності і нестабільності [215, 64].

Не рутинна ситуація	Рутинна ситуація
Інтерес ------ Колективна дія Вірування --------Організація	Інтерес ---------- Колективна дія Вірування ---------- Організація

Четвертий напрям досліджень М. Вебера – аналіз політичного процесу як такого, що містить в собі загрозу переродження демократії в диктатуру. Особливу небезпеку в даному відношенні становить бюрократія, яка володіє експертним знанням і тому має унікальну можливість концентрувати владу в своїх руках. Щоб обмежити владу бюрократії і зберегти суспільний лад демократичним, стабільним

М. Вебер формулює концепцію «плебісцитарного вождівського» типу демократії, завдання якого полягає в тому, щоб, по-перше, забезпечити контроль за діями адміністративної бюрократії, не допустити її в політику, а по-друге, забезпечити необхідний суспільству конкурентний відбір політичних лідерів.

Вирішення цих завдань можливе лише у разі протиставлення харизматичної влади лідера владі бюрократичного апарату. Тільки таке поєднання раціонально-правової влади, уособленням якої є бюрократія, і влади харизматичної особи, що спирається на ірраціональну віру мас в її екстраординарні якості, може, згідно Веберу, забезпечити необхідні суспільству стабільність і процвітання [215, 64].

Окрім класичної веберівської типології легітимності влади існують і ряд інших, які більш детально розглядають певні особливості та специфіку легітимації політичної влади у різні періоди та у різних суспільствах.

Один із найбільш знаних та цитованих дослідників проблем влади та легітимності Д. Істон виділяє три основні типи легітимності, які ґрунтуються на відповідних джерелах і розглядає традиційне поняття легітимності в трьох вимірах: ідеологічна легітимність, структурна та персональна.

Ідеологічна легітимність спирається на цінності та принципи, до яких апелює політична влада. Загалом, ідеологічна легітимність полягає у сприйнятті основних засад, на яких влада базується і є організованою в політичну систему, та які визначають її обсяг. *Джерелом* цієї легітимності може бути як сама *ідеологія*, так і *практична діяльність*, об'єктивований вияв панування; критерієм легітимності є користь для суспільства, що досягається завдяки легітимованій ідеології. На практиці, вважає Д. Істон, ідеологічна легітимність поширюється на операційні аспекти здійснення влади.

Підставою для *структурної легітимності* є переконання у правомочності норм, які регулюють взаємовідносини між владою та суспільством. Ці норми повинні не лише надавати суспільству можливість впливу на владу та прийняття політичних рішень через спеціально призначені для цього інституції (референдум, народні ініціативи тощо), але й визнавати та регулювати право суспільства на формування цих норм, зокрема, через інститут виборів, причому вплив на обранців

не повинен обмежуватися протягом всієї каденції виконання депутатом своїх обов'язків. Прийняття соціального впливу для забезпечення соціального порядку можливе, якщо політична система сама діє за існуючими нормами і тим самим стає легітимною. Норми структурної легітимності визначають розподіл владних повноважень у суспільстві, а також шляхи та способи досягнення влади. На думку дослідника, структурна легітимність повинна бути синонімом правової політики.

Джерелом персональної легітимності є особисте ставлення оточення до осіб, що здійснюють владу в межах цієї системи. У такому вимірі легітимність постає через авторитети, які поважають у суспільстві, способи політичної поведінки, а також певною мірою через самих осіб. Незважаючи на певний ступінь інституціоналізації влади, Д. Істон вважає, що в ієрархічній організації вона ніколи не буде цілком анонімною. Владу здійснюють люди, які задіяні в державному апараті, ці люди надають владі людського обличчя, вкладають в неї свою особистість, свій стиль.

Окрім того, вчений виділяє типи легітимності за часом її дії (це дифузна та специфічна легітимність). Дифузна легітимність є загальною, фундаментальною, довгостроковою. Така підтримка режиму базується на афектній, емоційній підтримці ідей та принципів політичної влади, незалежно від результатів її діяльності. Специфічна легітимність – ситуативна, короткочасна. Вона засновується на свідомій підтримці влади й виявів її діяльності [199, 106].

Теорія Д. Істона має багато спільних рис з концепцією М. Вебера, оскільки за основу взято схожі, а іноді й тотожні класифікаційні ознаки. Проте, збагачена досвідом практичного використання теорій М. Вебера, концепція Д. Істона є більш наближеною до реальної практики суспільно-політичного життя та реалій сучасного легітимаційного процесу.

Загалом, дослідження проблем владної легітимності та її джерел представлені в роботах М. Вебера та Д. Істона, зробили переворот у політичній науці, по-перше збагативши її новими теоріями, а по-друге означивши одну із найбільш цікавих та важливих проблем сучасної політичної думки, навколо якої точаться наукові дискусії вже протягом кількох десятиліть.

Розвиток теорії легітимності в дослідженнях М. Догана, Д. Хелда, Т. Лукмана та П. Бергера, Р. Феррaро, Ж.- Л. Шабо

Дослідження проблем легітимності в контексті її джерел не обмежуються лише дослідженнями М. Вебера та Д. Істона. Друга половина XX століття не лише позначена поглиблення зацікавленості до зазначеної проблеми, а й появою великої кількості різноманітних теорій та концепцій, серед яких є ті, що вже встигли стали класичними, і ті, що залишаються відомими поки лише фахівцям.

Проблема легітимності влади та політичних режимів знайшла своє місце і у дослідженнях іншого відомого науковця, **М. Догана**. Його роботу «Легітимність режимів та криза довіри» [63, 147-155] побудовано на емпіричній перевірці класичної теорії типів легітимності, запропонованої М. Вебером відносно конкретних політичних режимів різних країн світу, які існували в історії.

М. Доган не пропонує власної теоретичної концепції легітимності, головну увагу він приділяє практичним аспектам легітимації та делегітимації.

Аналізуючи стан легітимності сучасних для нього політичних режимів країн світу, він приходить до висновку, що класична веберівська типологія легітимності не повною мірою відображає сучасні політичні процеси і не може бути використана для аналізу сучасного стану проблеми, а здебільшого, може слугувати лише інструментом історичних, а не політичних досліджень.

Проаналізувавши широке коло емпіричних даних, історичних подій та політичних моделей, М. Доган вважає, що у веберівській типології легітимності зберігається лише її традиційний бюрократичний тип, який виступає своєрідним поєднанням певних її різновидів. Серед таких М. Доган виділяє:

- розвинуті плюралістичні демократії, які визнаються більшістю громадян як легітимні;

- авторитарно-бюрократичні режими, де громадянські права дотримуються лише частково. Існує велика різноманітність подібних режимів, відповідно до рівня підтримки їх серед населення;

- диктаторські режими, які не визнаються, зазвичай, більшістю населення держави. Відсутність спротиву та оскарження його законності, на думку М. Догана, не може бути доказом легітимності подібних режимів;

- країни, де громадяни байдужі до питання легітимності політичної влади, а тиранія сприймається як неминуча даність, яку неможливо і непотрібно змінювати [63, 147-155].

Як зазначає М. Доган, поняття легітимність (legitimite) не відбивається в конституційних статтях; у них ми знаходимо інше, близьке йому поняття — законність (legalite). Легітимність — це уявлення (символ віри) і тому воно присутнє в свідомості громадян. Воно виникає з переконання, що володарюючі в країні наділені правом приймати рішення, які її громадяни повинні виконувати. Таке пояснення поняття, побудоване на класичній теорії М. Вебера, затверджує два постулати: визнання *влади правителів та обов'язку керованих їй підкорятися***.** Якщо громадяни переконані, що існуючі в країні інститути є виправданими, тоді вони розглядаються як легітимні [63, 147].

В своєму дослідженні М. Доган вводить поняття «*ступінь легітимності* політичного режиму» та аналізує його в політичній, соціальній та історичній площинах, доводячи, що не існує жодної країни в світі, де б все населення вважало існуючий режим повністю легітимним. В більшості випадків легітимність політичного режиму є умовною, тобто тримається на ідеологічних постулатах, персональних якостях лідера, силових методах легітимації, або політичний режим знаходиться в ситуації здобуття легітимності, делегітимації або релегітимації.

Відповідно різний рівень легітимності політичних режимів потребує більш складного інструментарію його дослідження та порівняння. За М. Доганом, рівень легітимності має розрізнятися та ранжуватися за певним *ступенем*, який би відображав легітимаційну специфіку режиму та ставлення до нього з боку суспільства.

Таким чином вдалося б, принаймні хоча б умовно та за суб’єктивним баченням, встановити критерії ранжування та розподілити режими, використовуючи уявну вісь, за збільшенням ступеня легітимності, від її мінімуму до максимуму. Це

дало б можливість знизити вплив суб'єктивного фактору під час здійснення порівняльного аналізу політичних систем.

Згідно вказаної теорії, легітимність політичної влади простирається від загального схвалення до повного заперечення з боку суспільства. Від згоди з нею і її схвалення до її занепаду, руйнування і повного краху. Насправді, ні один з політичних режимів не є легітимним для всіх 100 % населення, проте, дуже небагато політичних режимів є і повністю нелегітимними, побудованими виключно на насильстві. Слід зазначити, що політичний режим ніколи не досягає рівня його одностайного визнання, різні групи та індивіди не визнають однаково авторитету політичної влади. Існують верстви суспільства та категорії населення, що відносяться до неї апатично, і субкультури, що чинять опір їй, мирні опозиціонери і озброєні терористи, а між цими крайніми полюсами знаходиться більшість, що лише частково визнає законність претензій на владу з боку конкретних осіб чи інституцій, таким чином, умовно визнаючи легітимність політичних режимів та дій окремих лідерів. В цьому твердженні М. Доган спирається на дослідження Д. Істона, який вважає, що частота порушень законності і розмах дисидентських рухів служать *показниками ступеня легітимності.* Але довести це припущення в емпіричних дослідженнях доволі важко.

Опитування громадської думки з більшою легкістю оцінюють явища, схожі з легітимністю, ніж саму легітимність. Наприклад, непопулярність уряду не означає його нелегітимності.

Проте, М. Доган вважає що поняття легітимності все-таки може бути перевірене емпірично. Для її оцінки неодноразово в різних країнах задавалося питання, яке передбачало один їх трьох варіантів відповіді, що відображають сутність суперечок навколо легітимності:

1) «Я визнаю існуючі закони і сучасну систему правління»;

2) «Я бачу багато недоліків в нашій системі правління, але я вірю в можливість поступового вдосконалення існуючого режиму»;

3) «Я повністю відкидаю закони, нашу систему правління і наше суспільство, і бачу єдине рішення в повній соціальній зміні».

Перша відповідь припускає існування віри в легітимність режиму. Друга – свідчить про наявність переконання у тому, що, не дивлячись на всі його недоліки, існуючий режим є кращим з можливих і, крім того, піддається вдосконаленню. Третя відповідь указує, що існуючий режим сприймається як нелегітимний [63, 150].

Таким чином, вважає М. Доган, важливий для теорії легітимності висновок ґрунтується на тому, що в багатьох демократіях абсолютна більшість населення бачить численні вади в політичній системі, і лише його меншість приймає режим беззастережно. Останнім часом спостерігається помітне збільшення числа різних форм, методів, технологій та моделей легітимації та делегітимації. Емпіричні дослідження, на думку М. Догана, доводять, що поняття легітимність пов'язане з іншими поняттями, що легітимність в своїй чистій формі навряд чи існує, проте не слід припиняти пошуки ідеальних типів легітимності.

Теорія М. Догана важлива з тієї точки зору, що вона переводить проблематику легітимності із площини загальної характеристики влади в площину оцінки її конкретних результатів, дій, наслідків, оцінок та суджень, що знаходять своє віддзеркалення у громадській думці, взаєминах суспільства, особистості, держави. Легітимність вже не розглядається як незмінна, стала характеристика влади, а виступає інструментом здійснення державної політики та владно-управлінських відносин, що дозволяє корегувати процес державно-управлінської діяльності та сприяти досягненню конкретних цілей та виконанню певних завдань, які постають перед державою та суспільством, на максимально можливому рівні.

Логічним продовження та доповненням концепції М. Догана, можна вважати теорію легітимності, запропоновану англійським політичним філософом **Д. Хелдом,** яка має в своїй основі визначення та аналіз ментальних та моральних джерел легітимності. За вказаними критеріями та джерелами, Д. Хелд виділяє сім можливих варіантів легітимації. В основі зазначених варіантів легітимації влади знаходяться наступі джерела легітимності політичної влади:

згода під загрозою насильства;

легітимність внаслідок традиції;

згода внаслідок апатії;

прагматичне підкорення (тобто підтримка заради власної вигоди);

інструментальна легітимність (згода, оскільки чинний режим може слугувати інструментом реалізації ідеї загального добра);

нормативна згода;

ідеальна нормативна згода.

Як справжню легітимність Д. Хелд розглядає лише останні два типи, коли у повному розумінні слова здійснюється дифузія влади більшістю громадян [4, 113].

Наукова та практична цінність теорії Д. Хелда полягає в нестандартності та багатоаспектності представлених ідей щодо джерел владної легітимності.

Інші дослідники даної проблеми, **Т. Лукман та П. Бергер** *джерелом легітимності* та процесів її здобуття вважають *хабітуалізацію та типологізацію соціальної дійсності.* Найважливішим досягненням цих процесів є можливість передбачати дії іншого, взаємодії між людьми.

Наступним етапом у створенні соціальної дійсності є інституціоналізація. Соціальні інститути – це правила гри у суспільстві, точніше «придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію у певне річище», вони структурують стимули в процесі людського обміну. Будь-яка інституціоналізація включає ролі, що, в свою чергу, здійснюють контроль над її проходженням. Отже, разом із соціальними інститутами формуються соціальні ролі, за допомогою яких інститути відображаються в індивідуальному досвіді. Входячи в певну соціальну роль, індивіди стають учасниками суспільства.

Зміст ролей та інститутів передається наступним поколінням (власне, тоді вони й починають сприйматися як ролі та інститути), і вже тоді їм необхідна легітимація. Під легітимацією Т. Лукман та П. Бергер розуміють виправдання, обґрунтування необхідності та доцільності існування ролей та інститутів. Отже, на думку дослідників, легітимація – явище соціального характеру, що випливає з природи людини, адже для нормального комфортного існування людини вона з об’єктивної повинна перейти в суб’єктивну, процес такого переходу включає в себе

легітимацію – постійне визнання, виправдання даного соціального порядку [54, 247].

Власну концепцію легітимності запропонував також італійський соціолог та історик **Р. Ферраро.** На його думку, виділяються два типи: *монархічна легітимність та демократична легітимність*. Розглядаючи цю концепцію, можна простежити певну її схожість із легітимністю традиційною та раціональною, представленою у теорії М. Вебера, а, отже, і ця класифікація здійснюється на підставі певного джерела владної легітимності.

Однак, характеризуючи демократичні принципи легітимації політичної влади на сучасному етап, слід зазначити, що вони, в певних моментах, мало чим відрізняються від інших, оскільки ґрунтуються на схожих з проголошенням божественної влади монарха формах та методах декларування права народу на владарювання. Відмінними та важливими рисами демократичної легітимності є закріпленість її принципів у нормативно-правових документах, *незмінність та сталість традицій*, регульована нестабільність та однаковість правил для всіх суб'єктів політичного процесу.

Інший дослідник, французький політолог **Ж.- Л. Шабо,** продовжуючи дослідження проблеми легітимності та її джерел, підкреслює, що в структурі владних стосунків є два головні чинники (учасника) — керовані і керуючі, та вказує, що політична влада легітимізується, перш за все, відносно них. Таким чином, вона повинна відповідати волевиявленню керованих (демократична легітимність) і погоджуватися із здібностями керуючих (технократична легітимність).

Ж.-Л. Шабо виділяє наступні типи легітимності влади: *демократичну* (через свідоме волевиявлення суспільства), *технократичну* (здатність ефективно володарювати), *ідеологічну* (ґрунтується на певних уявленнях про соціальну дійсність) та *онтологічну* (заснована на принципах суспільного буття) [106, 137].

Підставою для класифікації виступає комплексна ознака, що включає джерела легітимності та суб'єкта легітимаційного процесу.

Демократична легітимність – це перенесення на все суспільство механізму ухвалення рішення індивідом. У політичній практиці для операціоналізації переходу

від індивідуального до колективного використовується простий арифметичний механізм (принцип більшості). Його застосування в демократичних режимах є універсальним як для вибору представників народу, так і для голосування за закони або для ухвалення рішень в рамках колегіальних виконавчих структур. Тобто це легітимність влади, яка має своїм джерелом закон, а легітимізується завдяки волі громадян, що реалізується в рамках закону.

Ясність результату і зрозумілість механізму не обов'язково означають очевидність рішення. Є немало прикладів того, як демократичні механізми, за певних історичних обставин, сприяли становленню авторитаризму, диктатур і тоталітаризму з їх політичною практикою, що засуджується саме з погляду головної підстави цих самих механізмів: людської гідності і пов'язаних з нею принципів. Отже, демократична легітимність відносна; вона потребує підпори іншими типами легітимності.

Технократична легітимність пов'язана з умінням володарювати, що обумовлене наступними факторами: способом доступу до влади і змістом процесу її здійснення. На початкових етапах історії людського суспільства, коли сила була переважним способом досягнення влади, володіння зброєю, арміями і людьми цінувалося найвище. У сучасних умовах таким переважним способом називають знання. У цьому випадку суб’єктом легітимаційного процесу є сам лідер, що використовує в якості інструмента легітимаційного процесу інформацію.

Крім того, згідно Ж.- Л. Шабо, політична влада може легітимізувати себе щодо суб'єктивних уявлень про бажаний соціальний порядок (ідеологічна легітимність) або відповідно до космічного порядку, що включає також і соціальний порядок (онтологічна легітимність).

Ідеологічна легітимність ґрунтується на певних уявленнях про соціальну дійсність і способи та проекти її зміни. Політична влада укріплює себе, прагнучи реалізувати такі ідеї. Ж.- Л. Шабо вважає, політична влада в СРСР та інших соціалістичних країнах покоїлася в основному на ідеологічній легітимності, яка передбачала відсутність вільного волевиявлення, вибори зводилися до простих

ритуалів, в яких народ брав участь під примусом, вбачаючи в них лише додаткове і другорядне підкріплення влади.

Онтологічна легітимність – це відповідність політичної влади універсальним принципам людського і соціального буття. Ж. -Л. Шабо підкреслює, що на практиці свобода і воля людини здатні відходити від даних принципів або протистояти їм. Це відбувається тому, що політичні актори (як керовані, так і керівники) в здійсненні своєї людської свободи здатні зробити або «протиприродний» вибір, або ж вибирати між різними рішеннями, що мають на меті виконати те, що визначила природа [106, 135-143].

У реальній практиці різні типи легітимності можуть взаємно доповнювати один одного. До того ж, для різних держав один і той же тип легітимності буде відрізнитися певними характеристиками, ступенем ефективності та мати певну індивідуалізацію.

Тобто можна говорити, що на практиці не існує універсального, ефективного та єдино вірного типу легітимації політичної влади, оскільки залежить вона від чинників, факторів, особливостей політичної системи та соціального устрою та характеризується превалюючим впливом певних джерел легітимності, індивідуальних для кожного суспільства та держави.

Встановлення та дослідження джерел владної легітимності в роботах С. Ліпсета та Л.С. Саністебана

Важливою, з точки зору розуміння специфіки легітимаційних процесів, є теорія **С. Ліпсета**, який, досліджуючи проблеми легітимності, виділив її рівні, в основі яких лежать, на нашу думку, *ідеологія, право та мораль*, як універсальні регулятори суспільної поведінки, що виступають як *джерела легітимності*.

На думку С. Ліпсета, відповідно та на основі вказаних джерел, можна виділити три *рівні легітимності:*

ідеологічний, що визначає ціннісне зміцнення позицій влади;

правовий, який нормативно закріплює панівне становище політичної еліти;

етичний, на якому влада зміцнюється за допомогою психологічної відповідності образу своїй діяльності традиційним уявленням населення.

Окрім того С. Ліпсет, розглядає легітимність влади через її *ефективність*. На його думку ефективність влади – це допоміжний параметр, який нерідко розглядається політологами як такий, що може замінити легітимність на певних етапах суспільно-політичного розвитку держави та здатний стабілізувати систему навіть в умовах її недостатньої легітимності.

Поняття ефективності було введено в науковий обіг С. Ліпсетом в роботі «Політична людина. Соціальні підстави політики», яка вийшла в 1960 р. Згідно теорії С. Ліпсета, стабільність влади визначається не одним (легітимність), а двома параметрами – *легітимністю і економічною ефективністю влади*.

С. Ліпсет вважав, що сама легітимність системи влади може досягатися двома шляхами: або за рахунок спадкоємності, сприйняття нею старих, одного разу встановлених норм; або за рахунок ефективності, тобто отримання самою системою здатності, навіть відмовившись від традиційних норм, вирішити назрілі, перш за все соціально-економічні проблеми суспільного розвитку. У першому випадку С. Ліпсет мав на увазі виявлений та в введений у науковий обіг ще М. Вебером традиційний тип легітимності, який спирається на патріархальну або станову систему соціальних

зв'язків. Це історична ситуація, в якій імператив економічного розвитку ще не проявив себе як першочерговий та невідкладний. Тому влада може бути стурбована і іншими власними проблемами (інтриги, усунення непокірних, об'єктивно непотрібними зовнішніми війнами).

Інша справа – харизматична легітимність, яка покликана продемонструвати пророчі властивості лідера та його здатність очолити процес кардинальної трансформації економічних і ціннісних підстав суспільства, спираючись в цьому на афектну віру мас в його екстраординарні якості. Цей вид легітимності тісно зв'язаний з економічною ефективністю. По-перше, він не зможе існувати достатньо тривалий час без істотних економічних зрушень, а по-друге, сам характер і глибина цих зрушень підпорядковані впливу харизматичного лідера.

Взявши за приклад сталінські перетворення, дослідник доводить, що авторитет «вождя» в партійних та народних масах виник і зміцнився через існуючий вакуум влади і здатності Й. Сталіна, скориставшись цим вакуумом, поступово підпорядкувати собі органи державного примусу і машину партійної влади. Проте пізніше одним з чинників цього авторитету, на думку С. Ліпсета, стає економічний стрибок, здійснений країною від доіндустриальної до індустріальної економіки. Цей стрибок, розтиражовані показники досягнень, пропагандистська кампанія, що не припинялася, в суспільстві з традиційною політичною культурою слугувала одночасно і джерелом масового ентузіазму, і трудового героїзму, і зміцнення авторитету «вождя всіх часів і народів».

Економічна ефективність режиму таким чином служить одним з безперечних *джерел його легітимності*. Певною мірою ця динаміка характерна для будь-якої політичної системи. С. Ліпсет писав, наприклад, що «успіх американської республіки у встановленні постреволюційної демократичної легітимності міг бути пов'язаний з потужністю цінностей, що існували в суспільстві». *Ефективність*, як стає зрозуміло, є *джерелом легітимності* і, одночасно виступає фактором, який сприяє заміні одного типу легітимної влади іншим.

Ґрунтуючись на цих міркуваннях, С. Ліпсет розділив всі політичні системи, а вірніше сказати, політичні режими (авт.) на чотири групи (див. табл. 2.3):

1 - легітимні, але недостатньо ефективні;

2 - системи, в яких втрачена легітимність і відсутній потенціал ефективності;

3 - політичні системи, що володіють і легітимністю, і ефективністю;

4 - ефективні, але недостатньо легітимні.

Таблиця 2.6

Легітимність	1	2
Ефективність	3	4

Дж.: Lipset S.M. Polltlcal Man. The Social Bases of Politics. Expanded Edition. Baltimore, 1981. P. 6-8. [215, 132-133].

За цією схемою легко прослідкувати три ступені політичної стабільності-нестабільності суспільств:

1 - нестабільні, з втраченою легітимністю і ефективністю;

2 - відносно стабільні-нестабільні, в яких відсутній один з параметрів схеми;

3 - стабільні, в яких легітимна влада є разом з тим і економічно ефективною.

Значення дослідження С. Ліпсета полягає у тому, що він одним із перших пов'язав легітимність не лише з певними абстрактними категоріями, такими як довіра, визнання, але і з прагматичними прагненнями та очікуваннями суспільства від дій органів влади та лідерів.

Зазначені очікування, зазвичай, знаходять відображення в зростання добробуту та рівня життя людей.

Саме економічна ефективність, а зараз це положення майже не піддається сумніву, є запорукою стабільності політичного життя та легітимності влади.

Відсутність економічної ефективності у діях влади, рано чи пізно призводить до втрати нею довіри та підтримки з боку суспільства, і, як наслідок, втрати легітимності.

Дослідження С. Ліпсета відкрило нові перспективи для практичного використання теорій легітимності, і ще більше засвідчило пов'язаність політичних, економічних та соціальних процесів, що відбуваються у державі.

При цьому легітимність виступає їх інтеграційним фактором та стимулом.

Доволі цікавим, оригінальним та змістовним є концептуальне бачення проблеми джерел владної легітимності та проблем, що безпосередньо з нею повязані, запропоноване іспанським політологом **Л.С. Саністебаном.**

Він розглядає проблематику політичної легітимності та процес легітимації влади в контексті різних аспектів розвитку та особливостей становлення політичної

системи країн та у тісному взаємозв’язку із діяльністю та місцем політичної еліти у житті держав, суспільства та у політичній системі. А саму легітимність пов’язує з виправданістю володарювання еліти над суспільством.

Л.С. Саністебан виділяє принципи легітимності, дотримування яких має забезпечити успішність процесу легітимації. На його думку, політичні еліти здійснюють свою владу в державі, спираючись не тільки на фізичне насильство або на звичку мас до слухняності. Вони всіма засобами намагаються домогтися добровільного визнання своєї влади з боку тих, хто не належить до еліти.

У випадках, коли політичні еліти здійснюють владу, спираючись на широку згоду з боку мас, зазначає Л.С. Саністебан, ми маємо справу з легітимним урядом. Легітимною є така влада еліт, яка приймається масами, а не просто їм нав'язується. Згода досягається за допомогою певних вірувань, що діють в рамках політичної системи. Ці вірування і називаються **принципами легітимності**, іншими словами, соціально значущими «причинами», що обґрунтовують в даний момент право еліти наказувати і обов'язок мас підкорятися. Принципи легітимності можуть мати витоки в **стародавніх традиціях**, **революційній харизмі** або **чинному законодавстві**, проте головним є те, що вони володіють силою, що підпорядковує та направлена на зміцнення стабільності політичної системи. На думку Л.С. Саністебана, принципи легітимності утворюють «магічну формулу», на якій ґрунтуються стосунки влади і підпорядкування в будь-якій політичній системі. Саме тому еліти вкрай хворобливо реагують на заперечення подібних принципів. Саме принципи легітимності, кінець кінцем, виправдовують той факт, що меншина управляє, а більшість підкоряється. Нерівний розподіл політичної влади в будь-якому суспільстві є надзвичайно шокуючим явищем. Саме тому ті, хто мають владу, відчувають необхідність знайти такі виправдання цьому факту, які б беззаперечно приймалися людьми, відокремленими від влади [164, 45-49].

Л.С. Саністебан намагається пов’язати проблеми легітимності влади із дієвістю та ефективністю існуючої в державі політичної системи.

На його думку, щоб ґрунтуватися на одному лише фізичному насильстві, влада еліт потребує активної або пасивної згоди. Інакше еліта відчуватиме

постійний неспокій і буде вимушена концентрувати свої зусилля перш за все на насильницькому придушенні своїх супротивників. При такому припущенні відношення між елітою і іншою частиною суспільства можуть характеризуватися як нещадна війна. Діючі **принципи легітимності**, на думку Л.С. Саністебана, встановлюють той мінімум довіри між елітою та суспільством, який би забезпечив соціальний мир та поступальний розвиток держави. Ті, хто володарює, в подібному випадку відчувають, що вони роблять це на законній підставі, а ті, хто підкоряється, розглядають їх претензію на володарювання як легітимну. Звичайно, еліти розуміють, що навіть політична влада, заснована на найміцніших принципах легітимності, за певних умов може бути повалена. У цьому сенсі влада будь-якої еліти є більшою чи меншою мірою крихкою. Історія дає безліч прикладів, коли здавалося би неприступні еліти були повалені у відносно короткі терміни.

Між легітимністю еліт і застосуванням насильства, вказує Л.С. Саністебан, існує зворотний зв'язок. Чим міцніше принципи легітимності вкорінялися в суспільній свідомості, тим менш необхідним є використання насильства. Навпаки ж, систематичне використання насильства стає неминучим, коли еліта позбавлена широкої легітимності. Іншими словами, легітимні еліти переважно, хоча і не виключно, використовують переконання, тоді як нелегітимні зорієнтовані на застосування насильства як засобу нав'язування своєї волі, оскільки вона відкидається більшістю членів даного суспільства.

Очевидно, що легітимність може бути як завойована, так і втрачена. Терміни завоювання елітою легітимності різні залежно від обставин, а її втрата викликається різними чинниками.

Л.С. Саністебан вважає, що легітимність є одним з основних елементів політичних систем, внаслідок чого у всі епохи еліти прагнули її добитися і рішуче боролися з тими хто ставив їх легітимність під питання [164, 45-49].

Відповідно до концепції Л.С. Саністебана легітимність – це хиткий компроміс між володарюючою елітою і суспільством, що добровільно підкорюється. Цей компроміс може ґрунтуватися на певних традиціях, здоровому глузді, відмові від невиправданого використання насильства та інших обмеженнях та

самообмеженнях з боку еліт, які володіють владою. Саме ці обмеження та самообмеження формують принципи легітимності, індивідуальні для кожного суспільства. Причому, наявність відповідних принципів зміцнює державу та політичну систему, а відсутність чи відмова від останніх, неминуче веде як до краху самих еліт, так і до руйнації політичної системи, і, як наслідок, державності. Використання насильства суперечить принципам легітимності, оскільки дає змогу володарюючій еліті лише на певний час зберегти владу, після чого наступає неминуча її втрата і, знову ж таки руйнація політичної системи та державності.

Л.С. Саністебан виділяє і типи легітимності. На його думку політичні системи розрізняються між собою головним чином за принципами легітимності, на яких вони засновані. Короткий історичний огляд політичних систем показує, що з метою завоювання визнання суспільством їх зазіхань на владу, еліти використовували різні принципи легітимності. Саме тому Л.С. Саністебан говорить про необхідність класифікації принципів легітимності, які впливали і зараз впливають на політичну дійсність.

У власному дослідженні Л.С. Саністебан спирається на веберівську типологію легітимності. Згідно теорії Л.С. Саністебана, М. Вебер дає не історичний опис, а концептуальну конструкцію типологічного характеру. Іншими словами, він не претендує на опис принципів легітимності в кожній історично розвиненій політичній системі, а намагається звести їх різноманітність до трьох основних принципів: традиції, легальності і харизми. Тобто розглядаються ідеальні типи легітимності, які не існують в політичній дійсності в чистому вигляді. В реальних політичних системах ці три типи переплітаються, зазвичай з переважанням одного з них. Це дозволяє характеризувати відповідну систему як традиційну, легальну, харизматичну [164, 45-49].

Характеризуючи типи легітимності запропоновані М. Вебером, Л.С. Саністебан зазначає, що традиційна влада ґрунтується на вірі в священний характер норм, керівників колективним життям з незапам'ятних часів. Ці освячені звичаєм норми виступають як основа стосунків управління і підлеглості. Вони вказують, хто має право на владу, а хто зобов'язаний підкорятися їй. Традиційні норми

розглядаються як непорушні, і непокора їм веде до застосування встановлених суспільством санкцій. Подібні політичні системи характеризуються відсутністю динаміки, так що вони можуть існувати цілі століття без істотних змін. Вплив традиції веде до того, що люди знов і знов відтворюють стосунки влади і підпорядкування впродовж життя багатьох поколінь. Таким чином, подібні політичні системи глибоко консервативні, їх еліти обґрунтовують свою владу посиленою часом традицією. На питання про те, чому влада належить елітам, слідує відповідь, тому що так було завжди. Створення нових норм, що змінюють політичну систему, вважається неможливим в принципі. Традиційні норми мають вплив, як на представників правлячих еліт, так і на інших членів суспільства. Особливість влади традиції така, що, коли лідери порушують її, вони можуть втратити легітимність в очах суспільства. В цьому сенсі влада еліти жорстко обмежується тією ж самою традицією, яка додає їй легітимність. Якщо еліта порушує стародавню традицію, може відбутися революція з метою відновлення традиційного типу легітимності. Одним з найбільш історично розвинених виразів традиційної влади стали суспільства стародавніх східних імперій (Єгипет, Вавилон, Персія, Китай і так далі) і середньовічної Європи [164, 45-49].

Легальна влада, вважає Л.С. Саністебан, ґрунтується на визнанні добровільно встановлених юридичних норм, направлених на регулювання стосунків управління і підпорядкування. Найбільш розвиненою формою цього типу влади є конституційна держава, в якій норми чітко позначають правила її функціонування. З іншого боку, ці норми відкриті змінам, для чого є встановлені законом процедури. У системах подібного типу влада політичної еліти легітимується «царством закону». Для обґрунтування своєї влади еліта звертається до «чинного законодавства». У сучасній державі конституція є основною нормою, на якій базуються всі менш значущі норми (закони, рішення, ухвали і так далі). Саме ця основна норма встановлює неупереджені правила, яких повинні дотримуватися як керівники, так і керовані. Крім того, є інституційні механізми, покликані контролювати виконання цих правил.

Третім типом влади і легітимності є харизма. Харизматична влада ґрунтується на особі лідера, якому приписуються виняткові риси. Маси поклоняються лідеру, якого вони вважають всемогутнім вождем. Між лідером і масами встановлюються інтенсивні емоційні зв'язки. Влада харизматичного лідера пориває із звичками буденного життя. Зі свого боку, лідер вважає, що він виконує «історичну місію» і тому вимагає безумовної підтримки і слухняності. Лідер повинен постійно доводити масам свою винятковість, здійснюючи надзвичайні вчинки. Повторення невдач може привести до втрати ним харизми та репутації виняткової особи в очах мас. Тому харизматична влада є дещо нестабільною в порівнянні з традиційною і легальною. Харизма тісно пов'язана з якостями особи, тоді як традиція і закон є фактами суспільного життя. Якщо традиція і закон додають політичним системам певної стабільності, то влада харизматичного лідера може перетворитися на всепідкорюючу силу, направлену на здійснення глибоких інституційних змін. За певних умов харизматичний лідер здатний повалити традиції і закони, що діють, щоб встановити «новий порядок». Його політична діяльність проходить у сфері незвіданого, де виникають невідомі раніше альтернативи, що припускають більш-менш радикальний розрив з минулим. Лідер керується при цьому не існуючими встановленнями, юридичними нормами, що діють, або укоріненими традиціями, а власним натхненням. Слово харизматичного лідера оточене ореолом непогрішності, його писання зводяться в ранг «священних книг», істина яких не може бути поставлена під сумнів [164, 45-49].

Як зазначає Л.С. Саністебан, у політичних системах харизматичного типу з особливою гостротою постає проблема успадкування влади лідера. Зміна при владі лідера, якому приписувалися виняткові і непередавані якості, не може здійснюватися відповідно до звичайних процедур. Звідси витікають труднощі цього процесу. Дана проблема на практиці вирішувалася по-різному. В деяких випадках свого спадкоємця призначав сам лідер або його найближчі соратники. Якщо ж до своєї смерті або втрати фізичних і розумових здібностей лідер не призначав свого наступника, між його найближчими соратниками розгорталася боротьба за владу, яка могла мати найрізноманітніші наслідки – від внутрішньої кризи політичної

системи до зникнення з політичної арени групи, яка зазнає поразки. Лише у окремих випадках харизматичні системи можуть уникнути тимчасової кризи після смерті лідера, якщо проблема його наступника не вирішується одночасно і ефективно. Залишена смертю лідера порожнеча не може бути легко заповнена. Для того, щоб політична система встановила втрачену рівновагу, необхідний тривалий час.

Харизматична влада історично існувала в найрізноманітніших політичних системах. Як приклади влади подібного типу Л.С. Саністебан наводить: Римську імперію при Юлії Цезарі, режим Наполеона у Франції, гітлерівський нацизм, фашизм Муссоліні, соціалізм Леніна і Мао Цзедуна. Ці приклади показують, що харизматичні політичні системи можуть виникати в рабовласницьких, капіталістичних або соціалістичних суспільствах. Іншими словами, харизма лідера, може бути пов'язана не лише з його ідеями, а частіше з емоційною прихильністю мас. У цьому сенсі харизматична влада як така не є консервативною, реформістською або революційною, хоча і може слугувати будь-якій з цих політичних альтернатив.

Завершуючи виклад проблеми типів влади і легітимності, Л.С. Саністебан зазначає те, що вони нерозривно пов’язані із конкретною політичною дійсністю. Дослідник зазначає, що реально існуючі політичні системи можуть бути переплетінням всіх трьох веберівських типів легітимності при переважанні одного з них. Тобто жодна політична система не є лише традиційною, легальною або харизматичною. На думку Л.С. Саністебана, у ній представлено всі три типи, причому один виступає як основний. Тому не слід змішувати типи влади, що виділяються як концептуальний інструмент, з конкретною реальністю політичних систем, де вони виявляються лише частково і в поєднанні один з одним. Очевидно, проте, що без виділення цих ідеальних типів осмислення реальних політичних систем було б неможливим, підводить підсумок своєму аналізу Л.С. Саністебан, зазначаючи, що мав на меті проаналізувати лише основні аспекти міркувань Макса Вебера про типи легітимності влади, розглядаючи їх в контексті теоретичних інтересів [164, 45-49].

Отже, в своєму дослідженні Л.С. Саністебан намагався модернізувати деякі положення теорії М. Вебера та адаптувати їх до реальних умов існування політичних систем XX століття, а також прив'язати їх до інших теорій політичної науки, розширивши сферу їх використання.

Власної моделі чи типологію легітимності Л.С. Саністебан не пропонує. Загалом теорія Л.С. Саністебана є логічним продовження досліджень проблем влади та легітимності, започаткованих М. Вебером, і займає гідне місце серед інших спроб переосмислення та доповнення веберівських теорій.

Таблиця 2.7 Структурні елементи легітимності

№	Автор	структурні елементи
1.	М. Вебер	Типи легітимності: *Традиційна;* *Легальна (раціональна);* *Харизматична.*
2.	Д. Істон	Типи легітимності: *Ідеологічна;* *Структурна;* *Персональна.*
3.	Ж.-Л. Шабо	Типи легітимності: *Демократична;* *Ідеологічна;* *Технологічна;* *Онтологічна.*
4.	Д. Хелд	Типи легітимності (легітимації): *Під загрозою насильства;* *Внаслідок традиції;* *Згода внаслідок апатії;* *Прагматичне підкорення (тобто підтримка заради*

		власної вигоди); *Інструментальна легітимність;* *Нормативна;* *Ідеальна нормативна.*
5.	Р. Ферраро	Типи легітимності: *Демократична;* *Монархічна.*
6.	М. Доган	Рівень легітимності визначається по ступенях відповідно до рівня підтримки дій влади з боку суспільства
7.	С. М. Ліпсет	Рівні легітимності: *ідеологічний;* *правовий;* *етичний.*
8.	Т. Лукман, П. Бергер	Джерелами легітимності є: *хабітуалізація* та *типологізація* соціальної дійсності.
9.	Л.С. Саністебан	Типи легітимності: (за М. Вебером) Принципи легітимності: Ґрунтуються на: *Стародавніх традиціях;* *Революційній харизмі;* *Законодавстві.*
10	А.-Н.З. Дібіров	Типи легітимності: *Монархічний;* *Олігархічний;* *Демократичний;* Моделі легітимності: *Авторитарно-примусова;*

		Авторитарно-корупційна, або утилітаристська; *Ідентифікаційно-есхатологічна;* *Традиційна, або вірнопідданська;* *Раціоналістична, або демократична.*
11	О.Ф. Шабров	Простір легітимності, який включає: Рівні легітимності: *Персональний;* *Ідеологічний;* *Структурний;* Джерела легітимності: *Ідеологічне;* *Правове;* *Етичне;* Зони легітимності: *Внутрішня;* *Зовнішня.*

Таблиця 2.8 Джерела легітимності

№	Автор	Джерела легітимності
1.	М. Вебер	Ідеологія; Практична діяльність, вибори; Переконання та довіра до влади; Особистісне ставлення до лідера;
2.	С.М. Ліпсет	Головним джерелом легітимності влади виступає *економічна ефективність політичного режиму*
3.	Т. Лукман та П. Бергер	Хабітуалізація соціальної дійсності; Типологізація соціальної дійсності.
4.	А.-Н.З. Дібіров	Джерела легітимності:

		Громадські ресурси (джерела) *(економічний, військовий, культурний потенціал держави, її територія, міжнародний престиж, тип суспільних відносин, стабільність та порядок, природні багатства країни, кількість населення та його якість, розвиток продуктивних сил).* Політичні ресурси (джерела) *(політичний простір суспільства, політичний час, який є у влади для вирішення своїх задач, довіра суспільства, його участь в політиці, репутація влади).*
5.	О.Ф. Шабров	Джерела легітимності (в складі простору легітимності): *Ідеологічне;* *Правове;* *Етичне.*
6.	А.І. Соловйов	*Населення;* *Уряд;* *Зовнішньополітичні структури;*
7.	О.С. Фетисов	Джерел легітимності (легітимації): *Участь громадян в управлінні;* *Технократична легітимація;* *Сила.*
8.	А.В. Лубський	Джерела легітимності: *Цінності культури;* *Ідеологія;* *Наукові знання;* *Здоровий глузд.*

Тож слід зазначити, що проблематика владної легітимності та її джерел знайшла широке та глибоке відображення в політичній думці. Однозначного трактування термінів та змісту легітимності, легітимації політичної влади та її джерел серед науковців немає. Кожен дослідник вважає за необхідне подати та обґрунтувати власне бачення проблеми, чи створити власну концепцію. Це засвідчує актуальність зазначеної сфери наукового пошуку та її науково-практичну перспективність.

Розмаїття теорій та ідей відкриває шлях до плідного та неупередженого авторського наукового пошуку і певною мірою є більш вигідним, аніж ситуація домінування певної сталої теорії. Також слід зазначити, що в сучасній політичній науці склалася тенденція, згідно якої, одна значна частина науковців, які досліджують проблеми легітимності політичної влади, працюють в руслі веберівської наукової парадигми щодо проблематики та типології легітимності, а інша, теж не менш численна – виступає з критикою теорії та ідей, поданих тим же М. Вебером. Тож ідеї М. Вебера щодо легітимності політичної влади і досі залишаються актуальними та авторитетними.

Проблематика легітимності політичної влади є однією з найбільш практично зорієнтованих у сучасній політичній науці та конкретизованих щодо політичної ситуації, історії, менталітету та традицій певного суспільства. Універсальних концепцій не існує – тож кожен дослідник може внести власний доробок в розробку глобальної, актуальної та важливої проблеми створення, забезпечення та підтримки належного рівня життєдіяльності держави, суспільства, можливостей самореалізації особистості.

2.3 Вплив легітимаційних процесів на становлення та існування політичних режимів

Типологія політичних режимів в контексті специфіки їх легітимації

Легітимаційні дії та процедури мають на меті становлення певної системи владно-політичних відносин, політичного режиму, індивідуальних для кожної держави та історичного періоду. Неповторність та унікальність політичного режиму зумовлена специфікою легітимації політичної влади та нормами легітимаційної взаємодії суспільства та владно-державних інституцій.

Політичний режим при цьому можна розглядати, як складну багатоелементну систему відносин між державою та суспільством, яка ґрунтується на визнанні з боку суспільства та особистості легітимності методів та технологій здійснення владних повноважень та дій.

Існують різні концепції щодо визначення поняття та класифікації політичних режимів.

Так відомий дослідник проблематики політичних режимів А.П. Циганков схиляється до думки, що політичний режим – це сукупність владних структур, які в значній мірі контролюють або задають способи функціонування і відтворення політичного співтовариства [215, 9].

Зазначене визначення політичного режиму найчастіше зустрічається у сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі з політичних наук. При цьому політичний режим неодмінно розглядається як складовий елемент владних відносин та політичної системи.

Дослідник також подає власне визначення, за яким «політичний режим є сукупність певних структур влади, які функціонують в загальних (структурних і тимчасових) рамках політичної системи суспільства і переслідують цілі її стабілізації, спираючись в цьому на соціальні інтереси, що склалися (чи що складаються), і використовуючи специфічні методи. Режим, таким чином, це свого роду життя, «дихання» політичної системи, її впорядкована динаміка. Таким чином,

він вельми близький до політичної системи змістовно (на підставі спільності першої - третьої ознак), що у цілому ряді випадків дозволяє розглядати дані поняття як взаємозамінні» [215, 18].

Згідно класичної теорії в політичній науці виділяється дві основні концепції у визначенні, дослідженні та позиціонуванні політичних режимів. Перша – політико-правова, друга – соціологічна. У першому випадку головна увага приділяється формально-юридичним, процедурним характеристикам здійснення влади, в другому – її соціальним підставам і походженню [215, 12].

Саме в межах політико-правової концепції найбільш докладно та аргументовано розглядається проблематика взаємозв'язку політичного режиму та легітимності політичної влади. Відомий американський вчений Г. Лассуел досліджував зазначений взаємозв'язок та взаємозалежність. Особливість його розуміння політичного режиму полягає в тому, що режим розглядається як спосіб впорядкування, легітимації політичної системи. На думку Г. Лассуела, політичний режим виступає зразком політичних форм і функціонує для того, щоб звести до мінімуму елемент примусу в політичному процесі. При цьому легітимаційна складова є важливою, навіть визначальною, для існування будь-якого політичного режиму. При цьому Г. Лассуел розглядає політичний режим як певну впорядковану та сталу форму врядування, що має історичне підґрунтя та визнання з боку суспільства. Тому різноманітні військові диктатури та тимчасово-перехідні форми врядування політичними режимами він не вважає, в тому числі і через їх слабку та проблемну легітимність.

Соціологічна концепція аналізу політичних режимів ґрунтується на дослідженні зв'язків між суспільством і державою, які реально склалися (не обов'язково у відповідності до наказаних конституцією і іншими правовими актами норм політичної поведінки). Згідно зазначеної теорії режим розглядається не тільки як метод встановлення та підтримки балансу у взаєминах суспільства та держави. Одне з характерних в даному відношенні визначень політичного режиму належить М. Дюверже, який розглядав його в одному випадку, як «структуру правління, тип людського суспільства, що відрізняє одну соціальну спільноту від іншої», а в

іншому – як «поєднання системи партій, способу голосування, одного або декількох типів ухвалення рішень, однієї або декількох структур груп тиску» [215, 13-14].

Згідно зазначеного концептуального бачення сутності політичного режиму можна виокремити і його голові ознаки.

По-перше, політичний режим не є достатньо пов'язаним із формою правління. Політичний режим прагне спиратися на систему інтересів та цінностей, що історично склалася і змушений вирішувати проблеми взаємин між державою і громадянським суспільством.

По-друге, політичний режим має забезпечувати стабільність політичної системи, приводячи її елементи у впорядковану взаємодію, забезпечуючи їх злагодженість і координацію. Це завдання може бути реалізоване лише за умови, що політико-правові механізми створюються та існують з урахуванням особливостей розвитку соціальних структур. Проблема полягає не тільки в тому, щоб нав'язати суспільству ту або іншу «формулу легітимності», але і в тому, щоб виявити соціально-історичні передумови для її «трансплантації». Будь-який політичний режим в цьому випадку може бути розглянутий як спосіб пошуку оптимальної, як для суспільства, так і для державних інституцій, моделі забезпечення легітимності політичної влади.

По-третє, політичний режим являє собою сукупність владних структур, які базуються або на багатопартійності та дієвості інституцій громадянського суспільства, або ж політичні рішення ухвалюються і реалізуються політичним режимом без жодного узгодження з суспільними інтересами.

По-четверте, політичні режими різняться в залежності від того, які методи (насильницькі або ненасильницькі) використовуються ними в досягненні поставленої мети, що теж суттєво впливає на їх легітимність.

По-п'яте, режим, в порівнянні з системою, володіє своїми власними тимчасовими характеристиками, в тому числі і характеристиками легітимності політичної влади [215, 13-18].

На основі виділених ознак та інших сутнісних характеристик можна провести класифікацію політичних режимів. Існує кілька методів їх класифікації. І хоча в

сучасній політичній науці класичною є модель поділу політичних режимів на демократичні, авторитарні та тоталітарні, все ж треба зазначити, що загальна наукова вживаність зазначеної класифікації не виключає наявності та не знижує дослідницької цінності інших моделей класифікації і типологізації політичних режимів. До того ж треба взяти до уваги, що типологізация та класифікація політичних режимів, як, до речі, і джерел та типів легітимності, є недостатньо розвинений в політичній науці напрям.

Аналізуючи концептуальну модель класифікації політичних режимів на демократичні, авторитарні і тоталітарні, слід зазначити, що серед дослідників немає єдності в тому, що слід розуміти під демократичним політичним режимом. В історичній ретроспективі виділяються традиційна (грецька, полісна, пряма) та сучасна (ліберальна, представницька) форми демократії.

Сучасна модель демократії ґрунтується на повазі та легітимному захисті прав опозиції, свободі слова, можливості відстоювання власних думок і т.д.

Не існує і єдиного визначення «демократії», оскільки кожен дослідник вкладає в це поняття власний зміст. Можна говорити лише про певні умовно універсальні характеристики демократії. Проте і вони весь час переглядаються. Дослідження демократичних режимів є цікавим з точки зору виокремлення та розгляду різних моделей, технологій досягнення легітимності політичної влади. Саме демократичні політичні режими надають науковцям найбільші можливості у цьому плані.

Цікавими та науково перспективними, з токи зору дослідження легітимності політичної влади, є авторитарні політичні режими. Їх легітимаційний потенціал досі залишається мало дослідженим або недооціненим, хоча саме авторитарні режими дозволяють максимально швидко та ефективно використати потенціал суспільства, в тому числі і легітимаційний, для вирішення актуальних проблем економічного життя, політичного розвитку, державотворення, соціальних змін.

До того ж сам термін «авторитаризм», не дивлячись на його поширеність, не є остаточно та повністю визначеним. Можна погодитися із А.П. Циганковим, що до певної міри світ авторитаризму значно багатший і різноманітніший, ніж світ демократії, про що свідчить досвід історії та сучасності. «Бо якщо демократичні

системи при всіх відмінностях, що є серед них, об'єднані між собою наявністю процедури конкурентних виборів, то авторитарні режими не можуть похвалитися нічим таким, щоб їх принципово об'єднувало» [215, 167].

Сенс авторитарного правління полягає в концентрації влади в руках одного або декількох лідерів. При цьому, начебто, не приділяється значної уваги досягненню суспільної згоди щодо легітимності їх влади. Проте це хибне враження. Моделі легітимації та технології забезпечення легітимності політичної влади авторитарних режимів, насправді, є не менш цікавими, витонченими, показовими, суспільно зорієнтованими, ніж відповідні процедури за демократичних політичних режимів. І хоча методи легітимації та джерела легітимності за демократичних та авторитарних режимів суттєво відрізняються, але мета у них одна – досягнення порозуміння із суспільством, пробудження довіри та отримання підтримки з його боку з метою суспільного розвитку. Та й стосовно ефективності та гуманістичної спрямованості авторитарних та демократичних режимів однозначну відповідь щодо фаворита дати складно. Українська та світова історія доводить, що іноді жорстке, не жорстоке, адміністрування можливо є більш ефективним та менш небезпечним, аніж неструктурована, безсистемна, романтизована та непрофесійна демократія. Риторичними ще довго будуть запитання, що принесло українському суспільству та ідеї державності більшої шкоди – «абсолютна», анархізована демократія часів Центральної Ради, чи авторитарний режим Гетьманату П. Скоропадського; і чи є (була) реальна дієво-ефективна альтернатива моделі державотворення та управління для української держави після здобуття незалежності 1991 року; і чи не можна вважати події осені-зими 2004 року в Україні підсвідомо підтриманою суспільством вимогою та спробою переформатування політичного ладу і режиму від неефективної моделі «фасадної» демократії до системи суспільно визнаного та підтриманого авторитаризму. І таких прикладів багато, і не лише в українській історії.

І хоча прийнято вважати, що в своєму чистому вигляді авторитаризм майже завжди може бути ототожнений з використанням інструментів примусу і насильства, проте неможливо однозначно стверджувати, що всі авторитарні режими

відповідають цьому визначенню. У реальній дійсності такі режими доволі часто прагнуть використовувати додаткові засоби стабілізації, спираючись, по можливості, на традицію і харизму лідера. Більш того, історичний досвід переконує в тому, що цінності релігійних і культурно-регіональних традицій виявляються в умовах авторитаризму достатньо сильними. Іспанія за Франко, Португалія за Салазара, Аргентина за Перона можуть служити переконливим тому підтвердженням. У цьому сенсі авторитаризм слід відрізняти від тоталітаризму, який є ніби продовженням тенденцій авторитарного режиму, таким продовженням, яке породжує абсолютно нову якість, новий різновид політичного режиму з своїми специфічними характеристиками, інститутами, принципами стабілізації і здійснення влади. В порівнянні з тоталітарним правлінням, авторитаризм не вільний у відправленні своєї влади. У суспільстві зберігаються інститути, які представляють для режиму реальну загрозу: сім'я, рід, церква, соціальний клас, міська і сільська культура, соціальні рухи і асоціації. Іншими словами, в суспільстві зберігається досить могутній потенціал для формування і діяльності опозиційних політичних груп [215, 167-168].

Тож проблематика легітимаційного потенціалу авторитарних режимів залишається мало дослідженою, але актуальною проблемою сучасної політичної науки та практики.

Процес забезпечення легітимності політичної влади за тоталітарного політичного режиму має суттєві відмінності. В більшості випадків головним джерелом легітимності та методом її практичного втілення виступає сила та примус. Витонченість та багатовекторність легітимаційних процедур, які є характерними рисами процесу легітимації за демократичного та, частково, авторитарного політичних режимів, змінюється безконтрольним використанням силових методів в управлінні державою, у взаємодії і з суспільством, залякуванням особистості. Фактично громадянин позбавляється можливості реалізації власних природних прав і соціальних, політичних свобод, в тому числі, і свободи визнавати чи не визнавати легітимною політичну владу. Фактично реалізується модель псевдо легітимації та штучної харизматизації лідера.

Табл. 2.9 Відмінності та схожість авторитарних, тоталітарних і демократичних режимів

Механізми здійснення влади	Авторитарний	Тоталітарний	Демократичний
1. Обмеження діяльності			Так
2. Відповідальність правлячих структур	—	Слабка (політична	Значна
3. Організація структури правління: держава Бюрократія / військові	Так Так Так	Так Під контролем партії Так (колективне	Держава та державні органи Підпорядковані Виборний
4. Проникнення політичних органів	Слабке	Сильне	Обмежене
5. Мобілізація підтримки	Слабка	Сильна	Різноманітна
6. Офіційна ідеологія	Слабка	Сильна	Слабка
7. Партії	Слабка/ні	Одна партія	Багато
8. Поліція, сила,	Так	Так	—
9. Права особистості (захист)	?	Так	Так, загалом

За. : Mucridis R.C. Modern Political Regimes. Pallerns and Institutions. Boston, Toronto, 1986. - P. 15 [215, 169].

Окрім зазначеної класичної класифікації політичних режимів на «демократичний – авторитарний – тоталітарний», існують і інші, менш відомі, але не менш цікаві та науково обґрунтовані моделі класифікації.

Це класифікації за принципом «охлократія – олігархія – тиранія», або «ліберальний – помірний – репресивний політичні режими» та інші.

Між приведеними класифікаціями простежується багато спільних рис. Більшість із них побудовано за принципами, особливостями отримання, утримання та реалізації владних повноважень, взаємин між суспільством та державними інституціями.

Також слід зазначити, що формування політичного режиму нерозривно пов'язане з моделлю та технологіями, задіяними в процесі легітимації. Політичний режим є наслідком, результатом легітимації та виступає основною формою внутрішньої легітимації [60, 246].

Незважаючи на те, що в сучасній політичній теорії класичним вважається розподіл політичних режимів на демократичні, авторитарні та тоталітарні, і такий підхід є цілком обґрунтованим, враховуючи те, що дана класифікація частіше за все використовується в політичній науці для узагальнюючих та навчальних цілей, все ж слід зауважити, що подібна, спрощена, класифікація покликана перш за усе допомогти систематизувати розмаїття наявних в політичній науці концепцій, та сформулювати загальні уявлення про політичний режим як такий, але не здатна послужити достатнім орієнтиром в проведенні конкретних досліджень.

На практиці існує декілька різновидів демократичних, авторитарних і тоталітарних режимів. Більше того кожен політичний режим є унікальним, як в контексті його появи, так і стосовно легітимаційних методів та технологій, які сприяли його формуванню та забезпечують його існування.

Виходячи з того, що термін «політичний режим» може розумітися максимально широко – як спосіб функціонування системи, спосіб здійснення влади, метод забезпечення легітимності і так далі, можна говорити про різні способи та методи класифікації політичних режимів сучасності. Тому разом із класичною класифікацією, режими можуть бути класифіковані і за іншими ознаками – за використовуваними методами досягнення поставлених цілей; за соціальним складом, статусом правлячої групи, її політичними переконаннями; за стилем поведінки лідера режиму і так далі. Ці моделі класифікації політичних режимів

існують паралельно класифікації «демократія – авторитаризм – тоталітаризм», доповнюючи та уточнюючи її. Вище зазначалося, що в сучасній політичній науці виділяється декілька альтернативних класичній концепцій класифікації політичних режимів. Охарактеризувати усі – практично неможливо. Тож зупинимося лише на деяких, найбільш цікавих та ретельно опрацьованих.

Частина дослідників в рамках конституційного правління виділяють два основні види режимів – *парламентські і президентські***.** Їх відмінність вельми істотна з погляду як організації здійснення влади, так і шансів її стабілізації в процесі переходу від авторитаризму. В умовах парламентаризму основним органом влади є парламент, що обирається народом на визначений термін, і наділений владою вибирати з числа своїх представників прем'єр-міністра. Прем'єр-міністр наділений значною самостійністю у формуванні кабінету, проте він не має самостійної підтримки народу (на відміну від президента), і може бути відкликаний парламентом у разі втрати його довіри. Тобто його легітимаційний потенціал, за рівних умов, є меншим ніж у загальнообраного президента. У класичній моделі парламентаризму вотум про довіру уряду є головним способом затвердження переваги законодавчої гілки влади над виконавчою. Один з найважливіших наслідків такої залежності прем'єр-міністра від парламентаріїв, що висунули його, полягає в тому, що прем'єр знаходиться в певній залежності і від свого кабінету, виступаючи в нім швидше «першим серед рівних», ніж лідером, що спонукає владу до використання особливих технологій та методів легітимації парламентського режиму.

Інша найважливіша характеристика класичної парламентської моделі – злиття законодавчої та виконавчої гілок влади, що виявляється в тому, що більшість членів уряду одночасно виступають і як депутати. Це різко відрізняє дану систему від американського президентства з його чітким і послідовним відділенням законодавчої влади від виконавчої. До того ж в умовах парламентської моделі статус окремого члена парламенту є набагато значущим, ніж в умовах президентського режиму – перш за все, тому, що тільки парламентарії обираються народом.

Основна відмінність *президентського режиму* від парламентського – незалежне обрання народом глави держави, президента, який завдяки цьому отримує величезний ступінь незалежності, призначає (або представляє на схвалення парламенту) прем'єр-міністра, володіє правом законодавчої ініціативи, керує збройними силами, ухвалює основні зовнішньополітичні рішення, є нерідко лідером правлячої партії і так далі. За таких умов він володіє значно більшими можливостями щодо забезпечення легітимності своєї влади. Існують різні версії президентства – від американської до французької, але у всіх цих версіях, хоча і в різному ступені, харизма, особистісні якості особи, що обіймає пост президента, надає чималі можливості для самовиявлення та самореалізації, особливо в кризових політичних і економічних ситуаціях [212, 197-200].

У зв'язку з цим виникає проблема, що порівняно недавно потрапила у поле зору дослідників, того, в якій мірі президентство сприяє стабілізації політичної влади в умовах становлення і консолідації демократичних інститутів влади. Не вдаючись до її розгляду детально, скажемо лише, що всупереч поширеному і отриманому в результаті аналізу американського досвіду переконанню, президентство здатне виступати впливовим чинником дестабілізації політичного процесу. Приклади цьому можна знайти і в моделі демократії Веймарської республіки, в системах управління сучасних країн Латинської Америки, в політичних системах країн пострадянського простору.

Окрім зазначеної класифікації на *парламентські і президентські* політичні режими, існує також розділення режимів на *традиційні, мобілізаційні і автономні.* Така класифікація може бути використана в декількох випадках. По-перше, для того, щоб показати характер взаємозв’язків між правлячою елітою та суспільством. Тобто продемонструвати, яким чином суспільство може бути включене до політичного процесу як автономний учасник, наділений свободою політичного самовизначення в результаті загальних і рівних виборів, або ж як база підтримки будь-яких дій правлячої еліти. Виходячи із такого розуміння, політична участь може бути «автономною» або «мобілізованою». По-друге, термін «мобілізаційний» може бути використаний для характеристики способу соціально-економічного розвитку,

що обирається суспільством і його елітою. Ще ширше, вслід за М. Вебером, використовується термін «традиційний режим». Зазначені терміни застосовуються для аналізу типу політичної стабільності, що склався в суспільстві, того, яким чином те або інше суспільство забезпечує для себе базу необхідної стійкості.

В даному випадку принципово важливим для виділення різних типів політичній стабільності і різних типів режимів виявляється відношення правлячої еліти до імперативів соціально-економічного розвитку. В цілях самозбереження та завоювання легітимності, еліта прагне підтримувати порядок, що склався, захищаючи суспільство від воєн, конфліктів і революцій. Проте, раніше або пізніше перед режимом виникає дилема – виступати ініціатором соціально-економічних змін або опиратися їх настанню, ризикуючи в результаті бути усуненими з політичної арени. З цієї точки зору влада залежно від соціально-економічної ситуації може сприяти збереженню в суспільстві стабільності двома шляхами – або за рахунок прихильності традиції, або на шляхах ефективного соціально-економічного розвитку.

У першому випадку політичний режим, що формується, може вважатися за *традиційний.* Стабільність цього режиму забезпечується, по-перше, за рахунок абсолютного панування правлячої еліти, по-друге, за рахунок прихильності людей традиційному типу легітимності (панування).

У другому випадку стабілізація суспільства, утримання його від небезпеки розпаду забезпечується завдяки усвідомленню суспільством і його елітою невідкладності та невідворотності соціально-економічних змін. Історично першими на шлях соціально-економічної модернізації вступили суспільства, що знайшли можливість відносно органічно (завдяки конкурентній боротьбі, що не припинялася, усередині еліти) перебудувати традиційний тип політичного панування в легальний, залучивши до процесу державотворення та легітимації політичної влади інституції громадянського суспільства.

Сьогодні вже можна говорити про політичну стабільність, що стала результатом поступового зміцнення позицій демократичного режиму, як про демократичну стабільність. У цих умовах розвиток та процес легітимації ініціюється

всіма структурами громадянського суспільства. Оскільки розвиток ніхто не стимулює спеціально, він стає складовим елементом кожної суспільної структури і виступає цементуючим елементом суспільства. Тому з позицій розвитку і його джерел, даний вид стабільності доцільно визначити як автономний, тобто відносно незалежний від бажання і волі яких-небудь конкретних соціальних і політичних суб'єктів. Єдність влади і суспільства, необхідна для проведення глибоких соціально-економічних перетворень і забезпечення стабілізації правлячого режиму, виникає не тільки в умовах демократії, коли зв'язки між громадянами і державою забезпечуються виборчими процедурами. Така єдність має місце і в умовах авторитаризму в тих випадках, коли авторитарний лідер виражає інтереси значної частини суспільства – потенційних агентів модернізації – і, за рахунок вмілого використання владних важелів, проводить селекцію суспільства. Історичний досвід переконує в тому, що авторитарний харизматичний лідер здатен забезпечити прорив суспільства до нових рубежів соціального і економічного прогресу, при цьому посилюючи свій легітимаційний потенціал [212, 197-200].

Слід зауважити, що будь яка концепція класифікації політичних режимів в своїй основі, поміж інших важливих елементів, має яскраво виражену та значиму легітимаційну складову. Легітимність та політичний режим є нерозривними поняттями як у царині політичної теорії, так і в політичній практиці.

Структурованість та дієвість інституцій політичної влади засвідчує здобуття нею певного необхідного рівня легітимності. Відсутність же реального впливу владно-управлінських структур на процеси, що протікають в державі та суспільстві, означає відсутність владно-політичної легітимності або її надмірну слабкість. В реальному суспільно-політичному житті знайти приклади абсолютної легітимності політичної влади неможливо. Легітимність – це завжди компроміс між бажаннями та можливостями держави та суспільства. Пошук цього компромісу лежить в основі процесу легітимації. Кожна з сторін має йти на поступки заради власних же перспектив. Влада та суспільство змушені весь час маневрувати в просторі легітимності, відшукуючи найбільш вдалу, з їх точки зору, комбінацію розподілу прав, обов’язків, відповідальності, свободи. Існує кілька важливих чинників та

факторів, які можуть суттєво вплинути на легітимаційний потенціал та процес. Ступінь їх впливовості є індивідуальним для кожної країни, історичного періоду, суспільно-політичної ситуації.

Одним із найбільш впливових та універсальних чинників, що впливають на легітимаційний процес можна вважати чинник ефективності. Неефективна влада, зазвичай, не може протягом тривалого часу залишатися легітимною. Існує і зворотня залежність – нелегітимна влада не може довгий час бути ефективною а ні за діяльністю, а ні за результатами, а ні за суспільним сприйняттям та оцінкою. До того ж, по мірі втрати легітимності, дії влади починають зустрічати все більш активний опір суспільства, яке змушене шукати нову модель легітимації та намагатися встановити нову систему перерозподілу владних повноважень, яка б унеможливила в майбутньому повторення помилок та змогла б максимально ефективно реалізувати на практиці легітимаційний потенціал суспільства, трансформувавши його в бажаний для суспільства рівень життя.

Схема 2.10 Ефективність і легітимність [230].

Ефективність

Легітимність

A	*B*
C	*D*

У політичній науці використовується класифікація режимів на підставі легітимності та ефективності, запропонована С. Ліпсетом (схема 2.10), згідно якій:

Сектор «*A*» уособлює високий рівень легітимності і ефективності політичних режимів (сучасні США, Швеція, Великобританія, ФРН);

Сектор «*B*» уособлює політичні режими легітимні, але, почасти, неефективні (сучасна Італія);

Сектор «*C*» уособлює режими ефективні, але нелегітимні (Італія і Німеччина в 30-і роки);

І, нарешті, сектор «*D*» представляє політичні режими і нелегітимні, і неефективні [230].

Виходячи із вище зазначеного, слід вказати, що максимально ефективною і стійкою є та політична влада, яка легітимується на всіх рівнях по відношенню до всіх джерел. В цьому – умова її стабільності, здатності адаптуватися до зміни зовнішніх і внутрішніх умов управління, забезпечувати адаптацію і розвиток суспільної системи в цілому.

Очевидно, співвідношення ефективності і легітимності безпосередньо пов’язане із стабільністю політичної системи і суспільства в цілому. Цей взаємозв'язок досліджував С. Ліпсет, що представив її у вигляді наступної таблиці, зображеної на схемі 2.11.

За наявності ефективності і легітимності режим стабільний (А), при їх відсутності – нестабільний (В). За наявності ж тільки одного з двох компонентів режим знаходиться в нестійкому положенні (С).

Схема 2.11 Легітимність, ефективність, стабільність [230].

Легітимність	+	-	+	-
Ефективність	+	-	-	+

Стабільність	A	B	C	C

Легітимність політичної влади, в більшості випадків, забезпечується її ефективністю. Тому нелегітимна влада в довгостроковому відношенні ефективною бути не може. У цьому полягає головна специфіка співвідношення ефективності та легітимності. Зазначена взаємозалежність суттєво впливає і на поведінку та вчинки політичної еліти та правлячої верхівки, для якої перебування при владі має на меті реалізацію власних цілей [230].

Тож останні, з причини самозбереження, мають постійно дбати про дотримання балансу легітимності та ефективності під час свого владарювання та у відносинах із суспільством.

Споглядаючи історію та сьогодення різних політичних режимів та систем, структурних моделей організації діяльності органів влади та політичного управління, доходиш думки про те, що з одного боку, серед них існує велике розмаїття, а з іншого – треба відзначити спільність багатьох рис, складових елементів, умов та наслідків діяльності.

Звичайно, не можна однозначно виокремити ті закономірності та складові, які слід вважати стрижневими та моделеутворючими, але необхідно, аналізуючи різні, сформувати власне бачення та розуміння вищезазначених процесів.

Зосередивши головну увагу на проблемі легітимності політичної влади в контексті існування та діяльності сучасних інституцій громадянського суспільства, ми робимо спробу розглянути проблеми досягнення та кризи владної легітимності, як одні із найважливіших складових сучасної політики та політичної науки.

В умовах постійних змін, прискорення темпу політичного життя, інтенсифікації політичних процесів та появи нових наукових парадигм та теорій, досліджувана проблематика заслуговує на особливу увагу, оскільки суттєво впливає на формування глобальних та базових засад здійснення політичного та державного управління.

Існуючі теорії та концепції не вичерпують усі можливі варіанти розвитку подій та трансформацій суспільно-політичного життя, а головне, швидко втрачають наукову та практичну актуальність та цінність. Політичні реалії сьогодення, в контексті зазначеної проблематики дослідження, вимагають більш прискіпливого та ефективного розгляду зазначених питань, спираючись на досвід різних країн світу, накопичені знання та нові теорії.

Розуміючи незбагненність та неможливість адекватно оцінити усі фактори та причини, що пов'язані з проблемою легітимності політичної влади, все ж слід зробити спробу наблизити існуючі, іноді розпорошені наукові знання та практичний досвід, до реалій політичного життя сьогодення та спробувати виявити ті закономірності, особливості даного процесу, які дозволять більш вміло, ефективно здійснювати керівництво суспільством та державою, уникаючи небезпечних для останніх наслідків і дій.

Фактори, що впливають на легітимність та процес трансформації політичних режимів. Роль громадянського суспільства в легітимаційних процесах

Легітимність політичної влади несе в собі певний відбиток специфіки її набуття. Владно-легітимаційні процеси відбуваються в конкретних політичних, соціальних, економічних та інших умовах, які обумовлюють індивідуальність та неповторність реалізованої в певній державі моделі легітимності політичної влади. Зазвичай, доволі складно визначити найбільш значимі фактори, що впливають на легітимаційний процес. Загалом прийнято вважати за такі: тип політичної культури, ментальність, соціально-економічні умови, специфіку політичної системи, діяльність інституцій громадянського суспільства.

В сучасній політичній науці, особливо вітчизняній, все більше уваги приділяється саме проблематиці взаємозалежності процесів набуття легітимності та становленню громадянського суспільства. Незважаючи на суто теоретичний характер досліджень зазначеної проблематики, і на той факт, що, на думку автора, про дієвість інституцій громадянського суспільства в сучасній Україні говорити поки зарано, інтерес до даного наукового напрямку не згасає, а навпаки з року в рік лише посилюється.

В сучасній українській політичній науці ідея громадянського суспільства, зазвичай, розглядається як ідеальний варіант політичної структуризації, самоорганізації суспільства, згуртування та актуалізація його на досягнення певних успіхів у державотворенні, суспільно-політичному та економічному розвитку та подоланні проблем, які щороку ускладнюються, а їх кількість збільшується. Месіанська роль ідеї громадянського суспільства обумовлена саме складністю та безвихідністю сучасної суспільно-політичної ситуації та відсутністю адекватних теорій і чітких практичних рекомендацій щодо подальшої долі державності та суспільства. Ідея громадянського суспільства, як основа ідеальної владної моделі та суспільно-політичної організації виступає для суспільства та науковців символом віри в краще майбутнє, віри без якої не мають сенсу ані державність, ані легітимність політичної влади.

Ідея громадянського суспільства є концептуально близькою до теорії легітимності, оскільки в основі вони мають нематеріальне і дуже крихке підґрунтя довіри, суспільної підтримки, самозречення та самопожертви заради майбутнього. Саме тому вони майже завжди існують і в теорії політичної науки, і в практиці владно-політичної діяльності.

Виходячи із цих фактів, слід відзначити, що термін «громадянське суспільство» набув останнім часом значного поширення на тлі подальшого зростання зацікавленості до нього як з боку науковців, так і широкої громадськості. Не лишилась осторонь цього процесу і українська політична наука. Протягом останнього десятиріччя стрімко зросла кількість наукових публікацій, дисертаційних досліджень, тощо. Ідея громадянського суспільства стала однією з головних проблем політичної науки сучасності.

Проте спочатку термін «громадянське суспільство» (Civil society) використовувався в політичній науці для розмежування компетенції суспільства та держави. На сучасному етапі він використовується для виокремлення організацій та інститутів соціального порядку, які є відносно незалежні від держави. Якщо держава ототожнюється із правовим та адміністративним апаратом, то громадянське суспільство являє собою модель різноманітних, незалежних від держави, об’єднань, структур, інституцій. В основі становлення громадянського суспільства лежать важливі та першочергові потреби та інтереси особистості та суспільства.

Громадянське суспільство виступає як сукупність структур, за допомогою яких будь-яка людина розпочинає суспільно значимі дії без участі держави.

Ідея громадянського суспільства побудована на поєднанні головних складових еволюції людської цивілізації – економічної та політико-правової. У ролі першої виступає право на приватну власність, у ролі другої – правова система, яка зорієнтована на вирішення політико-правових, соціальних, економічних та інших питань шляхом налагодження обопільно вигідного та необхідного діалогу між владою та суспільством (особистістю) за допомогою різноманітних недержавних об’єднань і структур (політичних партій, профспілок, професійних та соціально-демографічних груп населення тощо).

Визначаючи поняття «громадянське суспільство», на перший план можуть виступати наступні його характерні риси: можливість реалізації особистістю власних прав та свобод, вільне об'єднання індивідів, позбавлені державного впливу суспільні відносини тощо.

Громадянське суспільство можна уявити як сукупність громадських інститутів, які діють на добровільній основі та на самоврядних засадах у відповідності до чинних правових документів, конституції та законів. За їх посередництва особистість має можливість вільно реалізувати власні природні права і свободи. Окрім того, громадянське суспільство можна поставити у вигляді системи відносин між громадянами, яка має різні виміри: соціально-демографічний, політичний, економічний, конфесійний тощо.

Громадянське суспільство має в основі, та відображає у власній діяльності, історичні, соціальні, ментальні, культурі характеристики суспільства, набуті ним на шляху його формування, становлення та розвитку. Прогресивно-поступальний розвиток суспільства та особистості неминучим наслідком має диференціацію владно-управлінської складової та виокремлення сфери управління, як окремої галузі суспільно-політичної і саморганізаційної діяльності.

Стратегічною метою реалізації ідеї громадянського суспільства є те, що держава поступово має передати його інституціям необхідні повноваження у галузі забезпечення належного рівня соціальної життєдіяльності, контролю за діяльністю державних та політичних, управлінських та соціальних інститутів, здійснення оперативного управління державою. В результаті, завдяки розвитку інститутів громадянського суспільства, населення позбавляється державного втручання у різні сфери суспільно-політичного, економічного, духовного життя.

Ідейним підґрунтям формування та діяльності громадянського суспільства є принцип непорушності права приватної власності, концепція індивідуалізму, згідно з якою людина, її інтереси та прагнення розглядаються як першоджерело суспільного і політичного ладу, найвища соціальна цінність, першооснова теорії самоврядування, яка передбачає диференціацію та відносну автономію організації щодо здійснення нею різних форм публічної влади. Саме на цих засадах можна

відокремити державу від суспільства, розгледіти її як специфічне соціальне явище або особливий політичний інститут, який виконує функції інструменту життєзабезпечення громади. І це дозволяє визначити реальні можливості державно-владного впливу на суспільні відносини та ступінь його ефективності і легітимності, забезпечити підконтрольність державних інститутів суспільству, підвищити рівень довіри, легітимності владних структур.

Однозначності поглядів дослідників на місце та роль громадянського суспільства в суспільно-політичних процесах загалом, та забезпеченні легітимності політичної влади зокрема, сьогодні немає. Складність процесу формування інституцій громадянського суспільства та відсутність чіткого визначення і характеристики, спонукає до появи великої кількості теорій, які мають значні розбіжності у трактуванні як самого терміну «громадянське суспільство», так і особливостей його взаємодії з державними інституціями.

Як зазначає вітчизняний дослідник П.К. Ситник, із легкої руки ідеологів західного лібералізму громадянське суспільство видається сьогодні за панацею, основний засіб вирішення всіх соціальних проблем сучасного суспільного життя. У формуванні розвиненого громадянського суспільства багато політологів і політиків вбачають основну мету історичного розвитку, а то й ідеал, яким слід керуватися в конкретних трансформаційних процесах, оскільки громадянське суспільство трактується ними як найбільш дієвий, повний та ефективний виразник інтересів особи, кожного індивіда в протистоянні зазіханням держави на індивідуальну свободу й приватні інтереси. Однак практика суспільного життя вносить суттєві корективи в такі уявлення й твердження. Насторожує те, що в останні десятиріччя західна суспільна думка, і особливо політична практика, здійснили різкий поворот у бік консерватизму, відмовившись від бездумного апофеозу громадянського суспільства, надмірної ідеалізації приватної ініціативи та особистої свободи [170].

Частина дослідників проблем громадянського суспільства намагається перевести досліджувану проблематику із суто описової моделі викладення матеріалу в модель типологізації, побудованої за певними критеріями.

Так Н.Л. Розенблюм пропонує власну типологізацію моделей громадянського суспільства, виокремлюючи три головні моделі громадянського суспільства: *демократичну, посередницьку та виборчу.*

У *демократичному громадянському суспільстві* головним завданням є формування у громадян почуття політичної дієздатності, спроможність вести відкриті дискусії і схильність обговорювати проблеми з точки зору загального блага. Для цього вони внутрішньо повинні бути ліберально-демократичними, зорієнтованими на відкрите вироблення політичного курсу.

Ліберальна демократія є не стільки дзеркалом плюралістичного суспільства, скільки вчителем і творцем демократичного громадянського суспільства, хоча й, справді, в деяких концепціях вторинні групи і асоціації зображені як результати діяльності уряду, що завдячують державній політиці своїми установчими намірами.

У *посередницького громадянського суспільства* суть протилежна: зорієнтувати людей у напрямку соціальних мереж, які тримають будь-яке суспільство, а особливо плюралістичну ліберальну демократію. Церкви, сусідські об'єднання, культурні та етнічні асоціації беруть на себе відповідальність за артикулювання та адресування дедалі зростаючої кількості потреб і інтересів. Громадянське суспільство є посередником між тими функціями, які зарезервовані за урядом, і тими, які індивіди виконують самостійно або в приватному житті. Посередницьке громадянське суспільство передусім прищеплює звички відповідальності й співробітництва. З іншого боку, посередницьке громадянське суспільство безумовно не підтримує невідповідність і не сприймає плюралізму заради плюралізму.

Проблема з «демократичним громадянським суспільством» полягає у тому, що ця теорія надає надмірної пріоритетності політичній участі, знецінюючи інші впливи громадянського суспільства – приватні відносини і особисті задоволення, економічні амбіції, культурну ідентичність, ідеологію та індивідуальний самовираз. Небезпека полягає в колонізації соціального життя політичною культурою. Проблема «посередницького громадянського суспільства» полягає у тому, що ентузіазм щодо асоціативного життя затуляє собою політичні й правові інститути, необхідні для його підтримки. Кожен, по-своєму демократичний і посередницький,

плюралізм обмежує егоїзм. Але це не вичерпує можливостей використання громадянського суспільства для моральних цілей.

У *виборчому громадянському суспільстві* невідповідність є умовою для створення ліберальних диспозицій, а ключем до ліберального громадянського суспільства є використання моральних впливів плюралізму особисто та індивідуально. Виборче громадянське суспільство передбачає, що наша позиція як громадян не залежить від нашої приналежності чи неприналежності. Таким чином, суть заперечення проти групових прав і групового представництва полягає не в тому, що вони несправедливі, а в тому, що розподіл громадянських прав і благ на підставі групового членства має тенденцію заморожувати асоціації та утруднювати індивідам зміну чи поновлення членства [154].

Громадянське суспільство – це передусім складний феномен, що потребує пояснення еволюції та взаємозв'язку його ідейних і практичних компонентів. З цією метою запропоновано розглянути основні концептуальні схеми витлумачення громадянського суспільства в історичному розрізі, аби надати слово їхнім найвідомішим речникам та репрезентувати філософський дух і соціальну проблематику конкретних історико-культурних епох, виражених у класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях.

Прийнято вважати, що громадянське суспільство як соціально-культурне явище виникло в контексті історичного поступу Західної цивілізації, яка усвідомила власні свободи й права і домагалася їх належного соціально-політичного здійснення. Витоки ідеї громадянського суспільства сягають античної давнини і справді можуть ідентифікуватися з контекстом поширення Західної цивілізації, хоча громадянський стан суспільних стосунків складався навколо виокремлення значення та ролі індивідуальної свободи людини і витіснення інститутів станової підлеглості та підданства. Принагідно зауважу, що в даному разі поняття цивілізації вживається як практика нагромадження певної структури ідей, поглядів, цінностей та інституцій, які існують у контексті відповідної дискурсивної дійсності й поступово поширюються і розбудовуються завдяки розумовій (чи інтелектуальній) активності та намаганням і зусиллям численних осіб працювати спільно.

Очевидно, цивілізація і громадянське суспільство не є тим, що просто успадковується людиною через її народження в західних географічних координатах. Якщо з різних причин людина була неспроможна сприйняти і зрозуміти головні ідеї та цінності цієї практичної активності, вона може «випадати» поза розуміння і самого способу, і сенсу життя та залишиться позаду «стандартів досконалості», набутих вже стосовно форм та норм людських стосунків, або взаємин. Чи не найважливішим стандартом досконалості в контексті саме західної практики стають поняття свободи й гідності людини та традиція їх тлумачення [87].

На тлі чисельних теорій та концепцій, які стосуються ідеї громадянського суспільства, привертає увагу концепція А. Птушенко, який спробував сформулювати власне бачення механізму розподілу повноважень між державою та громадянським суспільством та виділив інтегральні характеристики громадянського суспільства, пов’язавши їх з легітимаційними процедурами. Дослідник також пропонує виділення ще однієї гілки влади, концептуальної, яка має стояти над трьома класичними і відповідати за стратегічне управління громадянським суспільством [87].

На його думку, громадянське суспільство — метасистема правової держави, вищий тип демократії, за якого держава повністю підпорядкована суспільству. У громадянському суспільстві всі взаємини законослухняного громадянина і держави будуються через суд, незалежний від виконавчої влади. Взагалі всі гілки влади в громадянському суспільстві незалежні одна від одної.

Управління суспільством здійснюється на різних рівнях. «Нижній» — силовий. На наступному рівні визначається подальший стан суспільства. Цей рівень умовно можна назвати «генетичним». Третій рівень належить економіці. Четвертий рівень — ідеологічний. На п'ятому рівні працюють об'єктивні закономірності людської історії (цей рівень можна назвати історико-хронологічним). Шостий рівень — концептуальний.

На концептуальному рівні здійснюється стратегічне управління суспільством: визначається кінцева мета в розвитку суспільства, оптимізуються методи досягнення цієї кінцевої мети, встановлюються всі обмеження, що накладаються

суспільством на державу. Вирішення всіх цих проблем суспільство доручає концептуальній гілці державного механізму — концептуальній владі. Концептуальна влада відповідальна за формування і відображення громадської думки. Держава має бути законодавчо позбавлена права використовувати армію у внутрішніх конфліктах між гілками механізму влади. Справа концептуальної влади — сформувати для законодавця обґрунтування необхідності відповідного закону і розробити провідні правові принципи, якими законодавець повинен керуватися при створенні нового закону.

Виділяються наступні інтегральні характеристики громадянського суспільства:

1. Держава підпорядкована суспільству. Законодавчо закріплено право суспільства замінити державу на інше — зокрема принципово іншого типу (легітимна зміна «режиму правління»).

2. Держава законодавчо визнає громадянина рівнозначним з собою суб'єктом прав. (Громадянин може подати позов до суду на будь-який державний орган. І навіть просто «на державу»).

3. Державні органи формуються на основі самоврядування – шляхом делегування частини владних повноважень від низу до верху — в процесі самоорганізації громадянського суспільства в ієрархічну інформаційно-стільникову структуру за тезаурусно-територіальним принципом.

4. Державний механізм окрім звичайних трьох гілок (судової, законодавчої, виконавчої) включає першу гілку — *концептуальну владу*, якій в стратегічному управлінні суспільством підпорядковані інші три гілки.

5. Всі гілки державного механізму є представницькими: всі вони формуються і розформовуються тільки народом (суспільством в цілому). Жодна з гілок влади не володіє правомочністю по створенню або розпуску інших гілок влади.

6. Всі гілки влади функціонально строго розділені. Законодавчо заборонені будь-які перетини владних повноважень різних гілок державного механізму.

7. Президент законодавчо визнається головою виконавчої влади. Не може бути іншого гаранта конституції окрім того, хто апріорі є легітимним носієм всієї

повноти влади в суспільстві. Повною необмеженою владою в громадянському суспільстві володіє тільки народ (суспільство в цілому).

8. Конституція громадянського суспільства є вичерпно повною, виключаючи не тільки необхідність, але і можливість якого-небудь її тлумачення. Її повинен чітко розуміти будь-який освічений громадянин – армія чиновників - виконавців, повністю відміняється як соціальний інститут.

9. Доходи державного чиновника-управлінця будь-якого рангу законодавчо обмежуються; йому забороняється будь-яке сумісництво — виключаючи науково-педагогічну діяльність.

10. В процесі самоорганізації громадянського суспільства не застосовується «голосування за партійними списками»: кожен кандидат на заняття поста в механізмі управління разом зі своєю передвиборною програмою публікує результати офіційного огляду в медико-біологічному, інтелектуальному і етичному аспектах. Відміняються не тільки всі релігійні, расово-національні і статеві, але і всі вікові обмеження.

У громадянському суспільстві жорстко розмежовані функції і сфери компетенції всіх силових структур; будь-які перетини караються згідно із законом.

Під громадянським суспільством А. Птушенко розуміє певну форму правління, політичний режим, змішуючи воєдино різноманітні ідеї та теорії. Його концепція є авторитарно-утопічною та певною мірою спрощеною. Це зайвий раз демонструє неоднозначність визначення та підходів до ідеї громадянського суспільства в сучасній політичній науці [149].

Високі показники рівня легітимності в авторитарних та тоталітарних політичних режимах забезпечуються шляхом використання примусу та сили. При цьому інституції громадянського суспільства або взагалі не діють, або опосередковано сприяють діям владних інстанцій по укріпленню їх панування та формування системи умовної легітимності (псевдолегітимності). Тобто за умов відсутності реального вибору та дієвого впливу суспільства, легітимність політичних, державних інституцій, лідерів носить умовний (вдаваний) характер.

В практиці політичної діяльності владні структури авторитарних та тоталітарних політичних режимів для забезпечення власної легітимності все частіше використовують не тільки методи, засновані на силовому примусі, а й поступово змінюють їх на все більш досконалі технології ідеологічного та пропагандистського впливу, психологічного зомбування та навіювання, кодуючи свідомість як окремих людей, так і формуючи певні, вигідні провладним структурам, цінності важливі для суспільства. Тому це одна з головних причин складності визначення авторитарних та тоталітарних політичних режимів, в практиці їх діяльності.

За таких, *модернізованих* авторитарних та тоталітарних політичних режимів можуть існувати та навіть діяти інституції громадянського суспільства. Причому громадянське суспільство таких політичних режимів несвідомо виступає не контролером діяльності державних інституцій, а їх доповненням та помічником. Фактично це є квазігромадянське суспільство. Це одна з головних відмінностей модернізованих авторитарних та тоталітарних політичних режимів від класичних.

Завдяки використанню цих та багатьох інших методів та технологій, досягається високий рівень легітимності авторитарних та тоталітарних політичних режимів. Однак, сутність легітимності демократичних та авторитарно-тоталітарних політичних режимів буде зовсім різною.

Найбільш загальним визначенням поняття «політична система» може бути наступне: «Політична система – це складна, розгалужена сукупність різних політичних інститутів, соціально-політичних спільнот, форм взаємодії та взаємовідносин між ними, в яких реалізується політична влада». Основною функцією політичної системи будь-якого суспільства є реалізація політичної влади, тобто здійснення певного впливу на суспільство з метою досягнення запланованого суб’єктом впливу результату. Специфіка впливу та характер можливої реакції на цей вплив із боку суспільства визначаються типом політичної системи. Саме тому, виявляється цінним дослідити зв’язок між типом політичної системи у державі і станом розвитку громадянського суспільства у ньому.

Найбільш розповсюдженою є класифікація політичних систем за типом політичного режиму, який визначає методи та способи здійснення політичної влади. Виділяють тоталітарні, авторитарні та демократичні політичні системи.

Розглядаючи демократичні політичні системи, ми вважаємо за потрібне виділити абсолютні та представницькі демократії. Абсолютна демократія, у певному сенсі, була характерною для античних полісів, громадяни яких всі разом брали участь у вирішенні нагальних потреб своєї держави (пряма демократія). У даній ситуації можна вважати, що громадянське суспільство тотожне державі, тому синонімічне вживання термінів «держава» та «громадянське суспільство» античними авторами можна вважати певною мірою виправданим.

Класична представницька демократія в свою чергу репрезентує ідеал ліберальної концепції відносин між державою та громадянським суспільством: громадянське суспільство отримує державні гарантії свого існування і здатне ефективно впливати на державні інституції.

Тоталітарна політична система розчиняє в собі громадянське суспільство. Інститути громадянського суспільства підмінюються «квазіінститутами», контрольованими державою.

У авторитарних політичних системах громадянське суспільство існує у латентних формах. Впливати на державні інститути громадянське суспільство достатньо ефективно не може, проте має потенціал до розвитку, оскільки самі принципи громадянського суспільства не дискредитовані існуванням «квазігромадянського» суспільства, як за тоталітарного режиму.

Причиною суттєвих відмінностей у існуванні громадянського суспільства у авторитарній та тоталітарній політичній системі є відношення представників влади до громадської активності і самих громадян до влади. У літературі зазначається, що авторитаризм більшістю населення сприймається як нелегітимний режим, в той час як легітимність тоталітарного режиму частіше за все не оскаржується. Авторитаризм встановлюється без підтримки народу, тоталітаризм же – за активної участі мас.

При авторитаризмі держава та громадянське суспільство розділені, держава не дуже інтенсивно втручається до життя громадянського суспільства, хоча й утримує його під жорстким контролем, громадянське суспільство в певній мірі залишається автономним, хоча й нездатним справляти серйозний вплив на державу. При тоталітаризмі формування громадянського суспільства цілеспрямовано етатизується. За авторитаризму політична влада, надаючи людині певні можливості самореалізації у громадянському суспільстві, перешкоджає активній самостійній політичній діяльності громадян, внаслідок чого для авторитаризму характерний політичний абсентеїзм. За тоталітаризму, внаслідок граничної політизації та ідеологізації всієї життєдіяльності людей, вони не можуть залишатися осторонь політичного життя, та й сам режим перманентно намагається утримувати людей у стані політичної напруженості. Політичний абсентеїзм не лише не заохочується як при авторитаризмі, але й розглядається як велике зло.

Недовговічність тоталітарних та авторитарних режимах, зважаючи на їх внутрішні протиріччя, є очевидною. Криза владної легітимності викликана відсутністю реальної громадської участі у політичному житті, неспроможністю державних органів виконувати покладені на них функції із життєзабезпечення суспільства, недостатність силових ресурсів, які може застосувати режим, неминуче викликає до життя питання: яким чином організувати новий управлінський механізм. Очевидною стає необхідність активної громадянської участі, швидкої структуризації громадянського суспільства. На нашу думку, більш успішним виконання цього завдання можливо у поставторитарних суспільствах. Реальні інститути громадянського суспільства у зародковій формі сформовані і мають потенціал до розвитку. Саме у цьому сенсі владна делегітимізація стимулює структурування громадянського суспільства як цілісної системи.

Більш проблематичним уявляється формування громадянського суспільства у посттоталітарних державах. Оскільки ідея громадянського суспільства виявляється дискредитованою, то члени таких суспільств виявляють достатньо помірне прагнення до політичної участі взагалі, і до участі у локальних громадських справах зокрема. Довготривале існування за тоталітарного режиму сприяє і формуванню

особливого стану суспільної свідомості, з превалюванням патерналістських цінностей. Сама ідея громадянського суспільства з її акцентом на ліберальному принципі відповідальності кожного за вирішення проблем власного соціального життя, виявляється неприйнятною (зокрема, і в українському суспільстві). Окрім переваг, соціальна взаємодія в межах громадянського суспільства передбачає і велику міру відповідальності за свою долю. Та чи справді можливий природний, а не штучний розвиток громадянського суспільства в таких державах? На нашу думку, за умови, що політична система, що приходить на зміну тоталітаризму продовжуватиме забезпечувати достатній набір соціальних гарантій та захищеності громадян від владного терору, то сподіватися на спонтанну самоорганізацію громадянського суспільства не доводиться.

Інша справа, коли делегітимізуються вже нові демократичні режими, які виявляються схожими на тоталітарні у частині застосування владного силового примусу і не схожими у частині виконання своїх патерналістських зобов’язань. Необхідність боротьби стимулює виникнення стихійних громадських об’єднань, які є зародками майбутніх інститутів громадянського суспільства. Перспективи подальшого розвитку громадянського суспільства, на нашу думку, пов’язана із здатністю нових можновладців до сприйняття і використання ліберальних політичних цінностей, розширення прав різноманітних громадських об’єднань, залучення громадських організацій до процесу прийняття політичних рішень, що стимулюватиме суспільну відповідальність та зростання громадянської зрілості.

Отже, громадянське суспільство утворює фундамент сучасного демократичного державно організованого співтовариства, базовим елементом якого є вільна особа, що володіє всією сукупністю невідчужуваних прав. В рамках громадянського суспільства кожен окремо взятий індивід виступає як автономний суб'єкт з властивою йому індивідуальною метою і цінностями. Тому з погляду реалізації індивідуальних потреб і інтересів, громадянське суспільство можна розглядати як нерозривну єдність інтересів і цілей кожної окремої особи, соціальних груп і інститутів, всього суспільства. Отже, в концептуальному плані неприпустиме

повне зіставлення приватної і суспільної сфер, оскільки обидві вони складають дві протилежні сторони єдиної громадянської соціальної цілісності.

Розглядаючи теоретичні засади, зокрема трактування терміну та еволюцію концепції громадянського суспільства у політичній та філософській думці, слід враховувати його складність та термінологічну невизначеність.

Необхідно зазначити, що формально поняття «громадянське суспільство» має надзвичайно довгу історію існування, проте змістовна його компонента змінювалася протягом багатьох століть, причому радикальним чином.

Одним із головних факторів, що впливають на легітимацію виступає політична культура. Політична культура має суттєвий вплив на процес набуття та втрати легітимності політичними режимами. Розглядаючи легітимацію, як процес взаємодії суб'єктів влади та громадянського суспільства, слід також розглянути і фактори, які впливають на сам процес легітимації. Ці фактори, загалом, є однаковими для більшості держав, відрізняється лише інтенсивність їх впливу, домінуючі характеристики та їх дієвість. Відповідно єдиною є модель, технології, формули легітимації. В основі специфіки легітимаційних процесів лежать географічні, культурологічні, національні та інші особливості конкретної країни.

Політична культура – це система поведінки та сприйняття політичних процесів, яка склалася історично. Саме політична культура визначає та формує норми поведінки та правила політичної гри. Найбільш помітним взаємозв'язок політики та культури є саме в легітимності політичної влади та легітимаційних процесах [60, 210-212].

Розглядаючи проблему взаємодії легітимності та політичної культури, дослідники виділяють різні елементи політичної культури, які відіграють головну роль в процесі легітимації влади.

Так А.-Н.З. Дібіров відносить до них: оцінку суспільством основних правлячих інституцій, лідерів; вимоги до публічної влади в цілому; ставлення суспільства до принципів взаємодії індивіда, суспільства та держави; історично сформовані політичні традиції; діючі норми політичної практики; концепції взаємодії між різними суспільно-політичними інституціями. Важливу роль в процесі

легітимації влади відіграє культурна однорідність чи розрізненість політичної еліти. І якщо перша – однозначно сприяє легітимності, то друга – може як полегшити її, так і значно ускладнити. Сьогодення та історія надають тут безліч прикладів.

Політична культура – це посередницький елемент між інтересами, нормами, потребами, соціальним статусом суб'єктів політичного процесу та їх політичною поведінкою. Як легітимність опосередковує панування та підкорення, так політична культура опосередковує свідомість та поведінку суб'єктів політики. Політична культура містить як елементи позитивної оцінки існуючої політичної системи, так і елементи негативної оцінки. І саме кількість позитивних оцінок визначає ступінь легітимності тієї чи іншої політичної системи.

Очевидним є те, що політична культура та легітимність знаходяться в тісному взаємозв'язку. Політична культура виступає основою та причиною легітимації політичної влади. Відповідно і моделі легітимації визначаються саме типом політичної культури, який домінує в конкретному суспільстві. Кожній політичній системі, кожній формі політичного панування відповідає особлива модель легітимності. І в кожній країні вона проявляється в специфічних національних формах. Специфіка легітимації визначається політичною культурою того чи іншого народу. Саме до цінностей та установок політичної культури апелює держава в пошуках підтримки власної політики. Відповідно, в політичній культурі слід шукати витоки певного політичного режиму, ставлення та зорієнтованість суспільства на певні його прояви та особливості. Саме політична культура конкретного суспільства містить коріння тоталітаризму чи демократії, авторитаризму чи лібералізму. І саме характер, особливості та інші риси громадянського суспільства тієї чи іншої країни визначається певним типом, знову ж таки, політичної культури [60, 212-213].

Незважаючи на те, що роль політичної культури в процесі легітимації влади важко переоцінити, далеко не завжди науковцям вдається їх вміло та ефективно поєднати в своїх дослідженнях, а політикам врахувати при розбудові державності та управлінні нею.

Політична культура включає ті елементи та феномени суспільної свідомості, які пов'язані з суспільно-політичними інститутами і політичними процесами та значною мірою впливають на форми, формування, функціонування і розвиток державних і політичних інститутів, додають значущість і напрям політичному процесу в цілому і політичній поведінці широких мас населення зокрема.

Політична культура визначає норми поведінки і правила гри в політичній сфері. Політична культура дає окремій людині керівні принципи політичної поведінки, а колективу надає систематичну структуру цінностей і раціональних доказів. Вона представляє керівні принципи політичної поведінки, політичні норми та ідеали, забезпечуючи єдність і взаємодію інститутів і організацій, додаючи цінність та інтегрованість політичній сфері.

Політичну культуру можна характеризувати як ціннісно-нормативну систему, яка розділяється більшістю населення як суб'єктом політичного співтовариства. Вона включає базові переконання, установки, орієнтації, символи, обернені на політичну систему.

Вона охоплює політичні ідеї, цінності, установки, норми політичної практики. Вона припускає вивчення таких категорій, як «легітимність», «політична ідеологія», «суверенітет» та інші.

Політична культура в певному значенні надає межі, в яких члени суспільства приймають законність існуючої форми правління, відчувають себе політично дієздатними, виражають згоду з правилами гри, що діють. Межі, в яких переконання, емоції, норми і цінності виявляються в політичних процесах і політичній поведінці та самі по собі, складають найважливіший компонент політичної культури.

На думку К.Ф. Завершинського, розмаїття форм легітимації влади певною мірою засвідчує потенціал політичної культури. Якщо публічна влада (зокрема державна) може бути внутрішньо прийнятою людьми, відчуватися і усвідомлюватися ними як життєва необхідна, як така, що їм слугує, то в її діяльності, в принципі, можливе втілення добра, справедливості. Російський філософ І. Ільїн вважав, що отримання державою духовних підстав починається з

моменту добровільного визнання і дотримання громадянами державних законів, тому, що це єдиний спосіб підтримати правопорядок і в той же час залишатися в нім вільним [68].

Звичайно, така єдність на ідеальній, символічній основі може носити ілюзорний характер і виступати прикриттям для нелюдяного насильства. Справа не тільки в самому по собі внутрішньому ухваленні влади і добровільності підпорядкування, або її символічному оформленні. Харизматичному лідерові часто підкоряються саме добровільно. Багато тоталітарних режимів, особливо спочатку, були внутрішньо прийняті багатьма людьми, а деякі з них досі викликають ностальгію за втраченим порядком, стабільністю і т. д.

Впорядкованість, внормованість, навіть жорстка, прикрита демагогією і символічно оформлена, буває просто зручною, звільняючи людей від відповідальності, і породжує ілюзію вільного вибору. Відчуття чиєїсь влади як блага – характерне і для рабського стану.

Культурна організація влади припускає, що в її діях присутня націленість на затвердження такого порядку, який робить людину все більш людяною. Найбільше, що, знову-таки в принципі, можливо в плані такої організації – добитися, щоб представник влади будь-якого рангу був і відчував себе тим, хто обслуговує людей, а не керує ними, і будь-яка людина у відношенні до будь-якого чиновника виступала не як підпорядкована і залежна, а як достатньо вільна в соціальному плані істота. Можливість такого управління є принциповим, оскільки воно не є по суті політичним [68].

Легітимність влади, хоча і не забезпечує досягнення ідеалу культурної політики, але може служити достатньо ефективним способом проникнення в політику гуманістичного змісту. Найочевидніше це простежується при домінуванні легальних форм легітимації, коли стосунки влади і громадян опосередкуються правовими нормативами обов'язковими до виконання всіма учасниками політичного процесу, що створює передумови для оформлення атмосфери взаємної відповідальності і проникнення в політику етичного змісту [68].

Від характеру правових встановлень багато в чому залежить не тільки устрій інститутів влади, а і зміст домінуючих в суспільстві соціально-політичних ідеалів. Якщо в суспільстві існують політико-юридичні умови для затвердження пріоритету особових прав перед владою, то тоді їх вміст хоч би в обмеженому вигляді простежується в практиці політичних стосунків. У цьому контексті традиційна і харизматична легітимація створює всього лише історичні передумови для становлення політичної культури. Тому повернення до них в сучасних умовах – свідоцтво деградації ціннісно-нормативної основи політики. І хоча сам Вебер достатньо скептично відносився до практичної реалізації ідеалу легальної легітимності, практика розвитку ряду держав показує, що політична свобода реально можлива тільки в правовій державі, де в політико-юридичних нормах присутній елементарний етичний зміст (усвідомлена громадянська відповідальність, терпимість і т. п.).

Таким чином, за характером процесу набуття легітимності політичної влади можна достатньо достовірно судити про особливості політичної культури суспільства і, навпаки, політична культура завжди припускає наявність легальної легітимності в тій або іншій формі. Не менш продуктивно, категорія легітимності може бути використана і для розгляду історичної еволюції ціннісного змісту політичних стосунків у зв'язку з культурно-історичною динамікою форм легітимації [68, 29-30].

Процес набуття легітимності відображає і деякі моменти політичної свідомості та правосвідомості громадян, і залежить від її особливостей. Можна виділити три типи правосвідомісті, в рамках якої і відбувається легітимація цієї влади.

Перший тип – етатистський – заснований на традиційному уявленні про право, згідно якому право є не що інше, як продукт волі держави, розпорядження державної влади. Таким чином, законодавча влада виступає і джерелом права, і одночасно стоїть над правом. Такий тип правосвідомості визнає будь-який закон, виданий державою, як обов’язкове для виконання розпорядження.

Другий тип – правовий – визнає законотворчу діяльність тільки в рамках

існуючої правової системи і тому розрізняє правові закони і неправові. Легітимною визнається тільки влада, що діє на основі правових законів.

Третій тип – цивільний – виходить з того, що норми мають значення для життя суспільства більше за закон. А сам закон черпає з них свою силу і обов'язково має відповідати сталим нормам та традиціям, що історично склалися в суспільстві. Проте, за таких умов, норми права окрім закону і звичаю можуть формуватися також шляхом суспільного проголошення. Такі новопроголошені норми мають відповідати певним вимогам. Серед них головну роль відіграють: легітимність та авторитетність особи чи інституції, що їх проголошує, їх відповідність суспільним інтересам та нагальним проблемам, сприйняття переважною більшість суспільства, відповідність сталим традиціям державотворення, характерним для даного суспільства.

Таким чином, ступінь легітимності політичної влади в контексті розвиненої політичної та правової свідомості визначатиметься її відповідністю принципам і нормам правової держави. Легітимною вважатиметься та влада, яка здійснює правову регуляцію діяльності індивідів і їх об'єднань на основі презумпції правомірності незабороненого: дозволено все, що не заборонене законом, а правову діяльність її органів базує на принципі: заборонено все, що не дозволене законом.

Оскільки здатність громадян тієї чи іншої держави до громадської участі визначається їх політичними цінностями, уявленнями про політичні явища та процеси та їх місце в них, тобто політичною культурою, є сенс простежити залежність між рівнем розвитку політичної культури суспільства і станом громадянського суспільства в ньому.

По-перше, на нашу думку, можливим є таке співвідношення: високий рівень розвитку інститутів громадянського суспільства – низький рівень політичної культури. Це характерно для тоталітарного політичного режиму. Політична культура нібито достатньо розвинута (громадяни беруть участь у виборах, цікавляться політикою, тощо). Проте реального впливу на політичний процес вони не справляють: існує квазігромадянське суспільство.

По-друге, низький рівень розвитку громадянського суспільства поєднується з недостатньо розвиненою політичною культурою. Подібна ситуація є характерною для держав з авторитарною політичною системою.

По-третє, високорозвинена політична культура у поєднанні із зрілим громадянським суспільством є характерною для реальної представницької демократії. У цьому випадку громадянське суспільство та держава взаємодіють та впливають одне на одне.

По-четверте, високорозвинена політична культура та низький рівень розвитку громадянського суспільства властивий деякому ідеальному типу – абсолютній демократії. Інститути громадянського суспільства в такій державі не існують, оскільки ідентичні державним. Громадяни свідомо та безпосередньо беруть участь у державному житті і справляють на нього реальний вплив.

Схема 2.12 Взаємозв'язок стану розвитку інститутів громадянського суспільства і рівня політичної культури.

ВИСОКИЙ	тоталітаризм	представницька демократія
Стан розвитку інститутів громадянського суспільства	авторитаризм	абсолютна демократія
НИЗЬКИЙ		

НИЗЬКИЙ Рівень політичної культури ВИСОКИЙ

Легітимаційний процес є глибоко інтегрованим в усі форми та методи політичної діяльності, які, в свою чергу, впливають на нього. Вплив деяких із них є більш помітним, інших – менш помітним, але від цього не менш важливим. Так далеко не всі дослідники проблем легітимності та легітимації виокремлюють певну

форму правління як фактор впливу на легітимаційні процеси, а якщо й виділяють, то відводять цьому фактору другорядну роль.

Між тим, форма правління є, почасти, визначальною для процесу легітимації, його форм, моделей, результатів.

Прийнято вважати, що лише демократичний лад (та сформована на його основі республіканська форма правління) може бути дійсно легітимним, а всі інші симулюють та зневажають легітимаційні процеси, замінюючи їх чи то примусом, чи то ідеологічно - міфологічними моделями.

Між тим, як демонструє історична практика, легітимаційні процеси жваво протікають і мають результативне завершення і за монархічної форми державного правління. Просто для кожної з форм правління існують свої принципи, типи, моделі, технології та процедури легітимації. Зародившись в давнину, обидві форми правління сформували придатні лише для себе моделі легітимації та типи легітимності. Так демократична республіканська форма правління може бути нелегітимною, якщо принципи, на яких вона заснована, та методи діяльності владних інституцій будуть суперечити волі народу. Яскравим прикладом цього можна назвати процес вестернізації та нав'язування певних, начебто, демократичних цінностей та норм суспільствам та державам, які їх не можуть чи не хочуть сприйняти з різних причин (релігійні, національно-культурні, історичні традиції, світоглядні відмінності тощо). І, навпаки, монархічна форма правління може бути цілком легітимною, знову ж таки, за умови її прийняття та підтримки з боку суспільства. Існування значної кількості успішних в політичному, економічному сенсі держав Європи з відповідною формою правління – тому є зайвий доказ.

Тож, можна зазначити, що форма правління не є перепоною для легітимності, а лише виступає фактором урізноманітнення та оптимізації її форм, технологій, моделей, методів до реальних вимог суспільства. А вже відповідні вимоги залежать від активності, політичної свідомості суспільства, розвиненості інститутів громадянського суспільства. До того ж, форма правління пов'язана з політичним режимом, який формується внаслідок ефективності та вміння використовувати легітимаційні моделі та технології. Тож на практиці може існувати нелегітимна

тоталітарна республіка, або ж легітимна демократична монархія. Отже, неможна говорити про чіткий поділ на легітимні та нелегітимні форми правління, тому що будь-яка з них може бути і легітимною, і нелегітимною. Все залежить від умов легітимації та самого суспільства (народу), як основного суб'єкта легітимності.

Криза легітимності політичних режимів та особливості делегітимаційних процесів

Ще однією проблемою, яка варта дослідження в контексті впливу легітимаційних процесів на діяльність політичних режимів, є проблематика втрати легітимності політичною владою – делегітимація. Вона відіграє важливе місце в функціонуванні влади та політичної системи і може спровокувати незворотні процеси в державі. Тож дослідження причин делегітимації є доволі важливим та актуальним. До того ж криза владної легітимності та делегітимація виступає одним із критеріїв ефективності легітимації влади та неодмінним атрибутом політичного життя та розвитку суспільно-політичних відносин.

Будь-який політичний режим, владна система рано, чи пізно, все одно досягає ситуації втрати довіри, підтримки легітимності. Тож вміння політиків, управлінців передбачувати, упереджувати та адекватно реагувати на настання кризи легітимності є ключовим у системі забезпечення владної легітимності. Кризу легітимності політичної влади не слід сприймати як щось надзвичайне, це природний процес оновлення, вдосконалення відносин між особистістю, суспільством та державою у контексті поступального суспільно-політичного, економічного, культурного розвитку, який вимагає постійного самовдосконалення та адаптації від учасників політичного процесу.

Легітимність має властивість змінювати характер і ступінь підтримки влади та її інститутів. У зв'язку з цим можна говорити про кризи легітимності.

Криза легітимності – це зниження реальної підтримки органів державної влади чи правлячого режиму в цілому, яке впливає на якісні зміни їхніх ролей і функцій.

У сучасних умовах суспільно-політичного розвитку настання кризи легітимності, зазвичай, буває спричинено нездатністю органів влади здійснювати свої функції, нелегітимними формами насилля над людьми, неспроможністю уряду адаптуватися до динамічної зміни умов суспільного розвитку, руйнуванням конституційного порядку, розривом між

конституційними нормами та практикою їхнього втілення, відсутністю серйозних структурних змін [144].

Криза легітимності (legitimacy crasis) – ситуація, в якій правомірність існуючого соціального порядку піддається сумніву та відкрито висловлюється недовіра до існуючої влади. Вона свідчить про те, що політична влада вже не здатна переконати суспільство в необхідності і оптимальному функціонуванні існуючих державних інститутів і влад.

Розрізняють такі характерні риси кризи легітимності: відсутність згоди в суспільстві стосовно політичної влади, невизнання громадянами процесу прийняття політичних рішень, невідповідність цих рішень домінуючим у суспільстві уявленням про право та справедливість, надмірна конкуренція у боротьбі за владу, політична пасивність мас, які не звертають уваги на заклики влади, неспроможність владної еліти посилити своє політичне панування.

З огляду на наявні історичні дані та політичні теорії, неможна однозначно говорити про існування абсолютних покажчиків кризи легітимності. Можна лише зазначити, що криза легітимності політичної влади та режиму, зазвичай, пов`язана із дестабілізацією політичної влади та системи державного управління. Факторами кризи легітимності можна назвати:

руйнацію конституційно-правового порядку *(С. Хантінгтон);*

наявність військових конфліктів та громадянських війн *(Д. Яворскі);*

неможливість органів влади здійснювати свої функції або присутність у політичному просторі нелегітимного насильства *(Ф. Білі);*

неможливість уряду адаптуватися до динамічної зміни умов суспільного розвитку *(Е. Циммерман).*

Слід зазначити, що криза владної легітимності може носити як ситуативний характер, і бути викликаною перебігом чи збігом певних причин та подій, або мати постійний відкритий чи латентний характер, коли відносини владних інституцій та суспільства знаходяться тривалий час на межі взаємовизнання та підпорядкування. В залежності від характеру кризи формується і система заходів щодо її подолання. Але, навіть, за схожих обставин, універсального рецепту подолання кризи

легітимності бути не може. Як досягнення легітимності політичної влади, так і подолання її кризи є справою суто індивідуальною для кожної країни та суспільства.

Щодо найвірогідніших причин кризи легітимності політичної влади, то тут можна сказати, що єдиної точки зору, знову ж таки немає, до їх числа дослідники найчастіше відносять характер соціально-культурних рис населення, вплив стереотипів та традицій, поведінку та фаховість політичної еліти, економічні, соціальні, зовнішньополітичні чинники

Головними джерелами кризи легітимності політичної влади та політичного режиму можна назвати рівень протестних настроїв населення, результати виборів, низьку ефективність владно-управлінської діяльності. Зазначені покажчики свідчать про нижній рівень можливості настання кризи легітимності, верхній рівень кризових проявів щодо легітимності політичної влади визначається, виходячи з обмеженості ресурсів влади, різкого та неухильного посилення протистояння у суспільстві, постійного порушення владними інстанціями встановлених правил політичної гри, небажання та невміння влади пояснити населенню сутність реалізованої політики, поглиблення соціальних проблем і т. д.

Тому основними причинами делегітимації політичної влади можна вважати:

суперечності між універсальними цінностями, які панують в суспільстві, і егоїстичними інтересами владної еліти;

суперечності між заявленою демократичною ідеєю та соціально-політичною практикою;

зростання бюрократизації та корумпованості;

спроби вирішити проблеми взаємодії між державою та суспільством силовим шляхом;

відсутність в політичній системі реально діючого механізму для захисту інтересів суспільства та особистості;

втрата владною елітою віри в правомірність своєї влади та виникнення всередині неї суперечностей щодо розподілу та здійснення владних повноважень [173, 608-618].

Легітимність має властивість змінювати свою інтенсивність, тобто характер і ступінь підтримки влади (і її інститутів), що дозволяє говорити про періодичні кризи легітимності. Під кризами розуміється таке падіння реальної підтримки органів державної влади або правлячого режиму, що впливає на якісну зміну їх ролей і функцій.

Можна виділити кілька причин кризи владної легітимності та делегітимації влади.

Однією з головних причин даного процесу можна вважати конфлікт між універсальними цінностями, що панують у суспільстві, та егоїстичними інтересами володарюючої еліти і пов'язаних з нею соціальних груп. Поглиблення цього протиріччя призводить до того, що влада втрачає підтримку суспільства та замикається сама в собі, що є симптомом розвитку владної кризи.

Другою причиною делегітимації влади, характерною для демократичних режимів, є протиріччя між ідеєю демократії та соціально-політичною практикою управління країною. Подекуди, спроба вирішення цього протиріччя призводить до використання силових методів, що теж призводить до кризи владної легітимності та руйнації здобутків демократії.

Третьою причиною делегітимації влади виступає відсутність у політичній системі представленості в належній формі інтересів соціальних груп, відсутність достатньої вертикальної мобільності в поєднанні із соціальною нерівністю. Зазначені причини приводять до радикалізації настроїв у суспільстві та посилення опозиції, що теж суттєво підриває легітимність влади та довіру до державних інститутів.

Четвертою причиною делегітимації можна назвати наростаючу бюрократизацію та корумпованість влади. Ця причина є однаково актуальною для країн з різним історичним досвідом розбудови державності, системою побудови влади, традиціями демократії та рівнем життя населення. До цього положення частіше за все приводить відсутність громадського контролю за діяльністю влади, недостатньо ефективна система обрання влади та наділення її владними повноваженнями, та нерозвиненість інститутів громадянського суспільства.

Всеохоплююча корупція, безкарна можливість конверсії влади в матеріальне багатство є серйозним симптомом наростаючої і небезпечної кризи владної легітимності та ознакою неефективності обраної моделі політичного управління. З іншого боку, якщо у влади є можливість виявляти, осуджувати та протистояти корупції, вдосконалюючи систему управління, це може служити доказом демократичного, легітимного функціонування політичної системи.

До числа основних причин делегітимації влади також можуть бути віднесені такі прояви, як: націоналізм, сепаратизм та, нарешті, втрата владною елітою віри у правомірність своєї влади і втрата цілісності самої владної еліти.

Слід зазначити, що проблема набуття та втрати легітимності політичної влади була та залишається актуальною для більшості країн на протязі усього часу їх існування. Легітимність влади настільки нестабільна складова політичного життя, що потребує постійної уваги до себе та пошуку щоразу нових методів та шляхів своєї підтримки. Тож дана проблематика весь час залишається актуальною, а дослідники розробляють та пропонують все нові теорії та ідеї стосовно як самого терміну легітимність влади, так і ефективних шляхів її забезпечення.

Криза легітимності, і як наслідок делегітимація, зазвичай, наступають не спорадично, а є наслідком тривалого її зниження, обумовленого діями та вчинками провладних інституцій та осіб, які негативно оцінювалися з боку суспільства. Криза владної легітимності визріває тривалий час, а проявитися може несподівано під впливом певних факторів та обставин. Передбачити подібний розвиток подій не складно. Тим, хто знаходиться при владі, потрібно мати лише бажання та хоча б елементарні навички політичних досліджень, аналізу та прогнозування. В нагоді їм можуть стати чисельні теорії та технології визначення ступеню легітимності влади, можливих факторів делегітимації, розроблені вченими-політологами протягом XX-го століття.

Однією з найбільш цікавих та практично значимих теорій дослідження рівня легітимності влади, політичного режиму є концепція М. Догана.

Згідно його концепції, немає жодної країни в світі, де б все населення вважало існуючий режим повністю легітимним. Рівень легітимності визначається за

ступенями. Політичні режими можна розподілити на уявній осі за збільшенням ступеня легітимності від його мінімуму до максимуму. Це корисно як з теоретичної точки зору, так і з практичних міркувань.

Легітимність пролягає від згоди з нею і її загального схвалення до її занепаду, заперечення, руйнування і краху. На практиці жоден з політичних режимів не є легітимним для всіх 100% населення. Однак небагато політичних режимів є і повністю нелегітимними, побудованими виключно на насильстві. Легітимність ніколи не досягає рівня її одностайного визнання, різні групи і індивіди не визнають однаково авторитету політичної влади. Існують верстви суспільства, які апатично ставляться до неї, і субкультури, які чинять їй опір, це можуть бути як мирні опозиціонери, так і озброєні терористи. Саме між цими крайніми полюсами і знаходиться більшість, що частково визнає обґрунтованими претензії на легітимність влади з боку певних особистостей чи груп.

На думку Д. Істона, частота порушень законності і розмах дисидентських рухів служать показниками ступеня легітимності. Але в емпіричних дослідженнях їх важко враховувати. Опити громадської думки з більшою легкістю оцінюють явища, схожі з легітимністю, ніж саму легітимність. Наприклад, непопулярність уряду не означає його нелегітимності.

Однак, поняття легітимності може бути перевірене емпірично. Для її оцінки використовуються різноманітні соціологічні методи та методики політологічних досліджень. Важливий для теорії легітимності висновок ґрунтується на тому факті, що в багатьох демократіях абсолютна більшість населення бачить численні вади в політичній системі, і лише його меншина приймає режим беззастережно. Теоретично, чим нижче рівень легітимності, тим сильніше примушення.

Щоб провести операціоналізацію поняття «легітимність», необхідно взяти до уваги деякі показники ступеня примусу, такі як відсутність політичних прав і обмеження основних свобод, а також існуючу свободу виступів, об'єднань або маніфестацій, свободу релігійних інститутів, незалежність правових інститутів, втручання військової сили в політичні справи і так далі. Реймонд Гастіл за участю інших фахівців розподілив країни у відповідності до цих критеріїв.

Всеосяжна корупція є симптомом делегітимації режиму. Падінню режимів часто передує широкий розмах корупції, що набуває всеохоплюючого характеру, як це було в періоди краху імператорської династії в Китаї, правління шаха в Ірані і радянської номенклатури. Численні свідоцтва виявляють існування інституційної корупції на всіх рівнях державного управління в країнах Африки. Останнім оплотом режиму є опір корупції, який їй надають судді. Коли ж загальна корумпованість вражає і їх, для звичайних громадян не залишається більше ніякої надії. У такому разі можна легко передбачити повну кризу легітимності.

Як не парадоксально, але всі скандали, пов'язані з корупцією, не обов'язково є симптомами делегітимації, оскільки вони можуть виявитися лише в тому випадку, коли в державі існує певний рівень свободи, наприклад свобода слова, що знижує рівень супротиву даному режиму з боку суспільства, яке таким чином отримує, хоч і невеликий, але шанс на відновлення справедливості. Проте, втрата останньої можливості відкритого виявлення свого незадоволення та пред'явлення претензій владі, неминуче призводить до кризи легітимності та руйнації режиму.

Можна навіть стверджувати, що ті режими, де можуть виникати публічні корупційні скандали, ще зберігають певний рівень легітимності. У деяких виняткових випадках скандал може навіть стати доказом демократичного і легітимного функціонування системи. Справа Дрейфуса, скандали «Уотергейт» і «Ірангейт» є монументами, які доводять демократичність французької та американської політичних систем.

Далеко не в усіх країнах демократія виявляється настільки сильною, щоб яка-небудь політична помилка могла б бути виправлена всупереч волі армії, або щоб глава держави міг виявитися вимушеним подати у відставку, як це було, наприклад, з президентом Леоне (Італія, 70-і роки), замішаним в скандалі, пов'язаному з корупцією. Навіть випадкове порушення якої-небудь конституційної норми не підриває легітимності політичної системи.

Критичний момент, який сповіщає про початок делегітимації політичного режиму, для кожної країни є власним. У демократичній країні, навіть якщо в ній тривалий час зберігається велике число незадоволених осіб, *легітимність режиму*

не ставиться під сумнів; виключення складає лише випадок його економічного, військового або політичного краху. Демократичний режим не руйнується, тому що не існує кращої альтернативи, окрім як реформувати демократію демократичним шляхом. Гідність демократії в тому, що вона забезпечує можливість змін відповідно до правил політичної гри.

Дослідники називають різні соціально-економічні фактори, які впливають на легітимність політичного режиму. Одним із основних факторів є стабільність економіки та рівень добробуту населення. Внаслідок зростаючої ролі, якої набуває держава в області економіки, легітимність режиму багато в чому визначається його економічною ефективністю. У зв'язку з цим Лінц задає питання: наскільки виправдано говорити про легітимність політичної системи, взятої ізольовано від системи соціально-економічної. Вивчаючи динаміку взаємозв'язку легітимності і економіки, С. Ліпсет звертається насамперед до економічної ситуації, хоча дане ним визначення є ширшим і передбачає можливість режиму забезпечити основні функції державного управління. У випадку кризи ефективності, яка спостерігається під час економічної депресії, збереження режиму залежить значною мірою від ступеня його легітимності.

Довга низка економічних невдач може ослабити легітимність режиму або по меншій мірі деякі з його інститутів. Радянський Союз зник не в результаті військової поразки, а внаслідок тяжкої економічної ситуації. Поступове падіння режимів в країнах Східної Європи стало результатом їх економічної неефективності, не дивлячись на те, що існував сильний політичний контроль. І навпаки, економічні успіхи Тайваню, Південної Кореї, Сінгапуру надали можливість доволі проблемним режимам цих країн посилити власну легітимність. Завдяки своїм економічним досягненням рівень легітимності підвищився настільки, що з’явилася реальна можливість провести відносно вільні вибори.

Іншою актуальною проблемою, що впливає на рівень легітимності, є відсутність достатньої вертикальної мобільності. У поєднанні з серйозними проявами соціальної нерівності це також може суттєво вплинути на легітимність

режиму. Крім того ступінь нерівності в суспільстві, є нижчим в легітимних демократіях, ніж в країнах з авторитарним режимом.

Увагу дослідників привертає також роль інтелігенції та інших соціальних груп та верств суспільства в процесах легітимації і делегітимації. Коли інтелектуали ставлять під сумнів існуючий режим, його легітимність виявляється слабкішою.

Не стоїть поза цією проблемою церква, яка на протязі всієї своєї історії реально впливала не лише на духовне, але і на суспільно-політичне життя.

Увагу теоретиків, що досліджують проблему легітимності, останнім часом привертає також армія, як впливовий фактор делегітимації в багатьох країнах, що розвиваються.

Отже, такі поняття, як влада, легітимність, довіра, ефективність не наповнені однаковим змістом у різних країнах світу. Прагнення заключити ці поняття у формулу, що має загальну значущість, поза сумнівом, викриває гріхи західного етноцентризма. Проте існують показові аналогії між країнами, що належать до однієї і тієї ж категорії з погляду їх економічного, соціального і культурного розвитку. У передових плюралістичних демократіях відбуваються однакові зміни. Наприклад, розподіл інститутів по ступеню довіри до них багато в чому схожий в десятках демократичних країн. Спостерігається також багато спільного у спробах авторитарних режимів добитися легітимності.

Це стало причиною того, що останнім часом спостерігається збільшення числа різних форм легітимації і делегітимації. Емпіричні дослідження переконливо показали, що поняття легітимність пов'язане з іншими соціологічними поняттями, так що легітимність в своїй чистій формі більше не існує. Пошуки ідеальних типів легітимності це проблема, яка поки не може бути вирішена на суто практичному рівні політичного та державного управління.

Прикладом вищезазначених теоретичних концепцій може слугувати дослідження Є.В. Реутова, який проаналізував вплив соціальних реформ 2004 – 2005 рр. в Російській Федерації на рівень легітимності різних інституцій влади.

Дослідник зазначає, що рівень легітимності / нелегітимності влади, що емпірично фіксується, визначається: по-перше, наявністю і ефективністю каналів

трансляції соціальних очікувань і оцінок відносно влади. По-друге, оцінка влади завжди буде опосередковуватися наявним соціальним досвідом, соціальними міфами, стереотипами, навіть метафізичними уявленнями про суть влади, тобто всім тим, що входить в категорію політичної культури. По-третє, емпіричний аналіз легітимності буде повністю ефективний в випадку наявності згоди в суспільстві з приводу критеріїв легітимності, тобто за наявності в суспільстві хоч би відносного нормативно-ціннісного консенсусу.

Всі вказані чинники по-різному визначають можливість емпіричної фіксації рівня легітимності влади в російському суспільстві. Перший з них – наявність і рівень розвитку каналів трансляції соціальних очікувань і оцінок найбільш формалізований, а отже, більшою мірою піддається оцінці. Виходячи з даної логіки, чим більше відповідних каналів, і чим більш вони належать до сфери громадянського суспільства, тим об’єктивніше буде вимірювання легітимності / нелегітимності [153].

Індикатором легітимності / нелегітимності можуть служити також висловлювання та ідеї «лідерів думок» - осіб, що користуються суспільною довірою. Особливої значущості в даному контексті набуває думка представників опозиції.

У російських умовах, зазначає автор, недоліку в думках немає, а от з опозицією – є суттєві складнощі. Влада, що діє, розглядає навіть системну опозицію як дестабілізуючий чинник, і якщо дозволяють ресурси, прагне проводити політику її маргіналізації та дискредитації.

Дії, що є індикаторами легітимності/нелегітимності влади, розташовуються за шкалою «масовий протест – масова підтримка». Ступінь виразності даного індикатора залежить від ступеня інституціоналізації в суспільстві масового рівня політичної активності (у тому числі за допомогою інституту загальних виборів), а також від рівня репресивності політичної системи.

Вплив політичної культури російського суспільства на процедури і практики легітимації влади є амбівалентним. З одного боку, еволюція політичної сфери проходила в тому напрямі, в якому влада виступає провідним або єдиним соціальним суб'єктом, а отже, в легітимації за допомогою публічних процедур, що

витікають з громадянського суспільства, не має потреби. З іншою, відчуженість народу від влади викликала перманентну недовіру до останньої.

Відсутність в суспільстві нормативно-ціннісного консенсусу по ряду значущих соціальних проблем ще більш підсилює складність емпіричного вимірювання легітимності, оскільки погляди і думки представників різних верств можуть бути прямо протилежні у зв'язку з різницею їх місця в складному переплетенні правових і неправових практик, сукупність яких представляє сучасну російську державу. У даному контексті резонно припустити, що проблеми легітимності влади не існує для того, хто відноситься до неї, як до бізнес-партнера.

Зазначені події в російській політиці виявили, що випробовувати владу на міцність і примушувати її ухвалювати рішення можуть не тільки терористи і інші позасистемні елементи, але і сегменти громадянського суспільства, які виступили проти утиску своїх інтересів. Причому, їх незадоволеність була сформована самою владою, яка таким чином поставила питання про свою власну легітимність.

Влітку-восени 2004 р. федеральним центром було прийнято ряд рішень, логіка яких явно не була зрозуміла суспільству. Перш за все це проект реформування соціальних пільг, зміна виборчої системи в регіонах, призначення губернаторів президентом.

Стихійна незадоволеність політикою влади досягла такого значущого рівня, що «офіційна» опозиція вже не могла залишатися осторонь і очолила рух протесту. Влада в особі урядових і проурядових структур звинуватила в негараздах соціальної реформи регіональні і місцеві власті. Проте опозиція так і не спромоглася хоч якось вплинути на ситуацію та спробувати посилити свій вплив. Даний факт підтверджує принципово низьку роль опозиції в функціонуванні російської політичної системи і указує на специфіку легітимації власті в свідомості російського населення. Вона виражається наступною формулою: «Влада легітимна постільки, оскільки нелегітимна політична система в цілому».

Таким чином, події зими 2004 – 2005 рр. в Росії стали стимулятором делегітимації російській влади. Причому, вона в значній мірі була спровокована самою владою. Делегітимації піддалися всі владні інститути, як федеральні органи,

перш за все уряд і президент, що форсували реформу, так і регіональна та місцева. Ретельно вибудована "вертикаль влади" дала збій. Разом з тим рейтинг В. Путіна, хоча і знизився на рівень 2000 р. (до обрання на пост Президента РФ), залишився найвищим серед російських політиків [153].

З іншого боку, масові оцінки дій влади і до цього були невисокими, а низький рейтинг опозиції дозволяє стверджувати, що влада в Росії є основним гравцем на політичному полі і зберігає «інерційну» або «вимушену» легітимність. Є вірогідність, що в пошуку легітимаційних ресурсів президент, уряд і влада в цілому прагнутимуть до ефектних акцій на зразок боротьби з тероризмом, апелюючи до міркувань національної безпеки.

Разом з тим, і це можна віднести до позитивних підсумків кризи зими 2004 – 2005 рр., влада, особливо на рівні регіонів і муніципалітетів, була вимушена взаємодіяти з сегментами громадянського суспільства, які проявили себе під час масових акцій протесту, і включали ветеранські і інші громадські організації, опозиційні структури та ін. У ряді регіонів були створені, хай багато в чому і «фасадні», громадські Ради з контролю за ходом реалізації реформи, до яких залучалися представники громадськості. Таким чином, можна констатувати, що російська влада почала вимушено усвідомлювати, що окрім неї в країні є ще й суспільство, і з його думкою поки необхідно рахуватися [153].

Розглядаючи вітчизняні реалії та особливості кризи владної легітимності в Україні треба зазначити, що цей процес набув загрозливого характеру.

Аналізуючи різні історичні етапи українського державотворення можна сказати, що взаємодія між владою та суспільством в Україні завжди залишала бажати кращого. Фактично, кожен з них жив власним життя, вимушено сприймаючи ідею співіснування та адаптуючись до її практичного виконання. Українська влада в новітній період, після здобуття незалежності 1991 року, весь час балансувала на межі легітимності – нелегітимності. Кілька ситуативних криз легітимності української політичної влади (1994 та 1999 років) засвідчили циклічність кризових явищ в українській політиці та державотворенні. Причому кожного нового циклу, а між зазначеними циклами, які, до речі, загалом співпадали з періодами обрання

Президента України, проходило зазвичай 5-6 років, характер та глибина кризи легітимності політичної влади посилювалася. Найбільш глибокою, резонансною та суспільно важливою стала криза легітимності української політичної влади кінця 2004 року.

Причинами перманентної кризи легітимності політичної влади в Україні деякі дослідники називають те, що «…не сформувалася соціальна сила, спроможна очолити процес модернізації. Сучасний підприємницький прошарок складає в основному «буржуазія в першому поколінні». Вона має досить низький рівень культури і освіти, не володіє баченням історичної перспективи, вдається до нецивілізованих методів привласнення матеріальних благ. Своєю поведінкою ця соціальна група дискредитує саму ідею модернізації та непрямо підтримує політичні сили, що виступають з позицій негативного популізму…» [124, 32].

Також до причин критично низького рівня легітимності політичної влади в Україні можна віднести не тільки «…надзвичайно низький рівень довіри населення до політичної системи в інституціональному та персоніфікованому вимірі, а й швидке зниження авторитету держави на міжнародній арені…» [118, 63].

Концептуальні та стратегічні причини кризи владної легітимності вбачаються у тому факті, що «…легітимаційна політика української влади до «помаранчевої» революції характеризувалась швидше як пасивна, реактивна: вона примушувалася обставинами і була спрямована не на звільнення, розширення потенціалу політики, а на збереження соціальних, політичних, економічних та інших позицій правлячих груп…

Будь-яка політика має, так би мовити, два вектори розгортання. По-перше, це здійснення власних інтересів правлячими групами суспільства, та, по-друге, піклування про суспільне благо. На полі реалізації суспільного блага суб'єкти заробляють свій легітимаційний капітал (за термінологією П. Бурд'є, символічний), який легко може конвертуватися у будь-який інший, у тому числі фінансовий капітал. Проте, неможливо перетворити політику лише в інструмент здійснення власних інтересів економічно та політично пануючими групами. Це як мінімум проблематизує утримання ними домінуючих позицій у суспільстві, як максимум –

загрожує їм знищенням. Той факт, що без легітимності влада існувати не може, дуже добре усвідомлюють на Заході. Але це ще не зовсім зрозуміли на пострадянському просторі…» [31, 97-98].

Однак, на думку автора, справжні причини кризи легітимності політичної влади в Україні є більш глибокими та менш помітними суспільству. Вони лежать в основі свідомості, культури, психології та світосприйняття певної частини населення, усвідомлення сутності влади, шляхів її досягнення та утримання, відсутності тривалої традиції державотворення, врядування та налагодження взаємодії між особистістю, суспільством та державою.

Особливістю легітимаційних криз в Україні можна назвати їх циклічність та незавершеність. Тобто криза легітимності влади не призводила до вирішення нагальних проблем, що накопичилися у взаєминах владно-державних інституцій та суспільства, як це зазвичай буває, а лише тимчасово послаблювала їх. Таким чином, щоразу відтерміновувалося та переносилося на майбутнє вирішення головних проблем, які й лежали в основі кризових явищ. В результаті, на сучасному етапі, Україна знаходиться не лише в стані глибокої ситуативної суспільно-політичної та глобальної економічної кризи, але і має ситуацію надглибокої кризи легітимності політичної влади, яка є набагато небезпечнішою. Суспільство зневірилося не лише в діях органів влади, але й обґрунтовано та правомірно ставить під сумнів загальні засади державності та державотворення.

Загалом, криза легітимності політичної влади є типовим явищем для перехідних, революційних, перебудовчих періодів та країн, що мають слабкі традиції власного державотворення, слабо структуровану та малосвідому політичну еліту, низький рівень політичної свідомості та культури населення, чи є залежними від рішень та дій інших, більш впливових, держав.

Завдяки вивченню історичного досвіду врегулювання криз легітимності, можна зазначити, що подолання кризи владної легітимності, проблеми делегітимації має відбуватися з урахуванням конкретних причин зниження підтримки політичного режиму в цілому або його конкретного інституту зокрема, а також типу і джерела

підтримки. У якості основних шляхів і засобів виходу з кризових ситуацій можна назвати наступні дії:

- створення системи політичного управління, легітимність якої ґрунтується на історичних традиціях та ментальності населення;
- термінова адаптація політичної системи, законодавства, моделі державного управління відповідно до суспільних вимог та ситуації;
- залучення до управління державою політичного лідера з реальним харизматичними рисами, який має підтримку у суспільстві;
- швидке подолання найбільш актуальних та небезпечних соціальних проблем, відновлення законності, правопорядку та довіри до державно-управлінських інституцій;
- налагодження взаємодії з суспільством та отримання його підтримки, підтримання постійних контактів з населенням;
- проведення владними інституціями роз'яснювальної роботи щодо своїх цілей;
- посилення ролі правових методів досягнення цілей і постійного оновлення законодавства;
- відновлення врівноваженості дій та повноважень гілок влади;
- встановлення та дотримання правил політичної гри, рівних для усіх сил, що беруть в ній участь;
- налагодження системи дієвого контролю з боку організованої громадськості за різними рівнями державної влади;
- сприяння відновленню та зміцненню демократичних цінностей в суспільстві;
- подолання правового нігілізму та політичної необізнаності серед населення.

Однак зазначені рекомендації є цілком теоретичним та умовними, вони потребують адаптації до реалій конкретного суспільства та ситуації, в якій воно перебуває. Багато залежить від бажання та злагодженості співпраці суспільства та владних інституцій у справі пошуку виходу з кризової ситуації. І якщо взаємопорозуміння та відвертості у взаєминах немає, то виконати зазначені заходи неможливо.

Незважаючи на значну зацікавленість вказаною проблемою серед науковців та практиків, універсального та ефективного рецепту забезпечення легітимності влади не існує. В даному випадку, для кожної країни він має бути індивідуальним.

Структура, технології та специфіка легітимації в контексті взаємодії держави та громадянського суспільства

Сучасна система суспільно-політичних відносин є надзвичайно чутливою до всіляких змін і потребує постійної уваги з точки зору оптимального налаштування взаємин між державними інституціями та суспільством. Формат цих взаємин визначає специфіку та технологічні моделі легітимації політичної влади.

Тривалий період взаємного співіснування дозволив виробити певні механізми компромісу між можливостями державних інституцій та вимогами суспільства по відношенню до державно-владних установ.

Сучасна система легітимності політичної влади виступає у вигляді погодження, компромісу та взаємних поступок зазначених акторів владно-легітимаційного процесу.

Структура легітимації політичної влади має як індивідуалізовану складову так і загальні риси. Індивідуальна складова залежить від специфіки та традицій взаємодіє суспільства та владно-державних органів, факторів зовнішнього впливу, активності учасників легітимаційного процесу.

Загальна складова процесу легітимації є більш конкретизованою. Суб'єктами легітимаційного процесу виступають інституції держави та суспільство, зазвичай, його найактивніша верства. Кожен із зазначених суб'єктів має власну мету участі у процесі легітимації влади. І відповідно будує власну легітимаційну стратегію.

Для держави, легітимність є надзвичайно потрібним та бажаним станом суспільно-політичних взаємин. Набуття легітимності відкриває для органів держави надзвичайні можливості та перспективи. Це і можливість вільного використання ресурсів держави, і відсутність спротиву з боку суспільства, і можливість реалізації власної стратегії державного будівництва і управління, і багато інших можливостей. Легітимність, для держави це ідеальний стан для самореалізації. Тож державні інституції є максимально зацікавленими у швидкій та ефективній легітимації влади. Відсутність бажаного, прийнятного для дії, рівня легітимності означає значне ускладнення, а зачасти, і унеможливлення політико-управлінської дії з боку

держави. Її інституції змушені перейматися проблемами збереження власних владних позицій, а не займатися реально управлінськими діями.

Тож легітимність більше потрібна державі, аніж суспільству, для якого вона є лише форматом визнання чи не визнання існуючої влади. Для суспільства легітимність це певний аванс довіри та права на розпорядження ресурсами та можливостями від його імені органами держави. Проте самостійно, без залучення до організації та унормування суспільно-політичного життя владно-державних органів, суспільство поки ефективно існувати не може. До того є багато причин, від недосконалості існуючої системи суспільних взаємин до психологічних особливостей окремого індивіда.

Тож взаємне ефективне співіснування суспільства та держави ґрунтується на взаємних поступках та компромісах. Вони є латентними і не носять внормований характер, вони ситуативні та індивідуалізовані, і в цьому їх сутність.

Легітимність мінливий стан суспільно-політичних взаємин. Не можна досягти легітимності раз і назавжди. Потрібно весь час шукати нові, більш досконалі та взаємовигідні форми компромісу у взаєминах держави та суспільства. Спроби ігнорування цієї вимоги з боку держави призводить до посилення суспільного спротиву, делегітимації, руйнації політичної системи, або і самої державності. Зневажливе ставлення суспільства до питання легітимації призводить до зростання його залежності від держави, втрати власної свободи та ідентичності, поступової суспільної та особистісної деградації. Сутність тоталітарних режимів якраз і криється у відсторонення суспільства від легітимаційних процесів та заміна їх на процедури штучної легітимації. Коли формується вдавана легітимність, її наслідком стає вдавана легальність, а потім, і вдавана державність. Для тоталітарних режимів це самовбивча діяльність. Оскільки реалізуючи вдавану легітимацію вони остаточно руйнують суспільне підґрунтя державності. Суспільство дійсно перестає бути зацікавленим у реальній легітимації, через страх, апатію, зневіру, брак свідомого розуміння чи інші причини. Воно перестає втручатися у державно-політичне життя, стає максимально лояльним до існуючої системи владарювання. Але при цьому воно стає максимально апатичним і до самої держави та органів що її уособлюють. Така

держава та її владні інституції, в більшості випадків, є приреченими. Вони не потрібні один одному, вони свідомо, чи несвідомо руйнують крихку компромісність реальної державності.

Усілякі спроби відійти від складної, ситуативної, але перевіреної століттями історії моделі легітимації продемонстрували хибність уявлень про владну легітимність, як допоміжний елемент владно-політичних відносин. Легітимація, ефективна легітимація, тримається на кількох ключових моментах.

По-перше – це наявність бажання, як у владно-державних інституцій так і у суспільства, пошуку взаємовигідного компромісу на основі взаємних поступок. Намагання абсолютизувати власну роль будь-яким з учасників політичного процесу невигідне перш за усе йому самому, оскільки будучи ініціатором узурпації влади він втратить навіть те що має.

Бажання компромісності має бути обопільним, свідомим і відвертим. За відсутності хоча б однієї із вказаних умов бажаного результату досягти неможливо. Рано чи пізно нещирість, упередженість, необізнаність чи інші негативні риси знайдуть прояв і зведуть нанівець зусилля обидвох сторін. Тож процес набуття легітимності не може бути швидким та безпомилковим. Оскільки він індивідуалізований для кожного періоду та країни, і використовувати лише попередній досвід малоефективно, то ж кожне суспільство та держава має пройти через період спроб та помилок, задля вироблення власної моделі легітимації, обопільно вигідної, доречної, ефективної, підтримуваної суспільством.

По-друге – це усталеність норм та правил суспільно-політичної взаємодії акторів легітимаційного процесу. Часта та безсистемна зміна «правил політичної гри» анархізує управлінський процес та руйнує довіру до його учасників. Перебудова політичної системи, безперервне та безсистемне, а відтоді безглузде, реформування політичної сфери, суспільно-політичних взаємин унеможливлює стабілізацію та прогрес, політичний, суспільний, економічний. Хаос політико-управлінської сфери руйнує ресурсну складову державотворення, свідомість особистості, і, як наслідок підвалити державності та, загалом, суспільно-політичного

буття. Традиція та розумний консерватизм – є гарантією компромісу та взаємної вигоди, основа усвідомленої легітимності.

По-третє – це наявність та можливість реалізації адекватних ситуації та умовам технологій легітимації політичної влади. Технологічна складова є невід'ємною рисою сучасного легітимаційного процесу. При чому успішність реалізації легітимаційних технологій залежить від багатьох факторів. Основним з головних поміж яких є фактор адаптованості та суспільної орієнтованості легітимаційних технологій. Маніпулятивні легітимаційні технології, такі як: штучна харизматизація, формування невпевненості у майбутньому, демонстрація штучного ворожого оточення, нав'язування уявно ефективної владної вертикалі, реалізація системи примітивної виборності і т.д. не дають змогу досягти бажаного рівня легітимності влади, а навпаки, лише посилюють протиріччя між суспільством та державно-владними інституціями. Запорукою успіху на легітимаційно-технологічному рівні є зрозумілість та прийнятність технологій легітимації для обидвох учасників процесу.

Тож сучасні політичні системи мають бути складними та багатоелементними, не обмежуючись лише спрощено-примітивними, маніпулятивними та демонстративними методами легітимації.

По-четверте – це розуміння та підтримка ідеї прогресивного суспільно-політичного розвитку як з боку суспільства так і з-поміж владно-державних органів. Це дає змогу зреалізувати модель паритетності дій та відповідальності в межах легітимаційного процесу. Реальна легітимність, на відміну від легальності, в сучасних умовах ґрунтується на відвертості взаємин та рівності прав і можливостей, як державних інституцій так і суспільства.

Само по собі легітимність політичної влади є одночасно умовою, гарантією та технології прогресивного суспільно-політичного розвитку, даючи можливість кожному учаснику суспільно-політичного процесу максимально зреалізувати власний потенціал.

Відмінність форм та методів реалізації державотворчої ідеї, що знаходить відображення у розмаїтті політичних систем, режимів, владно-управлінських

систем, не заперечує, а лише підтверджує актуальність та незамінність легітимаційної складової у сучасній системі суспільно-політичних взаємин. Кожне суспільство та держава знаходять власну, індивідуалізовану модель взаємовигідного співіснування. Відтворити чи повторити цю модель взаємин із збереженням базової ефективності неможливо. Саме розуміння легітимності є суттєво відмінним для кожного історичного періоду та території. Тож дуже важно вивести є саме визначення терміну «легітимність» та представити прийнятне та зрозуміле всім, або хоча б більшості, тлумачення його змісту, сутності, складових і т.д.

По-п’яте – це наявність відповідальності держави перед суспільством у разі її ініціативності у розробці та реалізації легітимаційних дій.

В більшості сучасних країн політична сфера є цариною державних інтересів та дій. Суспільство залучається до політико-державного управління лише ситуативно. Або в межах реалізації положення про те, що суспільство, народ є головним джерелом влади, або ж для отримання владою номінальної підтримки в межах певних дій чи стратегій.

Відсутність чітких, прозорих та суспільно-орієнтованих механізмів та технологій контролю суспільства за діями влади впливає і на легітимаційний процес. Суспільство вимушене оперувати авансованою легітимністю. Тобто визнавати владу та її дії через призму опосередкованих свідчень, процедур та дій.

В такому разі набуття легітимності проходить через низку процедур, частина з яких є процедурами не суто легітимаційними, а процедурами контролю та перевірки діяльності органів політичного та державного управління щодо їх відповідності чи не відповідності суспільним інтересам та бажанням. Це значно ускладнює легітимаційний процес, роблячи його багатоаспектним та багаторівневим.

В залежності від ситуації, зовнішніх факторів та інших особливостей, можна виділити наступні рівні легітимності, які уособлюють в собі зреалізовану модель компромісності, довіри у взаєминах держави та суспільства.

Перший рівень політичної легітимності – це рівень погодження з діями влади, чи їх безконфліктне сприйняття. Цей рівень є базовим. Без нього фактично

неможливими є ані взаємодія держави та суспільства, ані перспективи державності загалом.

Другий рівень – це рівень довіри щодо діяльності органів політичного та державного управління. Довіра може бути не абсолютною, а стосуватися лише окремих аспектів діяльності держави. Рівень довіри у різних верств суспільства теж може бути різним, але головне що це саме свідома довіра на добровільних засадах. Звичайно довіри під примусом бути не може.

Третій рівень – це рівень свідомої підтримки дій влади у певних сферах суспільно-політичної діяльності. Формат, інтенсивність, методи, мотивація свідомої підтримки є суто суб'єктивним показником, але головне що віна охоплювала значну, а краще переважну частину суспільства.

Четвертий рівень – це рівень масової свідомої співучасті суспільства у діях та програмах органів державно-політичного управління. Досягнення цього рівня засвідчує або перемогу певної ідеологічної парадигми, або дійсне гранично-оптимальне поєднання інтересів держави та суспільства. Головним завдання держави є максимально ефективне використання свідомої ініціативи суспільства з метою недопущення розчарування та делегітимації.

П'ятий рівень – це рівень максимального поєднання інтересів держави та суспільства (до розбудови дієвих інституцій громадянського суспільства. Зазначена ситуація може свідчити, як про високий гранично-можливий рівень легітимності влади, або про певний тимчасовий компроміс заради самозбереження як державних інституцій так і суспільства. Така ситуація доволі часто зустрічалося в історії людства.

Зазначені рівні не є сталими і відображають ситуативний стан взаємин між державою та суспільством. Завдання як державних органів, так суспільства є досягнення максимально високого рівня легітимності, з огляду на безперечні переваги та перспективи, що отримує кожен із них в наслідок досягнення певного рівня легітимності, фактично рівня компромісності та обопільної взаємовигідності.

В уявно-схематичному вигляді процес взаємодії держави та суспільства щодо пошуку прийнятного рівня легітимності влади може бути представлений таким чином.

Схема 2.13 Процес взаємодії держави та суспільства щодо пошуку прийнятного рівня легітимності

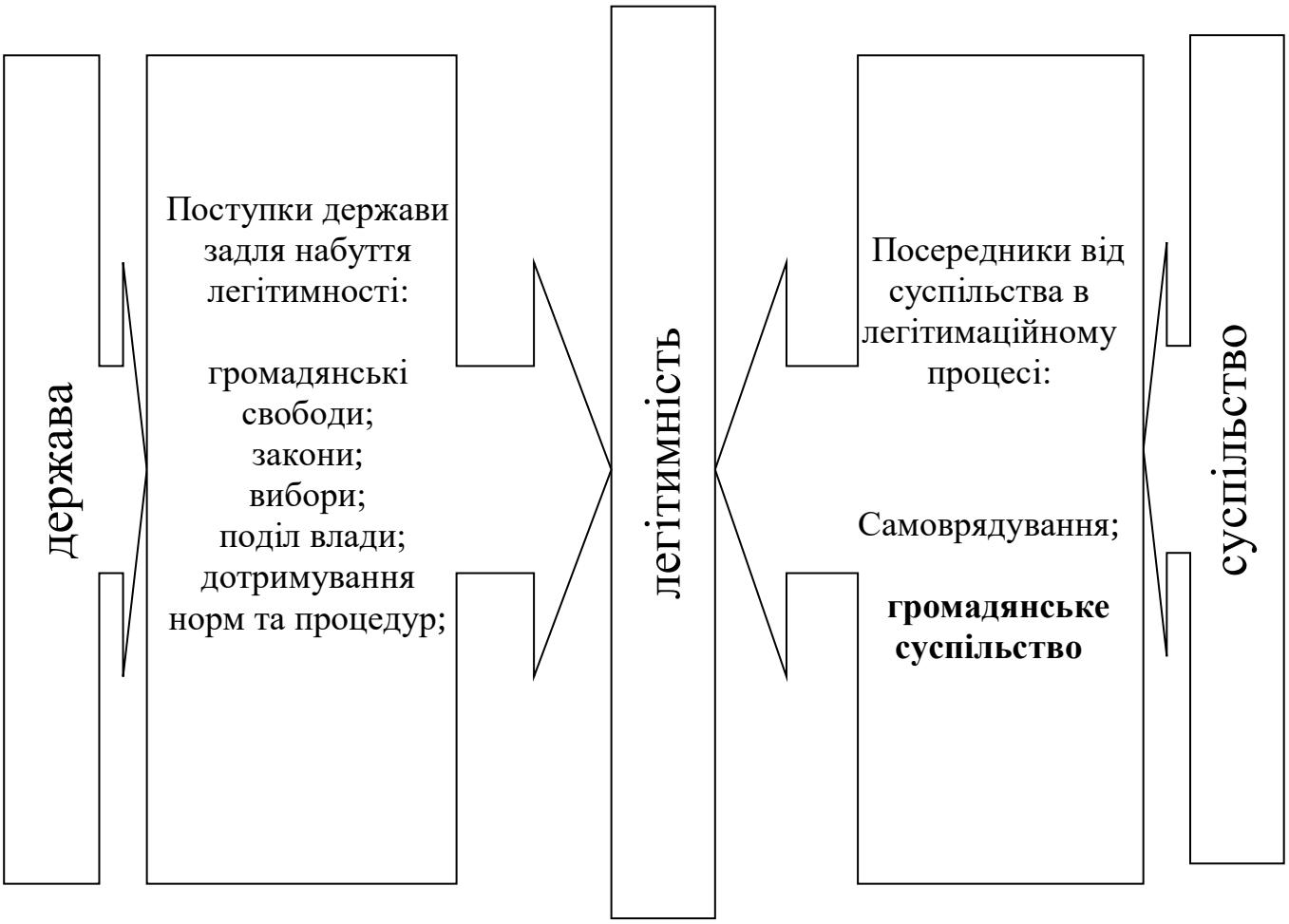

Зазначена модель ґрунтується на вище зазначених положеннях і дозволяє розглянути процес легітимації в контексті особливостей взаємодії її головних акторів.

Як зазначалося, легітимність є бажаною перш за усе для інституцій держави, оскільки дозволяє значно розширити коло використовуваних ресурсів та спростити, а відповідно пожвавити та, по можливості, покращити політико-управлінський процес. Тож для досягнення легітимності держава змушена іти на поступки. Їх кількість та якість залежить від конкретно-політичних та суспільних умов. Але традиційним можна вважати наступний їх перелік. Це - погодження на поділ влади та певний контроль за її здійсненням з боку суспільства. Це – дотримування принципу оновлення влади та корегування її курсу через вибори. Це – формування загальноприйнятних норм та правил врядування та політичного управління. Це – дотримування певних свобод та прав особистості та суспільства. Це - прийняття та виконання, по-можливості, загальнообов'язкових законів і т.д.

Фактично це мінімальний перелік умов, виконання яких дозволить суспільству бути залученим до процесу легітимації влади. Сам спосіб і процес легітимації потребує пошуку подальшого та більш глибокого компромісу побудованого на основі пошуку взаємовигідної моделі співіснування та розвитку.

Наявність та специфіка вимог до держави з боку суспільства, дозволяє говорити про активність та ініціативність, або про пасивність та залежність суспільства чи держави у здійсненні легітимації політичної влади конкретної держави за визначених історичних умов.

Оскільки суспільство, на відміну від держави, є менш зацікавленим у легітимації влади, то і про поступки з його боку теж говорити недоречно. Більше того, суспільство формує комплексне ресурсне забезпечення існування та діяльності органів політико-державного управління, надаючи державі різноманітні необхідні їй ресурси: матеріальні, кадрові, духовні, владні і т.д.

Суспільство більше цікавить ефективність врядування та політичного управління, з точки зору доречності використання ресурсів задля організації життя суспільства, врахування його інтересів та задоволення його потреб.

Однак самостійно суспільство проконтролювати діяльність державних інституцій воно не може, через брак часу, можливостей, професіоналізму і т.п. Тому воно передає зазначену функцію умовним посередникам, які формуються за його участі та мають захищати його інтереси.

Формат посередництва передбачає не лише контроль за діяльністю державних інституцій, але і активну участь у державно-політичній діяльності.

До таких суспільно-впливових фундацій можна віднести інституції самоврядування та громадянського суспільства. Хоч вони є різними за сутністю, специфікою появи, діяльністю, ступенем суспільної інтегрованості, рівне суспільно-політичного впливу та можливостями, їх роль процесі легітимації є схожою, більше того вона є взаємодоповнюючою.

Інституції самоврядні є історично первинними «легітимаційними» посередниками між державою та суспільством. Їх функція полягала у урізноманітненні шляхів та методів суспільно-політичного розвитку та зменшенні ризику делегітимації, а також у подоланні, або ж недопущенні, конфліктності у взаєминах держави та суспільства.

На певному історичному етапі цього було достатньо, але розвиток суспільства та інтенсифікація політико-управлінського процесу поставили нові завдання та вимоги перед «легітимаційним посередником» суспільства, з яким самоврядні інституції впоратися вже не мали можливості. До того ж їх функції та ресурсне забезпечення не дозволяло повноцінно представляти суспільство у взаєминах та перемовинах з органами політичного та державного управління.

На роль нового «легітимаційного посередника», який би був позбавлений вад та недоліків попередника та мав можливість визначати, відслідковувати та повноцінно відстоювати права суспільства на сучасному етапі, претендує інституція громадянського суспільства.

Авансовані йому функції та завдання наскільки різноманітні та глобальні, що частина дослідників розглядає громадянське суспільство, як майбутню альтернативу державності. Чи станься так покаже час, а поки можна говорити про те, що

громадянське суспільство виконує значиму та актуальну функцію у системі забезпечення легітимності політичної влади.

Якщо хоча б частина авансів щодо майбутнього громадянського суспільства буде зреалізована, то сміливо можна розглядати його як певний універсальний компроміс, або ж навіть, узгоджений варіант взаємодії між інституціями держави та суспільством. Громадянське суспільство має можливість уособити в собі як риси суспільства, довершеною формою якого воно може постати, так характеристики, особливості та специфіку держави, конкурентом якої воно часто подається.

Розбудова інституцій громадянського суспільства дозволить подолати, а головне в майбутньому унеможливить, конфлікт між державою та суспільством.

Громадянське суспільство може постати ідеальною моделлю легітимації політичної влади, якщо позбавиться існуючих протиріч та проблем, що домінують у сучасному суспільно-політичному житті та діяльності владно-політичних інституцій.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що проблема легітимності політичної влади, виступає як багатоаспектна модель погодження інтересів різних акторів політико-управлінського процесу. Вона заснована на пошуку та реалізації індивідуалізованої системи компромісності у взаєминах держави та суспільства.

Кожен з учасників легітимаційного процесу має специфічні характеристики і індивідуалізовану зацікавленість у його результаті. Тому змушений реалізувати власну стратегію забезпечення досягнення бажаного рівня легітимності.

Ініціативність суспільства відображається у формуванні так званих «легітимаційних посередників», які від його імені мають виборювати інтереси та права суспільства.

Найбільш перспективною, з точки зору сучасного розуміння процесу легітимації та суспільно-політичного розвитку, виступає ідея громадянського суспільства, як ідеальної легітимаційної моделі та технології, позбавленої проблем та негараздів, що є притаманними суспільству та державі.

РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ВЛАДНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

3.1 Історичні, культурологічні, ментальні та національні особливості легітимації влади в Україні

Історичні традиції та особливості легітимаційного процесу в Україні

Українське суспільство пройшло складний, тернистий шлях до власної державності, який неоднозначно оцінюється дослідниками, фахівцями та громадянами. Більше того, рух в напрямку розбудови власної державності продовжується. На різних етапах українського державотворення реалізовувалися й різні підходи, моделі, технології забезпечення легітимності влади. Треба зазначити, що аналіз проблеми легітимності влади в українській історії та сьогоденні є важливим засобом з'ясування та усунення причин попередніх прорахунків та невдач у державотворенні. Ця проблематика, незважаючи на її суто наукову направленість та незрозумілість термінології для пересічних громадян, має значний вплив на суспільно-політичні процеси сучасної України. Звичайно, не можна пов'язувати усі державотворчі процеси лише з процесом легітимації та його особливостями, але і недооцінювати його теж недоречно.

Новітня історія України багата на приклади, які дозволяють по-новому поглянути на складний процес українського державотворення через призму легітимаційних процесів та зробити певні висновки, припущення щодо подальшого розвитку подій та перспектив української державності.

Дослідники проблем українського державотворення в контексті легітимації виокремлюють кілька чинників, які могли б забезпечити, або які свого часу забезпечили, легітимацію політичних та державних інституцій України.

Відомий український дослідник проблем українського державотворення та легітимації влади Є.К. Бистрицький виділяє наступні складові, які обумовили

особливості легітимаційних процесів в Україні після здобуття незалежності на початку розбудови державності: національна ідея, етнонаціональна єдність, бажання ствердження моделі сильної влади та спроба сформувати дієві інституції громадянського суспільства.

«Держава – це уречевлена спільність народу. Це інституційно реалізований стан співжиття у вигляді війська, міліції, звичайно ж, чиновництва, вищої бюрократії, а крім того — інститутів права, моралі, традицій тощо. Що є основою нашої державної сув'язі, що легітимує владне утримання нас разом у державі Україна?» [18].

Перші роки незалежності України засвідчили, що основою легітимності державної влади є наша *етнонаціональна єдність*, наше бажання утвердитися у вигляді певної етнокультурної форми співжиття. Державність мусить бути підпорядкована реалізації національної ідеї. Закріплюється модель етнонаціональної легітимації влади, або, спрощено, етнонаціональна модель української державності в кінці XX століття.

З погляду такої моделі, держава потрібна передусім для підтримки, особливо захисту, етнонаціональної спільності від реальної загрози (ззовні і зсередини) її зникнення, розчинення в інших етнополітичних утвореннях. Держава — це втілена в інституціях сила для охорони, підтримки, реалізації національної ідеї, тобто цінностей етнонаціонального культурного співжиття. Етнонаціональна модель наголошує на такому розумінні держави, коли остання розглядається насамперед як охоронна сила. Якщо йдеться про виживання України, кажуть захисники такої моделі, то ми краще згодні жити в монархічній Україні (читай — авторитарно-неототалітарній етнодержаві), аніж у так званій загальнодемократичній Україні. Гасла сильної держави, «державності» — головні ознаки такої моделі, такого розуміння сучасних завдань української держави. Етнонаціональна модель держави робить ставку на міцну державну владу. Проте держава не тільки охороняє, але мусить ще й з'єднувати, злучати, тримати разом усіх.

Етнонаціональна модель виходить з того, що міжлюдська єдність уже існує: це наша, українська соборність, духовність, спільність. Адже нація як така — це

духовно-кровна спільнота, вже (історично та життєво) пов’язана вузлами традицій, спільної історичної долі, мови, релігії, звичаїв, походженням, територією, однією волею. Тому держава й потрібна лише як зовнішня сила, що має захистити вже наявну спільність людей, «справжніх» громадян. Й чим сильніші, міцніші держава, влада, вміння примусово відстоювати вже наявну етноєдність, тим ця держава краща. Сильна держава — природне гасло такої моделі.

Але це в реальності призводить до того, що етнонаціональні державницькі уподобання підтримують суто зовнішні, бюрократичні якості та функції держави — машини владарювання та примусу. Підтримують природну жагу влади у реальної влади, у конкретної української адміністрації. Крім того, це насправді веде до дедалі більшого відчуження держави та влади від народу. Адже народ вважається за такий, що вже з’єднаний єдиною ідеєю сам собою: українська етнічна єдність уже існує. Тут державі немає чого робити, нехай її сила захищає нас ззовні, це і є, мовляв, її головна справа, нинішнє історичне завдання.

Інерцію цих етнонаціональних проектів сильної держави спритно використав новий режим. Поступово очистивши від густого національного забарвлення попередню модель, він залишив лише одне гасло — державотворення.

Йдеться, фактично, про виникнення на залишках руху національного відродження принципово нової моделі, яку слід назвати моделлю **силової** *легітимації державної влади, або адміністративно-неономенклатурною легітимаційною моделлю* [18].

Однією з головних складових легітимаційної політики української влади початку 90-х років ХХ-го століття Є. Бистрицький вважає національну ідею. Проте, на його думку, національна ідея ще не є достатньою ознакою політичної організації нації. Вона є вираженням протоправової, протополітичної — природно-історичної сув’язі людей, їхньої родової організації. Національна ідея — не є і не може бути поняттям власне політичного шару людських взаємин. Її таїна — це таїна легітимації певної влади. Ототожнення національної ідеї з режимом, що отримує соціально-політичну легітимність на її основі, призводить до виникнення небезпечної ситуації його самоузаконення і загрози політичної сваволі. Однозначне

політичне витлумачення національної ідеї неодмінно зумовлює спрощене уявлення про їх легітимність. Бажання будь-якої влади опертися лише на «національну» ідеологію є позаправовим — тому що у цьому разі зникають зовнішні критерії оцінки, розсуду, істини. Коли акт легітимації на ґрунті національних переживань фактично спрямований на перерозподіл влади, виникає улюблене середовище моралізаторів різних ґатунків — самочинних речників колективної ідентичності.

Колективна ідентичність встановлюється природно-історично. Тому апеляції до загальних цінностей національної ідеї є завжди зверненням та наверненням до звичаєвих норм співжиття або до моральнісних уявлень. Не слід вважати, що вимоги політичної свободи на ґрунті демократії є вторинними у перспективному плануванні політичних кроків — від першої дії колективного вивільнення до державного забезпечення досягнень в економіці, культурі, науці, технологічного прогресу тощо. Досвід розвинутих демократичних країн засвідчує, що модель та рівень легітимності державних та політичних інституцій незмінно поєднані з методом її досягнення, в тому числі і з моральною складовою державотворення та легітимації. Соціальний поступ є похідною від максимально демократичного політичного режиму.

Проте розподіл влади, як переконує тривала історія політики, це справа максимально раціоналізована, це боротьба за владне визнання. Тому будь-які концепції, основу яких складає національна ідея, – це завжди є спроба легітимації власної або «близької за національним духом» — політичної влади.

Прихованість, нерозуміння того, що національна ідея безпосередньо не збігається з самою політичною організацією спільноти, а є лише основою політичної легітимації режиму влади, виявляється лише плином часу та практичним перебігом деструктивних (щодо організації суспільного життя) подій. Найвиразніше це виявилося у масовому розчаруванні вузько національно зорієнтованою державною політикою адміністрації першого президента України й особливо в швидкому перетворенні національно-демократичної еліти на неономенклатуру, в її корпоративізмі на ґрунті національної «чистоти». Не випадковим було легке «вростання» в такий самий, щоправда на інших засадах легітимації, старий номенклатурний корпоративізм наступників Л. Кравчука. Проте, замість політичної

консолідації української нації у суспільній думці спостерігається дедалі більше протиставлення національної ідеї – ідеалам громадянського суспільства [18].

Національна ідея не є вже головною для завдань самолеґітимування державної влади, хоч із національною ідеєю ще заграють. Влада взагалі, мовляв, потрібна, щоб налагодити життя – економіку, політику, освіту й т. ін. – в Україні. А для цього знову-таки необхідні сильна влада, сильна держава, сильний апарат, сильне військо. Виникає ситуація, коли влада утворює певну царину автономного (в сенсі самозаконного) існування, дуже далеку від життя загалу.

Національна ідея та ідея державотворення виявилися занадто зручною формою для владних домагань посткомуністичної доби. … Вони залишають поза увагою головний чинник сучасної державності — вільне визнання громадянами інституту держави, чим і є справжня демократична легітимація, утвердження держави через життя, інтереси, працю, бізнес кожного окремого громадянина.

І етнонаціональна модель легітимації держави, й адміністративно-неономенклатурна не здатні рахуватися з самоврядуванням, з громадянською самоактивністю людей. Сучасна влада вочевидь не встигає згори впливати на ті процеси, що виникають на хвилі посткомуністичних трансформацій, започаткованих скоріше не цією владою, а плином історії.

Фактично й етнонаціональна, й етатистська версії легітимації посткомуністичної влади спираються на соціально-психологічні рефлекси авторитарної особи. «Любов до ката» планується на ідеологічному рівні шляхом нав’язування персоналізованих образів сили й відповідає мазохістському імпульсові індивідів. Звідси випливає, з одного боку, прагнення підпорядкувати цим образам увесь правовий механізм, а також демократичний жарґон, а з другого — з’являються мрії про ідеального наглядача, налаштованість на «міцну руку» тощо [18].

На рівні горішнього урядовництва страх перед чужим, іншим, перед таємницею й непередбачуваністю іншого, трансформуючись у адміністративну аґресію, завжди виявляється у прагненні створити кришталево прозорий образ, опертись на конечні точні поняття. Згідно з ними світ поділяється на формальні, вкрай схематизовані сфери, позбавлені будь-яких зв’язків з їхнім об’єктом,

життєвим світом. Виникає своєрідний надреалізм, коли все суспільне довкілля – це лише предмет нагляду й маніпуляції за допомогою умоглядних взірців. При цьому складається така формула влади, яка передбачає ігнорування невизначеності, темряви, тобто усього того, що не вкладається у межі взірця.

Можна сказати, що з погляду ладного визнати «сильну владу» індивіда остаточна невизначеність суспільних взаємин, притаманна демократії ситуація перманентного вибору сприймається як загроза авторитарно-патерналістським почуттям. Саме тому він готовий підтримати адміністративну агресію, в такий спосіб ідентифікуючи себе із владою і закладаючи ґрунт для псевдолегітимації, тобто силової легітимації.

Авторитарна свідомість повсякчас приречена відтворювати предмет своєї стурбованості й відчувати недовіру до образу, який позначає або репрезентує такий предмет. Один із найнадійніших способів (з погляду авторитарної свідомості) гарантувати ясність розуміння й сприймання, аналогічного образу, – це створення певної легітимної бази. Іншими словами, образ «чужого» має бути легко ідентифікований відповідно до тих чи інших юридичних процедур і таким чином достатньо контрольований.

Закон про «опозицію», що його так наполегливо прагнули впровадити у життя ідеологи-правники з президентського оточення на початку 1995 року, на тлі посткомуністичного жаргону був логічною ланкою у функціонуванні авторитарної свідомості. Тут діяла певна інерція держави, яка забезпечувала продуктивність розподільної економіки, що й донині зберігає свою владу, чинність і ефективність, але, ясна річ, у межах занепаду, розпаду режиму. Дві технології — технологія виробництва і технологія політична — нерозривно пов’язані між собою. Адже виробляти — це означає дисциплінувати, а дисциплінувати — означає виробляти, у тому числі виробляти й слухняних людей шляхом відповідної дисциплінарної техніки.

Це означає нав’язати особі її власну ідентичність, перетворивши вироблене у межах ідеології знання про неї на її власне знання про себе і в такий спосіб створити бажаний суб’єкт. Так здійснюється інтерналізація державного нагляду і контролю.

Суб’єкт починає виробляти сам себе на основі нав’язаного йому знання про себе у вигляді всіляких наративів, сформованих офіційними ідеологами.

Авторитарна особа була й залишається наріжним каменем такого виробництва. Разом з тим практично повністю розпалась політична технологія, яка його забезпечувала. Можна сказати, що у дисциплінарній майстерні, успадкованій від радянського режиму, зчинився справжній хаос.

Кожна влада утверджується й існує завдяки нескінченному двобою з усілякого роду ілегалізмами. У процесі цього двобою історично виникав й удосконалювався репресивний апарат, який за своєю суттю є знаряддям виробництва слухняних людей. Розмаїття ілегалізмів, притаманних тоталітарному типу влади, можна зіставити із системою галузевих міністерств, які були одним з дієвих, ефективних дисциплінарних відповідників розподільчої адміністративно-командної економіки. Протягом розпаду тоталітарної системи істотно звузився реєстр ілегалізмів. Відтворити усе, сказати б, багатство ілегалізмів (ну, наприклад, такі ілегалізми, як «антирадянська пропаганда», «наклеп на суспільний устрій» і т. д.) у нинішньому суспільно-політичному контексті практично неможливо. Водночас залишається кардинальна потреба й умова існування влади й перебудови політики як такої — це елемент опору, спротиву.

Процес державного будівництва в Україні здійснюється в умовах, коли зовнішньополітичні чинники відіграють більшу роль у визначенні стратегії, ніж це могло бути. По-перше, як уже багато разів говорилось, здобуття незалежності Україною не було підкріплено деталізованою системою заходів, що виростала б на ґрунті певної історично сформованої й достатньо вкоріненої в масовій свідомості ідеології. Отож через брак легітимної, загальновизнаної концепції державотворення поступово зросло значення суто матеріальних і прагматичних вимірів у функціонуванні держави. Можна говорити навіть про рефлекторний, безініціативний характер сучасного державотворення в Україні. Ясна річ, що за такої ситуації, коли відсутня чи не найважливіша компонента стратегії ринкових реформ, а саме — відповідний соціально-психологічний клімат, сформований певними культурними традиціями, цілком імовірною стає реставрація вчорашніх

світоглядних орієнтацій або експансія сильних, розроблених ідеологій, і насамперед — євразійської ідеології.

Поняття «Євразія» міцно увійшло у мову політичних діячів посткомуністичної доби і закріпилося у лексиці багатьох видань. Реальну потребу нової універсальної, глобалістської побудови, яка б замінила концепцію колишнього протистояння двох систем, відчувають насамперед сучасні російські політичні стратеги. Необхідність перебудови усієї системи національної безпеки, викликаної розпадом Варшавського договору, колапс мілітаризованої економіки провокують часткову регенерацію минулої державної структури, але вже на новій основі. Не слід думати, що геополітичні погляди посткомуністичного істеблішменту, які виникають, здається, з нічого, проростають новим політичним баченням на руїнах імперського експансіонізму комуністичної ідеології. Найдалекоглядніші функціонери із середовища комуністичної бюрократії, відчуваючи небезпеки, що їх приховувала прийдешня політична та економічна криза, вже наприкінці 70-х — початку 80-х років проводили пошуки й, сказати б, стендові випробування нової ідеологічної доктрини.

У 90-ті роки, після невдалого серпневого військово-партійного путчу, ця тенденція усталюється і поступово перетворюється на домінанту політичного життя сучасної Росії. Крайньою формою її виявлення стає журнал «Элементы», що має промовисту розшифровку: «Евразийское обозрение». На редакційні досвітки цього видання вчащають і вищі військові чини. Лише брутальна, а подеколи й образлива нелояльність до нової влади, нерозуміння справжніх устремлінь можновладців з єльцинського оточення, а також надмір відверта, на грані епатажу, суголосність з праворадикальними доктринами не дали можливості цьому виданню перетворитись на респектабельного виразника геополітичних інтересів регенеруючої імперської еліти.

Попри тимчасову заборону «Євразійського огляду» після відомих подій у Москві у жовтні 1993 р., слово «Євразія» стає своєрідним кодом для очевидно планованого Москвою політичного дрейфу колишніх республік СРСР, у тому числі й України, у напрямі до перетворення на функціональну частину геополітичного

поясу держав-сателітів нової Росії із статусом неоколоній. Сировинні тили й розрив у цінах на робочу силу роблять такі плани вельми реальними та надзвичайно спокусливими для багатьох російських політиків.

Сьогодні ми стаємо свідками розгортання суперництва між кількома гілками російського великодержав'я за євразійський простір. Ідея повернення «втрачених» територій у лоно імперської структури або звучить у політичних деклараціях, або прочитується у конкретних діях, незважаючи на ідеологічні відтінки її носіїв.

Терени колишньої радянської імперії хоч і стали відкритими для розуміння західним світом, але не стали зрозумілішими. Ось чому чимало політиків і політологів використовують найлегший шлях — звертаються до історичних прецедентів, у даному разі прагнуть реанімувати зручний для уявлення й аналізу цілісний образ деструктурованого простору ще донедавна ворожого світу. Тим самим продукуються перетворені форми знання, які спонукають політичного діяча здійснювати професійний маневр у межах недосконалих програм, що їхня методологія зберігає чимало рудиментів доби протистояння двох систем.

Брак ефективних аналітичних систем для орієнтації у посткомуністичному просторі супроводжується езотеричними техніками вироблення політичної картини сучасного світу. До таких можна віднести всілякі глобалістські ідеї й доктрини, міфологічні образи посткомуністичного світу. Особливу роль у створенні таких образів відіграють концепції, аналогічні модній нині концепції С. Хантінгтона, побудованої на таксономії, що так відгонить історичним матеріалізмом із стадіальною схемою економічних формацій. Поділ світу на зони впливу тих чи тих глобальних культурно-історичних парадигм навіть у О. Шпенглера з його віртуозною енциклопедичною системою аргументів не піддавався версифікації. А, проте, такі концепції зазвичай визначають певну геополітичну балістику, штовхаючи політиків в обійми рятівної для їхньої спантеличеної свідомості метафори. Можна сказати, що вони створюють штучну політичну реальність, за якої починає жити світ. Дотримання цих приписів є нібито свідченням чинності витвореної їхньою свідомістю геополітичної реальності й підтвердженням магічної всемогутності, що її приписують таким глобалістським візіям. Перформативний

міфологічний образ посткомунізму породжує ілюзію володіння політичною ситуацією.

Пошуки посткомуністичною політичною елітою особливого «третього шляху» суспільно-політичного розвитку та інших форм політичної легітимації («розбудова держави», «науковий націоналізм», «національна ідея» тощо) змінюються нині на так звані євразійські пріоритети.

Неабияку політичну та геоекономічну силу «євразійського синдрому» відчували на собі також українські політики й політологи. Відверто демонструвала свою «євразійську» солідарність комуністично-соціалістична більшість Верховної Ради, прикладом чого може служити несамовита пропаганда необхідності членства України у структурах СНД під наглядом Росії. Звернення до легітимаційного потенціалу модернізованої євразійської ідеології є закономірним розвитком етатизму в умовах невизначеності базових цінностей, браку колективної ідентичності. Щоправда, самі представники владних структур обґрунтовують власне тяжіння до євразійських уявлень з погляду національних інтересів, суто прагматичними міркуваннями щодо важкого економічного стану України, спричиненого, мовляв, руйнуванням старих господарчих зв'язків між регіонами колишнього СРСР. Якщо немає остаточної загальнонаціональної згоди, тоді, міркують прозеліти новітнього євразійства, є підстави для політичного самовизначення через зовнішні, так звані геополітичні інтереси.

Сенс відродження загальних контурів сучасного політичного євразійства стає зрозумілим, якщо поставити питання про його легітимаційні засади. Останнє підґрунтя євразійства полягає у спробах віднайти — через брак національних — зовнішні основи легітимації. Сучасні ідеологи євразійства спираються на денаціоналізовану форму уявлень про суспільну цілісність. Спадщина «радянської ідентичності», яка набула ознак природності внаслідок свого історичного довголіття, править їм за немовби надійне опертя.

Проте не це головне для спроб, сказати б, євразійської легітимації влади. Йдеться не про пошуки основи для легітимації в самих зовнішньополітичних

стосунках та змаганнях, але в подальшому розвитку етатистської позиції: геополітика є суто державною справою.

Аналіз шляхів становлення політичного режиму в посткомуністичних умовах вказує на головну закономірність їхньої легітимації. У всіх випадках політичного утвердження владні особи та інститути влади не стільки шукають іманентне суспільству підґрунтя власної легітимації — природну систему базових цінностей, скільки щоразу намагаються авторитарно створити її «під себе». Йдеться про стійкий комуністичний рефлекс посткомуністичної влади — знову й знову відтворювати (наскільки це дозволяють час та реальні зміни, що відбулися) неототалітарні форми самолегітимації [18].

Подолати цю згубну штучність, а то й примарність політичної організації пострадянського суспільства можна лише на єдиному шляху справді демократичного процесу легітимації. Це означає творення таких політичних умов, за яких максимально природно, поза адміністративним тиском, командним нав'язуванням та культурницьким примусом вибудується легітимаційна основа української держави — нова колективна ідентичність. Слід ясно розуміти, що творення політичної нації, державотворення в цілому, — це перспективний процес легітимації. Українська політична нація, так само як і українська національна держава, — ще попереду. Час, який потрібний для цього, не може замінити ані суєта пришвидшеного вироблення штучної ідеології, ані завжди урочисті заклинання ідола державності, ані спрощення політичної демагогії.

Особливості процесу набуття легітимності інституціями політичної влади в Україні

Науково-практична значимість процесу забезпечення легітимності політичної влади тривалий час залишалася недооціненою в практиці політичного та державного управління України. Зневажливе відношення до проблеми легітимності політичної влади призвело до негативних наслідків у налагодженні конструктивної та ефективної взаємодії між особистістю, суспільством та державою. Звичайно, якоюсь мірою, цьому сприяла термінологічна невизначеність та віртуалізованість поняття легітимності політичної влади. Її неможливо було побачити, оцінити наявними методами, підкорегувати за допомогою наказів, розпоряджень.

Набуття легітимності потребує значного часу та зусиль, але результат є більш значимим та тривалим, аніж ситуативні владно-розпорядчі дії. Нажаль, українські політики та посадовці різних рангів та сфер діяльності були та залишаються навчені більш-менш адекватно реагувати лише на сьогоденно – усвідомлені виклики та проблеми державного життя та управління.

В сучасній українській суспільно-політичній сфері спостерігається помітний розрив між теоретичною складовою проблематики легітимності політичної влади та її практичним втіленням в галузі реальної політики та управління. Таким чином проблематика легітимності та шляхів її забезпечення залишається прерогативою дослідників, науковців, тоді як політики та посадовці здійснюють управління державою «напомацки», використовуючи лише власний, далеко не завжди ефективний та позитивний, досвід та застарілі політико-управлінські схеми. Наукові досягнення, розробки та рекомендації, в переважній більшості випадків, залишаються не витребуваними і від цього суспільно не оціненими. Між тим як у сучасному цивілізованому світі вже давно зрозуміли перспективність та важливість для практичної політичної та державно-управлінської сфер втілення наукових досягнень в практику державотворення. Звичайно, це ключова суспільно-політична проблема українського сьогодення, але на цьому прикладі можна оцінити загальні тенденції українського політичного та суспільного життя та його перспективи.

Суттєвий вплив регіональних, культурологічних та ментальних факторів на особливості набуття легітимності органами політичної влади в Україні, зумовлюють специфіку легітимаційних процесів. Владна легітимність в Україні здебільшого має у своїй основі ті ментальні й поведінкові настанови, які споріднені з традиціями комуністичними та націоналістичними. Одна частина громадян довіряє лише тій державі, яка можлива з відновленням нового Союзу, друга – пов'язує свій успіх з національною державою, вважаючи, що теперішня держава не є національною, оскільки нею правлять «антиукраїнські сили», третя – сподівається на можливість появи такої держави, яка б поєднувала національні державні традиції з сучасним цивілізованим державотворчим ідеалом.

В Україні слабо виражена легітимність харизматичного виду на національному рівні, оскільки немає такого лідера, який би мав підтримку в усіх регіонах України, серед різних соціальних груп і політичних організацій. Сьогодні в Україні ще не визрів ґрунт для такої особи, котра на вершині влади буде наділена харизмою реформатора.

На початку державного відродження та ще й сьогодні в Україні помітною була харизматичність регіонального і тому тимчасового характеру, яка швидко розвіювалася. Національно-патріотична легітимність має неоднаковий вираз у різних регіонах України. Якщо в Західній Україні вона домінує, то в Центральній та Південній Україні ця легітимність не набула масового характеру. Тобто політика сприймають у масовій свідомості як такого, що говорить українською мовою, шанує національні звичаї, є активним речником сьогоднішнього національного відродження, але не беруть до уваги його колишні й теперішні ділові заслуги та моральні якості.

Соціальна легітимність, яка сягає корінням у радянський патерналізм, сьогодні в Україні найбільше виражена з мінусовим відтінком. Тому що криза довіри до влади існує здебільшого через її нездатність забезпечити добробут населення.

Сучасні цивілізовані форми легітимності влади, такі як правничо-раціональна, раціонально-цільова, на засадах участі, починають тільки формуватися внаслідок кризи цінностей національного романтизму і бюрократичного прагматизму.

Правничо-раціональна легітимність ще не сформувалася, оскільки нова Конституція лише створила ґрунт для неї, але влада і громадяни ще не звикли взаємодіяти у правовому полі. Спокуса порушувати Конституцію з боку вищих органів влади створює прецедент зневіри до правових регуляторів, підриває правничо-раціональну легітимність.

Легітимність на засадах участі зазнає глибокого переосмислення, оскільки попереднє уявлення про «нашу» і «чужу» владу мало ілюзорну основу. Спочатку громадяни думали, що тільки «чужа» влада відчужена від громадян, а «своя», національна, буде дбати про них. На сьогодні значна частина населення розчарувалася у владі й можливостях впливати на неї з метою покращення життя і поринула у сферу розв'язання проблем власного виживання. Однак певна частина вважає, що активна участь громадян у політичних процесах є запорукою вдосконалення механізмів влади.

Раціонально-цільова легітимність також тільки формується, оскільки раніше владу оцінювали не за її спроможністю ефективно управляти, а за різними ідеологічними символами (патріотична, космополітична, українська, національна та ін.). Оцінка влади та її представників за конкретними справами є основою подолання політичного шахрайства і шарлатанства.

За рівнем публічності влада в Україні напівприхована, з високим ступенем криптократії. Оскільки 50 – 60% економіки України перебуває в тіньовому секторі, то, очевидно, таке співвідношення існує і у владних сферах. Тіньова економіка, яка певною мірою є кримінальною, виникла не тільки через закономірності складних суспільних трансформацій перехідного періоду, але здебільшого є породженням союзу між центральними, регіональними і транснаціональними владними структурами, тіньовим бізнесом і кримінальними елементами. Такий симбіоз можливий на взаємовигідних тіньових розрахунках. Приміром, регіональна владна група патронує певні свої комерційні структури шляхом надання їм вигідних умов

(податкових, кредитних, підтримки їх монопольного становища на ринку), а вони, у свою чергу, підтримують тіньовими доходами владу. Для прикриття злочинних дій і розправи з конкурентами використовуються кримінальні елементи. Те ж саме існує і на рівні центральної влади, а також у сфері міжнародних відносин. Причинами існування таких груп є:

· слабкі механізми контролю над виконанням бюджету і використання бюджетних коштів і міжнародних кредитів;

· збереження за державною власністю значної переваги у стратегічних галузях економіки;

· недоступність інформації про авторство законів і підзаконних актів, а також про результати голосувань депутатів різних рівнів;

· монополізм держави в інформаційному просторі;

· наявність привілеїв у державної бюрократії порівняно з іншими верствами населення, відсутність правових норм про опозицію і соціальне партнерство;

· відсутність жорстких норм і спеціалізованих структур у боротьбі з корупцією;

· партійна неструктурованість влади, незрілість інститутів цивілізованого громадського тиску на владу [18].

Якщо аналізувати владу на рівні інституціолізованих суб'єктів, то треба сказати, що їх недоліком є величезний обсяг повноважень державних органів у соціально-економічній сфері, невизначеність правових меж політичної і адміністративної, державної і самоврядної компетенції, застарілі механізми контролю і координації, а також трудової мотивації управлінського апарату. Внаслідок цього проходить жорсткий процес боротьби за владу між інституціолізованими суб'єктами на всіх рівнях політичної системи, оскільки влада сьогодні дає можливість розподілити власність, матеріальні й фінансові ресурси.

Отже, нечіткість правових меж компетенції між органами державної влади і місцевого самоврядування, застарілі механізми трудової мотивації державної бюрократії, великі можливості владних структур у розподілі власності, матеріальних

і фінансових ресурсів сприяють політичній нестабільності, відчуженості влади від суспільства. Державна влада в Україні є занадто централізованою, оскільки питання правового розмежування компетенції між органами державними, органами самоврядування, бюджетної і податкової систем ще не вирішено остаточно.

Серед групових суб'єктів політики найбільший вплив на державну владу мають колишні номенклатурні угруповання, які, маючи старі зв'язки, а також доступ до матеріальних і фінансових ресурсів, часто використовують владу для своїх корисливих цілей. Номенклатурні угруповання можна умовно розділити на «старі» («напівфеодальні»), неспроможні діяти в ринкових умовах, і нові («пробуржуазні»), що завдяки державному протекціонізму нагромадили величезний капітал і готові працювати в ринкових умовах [18].

На рівні державної влади, якщо розглядати цей процес з конфліктологічної точки зору, названі групи представлені ідеологами лівих і центристів. Груповий вплив на владу з боку середніх і дрібних підприємств, а також працівників культурно-соціальної сфери і державного сектора слабкий. Ці категорії, не маючи організаційного досвіду, а також сучасного розуміння боротьби за владу, не оформилися ще у цивілізовані групи тиску, їхні протести мають спорадичний характер, проявляються в ситуаціях екстремально невигідних для них, тобто вони не вміють заздалегідь попереджати небажані для них наслідки нормотворчої діяльності, а лише постфактум на них реагують.

Політична система суспільства є підсистемою більш широких систем суспільства, громадянського суспільства.

Від громадянського суспільства залежать сутнісні, системотворчі характеристики як економічної, так і політичної системи. При цьому слід зауважити, що громадянське суспільство не є щось таке, що залишається поза державою й існує незалежно від неї. Громадянське суспільство є базою існуючих економічних, соціальних, культурних та інших відносин, якість та рівень розвитку яких значною мірою визначають розвиненість політичних структур держав, партій, партійних систем, громадських об'єднань. Воно також є опорою їх функціонування.

Історичний досвід дає підстави стверджувати: там, де існує розвинуте громадянське суспільство, наявні передумови демократичної політичної системи. Відсутність розвинутого громадянського суспільства призводить до створення тоталітарних політичних систем, де одержавлена політична система підкоряє й регулює всі сфери життєдіяльності людей, напрями функціонування суспільства, тобто створює державне і політичне організоване суспільство з обмеженими демократичними структурами. Якщо обмеженість повсюдна, то така політична система є тоталітарною.

Таким чином, в осмисленні феномена еліти відтворюються механізми історицистсько-модерністського метадискурсу, який утруднює повноцінне й адекватне врахування реалій постсучасного суспільства (та його динамічної структури). Відповідно, типологічну особливість визначення про еліту, що панує у вітчизняному просторі, ми вважаємо за доцільне кваліфікувати як «елітоцентризм» з такими притаманними йому визначальними рисами, як:

а) побудова визначення довкола висхідної ключової структури, якою виступає традиційна опозиція, що ділить соціум на «еліту» і «масу», відношення між котрими є суб'єкт-об'єктними і розбудовуються відповідно до принципу ієрархії асиметричної, бінарної в кожній із своїх ланок і в цілому;

б) визнання принципово монологічного типу відношення між елементами наведеної бінарної опозиції (що властиво також і класичному визначенню про еліту);

в) номотетичний тип концептуальної побудови, згідно із засадами якого з епістемологічного погляду «національне» ідентифікується з «особливим», а останнє розглядається як "поодинокий випадок" загального (Х.-Г.Гадамер), концептуальна база якого представлена західноєвропейською моделлю еліти. Зазначені риси є властивими не лише для "ціннісного" та "плюралістичного", а й для "системного" типу визначення, який не виходить за межі еволюціоністських концепцій та системно-організмічних моделей суспільства. Стосовно ж «контрдискурсу» необхідно підкреслити той факт, що він лише фіксує невідповідність модерністських визначень еліти умовам сьогодення, не започатковуючи розвиток альтернативних модерністському напрямку елітистських концепцій [18].

Зазначені вище риси, властиві згаданим типам визначення про еліту, сприяють зростанню соціальної напруги, що закономірно виникає в бінарній структурі. Як доводять численні соціологічні дослідження, посилена експлуатація ідеї про деформованість, дихотомізацію соціальної структури та негативну роль еліти, як, водночас, й «іонізація» образу еліти передбачають некритичне ставлення до її дій, перетворюють поняття "еліта" на "розхожий" стереотип. Більшість з виокремлених нами типів визначень виступають також «продуктом» ірраціоналізації масової свідомості, посилення патерналістських настроїв та політичної байдужості («непритомності»), що, на думку деяких мислителів (В. Липинський, Є. Маланюк, І. Лисяк-Рудницький та ін.), виступає причиною багатовікової бездержавності України. Крім того, ірраціоналізація дискурсу та суб'єктивістська орієнтація посилюють наявну в суспільстві потребу в лідерах, формуючи культ «сильної руки».

З усього вищевикладеного можна зробити узагальнені висновки:

процес розвитку еліт у наукових концептах українських науковців мають специфічні національні риси;

стає очевидним, що бракує розроблених концептів трансформації еліт та ролі еліт у процесі переходу;

бракує соціологічних надійних даних про поведінку різних сегментів еліт;

бракує порівняльних загальнонаціональних та регіональних досліджень еліт.

З огляду на багатогранність проблеми, перспективними напрямами щодо розв'язання даної проблематики, на наш погляд, можуть бути напрямки паралельного аналізу світового досвіду та досвіду країн-сусідів із спільним історичним минулим.

Причини, наслідки та уроки подій кінця 2004 року для українського державотворення: легітимаційний аспект

Практичну значимість для суспільно-політичного життя України проблематики легітимності політичної влади засвідчили події осені 2004 року, так званої «помаранчевої» революції, які помітно пожвавили та урізноманітнили легітимаційний процес в Україні. Зробили його більш публічним на відміну від попереднього етапу, який характеризувався домінуванням технологічних та кулуарних моделей легітимації. Події цього періоду мали вигляд демократичної легітимації зі спробою широкого залучення суспільства та інституцій громадянського суспільства до владотворення та легітимації.

Зараз, після років певної ейфорії та заідеологізованості з'явилася реальна можливість споглянути на них тверезо та науково осмислити. Думки дослідників та суспільства з приводу зазначених подій та їх місця у державотворенні та легітимації не є однозначними. Зрозуміло, що об'єктивно та виважено оцінити події «помаранчевої» революції та їх вплив на легітимаційні процес в сучасній Україні поки майже неможливо. Вони залишаються частиною сучасного політичного життя, складовою ідеологічних позицій певних політичних сил тощо. Але спробувати провести їх аналіз все ж можна. До цього спонукає і необхідність створення теоретичної моделі легітимації і практичні потреби вдосконалення легітимаційного процесу в сучасній Україні.

Заслуговують уваги роботи відомих вітчизняних дослідників проблем легітимності, державотворення П. Манжоли, І. Кресіної, Ю. Мацієвського, О. Висоцького, О. Новакової, які вирізняються з поміж значної кількості інших теорій та поглядів на зазначені події. Дослідники проводять аналіз подій найбільш виважено, не заідеологізовано, науково значимо, цілісно.

Події осені 2004 року в Україні розглядаються як зміна парадигм легітимаційної політики української влади, зазначаючи що це має не лише наукове значення, яке полягає в отриманні нового знання про досліджувані явища, а й

практичне – в удосконаленні захисних механізмів свідомості, формуванні критичного мислення.

Серед дослідників немає однозначності, щодо трактування вказаних подій, як революції.

Так у роботі І. Кресіної зазначається, що «…держава лишається легітимною доти, доки її дії ґрунтуються на законі, праві, народній довірі й підтримці. Отже, революція поставила все на свої місця: держава і влада у своїй діяльності має керуватися правом, конституцією, законом, і лише тоді вона буде легітимною і легальною. Тобто, революція в Україні 2004 року була легітимізуючим чинником зміни системи влади, вона була демократичною, правовою, означала кінець клановo-олігархічної влади та авторитарного політичного режиму і торжество правди, справедливості, закону, демократії...

«Помаранчева революція» в Україні наприкінці 2004 року довела, що громадяни усвідомили свої політичні інтереси і потреби, готові їх захищати і виборювати, що громадянське суспільство з пасивного перейшло в стан активного, що громадяни – головний суб'єкт історії і політичної творчості, головний актор політичного життя, носій національного (а не лише державного) суверенітету. В цій точці зіткнення поєдналися два ключові політологічні поняття – української політичної нації і громадянського суспільства, як і поєдналися політичне, соціальне, духовне – в одній політичній субстанції – українському народі. Відтак, у ході революції українська нація не народилася, а утвердилася як самодостатній суб'єкт політичних відносин (в тому числі міжнародних), як творець власної долі. У ході революції «спрацювала» національна ідея як «проект майбутнього нації» (Х. Ортега-і-Гасет). Тобто, революція в Україні наприкінці 2004 року була справді національною, народною» [103, 5-6].

Тоді як Ю. Мацієвський виказує думку, що «…використання поняття «політична революція» вітчизняними вченими зумовлювалося потребою обґрунтувати революційність українських подій попри те, що в їх ході не спостерігалося насильницьких дій. Політична революція в інтерпретації В. Якушика та А. Колодій має вигляд евфемізму для позначення політичного перевороту. Ні

революції, ні перевороту в Україні однак не було. Події листопада-грудня 2004 року в Україні коректніше назвати широкомасштабними акціями політичного протесту, спланованими лідерами опозиції і підтриманими значною кількістю громадян України, в результаті чого відбулось падіння авторитарного режиму Л. Кучми…» [120].

На думку ж О. Новакової «Політичні події, пов'язані з президентськими виборчими перегонами 2004 року, ще потребують глибокого наукового аналізу, але деякі висновки можна зробити вже сьогодні. Один з них такий: «помаранчева революція» продемонструвала глибоку кризу легітимності політичної влади в Україні та нездатність політичних еліт до компромісів і домовленостей в ході політичної боротьби. У нас і досі не вироблено системи державницьких консолідуючих цінностей, які б поділялися усіма впливовими політичними гравцями. А саме це є однією з головних умов створення ефективної демократичної влади…» [124, 29-30].

Слід зазначити, що більшість дослідників доходять висновку, що система набуття та підтримки легітимності інституціями політичної влади України до «помаранчевої» революції, характеризувалась швидше як пасивна, ситуативна, вимушена та неефективна. Вона примушувалась обставинами і була спрямована не на звільнення, розширення потенціалу політики, а на збереження соціальних, політичних, економічних та інших позицій правлячих груп. Парадигми легітимаційної політики доби режиму Кравчука-Кучми політологи характеризують як номенклатурно-олігархічні [31].

Все це призвело до глибокої перманентної кризи легітимаційної політики української влади, яка стала помітною ще задовго до того самих подій осені 2004 року і мала циклічний характер. Тому події 22 листопада – 8 грудня 2004 року на Майдані Незалежності в Києві стали, насамперед, підсумком невдалої, помилкової легітимаційної політики української влади.

Аналізуючи причини кризи легітимності політичної влади в Україні, Висоцький О.Ю., вказує, що «…неможливо перетворити політику лише в інструмент здійснення власних інтересів економічно та політично пануючими

групами. Це, як мінімум, проблематизує утримання ними домінуючих позицій у суспільстві, як максимум – загрожує їм знищенням. Той факт, що без легітимності влада існувати не може, дуже добре усвідомлюють на Заході. Але це ще не зовсім зрозуміли на пострадянському просторі. Свідченням тому є вдалі або невдалі революції та антиурядові виступи – в Грузії, Вірменії, Киргизстані, Узбекистані. Головною причиною цього є панування серед переважної більшості представників влади думки, що, якщо влада отримана за формально діючим правом, вона є абсолютно законною, навіть якщо державні посади використовуються у власних інтересах та з брутальним порушенням закону. А тому кожен громадянин повинен поважати представників влади, підтримувати або, принаймні, не протидіяти реалізації ними своїх цілей. Можна констатувати, що впевненість у цьому дала поштовх провладним силам в Україні до фальсифікації результатів спочатку парламентських виборів 2002 року, потім виборів мера в Мукачеві (2004 р.) та, насамкінець, останніх президентських виборів (і це лише найбільш відомі випадки, з менш відомих – вибори мера Одеси). Коло замкнулось. Влада на очах ставала кримінальною не лише за здійсненням, а й за шляхом зайняття вищих державних посад. Легітимність правлячого режиму, яка трималась в основному на законності процедури виборів, зникла» [31, 96-97].

Вагомою причиною делегітимації режиму було те, що, втративши фактично право на реалізацію політичних прав, внаслідок практики нечесних виборів, люди загубили надію на можливість покращення життя через вплив на політику за допомогою демократичних інститутів. Проте при цьому правлячі сили остаточно не втратили б легітимність, якщо б в Україні не сформувалась сильна опозиція. У цьому зв'язку відзначимо, що одним з важливих завдань легітимаційної політики є боротьба з опозицією, ідейна, економічна, правова або силова. І саме така боротьба допомагає триматись зараз правлячим режимам у Білорусі, Росії та Молдові.

Легітимаційна модель в контексті політичної системи та режиму, що сформувався в Україні після набуття нею статусу незалежної держави, будувалася на застарілих уявленнях, знаннях та ідеологічних основах. Домінуюча у владних інстанціях та їх оточенні думка, що політична влада є легітимною лише тому, що є

законною з точки зору видимого додержання формальних правових процедур її здобуття, виявилася цілком хибною та небезпечною.

Така парадигма була дуже вигідною та успішною з точки зору реалізації власних інтересів владно-бюрократичною верхівкою та наближеним до неї олігархічним угрупуванням, проте вона сприяла настроям розчарування в суспільстві, фактично делегітимації влади, особливо на фоні демократичних процесів в країнах Європейського Союзу. В рамках цієї парадигми реалізація легітимаційної політики планувалася та здійснювалася переважно як вплив на громадян за допомогою контрольованих засобів масової інформації [31, 97-98].

Потужним джерелом легітимації на сучасному етапі є ЗМІ та інші інформаційні ресурси. Вміле їх використання сприяє легітимації. Події осені 2004 року засвідчили правильність цього припущення. Намагання попередньої влади монополізувати, а не ефективно використати цей легітимаційний ресурс призвело до зворотного результату. Провладним ЗМІ не лише не довіряли, їх ігнорували, а та інформація, яку вони подавали, апріорі вважалася неправдивою. В результаті склалася ситуація, коли реальну інформаційну політику в державі формували кілька опозиційних телеканалів та інших ЗМІ. Невміння ефективно використати ресурси ЗМІ стало однією з причин делегітимації та падіння режиму Л. Кучми. Його ідеологи не врахували той факт, що на відміну від початку 90-років, у суспільства в цілому, і конкретної особи зокрема, значно урізноманітнилися, диверсифікувалися шляхи отримання інформації. В 2004 році вже будь-хто, навіть у віддалених від столиці регіонах, міг отримати не лише ту інформацію, що йому нав’язували, а й ту, яку він вважав за правдиву. Цьому сприяли і новітні інформаційні технології, і лібералізація свідомості особистості. Недовіра до владних інституцій автоматично розповсюджувалася і на підконтрольні їм ЗМІ. Спроба позбавити можливості опозиційні ЗМІ висловлювати свою позицію призвели лише до поглиблення кризи.

З цього приводу Висоцький О.Ю. цілком доречно зазначає, що легітимаційна політика, що покладається в основному на вплив ЗМІ, може досягти успіху лише у тому випадку, якщо влада монополізує всі джерела інформації, тобто в ідеальних умовах тоталітарної, закритої від іншого світу держави. В Україні 2004 року була

інша ситуація. Опозиція мала свої газети, два телеканали ("5 канал", "Ера"), активно справляла вплив через Інтернет. Тому використана владою парадигма легітимаційної політики була дефектною і мала бути корінним чином зміненою. Її дефектність у цілому полягала в її авторитарному характері.

Інформаційні інститути в Україні, навіть і контрольовані олігархами, не мали ще ні інтелектуальних, ні технічних можливостей запровадити контроль над умами.

Події осені 2004 року розглядаються через призму політичного режиму, що склався на той час в Україні і його впливу на інформаційну політику та діяльність ЗМІ. О.Ю. Висоцький пише, що деякі політологи зараз визначають режим, що існував до подій листопада-грудня 2004 року, як неототалітаризм, вважаючи його головною причиною цих подій. Дослідник не погоджується з тим, що режим Кучми був неототалітарним, тому що тоталітаризм, тим більше з приставкою «нео» (тобто новий), за визначенням передбачає тотальний контроль над усіма сферами суспільства з боку влади. У випадку України контроль влади постійно обмежувався під тиском олігархічних угрупувань, що боролися за сфери впливу. Однією з причин «помаранчевої» революції як раз і була неконтрольованість багатьох процесів у суспільстві. Якщо б неототалітаризм насправді вдалось встановити, якщо б легітимаційна політика старої влади розгорталась за тоталітарними принципами, ніяких революцій відбутись не могло б [31, 97-99].

Прибічником ідеї неототалітаризму, як політичного режиму України до подій 2004 року, виступав С. Рябов, який зазначав: «Неототалітаризмом називаємо суспільство, в якому в обставинах нових, демократичних інститутів (парламент, президент, конституційний суд, періодичні вибори, референдуми тощо) культивується парадигма влади як нічим і ніким не обумовленої спроможності одних на власний розсуд впливати на поведінку й саме життя інших. Отож, справжньою причиною масових виступів громадян України стало намагання влади остаточно закріпити в державі неототалітарний режим володарювання, непідзвітного народу й не обмеженого законом» [159, 7-11].

Причиною перемоги «помаранчевої» революції можна вважати прорахунки легітимаційної політики української влади, які були успішно використані

опозицією. При цьому опозиція, враховуючи помилки влади, сформувала свою парадигму легітимаційної політики, використавши уявлення серед широких кіл населення про кримінальність влади: опозиція протиставила кандидату від «кримінальної» влади на президентських виборах «морального», незаплямованого політичного суперника. Тим самим ніби почалося змагання легітимаційних політик на парадигмальному рівні. Кримінальне правління пропонувалося змінити правлінням моральним.

Значимим моментом парадигми легітимаційної політики опозиції стає сам термін – «помаранчева» революція. Підхід до подій на Майдані як до революції давав велику перевагу опозиції у легітимаційному плані. Щоб нівелювати вплив цього фактору, опоненти оцінювали події кінця листопада – початку грудня 2004 року не як революцію, а як політтехнологію. Прибічники терміну «політтехнологія» намагалися заперечити легітимність дій опозиції.

Можна частково погодитися, що це була реалізація певної політтехнології, говорить Висоцький О.Ю., оскільки реалізація політики на сучасному рівні не може обходитись без застосування різноманітних технологій. Проте, наявність стихійного моменту, певна неконтрольованість суспільного невдоволення, мас, які прийшли на Майдан, не дозволяє зводити все лише до реалізації певної політтехнології.

Одним з основних принципів легітимаційної політики опозиції, а потім і нової влади, стала апеляція до закону, піднесення його значення. Не менш важливою в парадигмі легітимаційної політики нової влади було декларованe прагнення діяти у відповідності з волею народу. Ще один момент парадигми легітимаційної політики нової влади - це орієнтація на встановлення (під час «помаранчевої» революції), а потім і утвердження, практично необмеженої медіакратії, становища, при якому вищу владу в суспільстві мають ЗМІ. При цьому слід зазначити, що попередня влада всіляко і до останнього моменту пручалася утвердженню медіакратії. Важливою в парадигмі легітимаційної політики нової влади є орієнтація на шоу, на хеппенінг (подію як твір мистецтва), на естетичну привабливість самого процесу прийняття рішень, вчинків представників влади. Одним з ключових моментів парадигми

легітимаційної політики нової української влади є курс на вступ до Європейського Союзу (ЄС) за моделлю Польщі та інших східноєвропейських країн [31, 97-98].

Аналізуючи наслідки суспільно-політичних змін, до яких спонукали події осені 2004 року, слід зазначити, що в останній період спостерігаємо загострення кризи легітимаційної політики нової влади. Перші прояви кризи можна було спостерігати відразу після офіційної інаугурації Президента В. Ющенка, коли довгий час головні діючі особи Майдану сперечались щодо посад, зокрема поста голови уряду. Це був перший сигнал суспільству, що боротьба піде не за «світлі ідеали Майдану», а за конкретні політичні та економічні інтереси. Звинувачення в корупції оточення В. Ющенка, а також підписання «помаранчевим» Президентом Меморандуму з В. Януковичем, свідчило як мінімум про політичну непослідовність нового режиму та означало публічну відмову від революційних амбіцій. Разом з тим варто відзначити, що і за іншими головними напрямками здійснення легітимаційна політика нової влади фактично не спрацьовувала [31, 95-101].

Дещо по іншому особливості легітимації та делегітимації української влади бачать зарубіжні дослідники. Так російський дослідник проблем легітимності та легітимації Скіперських О.В., аналізуючи події «помаранчевої революції» в контексті «кольорових революцій» 2003-2005 рр., вважає що, унікальність легітимаційного алгоритму, його несхожість на східноєвропейські сценарії легітимації говорять на користь специфічності самого процесу легітимації політичної влади. Специфіка легітимації політичної влади в умовах «кольорових революцій» напряму залежала від політичної ситуації, яка склалася у відповідній державі на час початку масових виступів проти існуючого режиму. Політична ситуація складається з таких компонентів як просторово-часовий континуум, актори і їх стратегії, позиції і диспозиції, акції, норми, а також ресурси і потенціал. Піддаючи аналізу кожен з компонентів, можна виявити схожість і відмінності революційних ситуацій в Україні та інших державах, в яких відбулися відповідні події, що може свідчити про їх ситуативну специфічність. Реалії пострадянських країн СНД час від часу демонструють не тільки схожі схеми і сценарії соціальних катаклізмів, але до самих дрібниць співпадаючі характери основних фігурантів

(агентів конфлікту) – активна і згуртована опозиційна меншина, мовчазна і пасивна більшість та безсила і розшарована влада.

Легітимність правлячих режимів Л. Кучми, Е. Шеварнадзе і А. Акаєва не була високою, що оптимізувало політичну опозицію на її заперечування. Циркуляції політичних еліт у всіх випадках «кольорових революцій» закінчилися успішно – це підтверджує слабкість режимів, популярність опозиції і великі очікування самих джерел легітимності, інтереси яких затверджувалися по мірі посилення політичної невизначеності та етнічної і регіональної свідомості. Сценарії «кольорових революцій» в Грузії, Україні і Киргизстані не залишали президентам будь-якої можливості залишитися при владі, зважаючи на настання кризи їх політичного лідерства. Їх легітимність, що припускає право використання влади, була заперечена. У разі відсутності репрезентацій джерелам легітимності в системі реалізації державної політики, політичні лідери втрачають легітимність. Люди втрачають довіру до своїх лідерів значно легше, ніж довіру до системи. Тому, якби Кучма, Шеварнадзе і Акаєв не були настільки непопулярні, якби країнами не правили їх клани, а у більшості людей не виникало б відчуття повної безнадії, відсутності будь-яких особистих перспектив, то ніяке зовнішнє втручання не змогло б зруйнувати ці режими.

Демократичні процеси примушують політичних лідерів демонструвати свій потенціал в умовах достатньої високої конкуренції. Процес ухвалення політичних рішень в активному і конкурентному дискурсі спонукає політичного лідера до пошуку оптимальної моделі власного позиціонування перед джерелами легітимності. Високу мобільність у використанні інноваційного матеріалу в легітимаційній текстурі продемонстрував В. Ющенко [176, 91-96].

Високу активність в «кольорових революціях» проявили молодіжні організації, що виступали ферментами делегітимації правлячих режимів і легітимації опозиції (грузинська «Кмара», українська «Пора»). Роль молодіжного руху «Пора» в делегітимації політичного режиму Л. Кучми відмічена як російськими, так і зарубіжними дослідниками. Молодь виступала референтом, що орієнтував на себе навіть пенсіонерів. В Україні мирний характер блокади урядових

будівель і адміністрації президента, поза сумнівом, був тим чинником, який підсилив рух і забезпечив йому пошану з боку громадян. Виразити свій протест проти влади демонстративно стало дуже просто: досить було пов'язати помаранчевий шарфик або стрічку.

В ролі акторів змін, що підтримали «кольорові революційні» проекти, виступали провідні світові держави. Кожен революційний проект привертав увагу достатньої кількості світових держав, що переслідували в тому або іншому проекті власні інтереси. Так, кампанія В. Ющенко зв'язувалася у виборців з очевидною допомогою США і Європи. Підтримати В. Ющенко на київський майдан приїжджали президенти Литви і Польщі - В. Адамкус і А. Квасьневський. Велика кількість некомерційних організацій, що підтримували кампанію, також мали зовнішнє походження. У свою чергу, кампанія В. Януковича асоціювалася із зовнішньополітичними інтересами Росії. Ці обставини в подальшому значно вплинули на політику нових керівників і рівень їх легітимності.

Аналізуючи особливості легітимаційних процесів, викликаних «кольоровими революціями» О.В. Скіперських доходить висновку, що організовані і здійснені в короткі терміни вони стали гарним подразником для правлячих режимів держав пострадянського простору. Не зацікавлені в продукуванні делегітимаційних ризиків, правлячі режими посилили контроль над діяльністю опозицій, з метою мінімізації можливих криз владної легітимності та втрати влади. Відсутність схожих ситуацій на пострадянському просторі свідчить про те, що влада знайшла релевантний механізм запобігання цим викликам [176].

Незважаючи на різні погляди та оцінки представлені науковцями щодо подій осені 2004 року, слід зазначити, що для дослідження проблематики легітимності української політичної влади в практичному, а не лише в теоретичному контексті, вони мали неабияке значення. На зміну надмірно патетичним та необґрунтовано схвальним оцінкам зазначених подій, поступово приходить тверезий, збалансований науковий аналіз.

Безперечно одне, події осені 2004 року в Україні багато в чому були викликані прорахунками та непрофесійністю політиків, посадовців в галузі пошуку

ефективних шляхів та методів забезпечення легітимності політичної влади в Україні. Надмірна пихатість, самовпевненість та зневажання суспільними інтересами призвели до широкомасштабних акцій протесту, в основі яких лежало бажання суспільства на рівних з державно-владними інституціями приймати участь у державотворенні та вирішенні актуальних питань суспільно-політичного життя. Наявність чи відсутність маніпулятивної складової у діях конкретних осіб та інституцій, про яку так багато говорилося і ще буде сказано, не може поставити під сумнів природне бажання суспільства та конкретної особистості відстоювати власні прав та свободи шляхом прямої участі у формуванні владно-політичних та державно-управлінських інстанцій.

Державотворчі та легітимаційні процеси в Україні: стан та тенденції розвитку

Постреволюційні події засвідчили актуальність тези про те, що утримати владу значно складніше, ніж її завоювати. При цьому це стосується і легітимності.

Переможці «помаранчевої революції» не усвідомили, що після подій осені 2004 року, вони отримали не безстроковий та беззастережний мандат на правління, чи абсолютну владу, а лише кредит довіри, який потребував повернення у вигляді реалізації обіцянок щодо суттєвого реформування соціально-політичного життя. Разом із цим вони також отримали *авансовану легітимність*, яка в будь-який час могла бути повернута тому, хто її надав, головному джерелу легітимності – народу. Вибори 2006 року та подальші події засвідчили істинність зазначених припущень. Рівень легітимності нової влади став стрімко падати і досяг мінімального рівня.

Дослідження специфіки легітимації в умовах української політичної системи є доволі суб'єктизованим. Головну роль при цьому відіграють авторські концепції та теорії, які є самодостатніми, і які важко систематизувати. Тож доречно розглядати їх окремо.

Одну з таких авторських концепцій, яка стосується особливостей легітимації в умовах сучасної України, виклав у своєму дослідженні П.Г. Манжола він розглядає легітимаційні процеси, як процес взаємодії суспільства та влади [118, 58-64].

Формування наукового інтересу до проблем легітимності та легітимації в українській політичній думці припадає на початок 1990-х років, що було обумовлено здобуттям Україною суверенного статусу та, як наслідок, початком процесу державотворення. Отримавши незалежність, українське суспільство постало перед необхідністю трансформації політичних структур радянського зразка, становлення інституцій громадянського суспільства, посилення ролі та значення у соціально-політичному житті засобів масової інформації. Це стало ознаками переходу українського соціуму від тоталітарних форм легітимації державної влади до демократичних.

Взаємодія між владою та населенням є надзвичайно динамічною сферою і в жодній країні не має однозначного виміру. В Україні внаслідок особливостей історичного та соціокультурного розвитку нації означені відносини набувають особливо загострених форм.

На думку П.Г. Манжоли, чи не єдиним засобом скорочення дистанції між політикою держави та очікуваннями громадян залишаються вибори на загальнодержавному рівні, але навіть вони не спроможні пом'якшити зазначене протиріччя: вже досить звичною стала картина, коли чи не наступного дня після завершення виборчої кампанії рейтинг довіри населення до тих, кого ще вчора було обрано до вищих органів державної влади, знижується до мінімальних показників.

Відтак, неабиякої актуальності набуває питання науково-теоретичного осмислення проблеми легітимності у вітчизняних умовах в контексті пошуку концептуально нових засад удосконалення механізму взаємодії держави та громадянського суспільства.

В своєму дослідженні науковець опирається на роботи, які розглядають проблеми легітимності влади в українському суспільстві, і зазначає, що вони, як предмет наукових досліджень набувають дедалі більшої популярності серед представників вітчизняної суспільно-гуманітарної думки (Є. Бистрицький, В. Бурлячук, А. Колодій, С. Рябов). При цьому діапазон наукових розробок у даній сфері не обмежується суто політологічним дискурсом: аналіз останніх публікацій з означеної проблематики дозволяє виокремити значний масив досліджень, здійснюваних представниками суміжних з політологією наукових дисциплін – соціології, історії, філософії (А. Єрмоленко, С. Макеєв, І. Попова, О. Середа, М. Тур) [118, 59].

Розглядаючи особливості легітимації влади у новітній період історії України, дослідник зазначає, що специфіка легітимації влади в Україні визначається не стільки раціональними чинниками західноєвропейського зразка (традиційна повага до закону, визнання довершеності політико-правових процедур ротації влади), скільки ціннісно-нормативними параметрами. Поширення атмосфери правового нігілізму, скептичне ставлення до законодавчих процедур де-факто позбавило

виборчий процес легітимних ознак. Ситуація ускладнюється й особливостями соціокультурного, історичного розвитку української нації: тривалий період існування під тиском іноземного панування сформував у масовій свідомості стійке несприйняття владних повноважень, опозиційне ставлення до влади та бажання її позбутися. Останнє сприяло утвердженню конфронтаційного типу політичної культури, що, в свою чергу, знищувало будь-які підвалини суспільної підтримки політичних рішень.

Розглядаючи «помаранчеву революцію», автор вважає її своєрідною вказівкою на шляху пошуку оптимальної моделі взаємовідносин держави та населення. З-поміж цілого ряду позитивних рис, на які вона була багатою, особливо разючих змін зазнала соціокультурна площина взаємодії влади та громадянського суспільства.

Адже якщо симптоматичною ознакою попереднього періоду був колосальний рівень суспільної недовіри до усього спектра владних установ, поширення феноменів «узаконення кризи» (Ю. Габермас) чи «згоди через апатію» (Д. Хелд), то специфічною рисою представників нового складу правлячої еліти став небачено високий відсоток наданого їй «кредиту довіри» з часів проголошення незалежності (так, згідно з результатами дослідження Центру О. Разумкова, показники ставлення громадян до вищих органів державної влади у першому кварталі 2005 р. зазнали суттєвих змін: рівень підтримки нового Президента і уряду порівняно з березнем 2004 р. зріс у шість разів, а щодо діяльності Верховної Ради – майже у сім) [118, 61].

Екзистенціальна природа «помаранчевої» влади мала своїм підґрунтям специфічну суспільну атмосферу, в умовах якої відбулася зміна правлячої еліти на межі 2004 – 2005 рр. Ще задовго до виборів, які багато у чому визначали подальший вектор розвитку України після завершення президентства Л. Кучми, у напруженій атмосфері суспільних настроїв неважко було вловити передчуття чогось особливого, не властивого українській політиці у попередні роки. Міцно утверджене у масовій свідомості переконання про глибоку байдужість і пасивність української громадськості відносно всього, що стосується сфери державного управління, дедалі більше спростовувало себе по мірі виходу учасників президентського марафону на фінішну пряму. Колосальний рівень відчуження, що домінував протягом останніх

років у відносинах держава – населення, напередодні виборів набув загострених форм.

П.Г. Манжола вважає, що за відсутності кардинальних відмінностей у програмних документах обох фаворитів президентських перегонів перше місце посів особистісний чинник, що ставився у залежність від морально-етичних критеріїв. На цьому тлі зміна правлячої еліти в Україні, що відбулася під час «помаранчевої революції», покликана була визначити якісно нові параметри легітимності влади.

Базовим елементом суспільної підтримки нової влади стала особиста популярність, якою володіли провідні особи «помаранчевої революції». При цьому він зазначає, що небачений до цього часу рівень довіри з боку населення мав своїм підґрунтям не просто персональні лідерські якості тодішніх представників опозиції. Означена популярність поєднувалася з цілою низкою ірраціональних чинників, головним з яких є харизма [118, 61-62].

Як і більшість дослідників подій після «помаранчевої революції», автор вважає, що головними причинами кризи легітимності нової української влади стали нормативні відхилення в діяльності владних інституцій, поступове зниження віри суспільства в харизматичні якості лідерів, уособлені безпосередньо у постатях найвищих посадовців (В. Ющенко та Ю. Тимошенко). Загострення відносин між колишніми партнерами призвело до того, що, починаючи з другої половини 2005 р., стало помітним поступове наростання небажаних тенденцій щодо характеру ставлення до владних ініціатив нового керівництва як усередині правлячої еліти, так і у суспільстві. Так, у серпні 2005 р. відсоток населення, який «повністю підтримує» діяльність Президента та уряду становив відповідно 30,2 % та 22,1 %; у вересні – 20,3 % та 8,5 %; а у листопаді – 14,3 % та 6,7 % (за результатами соціологічних досліджень Центру О. Разумкова) [118, 63].

Неоднозначні заходи, вживані у соціальній сфері, виглядали більш ніж непереконливо на тлі невисоких економічних показників. Практика маневрування у зовнішній політиці лише посилювала загальне здивування з приводу широко розрекламованих гасел про початок якісно нового етапу позиціонування України на

міжнародному рівні. Як наслідок у суспільстві почали лунати далеко не привабливі для лідерів Помаранчевої революції закиди. Не покращили ситуацію з подальшим зниженням легітимності влади в Україні ані парламентські вибори 2006 р., ані набуття чинності конституційними змінами. Натомість можна з упевненістю констатувати наявність системної кризи у взаємодії влади та суспільства, що значно ускладнює процес функціонування політичної системи в цілому. Так, за результатами соціологічного дослідження, проведеного Центром О. Разумкова у період з 15 по 21 грудня 2006 р., відсоток респондентів, які повністю підтримують діяльність Президента України, починаючи з квітня 2005 р., постійно знижувалася і на початок 2007 року склав 13,3 %.

Рівень легітимності Верховної Ради України попереднього скликання знижувався з початку 2005 р. і наприкінці 2006 р. складав 6,2 %. При цьому ставлення населення до парламенту не змінила навіть ротація його складу після березневих виборів 2006 р. У жовтні 2005 р. рівень підтримки діяльності Верховної Ради порівняно з вереснем знизився, і вперше з початку 2005 р. діяльність парламенту не підтримала понад половина опитаних.

Підтримка дій уряду у грудні 2006 р. також залишалася катастрофічно низькою і складала близько 9 %.

Криза інституціональної легітимності влади посилюється нівелюванням демократичних процедур легітимації влади у масовій свідомості – передусім це стосується виборчих механізмів у політичному процесі. Таким чином, криза легітимності влади на сьогоднішній день наближається до своєї критичної межі. Виявом цього є не тільки надзвичайно низький рівень довіри населення до політичної системи в інституціональному та персоніфікованому вимірі, а й швидке зниження авторитету держави на міжнародній арені [118, 63].

Останнім часом проблема легітимності органів державної влади України значно актуалізувалася, з’явилися загрозливі тенденції щодо ефективного функціонування політичної системи. За даними політологічних та соціологічних досліджень, жодна з гілок державної влади, не заслуговує абсолютної довіри і суспільного визнання, а отже, не може бути визнаною легітимною.

Легітимність органів державної влади є динамічною характеристикою функціонування політичної системи. Як неодмінний атрибут державної влади легітимність складається з ціннісних оцінок, переконань та уподобань населення щодо реалізованих владою ініціатив та уявлень громадян про належний порядок. З точки зору суб'єктності легітимність влади може мати персоніфікований (щодо політичних лідерів) чи інституціональний (щодо політичних інститутів) вимір.

Характер легітимності влади обумовлюється двома чинниками – ставленням населення до інститутів влади всередині країни (внутрішньополітичне визнання з боку громадян) та схваленням діючої влади міжнародною спільнотою (зовнішньополітичне визнання).

Дослідження проведене низкою українських аналітичних, соціологічних центрів та агенцій, систематизовані та подані у вигляді аналітичної записки Національним інститутом стратегічних досліджень, в динаміці демонструють зміни в легітимності органів державної влади на період до середини 2007 року і тим самим доводять припущення та обґрунтовують теорії виказані вітчизняними та зарубіжними дослівниками легітимаційних процесів в України [249].

Головними індикаторами, за допомогою яких можна визначити рівень легітимності влади є: 1) ступінь довіри населення до органів державної влади, 2) суспільно-політичні очікування громадян, 3) інтенсивність та характер прояву громадської активності.

1) Ступінь довіри населення до органів державної влади.

Досліджуючи динаміку легітимності органів державної влади протягом 2006 р. – першої половини 2007 р., можна відзначити наявність сталої тенденції до зниження довіри до інститутів державної влади, що ускладнює процес функціонування політичної системи в цілому.

Відсоток респондентів, які підтримують діяльність Президента України станом на кінець травня 2007 р. дорівнює 33,2 %. У березні 2007 р. цей показник складав 35%.

Підвищення рівня легітимності Глави держави було зафіксоване у грудні 2006 р. після ініціативи Президента закріпити на законодавчому рівні визнання

голодомору 1930-х рр. геноцидом проти української нації. Це свідчить про ефективність впливу аксіологічної (ціннісної) складової на оціночне сприйняття населенням Президента.

Показники довіри до Верховної Ради України у травні 2007 р. складали 23,5 % (у березні 2007 р. – 29%). Симптоматичним є той факт, що скептицизм населення щодо парламенту як політичного інституту не зменшили ані ротація його персонального складу, яка відбулася внаслідок березневих виборів 2006 р., ані процедурні нововведення у вигляді запровадження пропорційної виборчої системи. Починаючи з 2005 р., легітимність законодавчого органу держави постійно знижується.

Довіру до Уряду у травні 2007 р. висловили 27,4 % опитаних.

Наведені соціологічні дані свідчать про падіння довіри до основних інститутів влади, що, у свою чергу, обумовлює зниження легітимності політичної системи в цілому.

Слід зазначити, що серед усіх владних інститутів найвищий рейтинг народної довіри має Президент України, що свідчить про лідерські позиції Глави держави у громадській думці.

Саме інститут президентства з-поміж усіх інших органів влади у своїй діяльності найбільшою мірою відповідає очікуванням громадян (2,7 бали за п’ятибальною шкалою). У середньостроковій перспективі це створює сприятливі умови для подальшого підвищення легітимності Глави держави.

2) Суспільно-політичні очікування громадян.

Криза інституціональної легітимності влади посилюється нівеляцією у масовій свідомості демократичних процедур легітимації влади, перш за все – виборчих механізмів у політичному процесі. Так, за даними соціологічних досліджень, проведених у жовтні 2006 р. Фондом “Демократичні ініціативи”, попри високу оцінку значення виборів загалом, стосовно виборів в Україні населення здебільшого вважає, що вони проводяться лише задля створення видимості демократії, якої у нас насправді немає (48 %). Головну причину, що заважає виборам в Україні стати справді демократичним механізмом, населення вбачає у тому, що народні обранці не

виконують своїх передвиборчих обіцянок (47 %). Відтак, серйозною проблемою до цього часу продовжує залишатись дефіцит механізмів зворотного зв'язку між виборцями та їх представниками у Верховній Раді.

Вищенаведені настрої громадян щодо інституту виборів загалом в умовах нинішньої політичної кризи обумовлюють актуальність й відповідне суспільне сприйняття перспективи проведення дострокових парламентських виборів.

Станом на кінець травня 2007 р. кількість респондентів, які не підтримують ідею майбутніх дострокових виборів дорівнювала 46,4 %, у той час як позитивно її оцінювали 41,7 % громадян. На думку 36,2% респондентів, ситуація в Україні внаслідок проведення дострокових виборів до Верховної Ради мала покращитися, 35,9% були впевнені, що ситуація не зміниться.

Водночас, помітною була позитивна динаміка змін суспільних настроїв щодо питання дострокового припинення повноважень Верховної Ради: на відміну від травня, у березні 2007 р. кількість противників (47%) такого сценарію виходу з кризи та відповідного рішення Президента майже вдвічі перевищувала кількість прибічників (24%) такої позиції.

Характерним є й те, що мотиви дострокового розпуску парламенту, які були озвучені Главою держави, були адекватними настроям, що панували у суспільстві: понад 50 % респондентів вважали, що масовий перехід депутатів від опозиції до коаліції спотворює результати виборів 2006 р. Відтак, рішення та відповідні укази Президента про достроковий розпуск Верховної Ради та переобрання її складу акумулювали у собі значний ресурс легітимності, що, певною мірою, було здатне нівелювати суперечності правового характеру між політичними силами.

3) Інтенсивність та характер прояву громадської активності.

Попри значні демократичні зміни, що відбулися останнім часом у масовій свідомості, громадянська активність виявляється, здебільшого, у формі неформальної спонтанної дії населення. Кількість громадян, схильних до участі у різноманітних протестних акціях складає 29,3 %. Також надзвичайно низьким залишається рівень інституціалізованих форм прояву громадянської активності як передумови реалізації громадських ініціатив та впливу на владу: рівень членства у

недержавних організаціях становить 5%. Відтак, більшість громадян позбавлені (не бачать) інших позаелекторальних механізмів впливу на владу, окрім протестних масових акцій (мітингів, демонстрацій та пікетів).

В основі причин, які зумовлюють низькі показники легітимності влади лежать наступні чинники:

- зниження рівня керованості суспільними процесами за умов переходу до парламентсько-президентської форми правління: попри правові колізії, що супроводжують процеси "перетягування повноважень" між гілками влади, громадська думка, як первинне джерело легітимації влади, дедалі помітніше схиляється у бік позиції Президента. У масовій свідомості домінуючою є думка щодо збереження значної частини повноважень за Главою держави (40,2 – 45,8 %), а відтак, - й президентської моделі політичного устрою.

- скептицизм та незадоволення населення діяльністю як державних органів влади, так і політичних партій. Рівень недовіри до політичних партій станом на березень 2007 р. виявився найбільшим з часів Помаранчевої революції (з грудня 2004 р.) і становив – 72%;

- поширення у суспільстві атмосфери розчарувань, зумовленої невиправданістю сподівань, які мали місце під час президентських та парламентських виборів;

- відсутність дієвих механізмів політичної відповідальності політичних сил, що формують політику держави;

- наявність у політичній системі в її нинішньому вигляді можливостей для ревізії та викривлення волевиявлення громадян, що проявляється при створенні коаліції;

- постійні конфлікти між представниками політичної еліти;

- низька інституціональна спроможність громадян впливати на політичний процес. Попри відносно високий рівень підтримки населенням неполітичних інститутів (громадських організацій, профспілок тощо), громадяни, здебільшого, не бачать перспективи власного членства в їх складі, оскільки не вірять у їх спроможність виступати посередниками у процесі впливу на владу;

- політична корупція на всіх рівнях влади та зростання ознак непрозорості і закритості від громадськості процесу прийняття управлінських рішень;

- неузгодженість політичних позицій інститутів влади в умовах конституційної реформи (передвиборні програми Президента та партій, які сформували антикризову коаліцію отримали власні форми демократичної легітимації – відповідно шляхом президентських у 2004 р. та парламентських у 2006 р. виборів);

- низька ефективність соціально-економічної політики уряду на тлі загострення політичних конфліктів між Президентом, Верховною Радою та Прем'єр-міністром;

- падіння показників довіри до провідних політичних діячів демократичного спрямування (за даними УЦПД ім. Олександра Разумкова рівень підтримки діяльності того чи іншого політика не перевищував 19%), що вказує на відсутність у нинішньому складі політичної еліти лідера, з яким нація ідентифікує власні надії на покращення суспільного добробуту.

У цілому ж, загальною тенденцією у сфері спроможності впливу громадян на дії влади спостерігається негативна динаміка змін: за результатами соціологічного опитування, проведеного у квітні 2007 р. Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова показники відповідних змін, починаючи з другої пол. 2005 р., залишаються стабільно від'ємними і на травень 2007 р. дорівнювали коеф. -30,1.

Таким чином, криза легітимності влади на сучасному етапі носить системний характер. Інтегральними складовими її прояву є:

Низький рівень довіри громадян (наявність тенденцій до подальшого падіння) до базових інститутів політичної системи, які мають первинне джерело легітимності (отримують легітимізацію в результаті прямого волевиявлення населення) – Президент, Верховна Рада, політичні партії.

Нівелювання у громадській думці значення електоральних процедур впливу на політичний процес.

Зростання протестних настроїв громадян, що виявляється в їхній дедалі більшій готовності брати участь у неінституціалізованих масових протестних акціях, метою яких є опір політиці органів державної влади.

Погіршення іміджу України як держави на міжнародному рівні.

Основною причиною низького рівня легітимності влади на сучасному етапі стали недосконалі з точки зору правового регулювання та неузгоджені спроби правлячої еліти здійснити швидкий перехід до парламентсько-президентської форми правління. В умовах низької легітимності базових складових такої моделі політичної системи, слабкості та недостатньої ефективності впливу структур громадянського суспільства на політичний процес це призводить до зростання відчуження між владою та населенням, розбалансування механізму державного управління в цілому. Тому нагальною є потреба пошуку шляхів підвищення довіри населення до органів державної влади та політичної системи [249].

Можливими кроками на шляху реалізації даної мети можуть бути наступні:

1. Докорінне реформування системи взаємодії між державними органами та громадськими інституціями в галузі державотворення та участі в політичному управлінні.

2. Зміна виборчої системи з метою створення легітимних умов для політичного компромісу.

3. Врегулювання протиріч у сфері конституційних повноважень вищих органів державної влади шляхом проведення всеукраїнського референдуму щодо внесення змін до Конституції України.

4. Підтримка та посилення лідерських позицій Президента України шляхом продовження діалогу між ним та інститутами громадянського суспільства.

5. Пожвавлення діалогу між різними політичними силами представниками владних інституцій, органів управління та суспільством;

6. Подолання корумпованості та клановості, які стали основою сучасної української політики та державного управління;

7. Підвищення авторитету владних інституцій та їх реальної незалежності від партійних та економічних структур;

8. Сприяння становленню дієвого громадянського суспільства;

9. Пожвавлення співпраці науковців та діючих політиків щодо пошуку та реалізації нової, індивідуальної та ефективної моделі забезпечення легітимності політичної влади в Україні.

Підсумовуючи сказане, треба зазначити, що проблематика легітимності політичної влади є надзвичайно актуальною як для сучасної української політичної науки так і для практичної політики.

Особливість полягає у тому, що ступінь наукової розробленості проблематики легітимності політичної влади в українськими дослідниками набагато випереджає рівень практичної реалізації запропонованих ідей та рекомендацій. Як зазначалося вище, українська еліта та керівна верхівка фактично нехтує висновками, застереженнями та розробками вчених, взявши за основу застарілу модель управління державою. Наслідком такої позиції керівництва держави стала перманентна криза легітимності політичної влади, яка щороку посилюється і вже набрала загрозливого для існування національної державності розмаху. Події осені 2004 року стали одним із перших передвісників можливої майбутньої глобальної кризи державності не лише на інституціональному рівні, а вже на рівні свідомості населення. Запобігання та упередження вказаної загрози це важливе та актуальне завдання, яке може бути вирішене лише шляхом відновлення паритетності, рівності, взаємовигідності та відкритості у формуванні та реалізації державної політики між суспільством та державно-політичними інституціями.

3.2. Взаємозв'язок становлення громадянського суспільства та легітимаційних процесів в сучасній Україні

Особливості інституалізації громадянського суспільства в сучасній Україні

Політичні процеси в сучасній Україні актуалізували ряд проблем та питань, які мають неабиякий вплив на легітимаційні процедури та технології. Однією з них є проблема становлення інституцій громадянського суспільства. Будучі тривалий час відстороненою від світових суспільно-політичних процесів, українська політична система наслідувала моделі взаємодії держави та суспільства, що склалися ще в радянський період, і в яких ідея громадянського суспільства не знаходила дієвого відображення.

Політична практика доводить, що ідея громадянського суспільства має безпосередній вплив на політичні інституції держави та політичні організації суспільства. Ідея громадянського суспільства, як незалежного від влади об'єднання людей, що створюється з метою більш ефективного захисту власних інтересів шляхом безпосереднього впливу на діяльність політичних та державно-управлінських інституцій, не є новою. Протягом кількох століть ця теорія вдосконалювалася та набирала практичної цінності та значимості, пройшовши значний шлях трансформацій та вдосконалення. Виходячи із сучасного стану дослідженості проблеми та домінуючих концепцій, можна зазначити, що *громадянське суспільство — це стійке до зовнішніх впливів об'єднання вільних особистостей з метою творення альтернативних, по відношенню до існуючих владних та державних структур, інституцій управління, головною метою яких є захист приватних та суспільних інтересів від посягань держави та сприяння можливості самореалізації особистості в різних галузях суспільно-політичного, економічного, духовного життя.*

Реалії українського сьогодення підтверджують значимість зазначеної вище проблеми. Курс на побудову правової, соціально-орієнтованої держави неминуче

призводить до необхідності появи дієвих інституцій громадянського суспільства. Проте практика політичного життя демонструє значні проблеми в цій сфері. Причому ці проблеми носять зазвичай не лише технологічний чи організаційний характер, а мають більш глибоке світоглядне коріння.

Від часу здобуття незалежності український політикум та суспільство так і не спромоглися усвідомити істину, яка стала нормою сучасного державотворення в більшості демократичних країнах світу. Істина ця проста у формулюванні, але складна у реалізації. Суть її полягає у тому, що шляхи та методи творення, чи то модернізації, державності не можуть носити номінально задекларований характер, а частіше за усе є наслідком тривалого історичного процесу, який полягає у пошуку компромісу між інтересами представників владних структур, інстанцій та привалюючими в суспільстві настроями щодо форми та моделі державності.

Спроби нав’язати певну модель державотворення, «підігнавши» під неї структуру органів влади та ідею громадянського суспільства, механістично залучивши до цього процесу суспільство, щоразу, як свідчить світова практика, зазнавали невдачі.

Які б шляхетні наміри при цьому не переслідувалися, треба розуміти, що громадянське суспільства не має і не може бути інструментом державних та владних інстанцій щодо реалізації їх політичних намірів. Сутність громадянського суспільства полягає у конструктивній опозиції до влади, суспільному контролі за її діяльністю. Спроба об’єднати задля будь-якої «великої мети» потенціал громадянського суспільства та держави під загальним керівництвом державних інституцій неминуче призведе до формалізації та вихолощення ідеї громадянського суспільства і, як наслідок, до його перетворення на інструмент державної політики, що характерно для авторитарних та тоталітарних режимів.

За останні роки зазначена проблема знайшла своє відображення в багатьох наукових дослідженнях. Позитивним є те, що більшість дослідників об’єктивно та неупереджено підходять до аналізу проблематики ролі громадянського суспільства в українському державотворенні та легітимаційних процесах, відверто вказують на численні проблеми та негаразди в цій галузі.

Розвиток політичної думки засвідчує наявність низки проблем, однією з головних серед яких є відсутність загальновизнаної концепції громадянського суспільства. Сучасна політична наука, і не лише українська, не дає єдиного визначення та тлумачення терміну «громадянське суспільство». Кожен із дослідників має можливість подати власне бачення сутності, функцій та місця ідеї громадянського суспільства у сучасному суспільно-політичному житті та політичній науці.

З цим погоджуються цілий ряд авторитетних українських дослідників. Наприклад, професор І.О. Кресіна висловлює думку, що в середовищі вчених-політологів немає єдності в тлумаченні поняття «громадянське суспільство», воно є предметом активної дискусії в сучасній політичній науці [102, 35].

«У дослідженнях соціально-правової держави основний каркас категорій і понять визначені: держава, влада, соціальна держава, правова держава, конституціоналізм, парламент, уряд, президент, закон, декларація, об'єкт і суб'єкт політики тощо. З громадянським суспільством ситуація складніша. Це поняття не завжди окреслює предмет дослідження. Політологи різних країн дають сутнісно різні його визначення», – зазначає професор М.І. Михальченко [122, 23-35].

Будучи впевненим в наявності в сучасній Україні інституцій громадянського суспільства, М.І. Михальченко виділяє кілька підходів до визначення громадянського суспільства:

1) недержавний сектор економіки, сфери політичного і духовного життя;

2) сукупність громадських об'єднань і організацій;

3) опозиційні, напівопозиційні та нейтральні до влади соціальні сили.

На думку М.І. Михальченка, із двох типів громадянських суспільств: американо-англійського та континентально-європейського, в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах Європи, використовується переважно континентально-європейська модель. Її характерною рисою є наявність ефективного механізму стримування наступу держави на суспільні інтереси та інституції за ситуації нестабільності. До того ж вирішення проблем взаємодії суспільства і держави, модернізації в соціально-правовій, економічній, політичній та гуманістичній сферах

неможливе без розробки й реалізації концепції взаємовідносин держави і громадянина, держави та інститутів громадянського суспільства [122, 23-35].

Слід зазначити, що дослідники далеко не завжди пов'язують інституалізацію громадянського суспільства з процесом владної легітимації. Хоча подібний взаємозв'язок, напевне, є очевидним. Громадянське суспільство не може існувати за умов нелегітимного політичного режиму. Громадянське суспільство може виступати ініціатором делегітимації влади та індикатором набуття нею легітимності. Однією з функцій громадянського суспільства можна вважати недопущення, а краще упередження, приходу до керівництва державою потенційно нелегітимних владних інститутів та встановлення нелегітимних режимів. Громадянське суспільство може народжуватися на «барикадах» боротьби з нелегітимною владою і зникати за умови поразки в цій боротьбі.

Події «помаранчевої революції», стали яскравим прикладом спроби ситуативного, хаотичного, але від цього ще більш переконливого та значимого, народження громадянського суспільства в Україні. Джерелом активізації його становлення стали процеси граничної делегітимації влади в Україні. Інституції громадянського суспільства стали ініціатором суспільно-політичних змін та реформування політичної системи країни, становлення принципово нових методів та норм ведення політики, застерігши і державу, і суспільство від можливих, значно більш небезпечних, наслідків подальшої делегітимації влади в Україні.

Згодом емоційний порив суспільства швидко згас під впливом дій нової влади, але відступу на «дореволюційні» позиції все ж не відбулося. Українська політика під впливом дій громадянського суспільства набула нових форм, більш орієнтованих соціально та особистісно. Збереження набутих позицій цілком залежить від самого суспільства і його активності, впевненості у власних силах та небайдужості.

Підтвердженням наявності зв'язку між інституалізацією громадянського суспільства та легітимаційними процесами може слугувати концептуальне бачення місця та ролі громадянського суспільства в суспільно-політичних процесах, запропоноване І.О. Кресіною.

Визначаючи поняття «громадянське суспільство», його структуру та досліджуючи практику його формування в сучасній Україні, І.О. Кресіна виходить з наступних методологічних позицій:

1. Громадянське суспільство не є інституційним феноменом поряд з такими однопорядковими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступен.я розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства. Громадянське суспільство не можна «побудувати». Його можна утверджувати як нову якість політично організованого суспільства, як середовище демократії, свободи і відповідальності за долю держави і нації.

2. Громадянське суспільство створює державу, а не держава створює громадянське суспільство. Відтак, держава є частиною громадянського суспільства, інститутом здійснення публічної влади й механізмом забезпечення безпеки, добробуту, правового захисту прав і свобод громадян. Громадянське суспільство і держава співвідносяться як ціле і частина, як організм і механізм. За недемократичних політичних режимів громадянське суспільство не не існує, як вважають деякі дослідники, – воно передало державі надто багато невластивих їй функцій і повноважень, внаслідок чого держава «поглинула» громадянське суспільство.

3. Ступінь розвиненості громадянського суспільства – характеристика рівня демократизму і політико-правової культури соціуму. Воно розвинене настільки, наскільки зберегло за собою більшість функцій і повноважень інститутів самоорганізації та самодіяльності громадян. Держава є сильною тією мірою, якою в межах відведених їй громадянським суспільством функцій і повноважень, ефективно здійснює політичне управління в інтересах громадян, створюючи для цього відповідну правову систему і **легітимно** забезпечуючи правопорядок. Тобто, держава сильніша тоді, коли активніше громадянське суспільство, коли вона має

менший сегмент у суспільстві за обсягом праворегулюючої діяльності, коли ефективно виконує визначені їй Конституцією функції і завдання.

4. Громадянське суспільство є політичним, оскільки таким є сам громадянин як свідомий суб'єкт політичних відносин і політичний актор. З огляду на цю природу громадянського суспільства некоректно визначати його як сферу реалізації приватних інтересів громадян поза втручанням держави та її організуючим, регулюючим впливом. Громадянське суспільство – не клуб за інтересами, не конгломерат любительських гуртків, асоціацій прихильників екзотичних розваг, не середовище мафіозних структур. Громадянське суспільство – сфера самореалізації громадян, свідомих своїх політичних інтересів і потреб, що взаємно корелюються і потребують для цього **легітимного і легального** політичного інституту – держави.

Виходячи з цього, влада, яка утвердилася як результат соціально-політичної самореалізації громадян, є **легітимною і легальною**, є уособленням держави як політичного інституту. Влада, джерелом якої нарешті став народ **легітимізує** інститут держави. Держава лишається **легітимною** доти, доки її дії ґрунтуються на законі, праві, народній довірі й підтримці. «Помаранчева» революція поставила все на свої місця: держава і влада у своїй діяльності має керуватися правом, конституцією, законом, і лише тоді вона буде **легітимною і легальною**. Революція в Україні 2004 року була **легітимізуючим** чинником зміни системи влади, вона була демократичною, правовою, означала кінець кланово-олігархічної влади та авторитарного політичного режиму і торжество правди, справедливості, закону, демократії.

5. Громадянське суспільство не може бути структуроване за аналогією з політичною чи правовою системою. Системою є саме суспільство, соціум як сукупність індивідів і спільнот.

Для аналізу громадянського суспільства найприйнятнішими класифікаторами можуть бути часові й просторові характеристики (певні стани, етапи становлення громадянського суспільства в певній країні), показники рівня політичної участі (активне, пасивне громадянське суспільство), ступеня забезпечення прав і свобод

людини і громадянина (розвинене, нерозвинене), адекватності суспільним завданням, цивілізаційним викликам, здатності до саморозвитку тощо [103, 3-6].

Можна виокремити два концептуальні напрямки розгляду громадянського суспільства, що домінують в сучасній політичній науці. Згідно одного із них, громадянське суспільство – це особлива позадержавна сфера суспільного життя, альтернатива державній системі управління. Згідно іншого – громадянське суспільство – це складовий елемент держави, який має певну автономію, можливості впливу на процес державного управління та контролю над державними інститутами.

На думку професора Ф.М. Рудича, у методологічному контексті продуктивним є наступний підхід. Громадянське суспільство є основою держави. Його становлення відбувається в тісному зв'язку з становленням її як правової, соціальної, демократичної. Громадянське суспільство – це суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Громадянське суспільство – це суспільство вільних громадян. Воно вільне від держави, але взаємодіє з нею заради загального блага. Сутність громадянського суспільства полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в ньому здобуває гарантоване право вільного вибору тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки, погляди.

Поступ громадянського суспільства в Україні, зазначає Ф.М. Рудич, залежить від розв'язання чималої кількості непростих проблем. Одна з них – удосконалення відносин між державою і суспільством, владою і громадянами. За роки незалежності в Україні не вдалося створити умов, за яких більшість громадян відчувала б себе активними суб'єктами політики. Влада є однією з фундаментальних засад суспільства. Але до владних структур знахабніло лізе кримінальна і напівкримінальна корумпована буржуазія. Люди, працьовиті, енергійні, високої культури та інтелекту, які переймаються честю і благом країни, залишилися без правової підтримки і належної винагороди за сумлінну працю. У принизливому

становищі опинилися інтелігенція, робітники, сільські трудівники. Це негативно позначається на довірі громадян до органів влади.

Ф.М. Рудич вбачає кілька сценаріїв розвитку громадянського суспільства в Україні.

І. Згортання громадянського суспільства і реставрація в якомусь вигляді тоталітарного режиму.

ІІ. Консервація на тривалий час існуючого стану речей і, відповідно, авторитарних методів управління.

ІІІ. Поступовий, еволюційний розвиток і зміцнення громадянського суспільства [156].

Слід зазначити, що у сучасній вітчизняній політичній думці не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «громадянське суспільство». Виділяється кілька концептуальних авторських підходів, які окреслюють різні аспекти та прояви громадянського суспільства. Більше того, немає серед дослідників і однозначної відповіді на питання чи є, взагалі, в сучасній Україні громадянське суспільство чи ні. Проблема ускладнюється внаслідок її надмірної політизованості.

Численні дослідження та неабиякий інтерес до даної проблем з боку як науковців, так і громадськості вказує на її наукову перспективність та суспільну значимість. Нажаль, за попередні роки, в тому числі і за роки незалежності, українське суспільство та політикум втратили потенціал інституалізації громадянського суспільства в Україні. Протягом останніх 10-15 років замість дійсно дієвих, впливових та неупереджених інститутів громадянського суспільства в Україні, з подачі провладних олігархічних кіл, створювалася керована останніми та залежна від них модель штучного громадянського суспільства, метою створення якої була узурпація влади, її самолегітимізації та відсторонення суспільства від управління державою. Ця модель не була виявом ініціативи суспільства, а була продуктом використання політичних та соціальних технологій. Як наслідок штучний характер громадянського суспільства, невідповідність його справжнім нормам та принципам (помітні як всередині країни, так і за її межами) унеможливили його дієву участь у легітимаційному процесі. Громадянське

суспільство не мало ані впливу на останній, ані довіри серед суспільства. Таким чином, сили, які створили таку ситуацію, самі потрапили в пастку делегітимації, коли будь-які дії влади апріорі вважаються значною частиною суспільства нелегітимними внаслідок неможливості ефективного контролю з боку суспільства. Бажання надмірної централізації влади та недопущення дієвої конкуренції спричинили глибоку кризу легітимності, наслідки якої стали визначальними для сучасного суспільно-політичного життя держави.

Не існує також чіткого бачення взаємозв'язку легітимаційних процесів та інституалізації громадянського суспільства в Україні, хоча емпірична база є доволі широкою. Події «помаранчевої революції» засвідчили значимість та об'єктивність вказаного взаємозв'язку. Проте завданняv громадянського суспільства є не лише мобілізація суспільства на боротьбу із нелегітимним режимом, але і консолідація суспільства з метою подальшого ефективного державотворення.

Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади

Проблематика дослідження історичних етапів становлення та особливостей громадянського суспільства в Україні нерозривно пов'язана з набуттям легітимності владними інституціями та процесом національного державотворення. Кілька спроб інституалізації громадянського суспільства протягом української історії окреслили ключові проблеми цього процесу та можливі варіанти їх вирішення. Сьогодення вимагає нових методів та підходів до державотворення, легітимації влади, але використання досвіду минулого – це можливість убезпечитися від повторення помилок та використати позитивний досвід.

Актуальною проблемою сучасної вітчизняної політології, з точки зору аналізу процесу легітимації політичної влади, є дослідження витоків та історії формування теорії та практики громадянського суспільства в Україні. Необхідність теоретичного обґрунтування наявності сталої державницької традиції в історії України та легітимності існуючої системи влади визначає практичну значимість даної проблеми.

Протягом останніх років ціла низка досліджень, здійснена, зокрема, С.О. Телешуном, О.Г. Чувардинським, Г.І. Зеленько, стосувалася саме цієї проблеми.

Складність визначення поняття «громадянське суспільство» та розмаїття теоретичних концепцій наклали свій відбиток і на історичний аспект дослідження цього питання.

Витоки українського громадянського суспільства дослідники вбачають і в общинній моделі періоду Київської Русі (О.Г. Чувардинський), і в специфічних формах самоорганізації, що склалися на українських землях в різні історичні періоди (Г.І. Зеленько), і в процесі модернізації (О. Михайлівська).

Розглядаючи історичні етапи формування ідеї та інституцій громадянського суспільства в Україні, треба зазначити, що вони багато в чому співпадають з періодами зростання політичної активності суспільства та періодами державотворення, відновлення державності. Пов'язано це перш за все з тим, що

інституції громадянського суспільства можуть існувати та ефективно діяти лише за умов свободи, що відкриває можливість самореалізації особистості та суспільства, певного рівня розвитку політичної культури та суспільної свідомості, відповідних соціально-економічних та політико-правових умов. Складний шлях українського державотворення та тривалі періоди відсутності власної державності зумовили і складність формування інституцій громадянського суспільства.

З огляду на зазначену специфіку, можна виділити чотири основні етапи українського державотворення та, відповідно, і періоди інституалізації громадянського суспільства.

Першим за часом можна назвати слов'янський (додержавний) період та період Київської Русі. Його головною характеристикою та результатом можна вважати зародження та ствердження у свідомості людей уявлень та переконань про можливість та необхідність фундації як владно-державних інститутів, так і общинно-суспільних інституцій, покликаних перш за все захистити їх інтереси від зазіхань держави.

Наступний, *другий, період* інституалізації громадянського суспільства в Україні охоплює XVI – XVII ст. і характеризується зростанням національної свідомості, формуванням української політичної нації, поглибленням та посиленням елітаристської складової в формуванні громадянського суспільства, розширенням його функцій та задач. Цей період продемонстрував можливість поєднання інтересів, можливостей та прагнень як широких верств суспільства, представлених селянством, міщанами та козацтвом, так і еліти, що знайшло відображення у подіях Визвольної війни 1648 – 1654 рр. та формуванні української державності. Однак, це поєднання носило ситуативний, тимчасовий характер і врешті-решт так і не призвело до формування інституцій громадянського суспільства на українських землях (хоча зазначені події і заклали традиції національного державотворення та реалізації ідеї громадянського суспільства), а, навпаки, породило глибоке суспільне відчуження та протистояння. Його наслідком стала глибока криза легітимності, втрата державності та руйнація державотворчого потенціалу. Події та наслідки цього періоду засвідчили небезпечність маніпулювання інтересами та настроями

суспільства та неприпустимість споживацького підходу до використання інституцій громадянського суспільства. Нажаль, в подальшій історії України ці пересторогі не убезпечили владу та її представників від помилок та трагедій.

Третій період інституалізації громадянського суспільства в Україні припадає на XIX – початок XX ст. Його ключовим моментом стали події 1917 – 1919 років, коли на теренах українських земель було вперше в історії України офіційно проголошено незалежну державу. Бурхливий розвиток історичних подій, вплив безлічі несприятливих внутрішніх та зовнішніх факторів звели нанівець державотворчі потуги українського суспільства початку XX ст. Проте ці події дали змогу продовжити та ще яскравіше означити державотворчі прагнення та потенціал українського суспільства.

Основною характеристикою інституалізації громадянського суспільства в Україні цього періоду стала певна безсистемність дій та намірів суспільства, еліти, політикуму.

«…Водночас в українській історії були нечисленні періоди, коли інтереси місцевої еліти і суспільства збігалися, викликаючи появу масових виступів населення, на кшталт, діяльності Центральної Ради у 1917 – 18 рр.

Але у ході подібних виступів змінювалася інституціональна структура суспільства, навіть робилися спроби утвердження української державності, проте консолідації суспільства і політичної еліти практично не спостерігалося. Запроваджувані «чужими урядами» зміни негативно відображалися у суспільній свідомості і виробили інстинкт самозбереження, який полягає у закритості і не сприйнятті будь-яких реформ, ініціатором яких виступала держава…» – так оцінює специфіку державотворення та особливості формування інститутів громадянського суспільства в Україні політолог Г.І. Зеленько [76].

Наслідком швидкого, але малоефективного залучення широких верств суспільства до процесу державного управління стала анархізація політичного, суспільного, економічного життя і втрата контролю над суспільно-політичними процесами. Надмірна романтизація та атмосфера безконтрольності не лише не сприяли фундації інститутів громадянського суспільства та широкому залученню

громадськості до управління державою, а навпаки, посилили індивідуалістичні, егоїстичні прояви. Українське суспільство не лише не скористалося (вперше за багато століть) нагодою реальної участі в державотворенні, державному управлінні, а своїми діями на довгі десятиліття дискредитувало та унеможливило реалізацію ідеї громадянського суспільства та власної державності. Події періоду «визвольних змагань» початку ХХ ст. засвідчили, що далеко не завжди суспільство та еліта виявляються готовими до сприйняття та реалізації ідеї громадянського суспільства та державності. Безсистемне та безконтрольне залучення до державотворення не підготовлених до цього морально, інтелектуально, ментально верств суспільства може наробити шкоди більшої, ніж дії будь-якого зовнішнього агресора.

Владні амбіції громадянського суспільства це не лише прагнення необмеженої свободи, а перш за усе відповідальність перед людьми, доля яких залежить від дій владних інституцій, незалежно від того, хто і як керує державною адміністрацією, чи інститутами громадянського суспільства. До того ж, важко однозначно вказати, чи була суспільно-політична активність народу в цей період спрямована на конструктивну діяльність, чи була виразом хаотичної, неконтрольованої агресії, яка накопичилася за довгі роки і в цей час знайшла вдалий момент для максимального самозгубного прояву.

Події цього періоду можна вважати повчальними і застережними, стосовно того, яким чином неможна і не треба підходити до розбудови громадянського суспільства. Інше актуальне питання, яке означили події цього часу: чи взагалі може бути ефективною влада громадянського суспільства, і чи це не суспільно-політичний міф, який в практичній площині політики реалізований бути не може, і чи є реальна альтернатива державі, як формі організації суспільства та її владним функціям та повноваженням. Однозначної відповіді на ці запитання, на наявному емпіричному матеріалі та оціночних даних, дати поки неможливо. Проблематика потребує більш зваженої та, по можливості, об’єктивної оцінки з боку науковців та суспільства, а не лише з боку зацікавлених сторін, для яких зазначені події виступають підтвердженням для численних ідеологічних гасел та проектів.

Свідомо не включаючи радянський етап історії України в періодизацію українського національного державотворення та реалізації ідеї громадянського суспільства в Україні, все ж слід зазначити, що час перебування України в складі СРСР теж привніс багато особливостей та ідей, які помітно впливають на можливість реалізації ідеї громадянського суспільства в сучасній Україні. Причиною цього, на нашу думку, є суттєві відмінності у стратегіях, цілях, задачах та методах державотворення, управління, ставлення до особистості та суспільства, ведення політики та реалізації владних повноважень, які були характерні для радянської доби, та пріоритетах та цінностях, що історично склалися в Україні.

Оцінки зазначеного впливу різняться, виходячи із надмірної політизованості проблеми, але все ж можна говорити про деструктивний вплив на становлення інститутів громадянського суспільства та взаємини держави і суспільства політичних інституцій радянського періоду історії України. Замість проголошених з барикад та трибун принципів верховенства суспільних інтересів та цілей, суспільству силою нав'язувалася тоталітарно-репресивна модель взаємодії держави та громадянина, в якій громадянському суспільству звісно місця не було. Замість нього існували штучні суспільні інституції, які створювалися державою і слугували опорою адміністративно-репресивної системи. Поділ на законодавчу, виконавчу, судову владу мав умовний характер, оскільки вся повнота влади зосереджувалася в руках певного партійно-кримінального клану, позбавленого будь-якого контролю та критики з боку суспільства. Модель управління та державотворення була залежною від ідеологічних, особистісних, ситуативних чинників.

У постперебудовчий період, з другої половини 80-х рр. – початку 90-х рр. XX ст., відбуваються суттєві зміни у статусі та формах відносин між державою та суспільством. Криза легітимності радянської моделі державотворення призвела до руйнації СРСР та відкрила шлях до розбудови національних систем суспільно-політичної взаємодії держави та особистості. Посередником в цих взаєминах природно мали стати інституції громадянського суспільства. Проте «броунівський демократичний рух», що активізувався в Україні в цей час, призвів до формування та посилення псевдогромадянських інституцій (номенклатура, криміналітет, клани

та інше), які й зайняли місце громадянського суспільства у встановленні норм та правил державотворення та суспільно-політичного життя.

Четвертий період інституалізації громадянського суспільства в Україні припадає на наш час, від 90-х років ХХ ст. по сьогодення. Особливе пожвавлення наукової та суспільної зацікавленості навколо ідеї громадянського суспільства було помітним напередодні та протягом перших років після здобуття Україною незалежності, а також під час «помаранчевої революції» 2004 року та впродовж 2005 року. Це час, коли, можливо вперше в історії країни, з'явилась реальна можливість реалізації ідеї та становлення інституцій громадянського суспільства.

Із здобуттям Україною незалежності та початком демократизації різних сфер суспільно-політичного, духовного, громадського життя, помітним стає розширення політичної участі суспільства в політичному управлінні та державотворенні. Однак падіння рівня життя та інші суспільно-політичні негаразди перших років незалежності, призвели до того, що процес занепаду інститутів самоорганізації поза політичною сферою був обернено пропорційним самоорганізації за політичною ознакою (масова поява політичних партій і руйнування звичних неполітичних організацій). Поряд з політичними формами суспільної самоорганізації в Україні дещо пізніше відроджуються і з'являються незалежні громадські організації, які діють поза політичною сферою.

«У цьому сенсі визначальну роль мала одна з основних її передумов – громадська самоідентифікація – система мотивацій суб'єкта, яка формується на основі певних ціннісних установок, політичних та соціальних орієнтацій. В українському суспільстві на початку - у середині 90-х рр. ХХ ст. глибока соціальна криза призвела до подальшого відчуження держави і суспільства.

В ситуації кризового послаблення інтеграції та соціальної захищеності на перший план вийшли індивідуальні форми реагування, прагнення до суто індивідуальної вертикальної мобільності і соціального виживання за принципом «кожен сам за себе», які реалізуються в діапазоні – від кримінальної поведінки до різноманітних форм підприємницької діяльності» [76].

Після проголошення незалежності України у серпні 1991 року постали найбільш реальні можливості та перспективи інституалізації громадянського суспільства. До цього спонукали і ріст національної свідомості, і формування нового бачення місця суспільства та особистості у державотворенні та державному управлінні, і багато інших факторів. Проте формування лише номінально нової системи влади та прихід до неї «старої» партноменклатури призвело до економічної кризи та поступового вихолощення ідеї незалежності і відповідно втрати можливості повноцінної реалізації ідеї громадянського суспільства в Україні. Після подій 1994 року в Україні поступово починає реалізовуватися ідея побудови моделі штучного громадянського суспільства, теоретичною та ідеологічною основою якої стали «надбання» та наробітки радянського періоду, добре відомі представникам радянської номенклатури, які обійняли ключові посади в новоствореній українській державі. Наслідком цих дій стало корпоративізація і систем управління державою, і економіки, і інституцій штучного громадянського суспільства в Україні. В результаті, прогресивні заклики, ідеї та наміри періоду здобуття незалежності, поступово перетворилися на неорадянську модель політичного управління та систему взаємодії держави та суспільстві, вкотре доводячи відомий вислів, що революції замислюють романтики, здійснюють прагматики, а їх результатами користуються негідники. Десять років вдалої імітації власного державотворення призвели до знецінення ідеї громадянського суспільства в Україні. Проте не позбавили суспільство прагнення справедливості, яке лежить в основі як ідеї державності, так і ідеї громадянського суспільства.

Події другої половини 2004 – початку 2005 років знову актуалізували зацікавленість ідеєю громадянського суспільства в Україні і спонукали до процесу його інституалізації. Як і на початку 90-х років, ініціатива знову належала в більшості випадків широким верствам суспільства. Проте, як і попереднього разу, надії на швидкий результат виявилися марними. Причиною тому стали ті ж корпоративні інтереси, але вже нових керівників, та методи політичного і державного управління, ведення політичної боротьби.

Ідея громадянського суспільства, яка здавалося б стала ознакою оновленої моделі українського політичного життя, поступово потопає в хаосі політичної нестабільності, дріб'язкових свар політиків та зневірі суспільства, яке знову виявилося відстороненим від реальної участі в державотворенні. Відбувається повернення до старої моделі державного управління та суспільно-політичного життя, що неминуче призведе до нівелювання досягнень, а вони безперечно є, на шляху до становлення громадянського суспільства в Україні. Четверта спроба національного державотворення та формування громадянського суспільства теж може виявитися невдалою. Щоб не допустити цього, потрібно, перш за все, дійти порозуміння між суспільством та провладною елітою та налагодити співпрацю між ними.

Проблематика місця та ролі ідеї громадянського суспільства у суспільно-політичних процесах вже перестала бути суто теоретичною, такою, що стосується лише науковців та певної кількості зацікавлених осіб: на сучасному етапі – це невід'ємна складова та запорука успішної діяльності держави та легітимності державної влади.

«За роки, що минули після «помаранчевої революції», тема розвитку громадянського суспільства в Україні та його впливу на державні і політичні інститути влади широко обговорювалася не лише в колі державних і політичних діячів, а й науковців, журналістів, представників громадських організацій. Це, перш за все, пов'язується з тим, що після останніх президентських виборів в нашій країні склалися унікальні умови для формування громадянського суспільства, яке б могло відповідати усім канонам світової демократії. Однак, у цей період український політичний істеблішмент не зміг запропонувати рамкові, але обов'язкові для всіх акторів правила гри, які б стали базовими правовими нормами для утворення нових інституційних традицій «суспільного прогресу». Натомість амбіції та в значній мірі нефаховість цього істеблішменту у сфері суспільних відносин і державного управління стали причиною того, що бажання мільйонів громадян перетворилися на пропагандистські кліше, що вкладається в тезу «влада понад усе». Навіть тоді, коли цю владу політики обіцяють використати на благо всього народу.

Україна знову, як і 1991 року, опинилася на перехідному етапі формування «нових/старих» правил гри. Після «романтично-номенклатурного», «державно-капіталістичного» і «олігархічно-демократичного» етапів українське суспільство увійшло у фазу *«корпоративної демократії» (або «легалізаційного періоду»),* де обмежена кількість політико-економічних гравців за допомогою фінансів, політико-корупційних послуг, інформаційних маніпуляцій, а також судової системи фактично сформувала нові правила гри, які усунули громадян від прямого впливу на політичні процеси, унеможливили інтелектуальну і кадрову конкуренцію, підмінивши їх партійним та імперативним квотуванням», – зазначає політолог та громадський діяч С.О. Телешун [182, 3-8].

Проблема історичної періодизації ідеї громадянського суспільства в Україні є важливою як з точки зору пошуку спільних рис, актуальних для різних етапів її розвитку, визначення традицій національного державотворення, так і з огляду на перспективи побудови правової, соціально-орієнтованої держави.

Досвід становлення інституцій громадянського суспільства в Україні засвідчує складність та неоднозначність цього процесу, його пов’язаність з проблемами державотворення та легітимації влади. Історія становлення громадянського суспільства в Україні надає цінний фактологічний матеріал, використання якого дозволяє більш ефективно та обґрунтовано підійти до вивчення проблеми.

Особливості та проблеми інституалізації громадянського суспільства в Україні після здобуття незалежності

Як і стосовно визначення поняття громадянського суспільства, немає однозначної точки зору серед українських дослідників і на проблеми становлення інституцій громадянського суспільства в сучасній Україні. Це не є дивним, з огляду на надзвичайну складність зазначеного питання та суб'єктивність поглядів та теорій запропонованих вітчизняними дослідниками.

На думку Г.І. Зеленько, специфіка інституалізації громадянського суспільства полягає в наступному:

1) проблема формування громадянського суспільства постала перед Україною тоді, коли на Заході такі суспільства давно сформувалися й успішно діють;

2) формування інститутів громадянського суспільства набуває характеру «відвойовування» громадськими організаціями і політичними партіями певних сфер компетенції у держави;

3) Україна активно залучається до процесів глобалізації, а в цих умовах роль держави, як арбітра, об'єктивно зростає;

4) в країні посилюється соціальна диференціація, відтак виникає необхідність державного регулювання суспільно-політичних та економічних процесів.

«Виходячи з цього, українське суспільство має виконати завдання, які ніби суперечать одне одному: відвоювати повноваження у держави, з метою набуття рис громадянського суспільства, зберігаючи при цьому регуляторні функції та повноваження держави», – зазначає Г.І. Зеленько. При цьому завдання ускладнюється пасивністю та відстороненістю більшості населення від політичної діяльності та партійного життя – необхідних умов існування дієвого громадянського суспільства. Відтак громадянське суспільство набуває ознак віртуальності. Виходом із цієї ситуації може бути синхронізація процесу формування громадянського суспільства та інтеракції держави. За ідеальних умов громадянське суспільство розвивається самостійно, його ніхто не будує. Однак у перехідних суспільствах, яскравим прикладом якого є сучасна Україна, зазвичай, немає ні часу, ні засобів, аби

чекати поки громадянське суспільство та його інституції саморозбудуються. Якщо в Україні цей процес набуде характеру реалізації науково виваженої і обґрунтованої політики, а не звичайного компромісу політичних сил, досить часто спрямованого на задоволення корпоративних інтересів, тоді спостерігатимемо формування механізмів суспільного саморозвитку [74, 247-263].

На думку С.О. Телешуна, головними проблемами, що негативно впливають на формування громадянського суспільства в сучасній Україні є: невизначеність загальнонаціональної ідеології «національних інтересів», відсутність ефективних технологій впровадження реформ управління державою та недостатня залученість громадян до процесу прийняття важливих державних рішень [182, 3-8].

Виходячи з численних теорій та досліджень, які стосуються проблематики громадянського суспільства в політичному житті сучасної України, можна зазначити, що однією з головних проблем, з якою стикається громадянське суспільства в сучасній Україні на шляху свого становлення, можна назвати те, що носії ідеї громадянського суспільства, як основи української нації, тяжіють до гучних гасел державотворення, закликаючи до встановлення сильної влади, сильної держави, сильного апарату, сильної адміністрації, сильного війська – сильної державної машини, як єдиного дієвого механізму подолання корупції та панування криміналітету, формування реально діючих інститутів самоврядування та налагодження економічного, політичного, духовного життя, досягнення правової та соціальної захищеності громадян.

У пафосі державництва збігаються погляди та інтереси виразників національної ідеї і представників політичного істеблішменту. Ототожнення поняття громадянського суспільства з образом політичної нації веде до закріплення нею адміністративної моделі утримання української спільноти в тенетах протонаціональної єдності. Йдеться про немовби вже отриману легітимність законодавчих та виконавчих дій можновладців. Саме тому влада не полишає зв’язку з національною атрибутикою, що так легко вводить у приємну оману українських націонал-романтиків. Тобто йдеться про ототожнення політичної влади з підґрунтям її ж легітимації — з національною ідеєю. Тобто виникає позаправова ситуація

самоузаконення корпоративних уявлень певної частини національної спільноти. З іншого боку, вже існуюча політична влада набирає надправової сили.

При цьому ідея сильної національно зорієнтованої держави протиставляється ідеї громадянського суспільства. Формується точка зору, що лише єдиний центр влади, наділений надзвичайними повноваженнями може сприяти, як не парадоксально, зростанню добробуту та свободи суспільства та особистості, забуваючи, що подібний підхід до державотворення і місця в ньому інститутів громадянського суспільства панував кілька десятиліть тому в радянській моделі організації політичного життя, і призвів до невтішних наслідків.

Іншою актуальною проблемою становлення громадянського суспільства в Україні – є налагодження його взаємодії з державними структурами. Інститути громадянського суспільства не можуть існувати без ефективної та, по-можливості, взаємовигідної співпраці з державними органами. Ступінь розвиненості громадянського суспільства визначається, в тому числі, і за цим показником.

Українське суспільство тривалий час знаходилося в тіні держави, не маючи змоги реалізувати власний потенціал. Тож, коли в новітній історії України з'являлася хоча б невелика, але реальна нагода, вийти із-під опіки держави, суспільство завжди намагалося нею скористатися. Поспішність та хаотичність цього процесу щоразу не давали змоги на практиці реалізувати весь управлінський, державотворчий та легітимаційний потенціал громадянського суспільства. Слід зазначити, що періоди політичної «відлиги» в українській історії були набагато короткотривалішими, аніж це потрібно було для формування та становлення дієвого та впливового громадянського суспільства. Тож традиції реальної участі суспільства в управлінні державою в Україні так і не було сформовано. Це означило проблему певної непідготовленості суспільства України до реалій суспільно-політичного життя, політичного та державного управління. Тож інституції громадянського суспільства об'єктивно були змушені прилаштовуватися до методів діяльності, що сповідуються «більш досвідченими» державними органами.

Дослідники проблем громадянського суспільства вказують різні форми його взаємодії з держаними інституціями. Наприклад, П.К. Ситник пропонує чотири основні форми взаємовідносин між громадянським суспільством і державою:

1. Ідеальний варіант: громадянське суспільство і держава внутрішньо єдині, індивідуальні й загальні інтереси збігаються і реалізуються спільними зусиллями всіх громадян, держави як цілого. Держава тут виступає винятково засобом задоволення розумних потреб усіх громадян.

2. Відчуженість, розірваність, протистояння громадянського суспільства й держави, перманентна боротьба між ними на паритетних засадах. Це, власне, дійсний теперішній стан у більшості «відкритих суспільств».

3. Поглинання державою громадянського суспільства.

Держава перетворюється на самодостатнє утворення, яке починає паразитувати на громадянському суспільстві, використовуючи його як засіб задоволення інтересів правлячої еліти. Такий стан характерний для тоталітарного режиму.

4. Повне підпорядкування громадянським суспільством держави, руйнування її як носія загальної волі й засобу досягнення спільних інтересів. Держава перетворюється на формальність, своєрідну ширму для прикриття, маскування безчинств приватних осіб чи їхніх корпорацій. Владні ресурси держави використовуються для задоволення егоїстичних інтересів одних індивідів і придушення опору інших. Держава із засобу єднання суспільства перетворюється на знаряддя його руйнації, загострення запеклої боротьби одних її членів з іншими.

На думку П.К. Ситника, в Україні першої половини 90-х років XX ст. відбувся перехід від третьої до четвертої форми: від тоталітаризму до патологічного самоствердження громадянського суспільства як суспільства нічим не обмеженого, крім сліпих природних законів, царства егоїстичних інтересів, їхньої запеклої боротьби. Тоді як у країнах західної цивілізації на даний час встановилася паритетна форма відносин: громадянське суспільство й держава є самодостатніми утвореннями, які тією чи іншою мірою як доповнюють, так і обмежують зазіхання одне на одного. Держава залишається сучасним «левіафаном» – відчуженою

реальністю, «царством» бюрократії, а громадянське суспільство «атомізованою системою», яка дедалі більше занепадає, що знаходить вияв у різних кризових явищах суспільного життя – «переході культури в цивілізацію» (О. Шпенглер), духовному спустошенні особи, розгулі ницих пристрастей, «бунті мас» (Х. Ортега-і-Гасет) тощо.

Як зазначає П.К. Ситник, наша країна страждає не від нерозвиненості громадянського суспільства, а від його патологічної розвиненості, підпорядкування ним держави, нехтування загальними інтересами заради задоволення приватних. Для України нині актуальною є проблема формування не громадянського суспільства, а високоефективної політичної влади та її носія – держави, яка була б спроможною обмежити розгул егоїстичних пристрастей у суспільстві, поставити в соціально доцільні межі громадянське суспільство, свободу волі й ініціативи окремих індивідів чи їхніх корпоративних об'єднань.

В зазначеному дослідженні повторюється термінологія та погляди, які дуже часто зустрічаються як у виступах політиків та громадських діячів, так і у висловлюваннях громадян. Основним завданням автор вважає спрямування творчої енергії нації на органічне поєднання загальнодержавних інтересів з приватними. Це може бути досягнуто ще двома шляхами: 1) формування національно-державницької самосвідомості та психології громадян; 2) чітке й **жорстке силове обмеження** державою надмірних прагнень приватних осіб чи їхніх асоціацій, тих дій і вчинків, що суперечать загальнонаціональним інтересам. Слід прагнути гармонії громадянського суспільства й держави, а не їхньої «паритетної опозиції», причому гармонії під егідою держави як виразника колективної волі нації. Така єдність може бути реалізована лише у формі **націократії** – цілісного суспільного організму, в якому громадянське суспільство переросло в державне ціле, а держава є лише засобом задоволення потреб нації і кожного її члена.

Тобто для повноцінної держави єдиною метою її функціонування повинне бути благо її громадян, задоволення потреб громадянського суспільства, а основною метою діяльності громадянського суспільства – «виховування» держави як найбільш ефективного знаряддя суспільного поступу. Громадянське суспільство – це зміст

суспільного життя людей, держава – його політична форма; протистояння між ними — свідчення недорозвиненості чи деградації обидвох. Нормальний розвиток громадянського суспільства з необхідністю породжує адекватну йому форму державності. А тому проблема формування розвиненого громадянського суспільства, про яку так багато нині говориться в Україні, є фактично проблемою створення ефективної політичної влади, дієздатної держави, спроможної автентично відображати національні інтереси і задовольняти їх [170].

Зазначене тлумачення ідеї громадянського суспільства, класифікація форм його взаємодії з державними інституціями та актуальна проблематика, запропоновані та проаналізовані дослідником та багатьма послідовниками такого бачення проблеми, на наш погляд, має суттєві вади.

Однією з головних є невизначеність самого поняття «громадянське суспільство». Автор спирається на визначення Рябова С.Г., згідно якого «громадянське суспільство — це сфера дійсного життя людей на противагу формальності й бюрократичності його державного пласта» [161], при цьому доповнює його власною інтерпретацією, яка суттєво відрізняється від першоджерела.

По-друге, інституціям громадянського суспільства приписуються ролі, які їм не властиві.

По-третє, індивідуальні характеристики особистості переносяться на все громадянське суспільство.

Невизначеність термінології та суб’єктивізм концепцій створює умови для появи концептуальної плутанини, яка багато в чому ускладнює дослідження проблематики громадянського суспільства та впливає на її суспільне сприйняття і, як наслідок, практичну реалізацію в умовах сучасної української політичної системи.

На нашу думку, ідея громадянського суспільства має бути побудована на пріоритеті захисту інтересів як всього суспільства, так і окремої особистості. В іншому випадку, створювана суспільно-політична структура буде мати риси та функції не громадянського суспільства, а диктатури певної корпоративної групи чи

особистості, які, обіймаючи владні посади в системі державного управління, зазвичай, не мають бажання залучати громадськість до управління державою. Тому на практиці неможливо, принаймні зараз, знайти прояв повного підпорядкування громадянським суспільством держави задля використання її ресурсів для задоволення певних егоїстичних інтересів. Та й цілі у громадянського суспільства мають бути зовсім інші – не підкорення держави чи суспільства, а навпаки формування ефективної рівноправної, справедливої системи обопільної взаємодії. Наявність громадянського суспільства передбачає зовсім інший рівень свідомості, політичної культури, суспільних відносин та цілей, які воно ставить перед собою. Це зовсім інша форма співіснування особистості та суспільства, суспільства та держави, держави та особистості, і в ній не може бути місця проявам егоїзму, диктату, насильства. Наявність рівних прав, справедливого поділу повноважень та відвертості у взаєминах в межах трикутника особистість-суспільство-держава, засвідчує факт інституалізації дієвого та впливового громадянського суспільства.

Громадянське суспільство це, на нашу думку, певний ідеал співіснування та співпраці в рамках трикутника особистість – суспільство – держава, де приоритетними є суспільні інтереси та направленість на самореалізацію особистості через максимально ефективну систему діяльності державних інституцій.

Тож українську модель співіснування держави та певних інституцій громадянського суспільства не можна назвати ефективною формою взаємодії, зорієнтованою на позитивний результат, це, в більшості випадків, спосіб боротьби за владу та пошук системи дієвого впливу на суспільство.

Загалом, говорити про існування дієвих інституцій громадянського суспільства в сучасній Україні поки зарано. Більшість проявів суспільно-політичної активності, як то різного роду суспільні протести, масові виступи, чи то події «помаранчевої революції», мали за мету не формування нової, більш досконалої та соціально-орієнтованої системи суспільних відносин, а переслідували, зазвичай, виключно прагматичні, меркантильні цілі та владні амбіції окремих корпоративних груп та особистостей. Тому приписувати їм роль інституційних, щодо ідеї та

практики громадянського суспільства, на наш погляд, поки недоречно. Проблема криється, навіть, не в розумінні сутності чи шляхів реалізації ідеї громадянського суспільства в Україні, вони якраз інтуїтивно зрозумілі особистості та суспільству в цілому, а в культурологічній, світоглядній, психологічній готовності та бажанні їх реалізувати. Домінування егоїстичних мотивів в поведінці та діях притаманне не лише окремим групам та особам, воно підсвідомо є ментальною основою значної частини українського суспільства, що й призводить до появи осіб та груп, метою яких є задоволення лише власних амбіцій та інтересів.

Аналіз вищезазначеної проблематики вказує на наявність іншої актуальної проблеми становлення ідеї громадянського суспільства в Україні – його *корпоративного характеру.*

Як зазначає один з дослідників ідеї громадянського суспільства в Україні О.Г. Чувардинський: «Соціальні й економічні трансформації останніх років свідчать, що Україна обирає траєкторію неокорпоративістського типу, але для неї характерні й патронажно-клієнтельні відносини. Ця траєкторія відзначається, насамперед, домінуючою роллю великих підприємств, часто інтегрованих у картелі, що включають у себе фінансові інституції, мета яких полягає частіше в організації виробництва та обліку, а не в адмініструванні якоїсь важливої частки соціального життя. Це призводить до численних непевностей в економічній сфері, які драматично впливають на підвищення цін імпорту й вартість комерційних операцій, а також обумовлює скорочення цієї сфери під відповідальність держави. Умови економічної діяльності визначаються втручанням зовнішніх чинників у логіку ринку: це політична і територіальна ренти, прямий і непрямий, немонетарний тиск на операторів.

Рух України за неокорпоративістською траєкторією зумовлюється комбінацією кількох різновидів тиску. Тиск, що походить безпосередньо з економічної сфери та політики стабілізації, комбінується з тиском від невизначеності правил і неокресленості інституцій (що притаманне будь-якому переходу), а також з тиском, що походить від різкого обмеження влади суспільства» [220, 84 - 85].

Дослідник також зазначає значний вплив на державні та владні інстанції регіональних груп інтересів, відзначаючи високий рівень їх корпоративізму та зорганізованості. «Репрезентовані у кадровому плані місцевою регіональною елітою, вони спираються на владу і домагаються ще більшої влади. «Передозування» впливу регіональних груп становить загрозу внутрішній стабільності в суспільстві, що ми й спостерігаємо в Україні» [223, 84 - 85].

Однією з головних характеристик неокорпоративізму в Україні є його криміналізація та кримінальне походження знаної частини секторів економіки України.

Всі вищезазначені фактори, і це відзначають більшість дослідників проблеми, хоча й не пов'язані напряму зі становлення громадянського суспільства в Україні, проте несуть реальну загрозу як його існуванню, так і перспективам української державності.

«В умовах посткомуністичної України стійка система патронажно-клієнтельних зв'язків і обміну становить загрозу для утвердження громадянської культури і демократії. Прояви клієнтелізму мають місце не тільки у сфері стосунків представників еліти з народом, але й у характері відносин між найвищими посадовими особами, у способі формування й діяльності багатьох партій. Патронажно-клієнтельні партії зі своїми опікунами – «олігархами» протидіють незалежності виборців, формуванню конкурентних механізмів захисту інтересів. Вони є провідниками партикулярних, егоїстичних, відірваних від суспільних потреб інтересів» [223, 85 - 86].

Проблема відсутності цілісності української моделі становлення та існування громадянського суспільства та домінування, так званої, корпоративної моделі його діяльності, піднімається переважною більшістю вітчизняних дослідників. Це є логічним, оскільки такий стан речей взагалі ставить під сумнів наявність в сучасній Україні інституцій громадянського суспільства, як такого.

На нашу думку, корпоративізм не є притаманним ідеї громадянського суспільства. Громадянське суспільства повинно бути виразником інтересів з одного боку усього суспільства, а з іншого – кожної особистості, від імені якої воно діє.

Звичайно це складне завдання, але в цьому сенс самого феномену громадянського суспільства. Корпоративізм – це не громадянське суспільство, а його імітація. Фактично це реалізація ідеї елітаризму у гіршому його розумінні та спосіб збереження соціального, майнового, тощо, розшарування в суспільстві з метою реалізації модернізованої моделі експлуатації.

Ідея громадянського суспільства передбачає соціальну, правову рівність, в контексті головним чином прав та можливостей самореалізації. Корпоративізм цю можливість унеможливлює, створюючи різні стартові умови для певних груп та особистостей.

За умов, коли частина суспільства є занадто бідною, безправною та немає перспектив, хоча б часткової самореалізації, а інша є, навпаки, надмірно та невиправдано багатою, наділеною надзвичайними правами та можливостями, причому наділеною в більшості випадків самочинно та необґрунтовано, ніякого дієвого громадянського суспільства існувати просто не може. Така ситуація, нажаль, є характерною, у всіх варіантах її прояву, для сучасної України.

Можна багато говорити про специфіку перехідного періоду, складності історичних умов формування державності, невизначеність суспільних відносин та економічних пріоритетів, але сутність справи від цього не зміниться, та й проблема сама по собі не вирішиться.

Громадянське суспільство – це й консолідація, і самопожертва особистісними преференціями задля суспільного блага, і самообмеження, і інша політична свідомість. В сучасній Україні нічого з цього немає. Тож говорити про повноцінне українське громадянське суспільство ще зарано. Воно лише на початку шляху пошуку власної ідентичності.

Причини формування корпоративізму, як певного замінника діяльності інституцій громадянського суспільства в сучасній Україні та створення моделі **квазігромадянського (чи то штучного громадянського) суспільства** в цілому зрозумілі. Складний історичний процес призвів до домінування у суспільному, політичному та духовному житті ідеології крайнього *індивідуалізму.*

Класична модель індивідуалізму не несе в собі негативного підтексту, а навпаки, згідно цієї концепції людина виступає першоосновою суспільного та політичного устрою, джерелом легітимності влади, найвищою соціальною цінністю. При цьому принципи непорушності права приватної власності, свободи економічної, політичної та духовної є визначальними для розбудови ліберальної моделі громадянського суспільства. Взаємини між особистістю та державою будуються на основі спільного визнання політичної свободи особистості як засобу реалізації особистої волі, ідеї самоврядності, залученості до процесу управління та прийняття політичних рішень.

Суспільно-політичні процеси в сучасній Україні доводять, що становлення дієвого громадянського суспільства можливе в Україні лише за умови суттєвих змін свідомості особистості та пріоритетних напрямків діяльності самого суспільства.

Слід визнати, що зараз в українському суспільстві та політикумі існує проблема розуміння природи, значення та необхідності існування, загалом, громадянського суспільства. Немає усвідомлення того, що діяльність громадянського суспільства зорієнтована перш за все на реалізацію потенціалу особистості і умовно добровільне самообмеження владних та державно-управлінських інстанцій.

Тож пошук компромісу, як у взаєминах держави та громадянського суспільства, так і всередині власне суспільства, між різними його групами та сегментами, є необхідною умовою формування української моделі громадянського суспільства.

Одним із визначальних факторів реалізації ідеї громадянського суспільства в площині практичної політики є рівень політичної культури суспільства. Політична культура українського суспільства поєднує суперечливі орієнтації як на нові, так і на раніше сформовані цінності, в яких досі переважають риси авторитарно-патерналістського типу взаємодії особистості та держави. При цьому головну роль відіграють корпоративні групи, які не завжди законним способом прийшли до керівництва державою та намагаються поширити на суспільство власне бачення можливої системи його взаємовідносин з державою. Суттєво звужуючи та

компрометуючи ідею громадянського суспільства, вони залишають усім владним структурам роль посередників у своєму «спілкуванні» із народом і замовляють реальну соціально-економічну політику, оскільки в їх руках залишається прийняття і виконання законів, та формування морально-етичних норм та типів політичної культури. Вони також перебирають на себе значну частину державних ресурсів і визначають тим самим умови і рівень життя суспільства, використовують силові методи вирішення проблем, реалізації власних інтересів, не гребуючи іноді вдаватися до елементарного соціально-політичного шантажу і відвертого криміналу, посилюючи при цьому загальне безвір'я в справедливість, сприяючи моральній і соціальній деградації людей.

А найнебезпечнішим є те, що своїми діями вони перетворюють державу з правової в корпоративно-кланову, а суспільство - у псевдогромадянське, тобто в таке, де права і свободи всіх громадян, їхня рівність перед законом носять умовно-декларативний характер.

Логіка руйнівного впливу корпоративних інтересів на державну владу в умовах сучасного українського суспільства простежується достатньо чітко, а механізм цього впливу діє, в основному, безвідмовно. Найбільше поширений і дуже ефективний засіб корпоративного диктату, так би мовити, «знизу» - завуальований шантаж суспільства і держави.

Варто визнати, що корпоративний принцип побудови суспільства і держави взагалі дуже вигідний для тих структур, що застосовують дуже давнє гасло: «Розділяй і пануй!». Особливої уваги заслуговують два взаємозалежних види корпоративних інтересів – номенклатурно-бюрократичний і кримінальний.

З огляду на їхню агресивність, масштабність і могутність, колосальний руйнівний потенціал, можна сказати, що для системи захисту прав і свобод людини і для процесу становлення громадянського суспільства і правової держави, вони особливо небезпечні. Номенклатурно-бюрократичні і кримінальні корпоративні інтереси узгоджуються насамперед у тому, що перші негласно, а другі відкрито ігнорують права людей і юридичні закони. Зараз відбувається активне протиборство підфарбованої старої номенклатурної еліти і нових еліт, що народжуються –

політичної, управлінської, бізнес-еліти, фінансово-комерційної, кримінальної і т. п. Гостроту цій боротьбі надає сучасне суспільне становище, властивості і політичний імідж класичної номенклатури як особливого типу еліти тоталітарного суспільства і національно-демократичного посттоталітаризму. Тому, хочемо ми того або ні, частину цих властивостей обов'язково успадкують нові національні еліти.

У цьому випадку головним суб'єктом реальної політичної влади виступає корпоративний, соціально-груповий або вузькопрофесійний інтерес, заснований на корисливому розрахунку. За допомогою такого інтересу громадянське суспільство і правова держава дуже легко трансформуються в абстракцію.

Корпоративний інтерес приймає найрізноманітнішу форму: політичну або економічну, бюрократичну, парламентську, мафіозну, партійну, комерційну. Проте при усіх формах його основні ознаки залишаються незмінними. Це максималізм, корумпованість всіх рівнів і органів влади, їх соціально-економічний і політичний шантаж, виняткова агресивність, що доходить до екстремізму, низький інтелектуальний, моральний і культурний рівень при високому рівні матеріальних домагань, презирство до потреб інших професійних і соціально-демографічних груп і, нарешті, принизливе відношення як до прав громадян, так і до національної державності, права і закону.

Найбільша небезпека корпоративного інтересу для становлення громадянського суспільства і правової держави полягає в тому, що, виходячи з-під соціального і політико-правового контролю з боку суспільства, він реалізує себе через начебто б стихійні, але насправді добре підготовлені акти громадянської непокори, соціальною базою яких, як правило, виступає агресивна люмпенізована маса. А з боку держави — через протиставлення законодавчої, виконавчої і судової влади.

У результаті владні структури під потужним тиском більш організованих корпоративних сил перетворюються із суб'єктів влади, покликаних захищати права всіх громадян і виражати інтереси народу, в об'єкт маніпуляцій тієї або іншої корпоративної групи. Вона набирає в даний момент силу завдяки безпосередньому доступу до влади, до матеріальних і фінансових ресурсів або ж до засобів

виробництва. Тим самим влада набуває номінально-декоративний характер і, звичайно, ніяк не може служити інструментом захисту громадянських прав і свобод людини і, отже, життєзабезпеченню суспільства в цілому.

Наведені аргументи свідчать про існування в Україні протягом років незалежності корпоративної моделі взаємодії держави і суспільства. Як відомо, корпоративізм – це різновид авторитаризму, який утверджується у суспільствах з досить розвиненим економічним і соціальним плюралізмом, де мобілізація громадян досягла необхідного рівня для їх ефективної політичної участі. Корпоративізм обмежується представництвом інтересів нечисленних, недобровільних, незмагальних, ієрархічно організованих, функціонально різних, визнаних або ж створених державою, груп, які мають монопольне представництво в обмін на контроль за обранням лідерів та артикуляцією вимог. Наслідком утвердження корпоративної моделі є свідоме відсторонення суспільства від процесів прийняття політичних рішень і свідчить про появу небезпечних тенденцій «збільшення кількості держави» у суспільно-політичних процесах [76].

Тож проблема корпоративізму залишається одним із головних факторів впливу на процес становлення громадянського суспільства в Україні. Подолати її буде дуже важко, враховуючи її глибинне історичне коріння та особливості політичної культури і свідомості українського населення. Проте, цей процес є вкрай необхідним, якщо українське суспільства ставить за мету можливість реальної участі у державотворенні та розбудову демократичної держави.

Ще однією важливою проблемою, що постає на шляху становлення громадянського суспільства в сучасній Україні, є обопільна недовіра влади та суспільства та їх опозиційність один до одного.

Виділяється цілий ряд чинників, що призводять до виникнення даної ситуації. Одними із головних є політичні чинники. Поява суперечностей між владою та недержавними організаціями зумовлена тим, що кожна із них бачить у іншій не просто конкурента, а майже ворога. Суспільство вважає себе апріорі опозиційним до влади, навіть не намагаючись знайти компроміс чи налагодити конструктивний діалог. Недержавні організації часто зневажають співробітництвом із державою.

Подібним чином діють також владні інстанції та державні органи. Вони також вбачають в опозиційних недержавних організаціях одну лише деструктивну силу, яка намагається будь-що захопити владу. Таким чином створюється замкнуте коло, у якому сторони не чують і не хочуть чути одна одну.

На зазначений процес суттєво впливає надмірна політизація суспільства та недержавних організацій, що особливо стає помітним напередодні виборчих кампаній, коли основні політичні гравці створюють різноманітні низові структури суспільної підтримки у виді коаліцій і форумів недержавних організацій. Ці структури відіграють роль імітатора допомоги з боку політичної сили певним групам населення і це достатньо ефективний прийом для виборчих кампаній. Таким чином, за умови відсутності в недержавних організаціях імунітету від політичних маніпуляцій, громадські організації стають зручним інструментом деструктивних сил у їхній боротьбі за державну владу.

Разом з тим, якість послуг недержавних організацій є не найкращою. Процеси професіоналізації недержавних організацій поступово набувають в Україні силу, але фаховий рівень значної частини організацій все ще є далеким від оптимуму і не завжди відповідає вимогам часу, що іноді провокує старання імітувати бурхливу діяльність. Як відзначають експерти Фонду «Європа XXI», значна частина вітчизняних організацій функціонують скоріше для заробітків шляхом одержання спонсорської і донорської допомоги. Зрозуміло, що декларації стурбованості суспільним благом і сприянням переходу України до демократії у такому випадку служать лише завісою для егоїстичних та споживацьких інтересів.

Існують численні приклади, коли недержавні організації одним лише фактом свого існування дискредитують ідею громадянського суспільства.

Тож проблема полягає у тому, що за період після здобуття Україною незалежності, наявний легітимаційний потенціал суспільства так і не був трансформований в реальні дії щодо становлення інституцій громадянського суспільства, органів державного управління, а, в більшій мірі, був втрачений внаслідок непослідовних та непрофесійних дій високопосадовців та еліти.

Втрата реального шансу почати становлення громадянського суспільства в Україні та формувати не лише легальні, але і дійсно легітимні органи влади, призвела до загострення суспільно-політичної ситуації, наростання конфронтації як між суспільством та державними інституціями, так і між певним верствами суспільства. Вищезазначені та інші фактори стали першопричиною кризи владної легітимності, яка в українській державі стала перманентною і дійшла небезпечного рівня.

Відсутність реального контролю за діями провладної еліти з боку суспільства унеможливила реалізацію заявленого на початку становлення української державності курсу на демократичну правову державу, однією з головних ознак якої є наявність дієвих інституцій громадянського суспільства. Спроба замінити їх штучно створеними органами та організаціями, які є залежними від владних та корпоративних структур, зазнала невдачі і ще більше поглибила кризу владної легітимності в Україні, наслідком якої стали події кінця 2004 року.

Однак, як засвідчує політика «нової» влади, реальних змін щодо шляхів та методів реалізації державної політики так і не сталося. Надія на реалізацію в Україні ідеї справжнього громадянського суспільства поступово згасає, як це і було протягом перших років після здобуття Україною незалежності.

Перспективи громадянського суспільства в сучасній Україні

Окреслюючи перспективи реалізації ідеї громадянського суспільства та її практичного втілення в Україні, слід зазначити, що існує значне розмаїття думок вчених, громадських та політичних діячів стосовно шляхів та методів інституалізації громадянського суспільства в Україні.

Інститути громадянського суспільства мають на меті здійснення контролю над державою. Вони мають забезпечувати зворотний зв'язок між державою і суспільством, здійснювати контроль за діяльністю державних органів та пропонувати їм свої програми вирішення проблем та кризових питань.

В Україні чітко простежуються дві основні тенденції: традиціоналізм і модернізм. Кожна з них створює специфічні «коридори» можливостей для розвитку громадянського суспільства.

Основними джерелами традиціоналістської тенденції є особливості історичного розвитку, соціокультурні чинники. Характеристиками цієї тенденції можна вважати поєднання таких компонентів, як закритість соціальної і політичної стратифікації, слабка мобільність соціуму, механічне сприйняття сучасних політичних цінностей і норм при фактичному домінуванні традиційної політичної культури, схильність громадян до неформалізованих методів політичної активності, а також тяжіння державних органів до політики адміністративно-патримоніального типу тощо.

Тенденція модернізму знаходить прояв через комплекс перетворень, які сприяють становленню інститутів громадянського суспільства. Основними характеристиками цієї тенденції є ідеологічний плюралізм, засвоєння масовою свідомістю норм демократії, створення диференційованої політичної структури з високою спеціалізацією ролей та інститутів; постійне розширення включеності в політичне життя соціальних груп та груп інтересів; поява і швидке зростання раціональної бюрократії; послаблення традиційних еліт та їх легітимізація; заміна традиційних еліт модернізаторськими тощо.

Отже, визначаючи роль інститутів громадянського суспільства в формуванні ідеології модернізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства, можна відзначити такі тенденції:

1. Інститути громадянського суспільства беруть активну участь у виробленні державного курсу, спрямованого на розв'язання пекучих для суспільства проблем. Цей процес здійснюється із залученням наукових кадрів, створенням аналітичних центрів, вивченням громадської думки та проведенням громадських слухань. Таким чином, потенціал громадянського суспільства залучається до розв'язання політичних проблем.

2. Інститути громадянського суспільства проповідують цінності громадянства, запроваджують систему заходів ідеологічного характеру, чим справляють позитивний вплив на суспільство.

3. Формування інститутів громадянського суспільства без прямого втручання держави, наближеність до населення сприяє вирішенню існуючих та потенційних конфліктів. Альтернативні підходи до розв'язання суспільних проблем сприяють формуванню оптимальної стратегії держави.

4. В умовах розбудови національних держав саме інститути громадянського суспільства є основою формування стратегії в національній політиці та консолідації нації.

5. Важливим завданням, яке ставлять перед собою інститути громадянського суспільства, є ідеологічна робота та виховання населення. За умов, коли інститути громадянського суспільства сповідують демократичні ідеали, загальнолюдські цінності, ідеологічна робота сприяє зростанню політичної культури громадян.

6. Характеризуючи вплив інститутів громадянського суспільства на формування ідеології, слід враховувати, що головне значення їх діяльності в процесі модернізації полягає в тому, що саме вони інтегрують множинність приватних інтересів окремих громадян, соціальних верств, зацікавлених груп у сукупний політичний інтерес.

З-поміж численних можливих варіантів та перспективних шляхів розбудови громадянського суспільства в Україні є і доволі оригінальні, які демонструють

принципово нове бачення ролі інституцій громадянського суспільства в суспільно-політичному житті. Особливої уваги заслуговує концепція мультимедійного громадянського суспільства розроблена знаним українським політологом С. О. Телешуном. На його думку, це наступна нова форма громадянського суспільства, з новою класифікацією суб'єктів політичного процесу, чітко визначених дефініцій права і власності.

«Україна має декларувати не стільки цінності партійної системи XX століття, скільки цінності громадянського суспільства з ознаками мультимедійності XXI століття, адже таке суспільство виступає в сучасних умовах індикатором зрілості політичних партій, з правом широкого вибору, без винятків та обмежень. Ознаками мультимедійного суспільства є: відкритість для обміну інформацією; складна плюралістична система, що об'єднує множинні форми суспільної діяльності; незалежна від держави плюралістична система, яка може самостійно організовуватися згідно з громадянською ініціативою. Крім того, мультимедійне громадянське суспільство XXI століття має характеризуватися стабільністю ефективного менеджменту, який діє за принципом фаховості, порядності (відповідності загальноприйнятим нормам моралі), патріотизму (домінуванню не вузькокорпоративних, а національних інтересів з компромісним їх поєднанням), ефективністю діючого громадянського контролю, незалежністю засобів масової інформації» [182, 3-8].

Суспільно-політичні зміни, зростання політичної та суспільної активності частини суспільства під час та після «помаранчевої революції» окреслили нові обрії громадянського суспільства в Україні. Тривалий стагнаційний період раптово змінився на період надмірної активності суспільства та політичних і недержавних організацій. Частині громадян, а з ними і дослідників, здалося, що протягом листопада – грудня 2004 року в Україні нарешті з'явилося таке очікуване усіма громадянське суспільство. З'явилося несподівано, хаотично, але раз і назавжди.

Проте час поставив усе на свої місця, довівши, що лише планомірна копітка робота протягом тривалого часу може принести бажаний результат. А те, що швидко та несподівано з'являється, зазвичай, так же швидко і зникає.

Українському суспільству доведеться ще довго йти до реалізації ідеї ефективного, дієвого, збалансованого громадянського суспільства.

Події кінця 2004 року лише засвідчили наявність потенціалу та бажання до його створення та стали повчальним прикладом.

Для того щоб в Україні з'явилося громадянське суспільство, а не його імітація чи замінник, слід провести ряд змін в усіх сферах життя держави та суспільства, по-новому поглянувши на роль громадянського суспільства та його інституцій у сучасній системі владних відносин, переглянути стереотипи та застарілі моделі взаємодії громадянського суспільства, держави та особистості.

Аналізуючи зазначені проблеми, слід вімітити, що серед найбільш важливих змін, які б дали можливість наблизити появу в Україні дійсно впливового громадянського суспільства, можна назвати:

1. Подолання надмірного та невиправданого соціального розшарування суспільства за різними критеріями.

2. Формування нової моделі політичної культури та свідомості громадян.

3. Подолання протистояння між особистістю та державою, державою та суспільством, особистістю та суспільством.

4. Розробка та втілення в життя інтегративної та загальноприйнятної ідеології державотворення.

5. Встановлення та дотримання певних норм ведення політичної боротьби та унеможливлення втягування широких верств суспільства у партійні, корпоративні чи міжособистісні конфлікти.

6. Реалізація на практиці управління державою та у взаєминах між її інституціями та суспільством головних положень концепції правової держави.

7. Ефективне та виправдане використання легітимаційного потенціалу суспільства.

8. Пошук шляхів та методів подолання перманентної кризи владної легітимності в Україні, першопричинами якої виступають: надмірна централізація влади, корпоратизація провладної еліти та системи політичного та державного управління, відсутність дієвого суспільного контролю за її діями.

9. Пошук власної моделі реалізації ідеї громадянського суспільства, як необхідної складової сучасного суспільно-політичного життя та державотворення.

Зазначені ідеї не є універсальним і не мають претензій на унікальність. В тій, чи іншій мірі, вони – уособлення можливості пошуку українським суспільством власного шляху до порозуміння та реальної участі в управлінні державою, і зрештою, покращення власного життя.

Громадянське суспільство, як і державність, не є самоціллю, воно виступає лише більш-менш вдалим інструментом забезпечення життєдіяльності суспільства та самореалізації особистості – ось його головне призначення. Держава, яка не забезпечує, хоча б мінімально, зазначені потреби, не має можливості існувати тривалий час, історичних прикладів тут безліч. Про це треба знати тим, хто керує державою, і завжди на це зважати у своїх діях. Треба розуміти, що громадянське суспільство – це не забаганка певної кількості людей, чи вияв надмірного владолюбства з їх боку, це неодмінна складова сучасної теорії та практики політичного та державного управління. Українське суспільство, еліта, політикум, звичайні громадяни теж мають усвідомити істину, що наявність дієвого громадянського суспільства – це реальна необхідність сучасного суспільно-політичного життя, без нього досягти суспільного блага, прогресу та особистісної самореалізації неможливо.

Досвід українського державотворення засвідчує, що ідея громадянського суспільства кілька разів була близькою до реального втілення, але внаслідок недалекоглядних дій політичної еліти та відсутності згуртованості суспільства так і не знайшла практичної реалізації.

Найбільш показовим та доказовим в цьому плані є сучасний період розбудови української держави, коли впродовж сімнадцяти років було кілька можливостей позитивного вирішення зазначеної проблеми. Саме протягом цього часу найбільшої актуальності набули проблеми становлення громадянського суспільства в Україні. Серед них найбільш важливими стали: відсутність розуміння, як з боку еліти, так і значної частини суспільства, реальної необхідності, місця та ролі інститутів громадянського суспільства в реальному суспільно-політичному житті, державному

управлінні, державотворенні та легітимаційних процесах; корпоратизація системи управління та політичного життя; підміна справжнього громадянського суспільства різноманітними інституціями та організаціями, залежними від політичних, кланових, корпоративних структур та ін.

Спроби розв'язання численних проблем суспільно-політичного життя та державотворення шляхом звернення до світового досвіду реалізації ідеї громадянського суспільства в нашій державі здійснювалися, зазвичай, в моменти крайнього загострення кризи владної легітимності, коли на кону стоїть сама ідея державності. Лише в цьому випадку українська еліта знаходить можливість та бажання звернутися до ідеї громадянського суспільства, як методу порятунку власних владних амбіцій та претензій. В інший час планомірного та поступального руху в цьому напрямку фактично не відбувається, наявною є лише певна ситуативна зацікавленість та активність в межах зазначеної проблеми, або відверта симуляція чи творення штучних утворень замість реальних інституцій громадянського суспільства.

Тож українська модель реалізації ідеї громадянського суспільства, яка поставала на різних етапах історичного розвитку, в більшості випадків, носила умовний характер і не базувалася, як це зазвичай відбувається, на традиціях, досвіді, ментальності, політичній культурі суспільства. Ідея громадянського суспільства, як метод порятунку, а не планомірного розвитку та прогресу держави, суспільства та політико-державних владних інститутів, стала ознакою українського підходу до його творення.

Вирішення проблеми інституалізації громадянського суспільства в сучасній Україні, на думку автора, полягає у кардинальному переосмисленні бачення ідеї громадянського суспільства в площині можливості її практичної реалізації з максимальним наближення до реальних умов та вимог самого суспільства. Насамперед, владній еліті слід відмовитися від сповідуваного як раніше, так і зараз, унінаристсько-споживацького підходу до громадянського суспільства та ставлення до нього лише як до тимчасового, допоміжного інструменту порятунку для владної еліти та її панівного та привілейованого стану у кризових ситуаціях. Також слід

звернутися до історичного досвіду українського державотворення, проаналізувавши та переосмисливши його, певною мірою поступитися амбіціями заради як суспільної, так, в решті решт, і власної користі, усвідомивши невідривність власної долі від долі всього суспільства. Методи практичного втілення ідеї громадянського суспільства в умовах сучасної України можуть різнитися, але бачення мети та усвідомлення її значимості має бути спільним для різних верств суспільства.

Громадянське суспільство, окрім суспільно-стабілізуючого та державотворчого, має і неабиякий легітимаційний потенціал. В сучасних умовах легітимність є невід'ємним атрибутом та сутнісною характеристикою влади та державності, а дієве громадянське суспільство її неодмінною умовою. Легітимаційні процеси нерозривно пов'язані зі становленням та діяльністю громадянського суспільства, виходячи з того, що головним джерелом влади і легітимності є народ, та його реальне відображення – особистість.

Питання взаємозв'язку та взаємозалежності легітимності та громадянського суспільства є надзвичайно актуальним, досліджуваним, і водночас, далеким як від теоретичного, так і від практичного вирішення. Це питання неодноразово поставало, та ще багато раз постане і перед дослідниками, і перед політиками, і перед суспільством, визначаючи нові обрії суспільно-політичних проблем та можливостей їх реалізації.

3.3 Модель легітимаційного процесу в сучасній Україні

Концептуальні засади розробки моделі легітимаційного процесу

Розглянувши теоретичні концепції, погляди та теорії, які стосуються легітимності та легітимаційного процесу, слід зазначити, що, незважаючи на їх різноманітність та складність типологізації, процес легітимації все ж можна представити у вигляді певної моделі.

Запропонована нами авторська модель легітимації ґрунтується як на концепціях інших дослідників проблем легітимності, так і на авторському баченні її місця в сучасній політичній теорії та практиці. Зазначена модель, на думку автора, дасть змогу не лише, певною мірою систематизувати розрізнені теорії та ідеї та представити авторське бачення різних аспектів досліджуваної проблематики, але і може буде використана, як методологічна основа дослідження легітимаційних процесів, їх особливостей, перспектив та технології в українській політичній практиці. Застосування вказаної моделі дозволить зробити емпіричне дослідження більш змістовним, об’єктивним та обґрунтованим.

Основу даної моделі складає дослідження процесів, процедур, технологій, факторів, що впливають на легітимність, легітимацію, делегітимацію як загалом системи влади в державі, так і окремих її органів та лідерів.

Модель побудована з урахуванням визначеної логічної послідовності проходження легітимаційних процедур, важливих з точки зору забезпечення легітимності та дієвості владних інституцій і органів державного управління.

Відправним моментом зазначеної моделі може слугувати першоджерело легітимності. На думку більшості дослідників, таким першоджерелом, за сучасних суспільно-політичних умов, виступає суспільство, народ. Саме воно, своїм визнанням, чи невизнанням обґрунтованості претензій на владу з боку певних особистостей, груп чи інституцій робить ту чи іншу владу легітимною чи нелегітимною. Саме суспільство, а вірніше його дієва більшість, надає підтримку, чи відмовляє в останній тим, хто знаходиться при владі, чи намагається нею

заволодіти. Саме задля впливу на суспільство та з метою отримання бажаного ставлення з його боку до владних інституцій, розроблюються та реалізуються різноманітні моделі та технології легітимації.

Народ, суспільство, як першоджерело влади та легітимності, реалізує свій легітимаційний потенціал не на пряму, а через сталу, але, зазвичай, індивідуальну для кожної країни та історичного періоду систему джерел легітимності, під якими, частіше за усе, розуміються методи впливу, технології та способи забезпечення добровільної чи примусової передачі владних повноважень певним структурам, групам, особистостям, які претендують на владу.

Проте, якщо стосовно визнання першоджерелом влади та легітимності народу практично всі дослідники є одностайні, то стосовно визначення саме джерел легітимності такої одностайності немає. Більше того, сам термін *джерело легітимності* залишається малодослідженим і, певною мірою, суперечливим та неоднозначно трактованим в політичній думці.

Не існує єдиних класифікаційних ознак, які б дозволи виокремити джерела легітимності серед інших їх атрибутів, складових елементів, типів і т. п.

Дослідники даної проблематики до джерел легітимності відносять:

традицію, харизму, правила та норми (М. Вебер);

населення, уряд і зовнішньополітичні структури (А.І. Соловйов);

ідеологічні, правові, етичні норми (О.Ф. Шабров);

участь громадян в управлінні**,** технократичну легітимацію, силу **(**О.С. Фетисов**)**.

Тому розробка та апробація власної моделі легітимаційного процесу та пов’язаних з ним дій та технологій є логічним та обґрунтованим кроком для будь-якого дослідника, метою якого є вивчення існуючих теорій та створення власної концепції владної легітимності, з’ясування її місця та ролі в сучасній політичній науці, практиці суспільно-політичного життя, державному і політичному управлінні.

Беручи за основу розмаїття теорій та поглядів, які стосуються досліджуваної проблематики, автор намагається дійти власного бачення проблеми легітимності та

її джерел в контексті їх взаємодії та взаємозалежності з ідеєю громадянського суспільства, політичним режимом, процесом державотворення, тощо.

Використання схем, таблиць та моделей покликано не лише систематизувати наявні теорії та концепції, але і провести певний аналіз їх відповідності та дієвості за сучасних суспільно-політичних умов.

Емпіричною базою запропонованої автором систематизації та схематизації виступають численні історичні приклади та події, в яких знайшли прояв та дієве відображення ключові елементи досліджуваної проблеми.

Спроба апробації теорій та ідей, запропонованих в даній частині дослідження, здійснена автором на прикладі сучасного періоду державотворення, суспільно-політичних та легітимаційних процесів, які відбувалися від здобуття Україною незалежності у грудні 1991 року до сьогодення. Вибір зазначених хронологічних та географічних меж викликаний неабиякою актуальністю та практичною значимістю дослідження проблем влади, громадянського суспільства, державотворення та легітимності для сучасної України та перспективами можливого практичного впровадження деяких ідей, теорій та концепцій в реальному політичному та державному управлінні.

Загальні кризові явища в економічній та політичній сфері українського суспільства та небезпечна перманентна криза легітимності в Україні обумовлюють інтерес до досліджуваної проблеми, як з науково-теоретичної, так і з суто практичної точки зору та формують необхідність пошуку, в тому числі і науково обґрунтованого, шляху вирішення проблеми.

Тож спроба систематизації та схематизації процесу набуття політичної легітимності викликана бажанням представлення на науковий розгляд та оцінку власного бачення проблематики легітимності політичної влади в контексті її джерел, факторів, що впливають на результативність легітимаційного процесу.

Матриця взаємозалежності моделі громадянського суспільства, джерел легітимності та типу політичного режиму

Дослідження легітимності потребує виявлення та аналізу взаємозалежності певних елементів, що впливають на легітимаційний процес та обумовлюють його специфіку, спрямованість та результативність. З поміж багатьох елементів та складових процесу владної легітимації, факторів, які на нього впливають, особливе місце посідають: інститути громадянського суспільства, які в залежності від умов, формують певну модель громадянського суспільства, та політичний режим. Саме їх особливості та ступінь впливу лягли в основу запропонованої автором матриці взаємозалежності моделі громадянського суспільства, джерел легітимності та типу політичного режиму. Її призначення – встановити та проаналізувати взаємопов'язаність, взаємозв'язок та вплив зазначених елементів, факторів і джерел легітимності при формуванні певного типу політичного режиму, порівняти та дослідити особливості легітимації за різних політичних умов та ситуацій.

В залежності від обраної моделі, технологій легітимації, інтенсивності дії факторів, що впливають на легітимаційний процес, та його складових елементів буде відрізнятися і кінцевий рівень легітимності владних інституцій, лідера, певних груп, що претендують на владу.

При вивченні кризи політичної влади або, навпаки, стабільності політичних інститутів дуже важливо уявляти собі ступінь легітимності цієї влади. Легітимність достатньо важко виміряти, хоча існують певні показники, які можуть бути використані залежно від ступеня їх надійності. Серед таких дослідники називають: рівень примушення, необхідний для проведення політики в суспільстві; наявність спроб скидання уряду або лідера; сила прояву, рівень і форми громадянської непокори. Інтенсивність або ступінь прояву легітимності можна визначати також за наслідками виборів, раптовим проявом підтримки або, навпаки, активізації опозиції існуючому уряду. Відсутність примушення при здійсненні державної політики і програм теж вказує на ступінь легітимності правління. При цьому легітимність не слід ототожнювати з популярністю.

Легітимність влади, що базується на винагороді, зростає відповідно до отриманої або очікуваної винагороди. Форми і види цієї винагороди можуть бути різними: підвищення матеріального добробуту, зміна якості життя, надання соціальних пільг, забезпечення соціальної безпеки і так далі, розраховані притому як на короткострокову, так і середньострокову, а іноді і на віддалену перспективу.

Влада, що спирається на негативні санкції (насильство), отримує виправдання, тобто легітимність, тільки в соціальному середовищі авторитарної ментальності, основу якої складає «тотальна» культура, що ставить інтереси держави вище партикулярних інтересів, і що визнає як ідеал держави сильну і неконтрольовану владу, ототожнюючи при цьому силу з насильством.

Рівень легітимності та політичний режим зазвичай знаходяться у цілковитій залежності. Проте, ця залежність не є прямою.

Так демократичний політичний режим зазвичай не може спиратися на високий рівень легітимності, оскільки принципи демократії передбачають наявність різних точок зору в суспільстві відносно тих чи інших шляхів та методів політичної діяльності.

Перемога певної точки зору, і відповідно політичної сили, що її пропагує та бажає реалізувати на практиці, досягається в форматі рівної, чесної, відкритої політичної боротьби. Тож, у демократичному суспільстві завжди існують провладні політичні сили та дієва реально діюча опозиція. Причому розподіл їх підтримки в суспільстві може бути приблизно рівним. Звичайно можна говорити про те, що в ідеальних, або близьких до них моделях демократії, навіть та частина суспільства, яка не підтримує провладні сили, вважає їх легітимними, але як показує політична практика, така ситуація є доволі рідкісною, оскільки сама по собі суперечить загалом принципу змагальності та ідеї прогресу.

Ситуація повної підтримки провладних сил та структур, зазвичай, окрім певних обставин, які вимагають консолідації суспільства задля самозахисту та збереження державності, є згубною і для суспільства, і для самих владних структур та лідерів.

Тож абсолютного, або близького до нього рівня легітимності, в політичній практиці демократичних режимів не існує.

В авторитарному чи тоталітарному політичних режимах, навпаки, рівень легітимності може досягати доволі значних показників. Проте не слід забувати, що за умов відсутності реального вибору та дієвого впливу суспільства, легітимність політичних, державних інституцій, лідерів носить умовний (вдаваний) характер. Високі показники рівня легітимності ґрунтуються не на вільному та свідомому сприйнятті та підтримці дій влади, а на примусі та використанні сили чи беззастережному пануванні певної ідеологічної парадигми, яка не допускає наявності різних точок зору та трактувань дій влади.

Останнім часом, і в цьому є одна з головних причин складності визначення авторитарних та тоталітарних політичних режимів, в практиці їх діяльності методи брутального використання сили поступово замінюються все більш досконалими методами ідеологічно-пропагандистського, психологічно-кодуючого впливу на свідомість суспільства. За таких, ***модернізованих*** авторитарних та тоталітарних політичних режимів можуть існувати та діяти навіть певні інституції штучного громадянського суспільства. Причому інституції штучного громадянського суспільства за таких політичних режимів свідомо виступають не контролером діяльності державних інституцій, а їх доповненням та помічником. Фактично це є квазігромадянське суспільство. Це одна з головних відмінностей модернізованих авторитарних та тоталітарних політичних режимів від класичних.

Завдяки використанню цих та багатьох інших методів та технологій, досягається високий рівень легітимності авторитарних та тоталітарних політичних режимів. Однак сутність легітимності демократичних та авторитарно-тоталітарних політичних режимів буде зовсім різною.

Щоб більш доказово, аргументовано та предметно відобразити власне бачення даної проблематики, автор пропонує використати в дослідженні, зокрема легітимаційних процесів в Україні, шкалу легітимності, яка ґрунтується на застосуванні трьох основних перемінних: **джерело легітимності, модель громадянського суспільства, тип політичного режиму**.

Таблиця 3.1 Модель взаємозалежності джерел легітимності, громадянського суспільства та типу політичного режиму

		Модель громадянського суспільства		
Джерела легітимності		**Розвинуте громадянське суспільство**	**Громадянське суспільство, що формується**	**Квазігромадянське (штучне) суспільство**
	Сила	Помірно авторитарний режим	Авторитарний режим	Тоталітарний режим
	Традиція	Демократичний режим	Демократичний режим	Авторитарний режим
	Ідеологія	Демократичний режим	Авторитарний режим	Тоталітарний режим
	Особистісні якості лідера	Демократичний режим	Авторитарний режим	Авторитарний режим

В основу моделі покладено принцип виокремлення певного типу політичного режиму, виходячи із співвідношення моделі громадянського суспільства, що склалася в країні та домінуючого джерела легітимності влади лідера чи провладної еліти.

Взявши за основу класичну типологію політичних режимів, поділ на демократичний, ліберальний, авторитарний та тоталітарний режими, можна отримати наступні результати.

Тип політичного режиму безсумнівно залежить від джерела легітимності та ступеня розвиненості та впливу інституцій громадянського суспільства.

Слід відзначити, що демократичний політичний режим, не враховуючи його різновиди та особливі форми, може бути характерним для ситуації, коли в державі існує більш-менш впливове та дієве громадянське суспільство, і за домінування більшості джерел легітимності, окрім сили. Застосування сили та примусу, як джерела легітимності, несумісне з розвиненими інституціями громадянського суспільства. Якщо така ситуація виникає в реальному суспільно-політичному житті, то, найчастіше, призводить до значних соціальних потрясінь, які тимчасово затухають лише після перемоги одного із елементів.

Політичні режими, що встановлюються за умови домінування традиції, як джерела легітимності, зазвичай носять демократичний, або помірно авторитарний характер, в залежності від моделі громадянського суспільства, що реалізується в державі. В цьому випадку можна виділити дві ситуації. Перша ситуація, коли традиція спирається на усвідомлене визнання та підтримку з боку суспільства, тоді режим є зазвичай демократичним. Друга ситуація, коли традиція використовується як засіб чи прикриття для самолегітимації певного лідера. В цьому випадку найчастіше встановлюється авторитарна модель політичного режиму. Причому за такої ситуації традиція поступово руйнується, а джерело легітимності змінюється на інше.

Ідеологія, як джерело легітимності, може слугувати основою для встановлення будь-якого режиму, в залежності від наявності та впливу громадянського суспільства. Його слабкість чи незорганізованість – це шлях до авторитаризму чи

навіть тоталітаризму. Впливовість громадянського суспільства спонукає до встановлення демократичного політичного режиму. Більше того демократичного режиму сильного, усвідомленого суспільством та дієвого.

Коли ж джерелом легітимності виступають особистісні якості лідера, то лише наявність сильного та дієвого громадянського суспільства обмежує його надмірні претензії на владу, які рано чи пізно все одно виникають, та унеможливлює встановлення авторитарного режиму різної інтенсивності прояву.

Якщо ж за основу аналізу взяти громадянське суспільство, то тут можна зазначити наступні моменти та особливості.

Розвиненість та дієвість інституцій громадянського суспільства практично завжди гарантує домінування демократичного політичного режиму. Навіть за умови застосування владними органами сили, як джерела легітимності, громадянське суспільство мінімізує негативний вплив цієї моделі політичної діяльності, або ж до останнього бореться за права та свободи суспільства та особистості. Причому за такої ситуації воно або здобуває перемогу, або фактично припиняє своє існування. Хоча в реальному політичному житті, наявність розвиненого громадянського суспільства зазвичай унеможливлює використання силової та примусової моделі легітимації. Тож наявність громадянського суспільства – це певна гарантія для самого суспільства щодо недопущення узурпації влади в державі та встановлення недемократичного політичного режиму.

Відсутність впливових інституцій громадянського суспільства за умови домінування будь-якого джерела легітимності так чи інакше призводить до встановлення недемократичного політичного режиму. Причиною цього є те, що владні органи та еліта виявляються позбавленими контролю з боку суспільства, тож тяжіють до посилення власних управлінських позицій не за рахунок пошуку оптимальної моделі взаємодії з суспільством, а шляхом узурпації влади.

Проаналізована модель засвідчує неабияке значення інституцій громадянського суспільства та джерел легітимності в системі політичного та державного управління, та надає можливість виявлення певних закономірностей суспільно-політичного життя.

Використання даної схеми може носити як теоретичний, так, і певною мірою науково-практичний характер, формуючи більш обґрунтовані оцінки щодо сутності та перспектив певних політичних режимів, виходячи з їх легітимаційного потенціалу та моделі громадянського суспільства.

Спроба застосувати вказану матрицю до історичних та політичних реалій сучасної України дає наступний результат.

За період після набуття Україною незалежності 1991 року, практично усі варіанти зазначені в матриці, тією чи іншою мірою, зайшли своє відображення в практиці суспільно-політичного життя країни та суспільства.

Так, протягом 1991 – 1993 років, головним джерелом легітимності політичної влади в Україні можна вважати традицію, тобто домінування теоретичних уявлень про шляхи та методи державотворення. Причому рівень демократизму політичного режиму України в цей час набуває максимальних показників. Починається активне формування інституцій громадянського суспільства. Цей період характеризується і максимальним рівнем легітимності політичної влади, свідченням цього є вражаючі, більш ніж 90 % населення проголосували «за», результати референдуму про незалежність України. Державотворчий та легітимаційний потенціал є максимальним. Суспільство надає політикам максимальний, за часи незалежності, аванс легітимності, який, на превеликий жаль, за два роки був безвідповідально втрачений.

Наступний період, 1994 – 1999 роки, характеризується зародженням та поступовим наростанням кризи легітимності.

Причиною якої стала незбагненно низька політична, соціальна та економічна ефективність дій влади, невиправданість сподівань та очікувань суспільства. Домінуючим джерелом легітимності політичної влади в Україні поступово стає ідеологія. Становлення інституцій громадянського суспільства уповільнюється, а згодом і взагалі майже припиняється. Політичний режим починає трансформуватися із суто демократичного на загалом демократичний із елементами авторитаризму. Легітимаційний потенціал падає, у суспільстві стрімко наростає розчарування та апатія. У державно-владних структурах зростає корупція, злочинність, клановість.

1999 – 2004 роки. Період максимального поглиблення кризи легітимності. Ідеологічні джерела легітимності політичної влади все частіше доповнюються застосуванням сили та примусу. Дистанція між суспільством та правлячою верхівкою зростає до максимальних розмірів. Остання концентрує в своїх руках свою повноту влади, майже повністю усуваючи суспільство від процесу державотворення та державного управління. Основою української політичної системи стає корупційно-кланова модель. Реальні важелі влади переходять до рук олігархічних структур. Політичний режим трансформується на штучно авторитарний, що знаходить відображення у кризі лідерства та досягненні граничної межі деструктуризації політичної еліти. Замість реальних інституцій громадянського суспільства, керівна верхівка ініціює формування симуляційних структур квазігромадянського (штучного) суспільства, яке повністю їй підпорядковується. Рівень реальної легітимності органів політичної влади досягає максимально низького рівня. Закінчується перший легітимаційний цикл.

Події осені 2004 року стали логічним наслідком системної, перманентної та глибокої кризи легітимності політичної влади в Україні. Формальним приводом до масових акцій протесту стали результати президентських виборів 2004 року. Однак справжні причини лежать набагато глибше, і криються у небажанні суспільства та особистості бути повністю відстороненими від вирішення важливих проблем суспільно-політичного життя та державотворення. Суспільство не могло вже миритися із тим, що його долю вирішує хтось інший. Після умовної перемоги «помаранчевої» революції, фактично, починається новий легітимаційний цикл. Суспільство знову надає політикам значний аванс легітимності, про що свідчать показники «за» кандидатуру Ющенка В., в надії на відродження ідеї демократії та реального народоправління, з якими останній та його оточення йшли на вибори та збирали «майдан». Джерелом легітимності на початку цього періоду виступають особисті якості лідера. Починається процес реінкарнації інституцій громадянського суспільства та відновлення демократичного політичного режиму. Пожвавлюється взаємодія суспільства та владних інституцій. Однак уже перший рік діяльності «нової політичної команди» засвідчив марність зазначених сподівань громадськості.

З кінця 2005 року починається швидке повернення до «дореволюційної» моделі володарювання та забезпечення легітимності політичної влади в Україні. На початок 2009 року політичний режим, стан громадянського суспільства та легітимаційна ситуація в Україні стала дуже нагадувати період 1995-1998 років. Тож другий легітимаційний цикл багато в чому є віддзеркаленням попереднього, але вже на новому суспільно-політичному рівні. Такі тенденції є вкрай небезпечними для долі і суспільства, і української державності. Українське суспільство та політикум вже близько 20-и років «бігає» по одному уявному колу, вперто не бажаючи адаптуватися до нових світових реалій та вимог суспільства.

Загальна модель та особливості легітимації влади в сучасній Україні

Продовжуючи дослідження проблеми легітимності, її джерел та, особливо, процесу набуття легітимності органами влади, державним та управлінськими структурами, автор дійшов думки, що останній має певну системність та багато спільних рис для різних суспільно-політичних умов та ситуацій.

Тому процес набуття та втрати владними органами та особами легітимності, на думку автора, може мати певне схематичне відображення, яке дозволить, звичайно у спрощеному та узагальненому вигляді, представити процес легітимації/делегітимації, фактори, що на нього впливають, джерела, особливості.

Подібна схематизація та візуалізація легітимаційного процесу, на нашу думку, має сприяти:

Означенню найбільш важливих теоретичних аспектів дослідження проблем легітимності.

Виявленню причино-наслідкових зв'язків в системі легітимації/делегітимації влади, владних інституцій, органів політичного та державного управління.

Встановленню взаємозв'язку зазначеної проблеми з іншими актуальними проблемами сучасного суспільно-політичного розвитку, з метою пошуку оптимальних та ефективних методів їх узгодженого вирішення.

Більш обґрунтованим та ефективним діям з боку владних інституцій та суспільства, щодо подолання кризи легітимності за певних суспільно-політичних, економічних та історичних умов.

Демонстрації взаємозалежності легітимаційних процедур, технологій та потенціалу і рівня розвиненості та дієвості суспільних структур, і зокрема, інституцій громадянського суспільства.

Узагальненню та аналізу історичного досвіду легітимації та упередженню проблем та помилок в майбутньому;

Зацікавленості та полегшенню сприйняття цієї, доволі складної, проблеми сучасної суспільно-політичної науки на рівні суспільства, особистості;

Появі нових авторських концепцій легітимності та критичному аналізу існуючих теорій та ідей;

Пожвавленню наукової дискусії з метою інтенсифікації вивчення та пошуку перспективних шляхів дослідження проблем влади, легітимності.

Зазначені вище цілі та завдання, звичайно, не можуть в повній мірі знайти відображення та вирішення в межах одного дослідження, концепції, теорії. Вони є перспективними, з точки зору шляхів та методів наукового дослідження, актуалізації конкретної проблематики наукового пошуку та визначення дослідницьких пріоритетів.

В основу схематизованої моделі легітимаційного процесу покладено принципи, напрямки, методи та особливості взаємодії між суспільством, першоджерелом легітимності, та владними, політичними та державно-управлінськими інституціями, як споживачами легітимності.

Процес набуття легітимності, хоч і носить індивідуальний для кожного суспільства та держави характер, проте має багато спільних рис. Саме ці спільні риси покладено в основу даної моделі легітимаційного процесу.

Легітимаційний процес можна уявити у вигляді певного безперервного циклічного руху, який бере початок від суспільства, як першоджерела влади та легітимності, проходить певні обов'язкові етапи та рівні трансформацій та, піддаючись впливу різноманітних факторів, досягає конкретного результату у вигляді легітимної чи нелегітимної моделі політичного режиму. А далі, реалізується система зворотного зв'язку, коли щойно легітимовані інституції влади починають реалізувати свої права та повноваження, делеговані їм з боку суспільства. Вони, зазвичай, знаходить вияв у використанні технологій та методів впливу владних інститутів на життєдіяльність суспільства. Позитивна чи негативна оцінка зазначених дій владних інститутів з боку суспільства зберігає чи посилює їх легітимність, або, навпаки, позбавляє легітимності владні інститути. За таких умов починається новий легітимаційний цикл.

Зазначена циклічність руху є безперервною і припиняється лише за умови зникнення держави, чи повного відсторонення суспільства від державно-

управлінської діяльності та прийняття політичних рішень. Також можлива ситуація прояву повної апатії з боку суспільства до процесу державотворення та державного управління, що характерно, коли державність не сприймається, як значима та необхідна, особистістю та суспільством (наприклад, за умови іноземної окупації та збереження лише формальної незалежності державних інституцій від окупаційного режиму).

Таблиця 3.2 Модель легітимаційного процесу

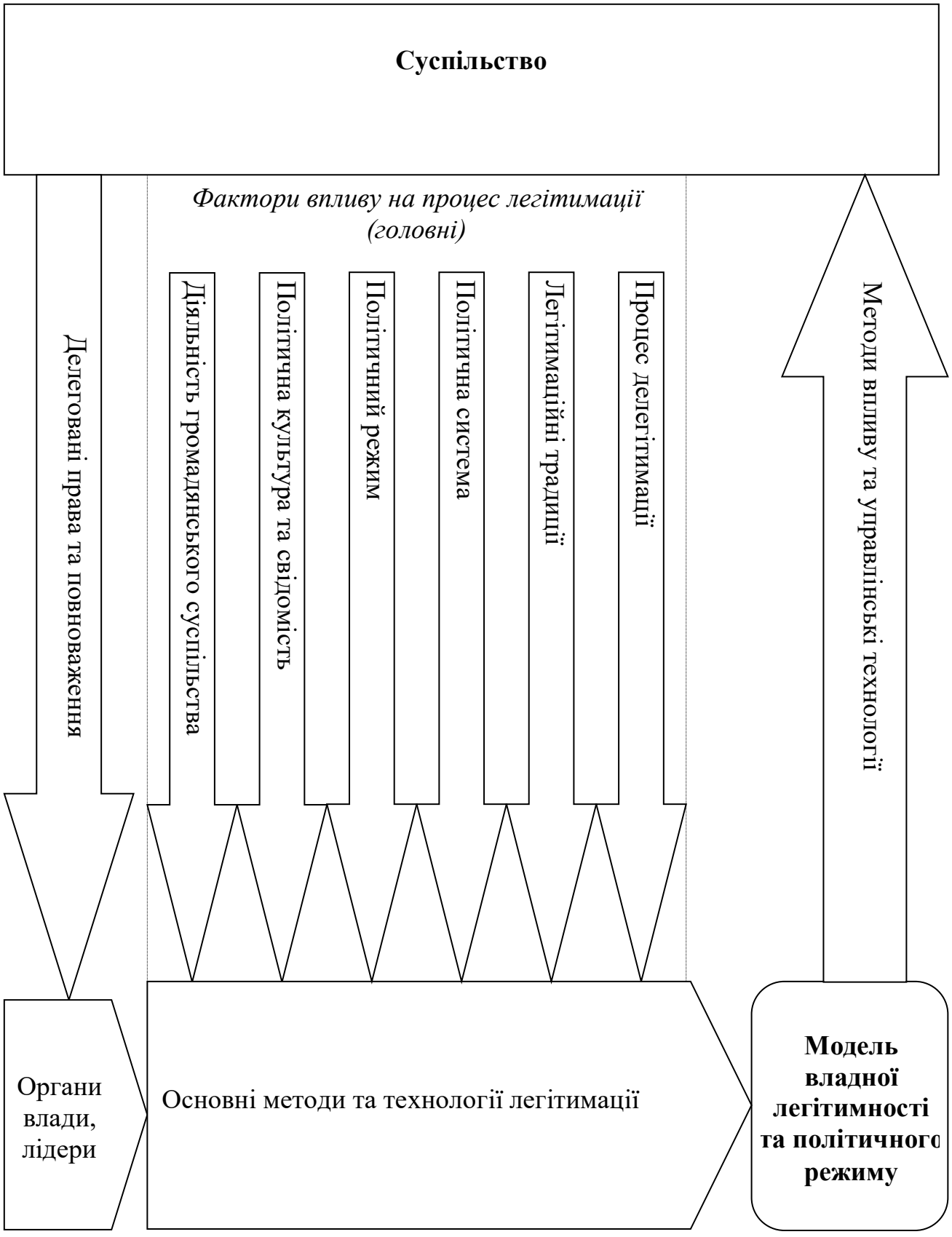

Кожен елемент зазначеної моделі має значний вплив на процес легітимації, державного та політичного управління.

Вказана вище модель носить узагальнений характер, і звичайно, не відображає усі складові, елементи, взаємозв'язки та технологічні моменти процесу легітимації. Головним завдання її представлення є цілісне відображення процесу легітимації.

В реальному політичному житті цей процес для кожної країни та історичного періоду носить індивідуальний характер і важко піддається будь-якому узагальненню. Проте необхідність такої схематизації є актуальною для даного наукового дослідження.

Розглядаючи більш докладно структурні елементи та складові даної моделі, треба зазначити, що їх наявність є необхідною умовою легітимаційного процесу, кожен із них виконує унікальну функцію.

Ключовими елементами моделі є суспільство та політичний режим. Обумовлено це наступними причинами. Суспільство, разом з тим, що воно виступає першоджерелом влади, також генерує легітимаційний потенціал, делегує його разом з правами та повноваженнями органам влади та перерозподіляє його між різними претендентами на владні повноваження. До того ж, суспільство виступає суб'єктом оцінки ефективності дій влади і відчуває на собі наслідки легітимаційного процесу та дій органів влади та управління. Тож суспільство виконує цілу низку важливих легітимаційних функцій: від генерування легітимаційного потенціалу до оцінки ефективності його використання і позбавлення легітимності органів влади та окремих лідерів у разі незадовільної, з точки зору суспільства, оцінки їх дій по виконанню владних, управлінських та суспільно важливих функцій.

Уособленням легітимності та результатом легітимаційних дій та процедур виступає політичний режим. За запропонованою автором схемою, політичний режим виступає результативним наслідком дій претендентів на владні повноваження та **конкретним практичним втіленням ідеї легітимності.** Саме дослідження та аналіз політичного режиму, дає змогу виділити домінуючі джерела легітимності для конкретної країни та суспільства, причини делегітимації та знайти

відповідь на багато інших запитань. Політичний режим є наочним відображенням рівня розвитку суспільства в цілому, політичної культури, свідомості та суспільно-політичної активності та виваженості особистості, специфіки легітимаційних процесів, особливостей історичного розвитку держави та суспільства. Індивідуалізованість політичного режиму вказує і на індивідуальність легітимаційних дій та джерел легітимності. Політичний режим, після його встановлення, виступає також і як фактор впливу на процес легітимації, визначаючи її особливості, можливі напрямки, специфіку та результативність.

Саме на шляху від суспільства до практичного втілення у певній моделі політичного режиму, влада та легітимність набуває виразних індивідуальних рис та характеристик. Це відбувається під дією різноманітних факторів, що з різною інтенсивністю впливають на процес легітимації, формуючи певні легітимаційні методи та технології, які пізніше обумовлять конкретну модель політичного режиму.

Серед найбільш важливих та впливових факторів, на думку автора, можна назвати наступні:

Наявність та впливовість дієвих та самостійних інституцій громадянського суспільства. Слід зазначити, що громадянське суспільство є зазвичай визначальним фактором, який впливає як на процес набуття владної легітимності певними лідерами чи інститутами, так і на процес державотворення загалом.

Рівень розвитку та особливості політичної культури та політичної свідомості суспільства та особистості.

Політична система держави, що склалася за конкретних суспільно-політичних та історичних умов.

Легітимаційні традиції, характерні для певного суспільства, які знаходять відображення в ментальності.

Очікування суспільства, покладені в основу принципів делегування прав та повноважень органам політичного, державного управління чи окремим лідерам.

Методи та ефективність дії органів політичного та державного управління

Вплив міжнародних інституцій, сформована громадська думка та приклад інших держав, щодо ефективності та демократичності владних легітимаційних процедур та інше.

Звичайно, вище зазначена лише невелика частина факторів, що впливають на процес легітимації. В реальних політичних умовах вони індивідуалізовані та відображають певну специфіку розвитку держави та суспільства.

Під впливом зазначених факторів, процес легітимації набуває особливих для кожної країни та суспільства рис, і знаходить відображення у конкретизованих технологіях та методах.

Наслідком практичної реалізації цих методів та технологій стає формування та встановлення конкретної моделі легітимності та політичного режиму, характерних лише для певної держави, формування інститутів влади та початок їх владно-управлінської діяльності.

В залежності від результативності та суспільного сприйняття методів владної діяльності інститутів управління, суспільство продовжує делегувати їм повноваження та легітимаційний потенціал або вдається до дій, спрямованих на делегітимацію існуючих органів управління, структур або владних амбіцій та позицій окремих лідерів.

Саме виникнення конфліктних ситуацій та поширення делегітимаційних процесів засвідчує наявність владно-легітимаційних проблем в конкретній країні.

Обидві запропоновані автором схеми є взаємопов’язаними. Кожна з них конкретизує і візуалізує певний аспект процесу легітимації та його складових елементів та факторів впливу. Схема легітимаційного процесу демонструє алгоритм проходження легітимаційних дій та процедур, надаючи певне загальне уявлення про нього. Модель взаємозалежності джерел легітимності, громадянського суспільства та типу політичного режиму формує уявлення про взаємозалежність та взаємонаслідковість у легітимаційному процесі, пропонуючи авторське бачення можливостей практичного вияву зазначеної взаємодії у контексті формування інституцій влади та управління в реальних політичних умовах.

Проте легітимність та легітимація настільки багатоаспектні та такі, що знаходять широке відображення в практичному політичному житті, поняття, що звичайно ж потребують подальшої конкретизації та систематизації, в тому числі і за рахунок побудови їх схематичних моделей.

Намагаючись проаналізувати українську модель владної легітимації, треба зазначити, що вона хоч і має суттєві відмінності, але все ж вкладається в вище зазначену та описану автором модель легітимаційного процесу.

Особливими рисами та специфічними моментами сучасної української легітимаційної моделі можна назвати:

Несформованість самостійних впливових та дієвих інституцій громадянського суспільства.

Слабкість державотворчих, і як наслідок, легітимаційних національних традицій.

Низький рівень політичної культури, політичної свідомості та суспільної активності суспільства та особистості.

Відсутність консолідуючої ідеї, стратегії та методів національного державотворення.

Відсутність консолідуючої суспільство ролі еліти, яка б виступила провідником та керівником на шляху до реалізації державотворчого та легітимаційного потенціалу та інше.

Українська модель легітимності та легітимації в більшості випадків була персоналізовано-технологічною. Тобто суспільство визнавало обґрунтованими претензії певних особистостей та груп на владу, виходячи не з їх державотворчого суспільноконсолідуючого потенціалу, а спираючись на їх особистісні якості та технології, які використовувалися для легітимізації їх владних зазіхань. Тож перманентні кризи легітимності стали ознакою української політичної системи. Домінування емоційної складової над прагматичною та раціональною, в більшості випадків не виправдовувала себе. Тож на протязі історичного минулого українська державність, шлях до якої був довгим та тернистим, доволі швидко та без зайвого жалю з боку суспільства втрачалася. При чому головною причиною делегітимації

власної політичної системи, еліти, лідерів та руйнації державності, як не парадоксально, ставало саме суспільство. Така легкість втрати того, що так довго здобувалося, дає можливість частині дослідників говорити про певну традицію приреченості на невдачу української моделі державотворення.

Суспільство ніколи не сприймало державу, як вищу цінність, яка створює умови та дозволяє суспільству і окремій особистості досягти певної самореалізації. Держава розглядається як інструмент ситуативного досягнення певних особистісних переваг та результатів. Якщо ж такі результати максимально швидко не досягаються, суспільство, в кращому випадку, втрачає інтерес до державотворчих ідей та до самої держави, а в гіршому, самочинно виступає ініціатором кризи і владної легітимності, і державності, як такої, що не виправдали його (суспільства) очікування. При цьому не береться до уваги те, що для ефективної роботи державних інституцій потрібні і певні ресурси, і час, і підтримка суспільства.

3.4 Особливості, джерела та перспективи легітимації влади в сучасній Україні

Аналіз особливостей, джерел та технологій забезпечення легітимності влади в Україні періоду 1991 – 2004 років

Суспільно-політичні зміни початку 90-х років в Україні призвели до значної трансформації політики, методів та технологій легітимації влади. Отримана в спадок від радянських часів модель забезпечення легітимності влади, заснована на переважному використанні примусу та сили, вже не могла ефективно використовуватися в практиці державно-політичної діяльності, а нової моделі створено не було. Проблема ускладнилася тим, що правляча еліта персонально майже не змінилася, продовжуючи діяти та керувати державою та суспільством за допомогою тих же методів та технологій, що й за радянських часів. Стара провладна еліта, як засвідчили подальші події, не бажала та, вірогідніше за усе, і не могла змінити стиль свого керівництва. В той же час суспільство стримано, але наполегливо, почало вимагати змін. Атмосфера відкритості та свободи, наочний приклад успішних суспільно-політичних та економічних змін у ряді країн колишнього СРСР та соціалістичного табору спонукала до цього. Наслідком цього протиріччя став ріст супротиву існуючому режиму з боку суспільства, що став помітним з початку 2000-х років, а кульмінацією його стала «помаранчева революція» 2004 року.

Політичний режим першого десятиліття незалежності, будучи політично, економічно неефективним та безперспективним, поступово втратив кредит довіри та легітимності, який він отримав після здобуття Україною незалежності 1991 року. Представники правлячої еліти не врахували той факт, що легітимність на відміну від влади, не можна отримати в повне використання на певний час. Її потрібно весь час підтримувати ефективними та суспільно значимими справами та діями. Вона як багаття, «зігріває» еліту підтримкою суспільства лише за постійної уваги до останнього та підпитки вдалими діями.

Основним джерелом та засобом легітимації влади в Україні після здобуття незалежності залишалися вибори. Виборча модель легітимації є загальноприйнятою в більшості демократичних країн світу, але це формалізована сторона легітимності, вона потребує доповнення за рахунок залучення до легітимаційного процесу інших джерел забезпечення легітимності влади. В демократичних суспільствах виборча легітимація зазвичай доповнюється сталістю традицій підтримки та визнання суспільством правомірності дій влади, а також дієвим впливом на процес прийняття політичних рішень інститутів громадянського суспільства. В авторитарних та тоталітарних суспільствах виборча легітимація носить, в більшості випадків, формальний характер, хоча і зберігається, та замінюється силовим примусом.

Практика українського державотворення продемонструвала кілька спроб пошуку вдалої моделі легітимації влади. Аналізуючи ці спроби, можна виділити певні легітимаційні періоди, характерною рисою яких було домінування певного джерела забезпечення легітимності та налаштованих під нього моделей легітимації влади. Хронологічні межі є умовними, встановлені на основі аналізу різногалузевих досліджень та суб'єктивної оцінки розвитку та трансформації політичної системи України.

Першим був період 1991–1999 років, протягом якого переважно застосовувалися моделі та технології, в основі яких знаходилися ідеологічні джерела забезпечення легітимності влади.

На тлі суспільно-політичного пожвавлення та емоційного підйому суспільства, правляча еліта запропонувала суспільству кілька шляхів державотворення та методів забезпечення легітимності. Особливістю легітимаційного процесу цього періоду були розбіжності у цілях та завданнях державотворення та легітимації, які озвучувалися публічно, і тими, які малися на меті провладною елітою. Як не парадоксально, але актуалізація питання розбудови держави маскувало бажання реалізації владних амбіцій окремих політиків, високопосадовців та їх оточення.

Наступний період 1999 – 2004 роки означив домінування адміністративно-корупційної моделі легітимації, джерелом якої є примус, застосування сили та маніпуляція. Взявши курс на побудову авторитарного режиму, українська провладна

еліта так і не змогла його реалізувати в повній мірі. Тож вимушена була дотримуватися певних процедур здійснення влади та легітимаційних дій.

Складність української ситуації полягала ще й в тому, що з різних причин керівництво не могло і не мало можливості встановити авторитарну модель управління та відповідну систему забезпечення легітимності. Знаходячись на роздоріжжі, українська провладна еліта змушена була маневрувати, зберігаючи видимість демократичних процедур управління та забезпечення легітимності, і одночасно проводити політику, характерну для авторитарного режиму. Особливо це стало помітно наприкінці 90-х років, коли було здійснено спробу встановлення авторитарного домінування. Проте, під тиском зовнішніх джерел забезпечення легітимності, світової спільноти, міжнародних організацій та керівництва певних країн, ця спроба виявилася невдалою.

В цей час виборча модель забезпечення легітимності влади, фактично єдина дієва модель легітимації в Україні середини – кінця 90-х років, стала набувати формалізованого вигляду. Президентські вибори 1999 року та парламентські 1998 та 2002 років продемонстрували те, що суспільство втратило контроль за діяльністю державних владних інституцій. На практиці, головним чином, почали використовуватися методи проведення виборів, що ґрунтувалися не на вільному волевиявленні громадян та врахуванні інтересів суспільства, а на маніпулятивних технологіях. Тож вибори стали прикриттям для подальшої узурпації влади певними кланами та фінансово-промисловими групами. Втрата останньої можливості впливу суспільства на процес формування органів влади та їх діяльність, якою протягом 90-х років в Україні були вибори, спричинили соціальний протест, наслідком якого були події осені 2004 року.

«Незалежність не спричинила зміни політичної еліти в Україні. Однак факт незмінності проблематизував основи легітимності, основи, на яких еліта продовжувала здійснювати владу. Подальша легалізація шляхом виборів пом’якшила проблему дуже незначною мірою, оскільки, узаконивши своє перебування при владі, еліта зобов’язана забезпечувати легітимність з допомогою економічних і соціальних успіхів. Якщо, як у випадку з Україною, успіхів немає, то

необхідно розробляти й застосовувати технології, які дають змогу компенсувати дефіцит легітимності.

Хоча формальна легальність здобувається нині в процесі багатопартійних виборів у вищий законодавчий орган, наприклад, і також з використанням змішаної, пропорційно-мажоритарної виборчої системи, але дальші відносини обраних та виборців складаються за відомим сценарієм. У тих, хто одержав мандат на здійснення влади, геть відсутнє прагнення викликати і підтримати легітимацію знизу, легітимацію у вигляді поваги й визнання. Тим самим влада не стає авторитетом, тим, що забезпечує їй підтримку, яка спирається на внутрішню усвідомлену кожним індивідом переконаність в особливій значущості й правильності дій влади. Така переконаність, за М. Вебером, становить внутрішню гарантованість легітимності. Вона й залишається «незапитаною» у сучасній Україні.

Непрямим підтвердженням відмови легітимізувати владу «знизу» є дані про рівень довіри до влади, отримані в ході моніторингу настроїв та самопочуття громадян (автори програми Є. Головаха та Н. Паніна), який проводиться з 1994 р. Інститутом соціології НАН України. Більше половини опитаних у як 1994, так і в 2001 р. не довіряють владі.

Без легітимації «знизу» суб'єкти влади неминуче вимушені звертатися до технологій забезпечення самолегітимації.

По-перше, *технологія, заснована на демонстрації відданості.* У випадку України це, насамперед, відданість ідеї незалежності й суверенітету. Взагалі предмет відданості має бути значущим беззастережно, це повинні бути безумовно домінуючі цінності. Вони ж – наріжні камені легітимності. Неможливо бути легітимним, не сповідуючи їх. Громадяни, у свою чергу, визнають легітимацію з боку домінуючої доктрини.

По-друге, *технологія, заснована на культивуванні переконаності у відсутності авторитетної альтернативи, своєрідного політичного варіанту «іншого не дано».* На минулих президентських виборах (1999 року –авт.) другий тур пройшов під знаком саме цієї технології. У своїй крайній формі ця технологія легко переналаштовується на культивування «образу ворога» (як це сталося, коли очолені

опозицією виступи проти існуючого режиму в Заяві Президента України, Голови Верховної Ради та Голови уряду від 13 лютого 2001 року були названі виступами фашиствуючих сил).

По-третє, *технологія легітимації авторитетом науки й мистецтва*. В останні два роки технологія легітимації авторитетом набула в Україні усталеної форми науково-практичних конференцій. Останні з них були проведені з економічної проблематики та з реформи політичної системи. Їх вів Президент, він виступав на них із доповідями й заключним словом, присутністю й словом надаючи цим конференціям особливого статусу.

По-четверте, *технологія привчення до відносин «патрон – клієнт»,* яка переживає в Україні справжній ренесанс. Склавшись, очевидно, у внутрішньоелітному просторі, вона поступово поширилась на все суспільство. Під патронатом президента проводяться спортивні змагання й фестивалі, виставки та ярмарки, шоу й конкурси – [116, 5-9].

Водночас ступінь довіри до законодавчого органу, до уряду й Президента знизився протягом семи років – не в останню чергу через перманентний конфлікт легітимності. 51 % громадян не довіряв Верховній Раді у 1994 році і 64 % – у 2001-му.

Довіра до Президента Л. Кучми підлягає тій же тенденції. Одразу після виборів 1999 р. йому довіряли 27 % опитаних – цілком природна післявиборна реакція громадян. Але вже в лютому 2001 р. у самому розпалі політичного скандалу, викликаного затягуванням у розслідуванні справи про зникнення журналіста Г. Гонгадзе й оприлюдненими у Верховній Раді записами, зробленими в кабінеті Президента України Л. Кучми, частка тих, хто йому довіряє, знизилася до 12 %, найнижчого показника за останні 7 років [116, 5-9].

Отже, влада, як і раніше, задовольняється лише формальною легальністю, отриманою в ході законодавчо встановлених виборчих процедур.

Для підтримки міфу державотворення та забезпечення легітимності суспільству на протязі перших двох періодів до реалізації було запропоновано

кілька ідей, які мали відволікти його увагу та унеможливити посягання з його боку на владу. Головне місце серед таких ідей займали наступні:

1. Національна ідея та ідеологія національного відродження, яка вимагала консолідації суспільства та надання авансованої легітимності державним інституціям та провладній еліті з метою реалізації заявленої ідеї в «надзвичайно складних геополітичних» умовах.

2. Ідея «сильної» влади задля якомога швидшого та ефективного становлення незалежної держави та протистояння внутрішнім і зовнішнім викликам. Зазначена ідея зазвичай популярна у поставторитарних суспільствах, але насправді приховує слабкість, непрофесіоналізм можновладців та бажання узурпації влади певними групами чи особистостями.

3. Ідея розбудови громадянського суспільства. Насправді, громадянське суспільство самоінституціалізується, його не можна побудувати чи створити у наказовому порядку. Таким чином формуються лише інституції псевдогромдянські, метою існування яких є забезпечення видимості підтримки державних інститутів з боку суспільства та створення умов для самолегітимації режиму.

4. Ідея розбудови та захисту держави. Може поєднувати в собі елементи усіх вищезазначених ідей. Справжньою метою при цьому залишається утримування, узурпація влади та відсторонення суспільства від реальної участі в управлінні країною.

Реалізація такої стратегії державотворення та моделей легітимації призвела до втрати темпу розвитку, ресурсів та легітимаційного потенціалу.

Наслідком чого стала перманентна криза політичного, економічного наукового та духовного життя України першого десятиліття незалежності.

Легітимаційні процеси та їх особливості після 2004 року

Третій період, кінець 2004 – початок 2006 років, помітно вирізнявся серед інших джерелом легітимності та легітимаційною зорієнтованістю. Події «помаранчевої революції» означили перехід до персоналізованої легітимації, джерелом якої стали особистісні якості лідера та активна позиція суспільства. Демократичні процедури формування нової влади мали закріпити означену позицію. Але, як виявилося уже через півроку, ця модель легітимації, з точки зору можливості її реалізації, виявилася найменш вдалою в історії новітньої України. Причиною цього стали, перш за усе, невідповідність заявлених новою владою принципів управління та персонального складу керівництва нових органів влади, відсутність реального бажання та можливості провести докорінні зміни стилю управління та реформування політичної системи країни. Владні амбіції та особисті інтереси пересилили необхідність виконання передвиборчих та проголошених на «майдані» обіцянок. Розчарування суспільства, яке надало «помаранчевим» лідерам небачений як для історії України, і не лише періоду незалежності, кредит легітимності та довіри, дуже швидко зруйнувало ідеалістичне бачення майбутнього держави та суспільства. Тож і криза легітимності «помаранчевої» влади в цілому та її лідерів поодинці, була блискавичною та неминучою. Її наслідком стала поразка нової влади на парламентських виборах 2006 року.

Четвертий період, середина 2006 – кінець 2008 років, означив глибоку кризу легітимності. Структурно-залишкова модель легітимації, в основі якої лежить традиція збереження певної структури є найбільш слабкою та небезпечною з точки зору перспектив державотворення та ефективного управління державою.

«Криза інституціональної легітимності влади посилюється нівелюванням демократичних процедур легітимації влади у масовій свідомості – передусім це стосується виборчих механізмів у політичному процесі. Так, за даними соціологічних досліджень, проведених у жовтні 2006 р. Фондом «Демократичні ініціативи», попри високу оцінку значення виборів в Україні загалом, населення здебільшого вважає, що вони проводяться лише для створення видимості

демократії, якої у нас насправді немає (48 %). Головною причиною, що заважає стати виборам в Україні справді демократичним механізмом, населення вважає невиконання народними обранцями своїх передвиборчих обіцянок (47 %).

Таким чином, криза легітимності влади на сьогоднішній день наближається до своєї критичної межі. Виявом цього є не тільки надзвичайно низький рівень довіри населення до політичної системи в інституціональному та персоніфікованому вимірі, а й швидке зниження авторитету держави на міжнародній арені.

Можливими ризиками в даному контексті є такі.

У внутрішньополітичному житті:

1) подальше нівелювання демократичних процедур легітимації політичного режиму в Україні, ймовірно, посилюватиме авторитарні тенденції у політичному житті, що у свою чергу спричинить поступове згортання низки демократичних досягнень, здобутих після президентських виборів 2004 р.;

2) тривання процесу відсторонення громадян від участі у політичному житті та поширення практики позасистемної діяльності (участь у неінституціоналізованих протестних акціях) посилюватиме вплив радикальних політичних сил, інтереси яких не репрезентовані у політичній системі;

3) відновлення протистояння між громадянським суспільством та владою, що ускладнить процес досягнення Україною європейських демократичних стандартів.

У зовнішньополітичній діяльності – подальша делегітимація політичного режиму загрожує зниженням авторитету України на міжнародній арені, згортанням численних програм співпраці України з представниками міжнародної спільноти, спрямованих на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур. Суттєвими чинниками, що значно ускладнюють проблему підвищення рівня довіри населення до вищих органів державної влади, є:

1. Зниження рівня керованості суспільними процесами за умов переходу до парламентсько-президентської форми правління.

2. Скептицизм та незадоволення населення діяльністю державних органів влади та політичних партій.

3. Поширення у суспільстві розпачу, зумовленого невиправданістю сподівань щодо президентських та парламентських виборів.

4. Відсутність дієвих механізмів політичної відповідальності.

5. Наявність у політичній системі в її нинішньому вигляді можливостей для ревізії та викривлення волевиявлення громадян (зокрема під час створення коаліції).

6. Недосконалість механізму імперативного мандату.

7. Неефективність державного управління, неспроможність державної влади започаткувати та комплексно реалізувати системні реформи у суспільстві.

8. Наявність постійних конфліктів усередині політичної еліти, що спричинено складним етапом трансформації політичної системи у напрямі становлення парламентсько-президентської моделі.

9. Низька інституціональна спроможність громадян впливати на політичний процес. Попри відносно високий рівень підтримки населенням неполітичних інститутів (громадських організацій, профспілок тощо), громадяни здебільшого не бачать перспективи власного членства в їхньому складі, оскільки не вірять у спроможність цих інститутів ставати посередниками у процесі впливу на державу» [118, 63-64].

Враховуючи слабкість та проблемність існування інституцій українського громадянського суспільства, можна передбачити непрості часи для українського суспільства та держави. Постійні зміни урядів, перевибори до Верховної Ради, відсутність внутрішньої консолідації як еліти, так і суспільства, вплив зовнішньополітичної кризи серпня 2008 року, пов’язаної з російсько-грузинським конфліктом, та відголоски світової економічної кризи кінця 2008 року призвели українську владу та державність на межу балансування легітимності та означили втрату легітимаційного потенціалу.

Зовнішні джерела легітимності: їх вплив на український політико-легітимаційний процес.

Слід також визнати значимість та впливовість для української влади зовнішніх джерел забезпечення легітимності протягом усього періоду після здобуття Україною незалежності 1991 року. Зачасти саме цей чинник ставав визначальним при формуванні органів влади та зміні моделей легітимації. Яскравим прикладом стали вибори 2004 року. Відмова Л. Кучми балотуватися на наступний президентський термін була в більшій мірі зумовлена якраз острахом майбутньої делегітимації в очах впливової частини світової спільноти, аніж бажанням дотримуватися неоднозначно трактованих конституційних норм, чи побоюванням втрати певної легітимності з боку українського суспільства.

Найбільш потужним зовнішнім легітимаційним впливом на українську владу за часів незалежності вирізнялися декілька суб’єктів міжнародної діяльності. В різні періоди ступінь їх впливу на суспільно-політичне життя українського суспільства та держави, формування органів влади та їх легітимацію різнилися, але при цьому головні зовнішньополітичні агенти впливу не змінювалися. До них можна віднести керівництво США, органи управління ЄС та владні кола РФ.

На певних етапах історичного розвитку владно-політичний простір України ставав ареною активної конкурентної боротьби зазначених суб’єктів міжнародної діяльності. Почасти українська державність та суспільні інтереси були та залишаються розмінною картою в руках більш впливових зовнішньополітичних гравців. Це свідчить про слабкість та несамостійність української владної еліти, яка так і не спромоглася виробити певний «кодекс честі» та узгоджені загальноприйняті норми поведінки, виходячи з інтересів власного суспільства та держави, а залишається у напіввасальній залежності від закордонних «консультантів та помічників».

«Безумовно, Сполучені Штати Америки як єдина наддержава зобов'язані грати роль джерела легітимності будь-яких режимів. Тому, коли режими міняються, перше, що робить Вашингтон, – легітимує переможця, даючи зрозуміти, що хто б не

переміг, який би режим не прийшов до влади, в якій би то не було країні, він перемагає в світі, в якому є тільки один центр сили – Америка.

Це американоцентристський світ, і тому будь-який режим легітимний постільки, наскільки він відповідає критеріям легітимності, встановленим Сполученими Штатами. Саме так поводився офіційний Вашингтон і в Грузії, і на Україні, і в Киргизії. Проте я як людина, яка брала участь безпосередньо в подіях на Україні та в Киргизії і мав хороше джерело інформації, можу сказати, що легітимація нового режиму відбувалася тоді, коли він фактично перемагав. До цього лінія Америки була половинчаста, вона підтримувала обидві сторони і в кожному випадку грала роль гаранта безпеки президента, що йде.

Тому, на мій погляд, ми повинні відразу відмовитися від міфу про те, що революція є породження Америки, і спробувати зрозуміти, що революції на пострадянському просторі обумовлені, як мені представляється, об'єктивними історичними причинами…

Тому всі 90-і роки в пострадянських країнах існували режими, які управляли своїми територіями, як і раніше союзними республіками, які знайшли формальну незалежність, але все ще в дуже великому ступені і політично, і психологічно, і економічно були залежними від Москви.

Москва багато в чому завдяки цьому залишалася неформальним центром консолідації і квазі-столицею пострадянського простору, квазі-столицею Співдружності Незалежних Держав, в якій Москва (а не Вашингтон) тоді, в 90-і роки, грала роль джерела легітимності режимів.

Будь-який режим, який хотів жити стабільно і щасливо, будь-який президент, який приходив до влади, повинен був насамперед відвідати Москву і заручитися гарантіями Кремля. Ті режими, які цього не робили і будували свою політику на активному і лютому відкиданні всього, що пов'язане з Росією і з Кремлем, як правило, були недовговічні і доля їх була незавидною.

Давайте пригадаємо Звіада Гамсахурдію, який втратив владу вже до кінця 1992 року, пригадаємо азербайджанського президента Абульфаза Ельчибея, який втратив владу в травні 1993 року, після чого керівником Азербайджану на довгі

роки став повністю вписаний в систему пострадянського світу колишній член Політбюро ЦК КПРС Гейдар Алієвіч Алієв. І те, що президентом в Грузії став Шеварднадзе, було продовженням тієї логіки, відповідно до якої Москва залишалася джерелом легітимності пострадянських режимів.

Проте Москва не використала цю ситуацію для того, щоб запропонувати пострадянським країнам новий інтеграційний проект. І це було теж закономірно.

Фактично наша правляча еліта вела і веде Росію від статусу правонаступника імперії, від колишньої наддержави до шматка американоцентричного миру, достатньо знеособленого в культурному плані. Тому вона не в змозі узяти на себе відповідальність за відтворення СРСР в тих або інших формах.

Це зіграло фатальне значення тоді, коли політична еліта Росії в 2004 році на Україні пригадала про те, що, виявляється, ми колись були з Україною і іншими країнами пострадянського простору у складі єдиної держави, і захотіла цим скористатися. Але було вже пізно.

По-перше, політичні еліти пострадянських країн почали цінувати незалежність. Вони самі перестали сприймати власну державність як опереткову. Я чудово пам'ятаю, як відносилися до української державності українські політики в 1992 році, насилу стримуючи усмішку відносно самих себе, і як вони відносилися до неї в 2004 році.

Що стосується ролі в цьому процесі США, то, повертаючись до цього питання, я можу сказати, що, наприклад, посольство Сполучених Штатів Америки в Києві робило все можливе, щоб Майдан не відбувся. Посол Сполучених Штатів Джон Хербст неодноразово дзвонив майбутньому президентові, а тоді лідерові опозиції Віктору Ющенку з вимогою не виводити людей. Саме посол Сполучених Штатів в Києві перешкодив тому, щоб люди з Майдану зайняли будівлю адміністрації Президента і Кабінет міністрів України.

Загалом, Сполучені Штати грали роль, що утихомирює, і до певної міри реакційну, тому що Майдан, як раніше революція в Грузії і згодом революція в Киргизії, був позасистемним явищем, яке виходить за рамки політичних процесів,

якими Америка звикла і добре навчилася управляти. Основне знаряддя Америки, основна дія – управління корумпованими елітами в своїх американських інтересах.

Ось ці об'єктивні енергії накопичилися і знайшли вихід в революційних процесах в умовах того, що колишні режими не хотіли йти від влади» [13].

Вплив зовнішньополітичних факторів та джерел легітимності особливо стає помітним та значимим в період значних суспільно-політичних змін та кризи владної легітимності. При цьому діяльність міжнародної спільноти, світових організацій та правлячих кіл зарубіжних держав може виступати і як фактор стабілізації та пошуку оптимального шляху розвитку, і як фактор посилення нестабільності та кризових явищ.

Важливим фактором та джерелом легітимації можуть виступати геополітичні зміни та процеси в сучасному світі. В новітній історії України вони відіграли особливу роль. Саме масштабні геополітичні зміни кінця 80-х – початку 90-х років XX століття, руйнація «соціалістичного табору», поява значної кількості нових східноєвропейських країн, дали змогу відносно швидко та безболісно проголосити та реалізувати ідею незалежності України. При цьому на хвилі загальноєвропейського державотворення українська держава змогла легітимізуватися як в очах міжнародної спільноти, так і у свідомості українського суспільства, не зважаючи на те, що ще півроку тому, навесні 1991 року, значна кількість населення на всесоюзному референдумі виказала бажання збереження Радянського Союзу, і УРСР, як однієї з його складових, союзної республіки. Досвід здобуття Україною незалежності та українського державотворення 1991 року можна вважати взірцем ефективності легітимаційної політики. Тоді як країни колишньої Югославії в жорстоких та кровопролитних боях, республіки Прибалтики, Грузія важким та тривалим супротивом радянському режимові торували свою дорогу до незалежності, російська еліта «розривалася» між стремлінням до свободи та незалежності та бажанням зречення імперії, Україна отримала власну незалежну державу більш як подарунок долі, аніж як здобуток тривалої праці та боротьби. Ця легкість мабуть зіграла з українським суспільством та елітою злий жарт, вселивши в їх свідомість надмірну самовпевненість та недалекоглядність.

В подальшому, примара зарубіжного впливу стала помітною, невід'ємною та визначальною рисою українського державотворення та легітимаційних процесів. З огляду на слабкість внутрішньополітичного легітимаційного потенціалу, українська еліта щоразу зверталася за консультаційною, а то і владно-легітимаційною допомогою до закордонних «друзів та партнерів». Причому для певних частин української еліти вони знаходилися за чітко встановленими орієнтирами. Для одних – виключно на заході, для інших – на сході. Деякі представники еліти намагалися балансувати між цими двома векторами, але це могло тривати досить недовго і зазвичай закінчувалося необхідністю остаточного визначення «власної позиції».

Події 2004 року означили початок пікової фази конфлікту інтересів ключових геополітичних гравців на українському політичному полі. Важко сказати, чи мали головні політичні сили та їх лідери, які зійшлися у боротьбі за президентство 2004 року, якусь підтримку, окрім моральної, з боку власного геополітичного орієнтиру, але виступи, гасла та обіцянки чітко вказували вірогідну направленість державотворення в разі перемоги однієї з них. На нашу думку, саме зовнішньополітичний чинник став визначальним з точки зору кризи легітимності, яка загострилася, або ж точніше перейшла у відкриту форму, після «помаранчевої революції». Сторона, яка програла, а головним чином її зовнішньополітичний орієнтир, так і не визнали легітимність нового політичного режиму.

Тож сучасна криза владної легітимності, яка з періодами поглиблення та затухання триває вже біля чотирьох років, своїм джерелом теж, багато в чому, має зовнішньополітичні фактори та дії керівництва зарубіжних країн. Зовнішні джерела легітимності політичної влади були, є і будуть актуальними для України. До того ж методи та технології реалізації їх потенціалу щороку вдосконалюються та стають все більш впливовими. В новітній історії України вони знайшли прояв: у сприянні проголошенню незалежності та державотворенні, формуванні та нав'язуванні суспільству певних ідеологічних принципів та догм, втручанні у внутрішньополітичні справи, виборчий процес та інших моментах суспільно-політичного життя.

Тож зовнішні фактори та джерела легітимації несуть як певну позитиву роль, так і мають негативні прояви та наслідки. Чого більше? Питання, мабуть, недоречне. Головне, як знайти ту модель державотворення, та способи легітимації, які б убезпечили від надмірного зовнішнього впливу внутрішні легітимаційні процеси. Як створити такі умови, коли суспільство буде орієнтуватися на внутрішні ресурси та традиції в створенні оптимальної моделі творення держави та самореалізації. Шлях до цього лежить через дієві, впливові інституції громадянського суспільства, яке ідею державності, суспільного розвитку та блага поставить вище, аніж дріб'язкові корпоративні чи особистісні сварки окремих представників провладної еліти, яке матиме реальний вплив на суспільно-політичні процеси та управління державою і не допускатиме можливості маніпулювання суспільними настроями, дій заради задоволення амбіцій правлячих кіл країн, які за основу ведення зовнішньої політики взяли не принципи добросусідства, а певні утопічні застарілі ідеї та моделі, зорієнтовані на ситуативне посилення власного впливу на світовій арені за рахунок міжнародної дестабілізації, руйнації інших держав та реалізації принципу «розділяй та владарюй». Ідея громадянського суспільства не панацея, але найбільш реальна можливість суспільства самочинно вирішувати власну долю, а не сліпо довіряти її чи то власним, чи то закордонним «поводирям».

Особливості забезпечення легітимності влади в Україні сьогодення та найближчого майбутнього

Аналізуючи недалеке минуле та сьогодення українського політичного життя в контексті владних відносин та проблем легітимності, ми незмінно наштовхувалися на сусідство понять «легітимність» та «еліта». Дійсно, еліта, зокрема політична, є найбільш впливовим та активним учасником легітимаційного процесу. Особливого значення позиція, дії, якості політичної еліти набувають під час визначальних та кризових моментів в історії держави. Саме тоді від її професійності, толерантності, компромісності залежить доля суспільства та його майбутнє. Тож приналежність до політичної еліти має розглядатися не як привілей чи можливість самореалізації, не як можливість максимального задоволення власних потреб чи привід для самовихваляння та примушення до цього інших, а як велика відповідальність за долю людей та самопожертва задля суспільних інтересів.

Український еліті ще далеко до сприйняття та реалізації зазначених принципів. Та й виглядають вони в реаліях сучасного українського життя дивакувато та занадто пафосно, але іншого шляху зазвичай немає, і тисячолітній світовий історичний досвід доводить це численними сумними прикладами. Тож якщо українському суспільству та державі потрібна ефективна, дієва, легітимна влада, то без зміни ставлення еліти до своїх обов'язків, саме обов'язків, а не прав чи привілеїв, без встановлення цивілізованої моделі взаємодії еліти та суспільства обійтись просто неможливо. Сучасна українська еліти є, в переважній більшості, номенклатурною. Таким чином, обіймання певної посади автоматично означає приналежність до політичної, правлячої еліти. При цьому до уваги не береться ні особистісні якості претендента на елітарний статус, ні його вплив на суспільно-політичні процеси, ні професіоналізм, ні інші якості, наявність яких могла б означити правомірність та моральність претензій особистості на зазначений статус та місце в суспільній ієрархії. Спрощений підхід до формування та рекрутування еліти породжує багато проблем об'єктивного та суб'єктивного характеру, які щоразу проявляються в українській політиці та суспільному житті.

Суспільство та еліта не можуть тривалий час в межах однієї держави бути непримиримими конкурентами, чи знаходитися в радикальній опозиції один до одного, або взагалі існувати та діяти незалежно. Звичайно, певні елементи конкуренції чи то змагальності можуть і мають існувати, без них домогтися суспільно-політичного прогресу неможливо, але радикалізму, непримиримості, зверхності, нерівноправності чи байдужості у відносинах суспільства та еліти бути не повинно. Оскільки суспільство «народжує» еліту та делегує їй владні повноваження, легітимує задля забезпечення власної життєдіяльності, вирішення нагальних проблем та забезпечення перш за усе соціального поступу, то еліта та суспільство мають бути нерозривні в своїх намірах.

Українське сьогодення демонструє зовсім протилежне у взаєминах еліти та суспільства, і це одна з головних проблем на шляху розвитку України.

«Актуальна політична ситуація диктує необхідність пошуку консолідуючої ідеї заради демократичного єднання громадян і політичних еліт. Головне завдання полягає у відновленні довіри народу до влади, громадянина до громадянина.

Об'єднатися українське суспільство має навколо якісних змін сутності політичного розвитку. За всі роки державної незалежності у нас відбувалися переважно кількісні зміни, створювався лише каркас демократичної влади.

Проблема формування і якісного оновлення політичної еліти особливо важлива для нашого суспільства. Історично склалося так, що Україна століттями входила до складу деспотичних держав, де не існувало уявлення про хоч відносну єдність інтересів правлячих класів і решти підданців. Модернізаційні перетворення здійснювалися згори вниз, без зворотних імпульсів. Тому на нашому ґрунті так погано приживалися правові норми, елементи самоврядування і громадянського суспільства. Склався глибокий культурний, майновий і статусний розрив між вузькою управлінською, культурною елітою і рештою населення. Глибина цього відчуження обумовлювалася тим, що носіями національних традицій були переважно представники простого люду. Що ж до української еліти, то вона часто мала маргінальний характер, була відірвана від власної культури і водночас не

завжди могла засвоювати цінності та норми домінуючої (польської, російської) культури.

Сучасний розвиток, на жаль, не зняв цього протистояння, а поглибив його.

В Україні ще не сформувалася соціальна сила, спроможна очолити процес модернізації. Сучасний підприємницький прошарок складає в основному «буржуазія в першому поколінні». Вона має досить низький рівень культури і освіти, не володіє баченням історичної перспективи, вдається до нецивілізованих методів привласнення матеріальних благ. За твердженням академіка І. Дзюби, «життєздатна еліта формується в процесі тривалого стабільного розвитку суспільства. У нас же відбувся раптовий викид у псевдоеліту, в якій змішалися осколки радянської партійної номенклатури, найметикованіші «ребята» з пізньокомсомольського господарства, політичні кар'єристи-демагоги, сумнівного походження скоробагатьки. На «дикому Заході» кажуть, що нувориші дають у другому поколінні політиків, а в третьому — вже й інтелектуалів. Наші ж нувориші — універсали, вони вже в першому поколінні є всім». Домінування такої специфічної еліти, на думку професора Ф. Рудича, обумовлює приватизацію влади. Сутність цього феномена полягає «у прагненні владних еліт збільшити владу заради самої влади з тим, щоб використати її для розподілу державних ресурсів, а не для реалізації програм, спрямованих на піднесення рівня життя громадян, що зрештою приводить до тотальної корумпованості» [124, 30-33].

Світова економічна криза безсумнівно вплине на легітимаційні процеси в Україні в найближчий час. Питання в тому, у кого з зовнішньополітичних гравців залишиться більше можливостей та сил для проведення власної політики на теренах України, і чи не зможе українське суспільство згуртуватися навколо певної ідеї та подолати негативні наслідки цього впливу.

«Означені проблеми потребують подальшого науково-теоретичного дослідження та вироблення практичних механізмів вирішення, якими могли б стати такі:

1. Підписання представниками різних гілок влади політичного пакту про примирення, що визначить спільні інтереси та вектори подальшої діяльності та стане підґрунтям для досягнення суспільного консенсусу в регіональному вимірі.

2. Забезпечення широкого громадського обговорення стратегії внутрішньо- та зовнішньополітичного розвитку країни у форматі «круглого столу» із залученням представників якомога більшої кількості політичних сил та інституцій громадянського суспільства. Результатом такого обговорення має бути прийняття резолюції з подальшим обов'язковим законодавчим затвердженням.

3. Удосконалення діалогу між владою та представниками неурядового сектору у сфері розробки та прийняття політичних рішень. У рамках даного завдання Президенту доцільно ініціювати загальнодержавну кампанію підвищення ролі недержавних організацій (НДО) як засобів впливу на владу серед широкої громадськості, створення навчальних курсів з підготовки професійних кадрів для НДО. У довгостроковій перспективі це дозволить оптимізувати механізм взаємодії влади та населення, запобігаючи прийняттю державних рішень, позбавлених легітимності у широких соціальних верствах» [118, 63-64].

Пропозицій та ідей щодо налагодження співпраці суспільства та державних інституцій і повернення останніх в легітимне русло діяльності вистачає. Науковці, як ніхто інший, розуміють ту загрозу, яку таїть в собі збереження існуючого стану та подальше поглиблення кризи легітимності державної влади. Бажано, щоб цю загрозу усвідомили також політики та високопосадовці, від дій яких багато в чому залежить зараз доля української державності. Зрозуміло одне, і на цьому сходяться більшість дослідників, не зважаючи на те, які «рецепти порятунку легітимності та державності» вони пропонують, легітимаційні процеси мають відбуватися виключно в руслі демократичних, вільних та усвідомлених суспільством норм та процедур, без будь-якого натяку на використання сили та примусу, як джерел легітимності та методів легітимації. Історія української державності засвідчує, що найменша спроба встановлення авторитарного політичного режиму, чи режиму з елементами авторитаризму не лише не спонукає до пошуку компромісу, а призводить до руйнації державності. Тож досвід сучасної Росії, в контексті методів та моделей

легітимації державної влади, які там застосовуються, для української політики є не лише безперспективними, а і згубними.

Складність сучасного стану української держави та її керівництва полягає у тому, що криза легітимності та делегітимаційні процеси охопили всі рівні політичного та державного управління. Дії владних структур не знаходять позитивної оцінки та необхідної підтримки у суспільстві від рівня місцевого управління до рівня вищого політичного та державного управління. Більше того делегітимаційні процеси в сучасній Україні носять як персоналізований характер, що виявляється в низькому рівні довіри до більшості представників вищого керівництва держави, так і структурний характер – висловлення та демонстрація недовіри з боку суспільства всій системі державних органів влади та інституцій управління. Останнім «бастіоном легітимності» влади в сучасній Україні залишається рівень фундаментальний, тобто визнання правомірності та необхідності існування української держави як такої, але він теж потерпає від постійних атак як з боку зовнішніх противників української державності, так і частини суспільства, яка теж з різних причин вважає нелегітимною взагалі українську державність. Тож криза легітимності в Україні носить системний та багатоаспектний характер.

Проблема ускладнюється ще й тим, що виборча модель легітимації, одна із головних складових сучасної легітимаційної політики та практики, внаслідок суспільно-політичних процесів та дій органів влади, виявилася багато в чому дискредитованою в очах суспільства і політикуму, і відповідно ефективно використана бути не може.

В схожому стані знаходиться і судова гілка влади, ефективна та неупереджена робота якої в демократичних країнах значно посилює легітимаційний потенціал та легітимаційний «запас міцності» органів державної влади та керівництва держави.

Тож українська держава, в особі її політичного керівництва, та суспільство, знаходяться перед складною проблемою, яка не має однозначного та гарантовано успішного рішення.

Український шлях здобуття легітимності та довіри – це шлях мирного пошуку компромісу у взаєминах між елітами, та між державою і суспільством. Швидким та

простим цей процес бути не може, але і результат, який можна досягти шляхом вільної та усвідомленої суспільством легітимності, є значно тривалішим та міцнішим.

Серед конкретних заходів та технологій, які, на нашу думку, були б доречними для використання у зазначеній ситуації з метою набуття легітимності органами та інституціями державного управління в Україні, можна виділити такі:

приоритетним напрямком подолання системної кризи легітимності в сучасній Україні має бути пошук компромісу у взаєминах та баченні стратегічних орієнтирів розвитку держави між провідною елітою та суспільством;

наступним кроком має стати вибір ефективної та адаптованої до українських суспільно-політичних реалій легітимаційної моделі та методів легітимації з урахуванням специфіки політичної свідомості, рівня політичної культури та рівня впливу інституцій громадянського суспільства;

подальшими кроками в зазначеному напрямку мають бути дії щодо реалізації обраної та підтриманої суспільством стратегії державотворення, направленої, в тому числі, і на створення владного легітимаційного потенціалу;

завершальним моментом в реалізації зазначеного плану дій щодо подолання кризи легітимності влади в сучасній Україні і недопущення її в найближчому майбутньому може стати визначення та дотримання суспільством, а головним чином провладною елітою, певних правил та норм політичної та управлінської діяльності, однакових для усіх учасників політичного процесу в Україні. Слід зазначити, що саме зверхність ставлення провладної еліти до суспільства та його прагнень, усунення його від реальної участі в управлінні державою, стали першопричиною ситуації, що склався в державі.

Звичайно, запропоновані ідеї носять загальнотеоретичний характер і потребують подальшої деталізації, доопрацювання, розробки технології практичного втілення, кадрового, нормативно-правового забезпечення та дотримання інших норм та процедур, проте наявність чіткого бачення перспективи, мети та стратегії державотворення є важливим фактором злагодженості та цілеспрямованості дій, і як наслідок, успішності реалізації поставлених завдань.

Відсутність зазначеної чіткості бачення перспектив, мало зрозумілі суспільству та некоординовані дії провладної еліти, безсумнівно, не зможуть дати позитивного результату, а швидше, навпаки, призведуть до погіршення суспільно-політичної ситуації та втрати залишків легітимаційного потенціалу української влади.

Доказом ефективності обраної моделі легітимації та методів її реалізації має стати зміна ставлення суспільства до дій органів влади та його активне добровільне залучення до процесу державотворення. Саме усвідомлення власної дієвої причетності до вироблення та реалізації державної політики є найкращим стимулом для суспільства та особистості активізувати та підвищити ефективність їх діяльності в системі державотворення та державного управління. Наслідком зазначених кроків має стати і набуття органами влади необхідного рівня довіри та підтримки, тобто легітимності.

ВИСНОВКИ

Сучасна система владно-політичних та суспільно-політичних відносин є віддзеркаленням історичного, політичного, управлінського досвіду набутого суспільством, державно-управлінськими інституціями протягом тривалого часу історичного розвитку та вдосконалення різноманітних методів, технологій, процедур. Легітимаційна складова в сучасній політиці та суспільному житті є хоч і не завжди помітною для нефахівця, але значимою, а зачасти, і незамінною. Незважаючи на строкатість, неоднозначність та часткову наукову невизначеність самого поняття «легітимність політичної влади», у свідомості конкретної особистості воно займає повністю зрозуміле йому місце та визначену роль. Для когось легітимність – це довіра органам влади чи лідеру, для когось – не зовсім бажана невід'ємна складова системи політичного життя, заснована на примусі та обмеженні свободи, для когось віра в надзвичайні здібності лідера та покращення власного життя. Хтось асоціює легітимність із власним добробутом та ефективністю діяльності державних інституцій, а хтось вбачає в ній основу для забезпечення особистої самореалізації. Для когось – це певна унормована система права, а для когось вільне трактування традицій взаємодії держави, владних інстанцій, суспільства та особистості, що склалося протягом тривалого та складного історичного розвитку та реалізації ідеї державності.

Тривалі наукові дискусії та численні авторські концепції так і не дали однозначної відповіді на питання, що є «легітимність», і яку все ж роль вона відіграє у житті держави, суспільства, особистості. Проте, ця проблема не зупиняє, а навпаки стимулює науковий пошук, дискусії та дослідження цього феномену політичної, і не тільки, сфери життєдіяльності соціуму.

Легітимність – це та незрима складова, віртуальний ресурс, який дозволяє особистості поступатися своїми правами та свободами на користь суспільних інтересів та державно-політичних пріоритетів. Певною мірою, легітимність – це віра в надзвичайні здібності та бажану ефективність роботи владних структур, викликана бажанням покращення власного життя та досягнення суспільного

прогресу, романтизація влади, поступки, надія і т. д. Цей ресурс може бути як безмежним так і вичерпним. Від ефективності дій владно-політичних структур та лідерів залежить його рівень та дієвість, можливість та тривалість використання легітимаційного потенціалу суспільства.

Історія знає безліч прикладів, коли саме віра в необхідність та досяжність поставленої мети, дозволяла суспільству надати владним структурам та керівним такий кредит легітимності, який ставав основою майбутньої моделі державотворення та дозволяв швидко створювати чи відроджувати цілі держави. При цьому ідеологічні основи легітимності, технології реалізації легітимаційного потенціалу суспільства, моделі взаємодії між суспільством та владою могли різнитися, але результат був однаковий. Так лише протягом ХХ-го століття ідеї: національного відродження, захисту суспільних інтересів, вибору власного шляху державотворення, захисту від геноциду та гноблення і т. д. трансформовані та операціоналізовані через легітимаційні процедури та технології, дозволили з'явитися, відродитися таким державам як Україна, Польща, Канада, Ізраїль, Фінляндія, Індія, кільком десяткам африканських та азійських країн. І саме цей результат є свідченням реальності та значимості «віртуального» ресурсу легітимності, доказом онтологічної сутності легітимності та легітимації.

Легітимність поступово набуває обрисів окремого елементу в системі сучасних політичних знань, виступаючи підґрунтям національного відродження та державотворення, політичного та державного управління, владних відносин, взаємин суспільства та держави, взаємодії держави та інституцій громадянського суспільства.

Посилення наукового та практичного інтересу до проблематики легітимності сприяє поглибленню дослідницьких теорій, ідей, ускладненню наукових завдань. Пройшов час, коли легітимність розглядалася лише поверхнево в руслі певних загальних класичних теорій. Сучасні тенденції – це виокремлення все нових складових елементів легітимності та атомізація проблем та дослідницьких завдань. Легітимність в наукових дослідженнях розглядається не загалом, як нерозривний

елемент, а як певна складна та ситуативна сукупність різноманітних за змістом, складністю та дослідженістю елементів.

Саме джерела легітимності визначають особливості та перспективи політичної системи, державотворення, специфіку суспільних процесів. В ході практичної реалізації легітимаційних процесів, на джерела легітимності впливають різноманітні фактори суспільно-політичного життя, наслідком цієї взаємодії стає унікальна та неповторна ані в часовому, ані в географічному просторі національна модель легітимності.

Слід зазначити, що проблематика владної легітимності та її джерел знайшла широке та глибоке відображення в політичній думці. Однозначного трактування термінів та змісту легітимності, легітимації політичної влади та їх джерел серед науковців немає, кожен дослідник вважає за необхідне подати та обґрунтувати власне бачення проблеми, чи створити власну концепцію. Це засвідчує актуальність зазначеної сфери наукового пошуку та її науково-практичну перспективність.

Розмаїття теорій та ідей відкриває шлях до плідного та неупередженого авторського наукового пошуку і певною мірою є більш вигідним, аніж ситуація домінування певної сталої теорії. Також слід зазначити, що в сучасній політичній науці склалася тенденція, згідно якій, одна значна частина науковців, які досліджують проблеми легітимності політичної влади, працюють в руслі веберівської наукової парадигми, а інша, теж не менш численна, виступає з критикою теорії та ідей, поданих тим же М. Вебером. Тож ідеї М. Вебера щодо легітимності політичної влади і досі залишаються актуальними та авторитетними.

На ранніх етапах суспільно-політичного розвитку, до остаточного формування суспільно-політичних відносин у сучасному вигляді та розумінні, головним джерелом і ресурсом влади та легітимності, вірогідніше за усе, виступали сила, примус, досвід та ефективність владно-управлінських дій, опосередковані через особистісні якості лідера, носія владних повноважень. При цьому домінанта ефективності управлінської діяльності була переважаючою. Саме вона стала основою формування традицій та моделей розподілу і передачі владних

повноважень, які в подальшому призвели до формування національних політичних та владних систем.

На більш пізніх стадіях, коли було сформовано певну соціальну систему та реалізовано принцип соціальної стратифікації та майнового виокремлення, превалюючими стали методи легітимації, в основу яких було покладено принцип підкупу, продажу посад, встановлення майнових бар'єрів при розподілі влади, а джерелом легітимності виступали багатство і гроші, доповнені можливістю застосування сили для визнання обґрунтованості зазіхань на владні повноваження.

На сучасному етапі суспільного, політичного розвитку, основним джерелом владної легітимності прийнято вважати *інформаційно-комунікаційні ресурси, знання та традиції.* Саме вони стають основним ресурсом розвитку виробництва, влади і суспільства в цілому.

Легітимність політичної влади несе в собі певний відбиток специфіки її набуття. Владно-легітимаційні процеси відбуваються в конкретних політичних соціальних, економічних та інших умовах, які обумовлюють індивідуальність та неповторність реалізованої в певній державі моделі легітимності політичної влади. Зазвичай, доволі складно визначити найбільш значимі фактори, що впливають на легітимаційний процес. Загально прийнято вважати за такі: тип політичної культури, ментальність, соціально-економічні умови, специфіку політичної системи, діяльність інституцій громадянського суспільства.

В сучасній політичній науці, особливо вітчизняній, все більше уваги приділяється саме проблематиці взаємозалежності процесів набуття легітимності та становленню громадянського суспільства. Незважаючи на суто теоретичний характер досліджень зазначеної проблематики (на думку автора, про дієвість інституцій громадянського суспільства в сучасній Україні говорити поки зарано) зацікавленість до даного наукового напрямку не згасає, а навпаки з року в рік лише посилюється.

В сучасній українській політичній науці ідея громадянського суспільства, зазвичай, розглядається як ідеальний варіант політичної структуризації, самоорганізації суспільства, згуртування та актуалізації його на досягнення певних успіхів у державотворенні, суспільно-політичному та економічному розвитку та подоланні

проблем, які щороку ускладнюються, а їх кількість збільшується. Месіанська роль ідеї громадянського суспільства обумовлена саме складністю та безвихідністю сучасної суспільно-політичної ситуації, відсутністю адекватних теорій та чітких практичних рекомендацій щодо подальшої долі державності і суспільства. Ідея громадянського суспільства, як основа ідеальної владної моделі та суспільно-політичної організації виступає для суспільства і науковців символом віри в краще майбутнє, віри, без якої не мають сенсу ані державність, ані легітимність політичної влади.

Ідея громадянського суспільства є концептуально близькою до теорії легітимності, оскільки в основі вони мають нематеріальне і дуже крихке підґрунтя довіри, суспільної підтримки, самозречення та самопожертви заради майбутнього. Саме тому вони майже завжди існують і в теорії політичної науки, і в практиці владно-політичної діяльності.

Розмаїття типів, видів, методів, джерел та технологій забезпечення легітимності політичної влади викликано, як відсутністю єдиного підходу, так і значним впливом на процес легітимації влади конкретних суспільно-політичних умов та ситуацій.

На сучасному етапі, найчастіше в практиці політичного життя, використовується комбінація виборчої (демократичної) легітимації влади та харизматичної складової легітимаційного процесу. Українські реалії засвідчують неабияке значення та вплив виборчих процедур на ефективність легітимаційних процесів і специфіку ведення суспільно-політичної діяльності та управління державою.

На сучасному етапі це найпоширеніший спосіб надання владних повноважень, легітимного формування та забезпечення діяльності органів влади. Проведення вільних виборів є підставою як для правової легалізації органів влади та дій провладної верхівки, так і для громадського її визнання, набуття легітимності в суспільній свідомості.

Виборчий процес дає змогу поєднати, за певних, звичайно, умов, владну легальність та владну легітимність. Наявність вільного та справедливого виборчого

процесу є однією з ознак демократії, сучасної практики державотворення, наявності дієвих інституцій громадянського суспільства.

Наявність традицій вмілого, доречного та ефективного використання виборчих моделей легітимації країнами сталої демократії засвідчує перспективність та актуальність даного шляху і для сучасної України, її лідерів, політичної еліти, суспільства. Спроба ж відмовитися від цілісної легітимаційної системи, в тому числі і в частині виборчої моделі легітимації, заради використання певних її найбільш привабливих та бажаних, з точки зору певних особистостей та груп, процедур, як то ситуативне отримання влади, мобілізація потенціалу суспільства, обіцянки, які не можуть бути виконані, завжди таїть у собі серйозні проблеми для держави та суспільства.

Існують різні підходи як до визначення самого терміну «легітимація», так і до виокремлення різних типів, видів, методів, джерел та технологій забезпечення легітимності політичної влади.

Практика політичного життя засвідчує деяку хибність припущення про найбільшу ефективність виборчої (демократичної) легітимації, що знаходить відображення в надмірній технологізації виборчого процесу, та частій підміні реальної харизми лідера – штучною, вдаваною.

Штучна харизматизація, як легітимаційна технологія, шкодить державі та суспільству, оскільки вимагає додаткових процедур підтримки удаваної харизматичності лідера і легітимності політичної влади, та призводить до розчарувань і дисгармонії в суспільстві.

Легітимаційні дії та процедури мають на меті становлення певної системи владно-політичних відносин, політичного режиму, індивідуальних для кожної держави та історичного періоду. Неповторність та унікальність політичного режиму зумовлена специфікою легітимації політичної влади та нормами легітимаційної взаємодії суспільства і владно-державних інституцій.

Політичний режим при цьому можна розглядати, як складну багатоелементну система відносин між державою та суспільством, яка ґрунтується на визнанні з боку

суспільства та особистості легітимності методів і технологій здійснення владних повноважень та дій.

Слід зауважити, що будь-яка концепція класифікації політичних режимів в своїй основі, поміж інших важливих елементів, має яскраво виражену та значиму легітимаційну складову. Легітимність та політичний режим є нерозривними поняттями як у царині політичної теорії, так і в політичній практиці.

Структурованість та дієвість інституцій політичної влади засвідчує здобуття нею певного необхідного рівня легітимності. Відсутність же реального впливу владно-управлінських структур на процеси, що протікають в державі та суспільстві, означає відсутність владно-політичної легітимності або її надмірну слабкість. В реальному суспільно-політичному житті знайти приклади абсолютної легітимності політичної влади неможливо. Легітимність – це завжди компроміс між бажаннями та можливостями держави та суспільства. Пошук цього компромісу лежить в основі процесу легітимації. Кожна з сторін має йти на поступки заради власних же перспектив. Влада та суспільство змушені весь час маневрувати в просторі легітимності, відшукуючи найбільш вдалу, з їх точки зору, комбінацію розподілу прав, обов'язків, відповідальності, свободи. Існує кілька важливих чинників та факторів, які можуть суттєво вплинути на легітимаційний потенціал та процес. Ступінь їх впливовості є індивідуальним для кожної країни, історичного періоду, суспільно-політичної ситуації.

Одним із найбільш впливових та універсальних чинників, що впливають на легітимаційний процес можна вважати чинник ефективності. Неефективна влада, зазвичай, не може протягом тривалого часу залишатися легітимною. Існує і зворотна залежність – нелегітимна влада не може довгий час бути ефективною а ні за діяльністю, а ні за результатами, а ні за суспільним сприйняттям та оцінкою. До того ж, по мірі втрати легітимності, дії влади починають зустрічати все більш активний опір суспільства, яке змушене шукати нову модель легітимації та намагатися встановити нову систему перерозподілу владних повноважень, яка б унеможливила в майбутньому повторення помилок та змогла б максимально ефективно

реалізувати на практиці легітимаційний потенціал суспільства, трансформувавши його в бажаний для суспільства рівень життя.

Аналізуючи різні історичні етапи українського державотворення можна сказати, що взаємодія між владою та суспільством в Україні завжди залишала бажати кращого. Фактично, кожен з них жив власним життя, вимушено сприймаючи ідею співіснування та адаптуючись до її практичного виконання. Українська влада в новітній період, після здобуття незалежності 1991 року, весь час балансувала на межі легітимності – нелегітимності. Кілька ситуативних криз легітимності української політичної влади (1994 та 1999 років) засвідчили циклічність кризових явищ в українській політиці та державотворенні. Причому кожного нового циклу, а між зазначеними циклами, які, до речі, загалом співпадали з періодами обрання Президента України, проходило зазвичай 5-6 років, характер та глибина кризи легітимності політичної влади посилювалася. Найбільш глибокою, резонансною та суспільно важливою стала криза легітимності кінця 2004 року.

Особливістю легітимаційних криз в Україні можна назвати їх циклічність та незавершеність. Тобто криза легітимності влади не призводила до вирішення нагальних проблем, що накопичилися у взаєминах владно-державних інституцій та суспільства, як це зазвичай буває, а лише тимчасово послаблювала їх. Таким чином, щоразу відтерміновувалося та переносилося на майбутнє вирішення головних проблем, які й лежали в основі кризових явищ. В результаті, на сучасному етапі, Україна знаходиться не лише в ситуації глибокої ситуативної суспільно-політичної та глобальної економічної криз, але і має ситуацію надглибокої кризи легітимності політичної влади, яка є набагато небезпечнішою. Суспільство зневірилося не лише в діях органів влади, але й обґрунтовано та правомірно ставить під сумнів загальні засади державності і державотворення.

Науково-практична значимість процесу забезпечення легітимності політичної влади тривалий час залишалася недооціненою в практиці політичного та державного управління України. Зневажливе відношення до проблеми легітимності політичної влади призвело до негативних наслідків у налагодженні конструктивної та ефективної взаємодії між особистістю, суспільством та державою. Звичайно, якоюсь

мірою, цьому сприяла термінологічна невизначеність та віртуалізованість поняття легітимності політичної влади. Її неможливо було побачити, оцінити наявними методами, підкорегувати за допомогою наказів, розпоряджень.

Це призвело до того, що ступінь наукової розробленості проблематики легітимності політичної влади українськими дослідниками набагато випереджає рівень практичної реалізації запропонованих ідей та рекомендацій. Як зазначалося вище, українська еліта та керівна верхівка фактично нехтує висновками, застереженнями та розробками вчених, взявши за основу застарілу модель управління державою. Наслідком такої позиції керівництва держави стала перманентна криза легітимності політичної влади, яка щороку посилюється і вже набрала загрозливих для ідеї національної державності розмаху. Події осені 2004 року стали одним із перших передвісників можливої майбутньої глобальної кризи державності не лише на інституціональному рівні, а вже на рівні свідомості населення. Запобігання та упередження вказаної загрози – це важливе та актуальне завдання, яке може бути вирішене лише шляхом відновлення паритетності, рівності, взаємовигідності та відкритості у формуванні і реалізації державної політики.

Набуття легітимності потребує значного часу та зусиль, але результат є більш значимим та тривалим, аніж ситуативні владно-розпорядчі дії. Нажаль, українські політики та посадовці різних рангів та сфер діяльності були та залишаються навчені більш-менш адекватно реагувати лише на сьогоденно – усвідомлені виклики державного життя та управління.

В сучасній українській суспільно-політичній сфері спостерігається помітний розрив між теоретичною складовою проблематики легітимності політичної влади та її практичним втіленням в галузі реальної політики та управління. Таким чином проблематика легітимності та шляхів її забезпечення залишається прерогативою дослідників, науковців, тоді як політики та посадовці здійснюють управління державою «напомацки», використовуючи лише власний, далеко не завжди ефективний та позитивний, досвід та застарілі політико-управлінські схеми. Наукові досягнення, розробки та рекомендації, в переважній більшості випадків, залишаються не витребуваними і від цього суспільно не оціненими. Між тим у

сучасному цивілізованому світі вже давно зрозуміли перспективність та важливість для політичної та державно-управлінської сфер втілення наукових досягнень в практиці державотворення. Звичайно, це ключова суспільно-політична проблема українського сьогодення, але на цьому прикладі можна оцінити загальні тенденції українського політичного та суспільного життя та його перспективи.

Громадянське суспільство, як і державність, не є самоціллю, воно виступає лише більш-менш вдалим інструментом забезпечення життєдіяльності суспільства та самореалізації особистості – ось його головне призначення. Держава, яка не забезпечує, хоча б мінімально, зазначені потреби, не має можливості існувати тривалий час, історичних прикладів тут безліч. Про це треба знати тим, хто керує державою, і завжди на це зважати у своїх діях. Треба розуміти, що громадянське суспільство – це не забаганка певної кількості людей, чи вияв надмірного владолюбства з їх боку, це неодмінна складова сучасної теорії та практики політичного і державного управління. Українське суспільство, еліта, політикум, звичайні громадяни теж мають усвідомити, що наявність дієвого громадянського суспільства – це реальна необхідність сучасного суспільно-політичного життя, без нього досягти суспільного блага, прогресу та особистісної самореалізації неможливо.

Практичну значимість для суспільно-політичного життя України проблематики легітимності політичної влади засвідчили події осені 2004 року, так званої «помаранчевої» революції, які помітно пожвавили та урізноманітнили легітимаційний процес в Україні, зробили його більш публічним на відміну від попереднього етапу, який характеризувався домінуванням технологічних та кулуарних моделей легітимації. Події цього періоду мали вигляд демократичної легітимації зі спробою широкого залучення суспільства та інституцій громадянського суспільства до владотворення і легітимації.

Зараз, після років певної ейфорії та заідеологізованості з’явилася реальна можливість споглянути на них тверезо, науково осмислити. Думки дослідників та суспільства з приводу зазначених подій, їх місця у державотворенні та легітимації не є однозначними. Зрозуміло, що об’єктивно та виважено оцінити події того часу та

їх вплив на легітимаційні процес в сучасній Україні поки майже неможливо. Вони залишаються частиною сучасного політичного життя, складовою ідеологічних позицій певних політичних сил тощо. Але спробувати провести їх аналіз все ж можна. До цього спонукає і необхідність створення теоретичної моделі легітимації, і практичні потреби вдосконалення легітимаційного процесу в сучасній Україні.

Серед конкретних заходів та технологій, які, на нашу думку, були б доречними для використання у зазначеній ситуації з метою набуття легітимності органами та інституціями державного управління в Україні, можна зазначити наступні:

приоритетним напрямком подолання системної кризи легітимності в сучасній Україні має бути пошук компромісу у баченні стратегічних орієнтирів розвитку держави між провідною елітою та суспільством;

наступним кроком має стати вибір ефективної та адаптованої до українських суспільно-політичних реалій легітимаційної моделі та методів легітимації з урахуванням специфіки політичної свідомості, рівня політичної культури, рівня впливу інституцій громадянського суспільства;

подальшими кроками в зазначеному напрямку мають бути дії щодо реалізації обраної та підтриманої суспільством стратегії державотворення, направленої, в тому числі, і на створення владного легітимаційного потенціалу;

завершальним моментом в реалізації зазначеного плану дій щодо подолання кризи легітимності влади в сучасній Україні і недопущення її в найближчому майбутньому може стати визначення та дотримання суспільством, а головним чином провладною елітою, певних правил та норм політичної та управлінської діяльності, однакових для усіх учасників політичного процесу в Україні. Слід зазначити, що саме зверхність ставлення провладної еліти до суспільства та його прагнень, усунення його від реальної участі в управлінні державою, стали першопричиною ситуації, що склалася в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврутина Л. Г. Легитимация политической власти в России: анализ, проблемы, приоритеты : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. политических наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Аврутина Лариса Генриховна ; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2001. – 20 с.
2. Алексеева Т. А. Власть и легитимность (эволюция немарксистских подходов в современной английской политической философии) / Алексева Татьяна Александровна // Власть: философско-политические аспекты / Ин-т философии АН СРСР ; [отв. ред. В. В. Мшвениерадзе]. – М. : Ин-т философии АН СССР, 1989. – С. 110–133.
3. Алексеева Т. А. Выборы как средство легитимации власти / Алексеева Татьяна Александровна // Гражданское участие: ответственность, сообщество, власть. Неконцептуальный сборник ; [отв. ред. Р. Г. Апресян]. – М. : Аслан, 1997. – С. 16–21.
4. Алексєєва Т. Легітимність влади у період транзиту / Т. Алексєєва // Політична думка. – 1998. – № 3–4. – С. 109–120.
5. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Габриэль Алмонд, Сидней Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–135.
6. Амелин В. Н. Власть как общественное явление / В. Н. Амелин // Социально-политические науки. – 1991. – № 2. – С. 3–15.
7. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / Віктор Петрович Андрущенко. – К. : ТОВ "Атлант ЮЕмСі", 2006. – 502 с. – ISBN 966-8968-00-X.
8. Андрущенко В. П. Політологія: наука про політику : підручник для вищої школи / Віктор Петрович Андрущенко, Микола Іванович Горлач [та ін.]. – 3 вид., виправ. та доп. – К.; Х. : Єдінорог, 2001. – 640 с. – ISBN 5-7763-8287-4.

9. Ачкасов Валерий Алексеевич. Легитимация власти в постсоциалистическом российском обществе : учеб. пособие / В. А. Ачкасов, С. М. Елисеев, С. А. Ланцов. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 127 с. – ISBN 5-7567-0116-8.
10. Бабкіна О. В. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства / О. В. Бабкіна // Персонал. – 2007. – № 2. – С. 17–24.
11. Бабкина О. В. Роль государства в реформирующейся политической системе / О. В. Бабкіна // Персонал. – 2002. – № 4. – С. 37–43.
12. Байрачная Л.К. Власть: содержание, структура, функции (социально-философский анализ) : Дис. канд. филос. наук : 09.00.11. – Харьков, 1992. – 179 с.
13. Белковский С. Урок украинского - 1. Государственность как абсолютная ценность. – Режим доступу : http://apn-nn.ru/print.php?typ=pub&id=578.
14. Белый О. Построение государства в Украине: пути легитимизации / Олег Белый, Евгений Быстрицкий // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 12–24.
15. Беренштєйн Л., Панченко П., Рейт О. Розбудова громадянського суспільства в Україні. – К., 1999.
16. Бех В. П. Гуманітарна політика держави – засіб досягнення злагоди в громадянському суспільстві / В. П. Бех // На шляху до суспільної злагоди : зб. наук. ст. / Укр. центр політ. менеджменту ; [упоряд. Ю. Ж. Шайгородський]. – К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2001. – С. 37–42. – ISBN 966-95832-1-7.
17. Бистрицький Є. К. Відродження культури: міф і реальність / Є. К. Бистрицький // Політична думка. – 1993. – № 1. – С. 30–32.
18. Бистрицький Є. Проблема легітимації / Євген Бистрицький, Ігор Бурковський, Олександр Дергачов // Українська державність у XX сторіччі. Історико-політичний аналіз. – К. : Політична думка, 1996. – С. 318–320. – ISBN 966-543-03-00.
19. Бистрицький Є. Державотворення в Україні: шляхи легітимації / Євген Бистрицький, Олег Білий // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 11–24.

20. Бляхер Л. Е. Приключения легитимности власти в России, или воссоздание презумпции виновности / Леонид Ефимович Бляхер, Татьяна Леонтьевна Огурцова // Полис. – 2006. –№ 3. – С. 53–67.
21. Бойко Н. Інституційна легітимність виборчої системи / Н. Бойко // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 2 (8). – С. 64-67.
22. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Бойчук Микола Андрійович ; НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2007. – 20 с.
23. Бурдье П. Дух государства: генезис и структура бюрократического поля // Поэтика и политика. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1999. – С. 127–166.
24. Вайнберг А. В. Легитимация и делегитимация выборной государственной власти в современной России : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Вайнберг Александр Владеленович ; Нижегородская академия МВД России. – Н. Новгород, 2003. – 26 с.
25. Варзар Іван Михайлович. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія / І. М. Варзар. – К. : Школяр, 1994. – 224 с. – ISBN 5-7707-7273-5.
26. Вебер Макс. Избранное. Образ общества : пер. с нем. / Макс Вебер. – М. : Юрист, 1994. – 704 с. – ISBN 5-7357-0048-0.
27. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Макс Вебер // Избранные произведения : пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644–706. – ISBN 5-01-001584-6.
28. Вергун О. М. Філософія влади в контексті сучасної культури: соціально-філософські парадигми суб’єкта влади / О. М. Вергун // Грані. – 2000. – № 3. – С. 58–61.

29. Висоцький О. Сутність легітимації політики / О. Висоцький // Політичний менеджмент. –2004. – № 4 (7). – С. 24–34.
30. Висоцький О. Легітимаційна політика: поняття і сутність / О. Висоцький // Політичний менеджмент. –2006. – № 3 (18). – С. 3–20.
31. Висоцький О. Ю. «Помаранчева» революція як зміна парадигм легітимаційної політики української влади / О. Ю. Висоцький // Гуманітарний журнал. – 2004. – № 3 (23). – С. 95–101.
32. Витюк В. В. Становление идеи гражданского общества и ее историческая эволюция / Витюк В. В. – М. : Гнозис, 1998. – 256 с.
33. Влада, на котру ми заслуговуємо. Аналітичний огляд / ред. В. Юрчишин ; керівник проекту І. Васюник ; Агенція соціального проектування. – К. : Б.в., 2002. – 28 с.
34. Власть: Очерки современной политической философии Запада / Мшвениерадзе В. В., Кравченко И. И., Осипова Е. В. [и др.] ; отв. ред. В. В. Мшвениерадзе. – М. : Наука, 1989. – 328 с.
35. Власть при переходе от тоталитаризма к демократии // Свободная мысль. – 1993. – № 8. – С. 54–56.
36. Воронов І. Громадянське суспільство і влада / І. Воронов // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 31–41.
37. Высоцкий А. Ю. К вопросу о теории легитимности / А. Ю. Высоцкий // Філософія, культура, життя. Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ДДФЕІ, 2002. – Вип. 12. – С. 16–23. – ISBN 966-7316-17-3.
38. Высоцкий А. Ю. Легитимность: анализ понятия / А. Ю. Высоцкий. // Грані. – 2003. – № 1 (27). – С. 109–113.
39. Ґабермас Юрген. Структурні перетворення у сфері відкритости: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас ; [Ред. М. Прихода ; Пер. з нім. А. Онишко]. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.
40. Гаджиев К. С. Концепция гражданского общества: Идейные истоки и основные вехи формирования / К. С. Гаджиев // Вопросы философии. – 1991. – № 7. – С. 19–35.

41. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / Володимир Павлович Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 239 с. – ISBN 966-580-058-2.
42. Горбатенко В. П. Стратегічні орієнтири взаємодії держави і громадянського суспільства / В. П. Горбатенко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2002 – № 2. – С. 124–132.
43. Горбатенко В. П. Місцеве самоврядування в Україні: політологічний аналіз концепцій і сучасність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Горбатенко Володимир Павлович ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 1995. – 23 с.
44. Гражданское общество: истоки и современность / Волков Ю. Н., Гуторов В. А., Кальной И. И. [и др.] ; науч. ред. Кальной И. И., Лопушанский И. Н. – 2-е изд., доп. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 296 с. – ISBN 5-94201-100-1.
45. Гражданское общество. Мировой опыт и проблемы России / отв. редактор В. Г. Хорос – М. : Едиториал УРСС, 1998. – 312 с. – ISBN 5-901006-18-6.
46. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання : наукова збірка / Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О. [та ін.] ; відп. ред. : Ю. Савєнко. – К. : Стилос, 2002. – 217 с.
47. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / Сіренко В. Ф., Тимошенко В. І., Ковальчук Т. І. [та ін.] ; відп. ред. С. В. Бобровник ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Логос, 1997. – 122 с.
48. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Рудич Ф. М., Балабан Р. В, Михальченко М. І. [та ін] ; заг. ред. Ф. М. Рудич ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України – К. : Парламентське вид-во, 2008. – 412 с. – ISBN 966-611-427-5.
49. Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції / За ред. А. Ф.Карася. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 126 с.

50. Громадянське суспільство: ідеологія і реальність / за ред. М. М. Мокляка. – К. : Ін-т філософії НАН України, 1997. – 74 с.
51. Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід : Зб. наук. пр. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Філософський ф-т ; ред. В. П. Мельник. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 382 с. – ISBN 966-613-018-1.
52. Дармограй Н. Елітизація культурно-владних відносин / Н. Дармограй // Вісник УАДУ. –2003. – № 1. – С. 363–368.
53. Дармограй Н. Н. Культура власти – легитимность власти / Н. Дармограй // Державне управління: теорія та практика – електронне наукове фахове видання. – 2005. – № 1. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/index.html.
54. Дащаківська О. Проблема легітимності політичної влади: основні концептуальні підходи / О. Дащаківська // Вісник Львівського університету. Серія : філософські науки. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 9. – С. 240–250.
55. Дегтярев А. А. Политическая власть как регулятивный механизм социального общения / А. А. Дегтярев // Полис. – 1996. – № 3. – С. 108–120.
56. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії : монографія / Кресіна І. О., Скрипник О. В., Коваленко А. А. [та ін.] ; ред. І. О. Кресіна ; НАН України Інститут держави та права ім. Корецького. – К. : Логос, 2007. – 314 с. – ISBN 978-966-581-9*18-9.
57. Дибиров А. З. Легитимность власти и политический режим: Автореф. Дис. д-ра полит. наук. – М., 2002.
58. Дибиров А.-Н. Легитимность государственной власти и ее основные типы / А.-Н. Дибиров // Государственная служба. – 2002. – № 2 (16). – С. 32–35.
59. Дибиров А.-Н. З. О природе политической власти / Абдул-Насир Зиарович Дибиров, Леонид Михайлович Пронский // Вестник Московского университета. – Сер. 18. Социология и политология. – 2002. – № 2. – С. 48–60.

60. Дибиров А-Н. З. Теория политической легитимности: Курс лекций / Абдул-Насир Зирарович Дибиров. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2007. – 272 с. – ISBN 5-8243-0813-6.
61. Дибиров А.-Н. З. Устарела ли концепция легитимности М. Вебера? / А.-Н. З. Дибиров // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 3. – С. 258–268.
62. Дмитриев Ю. А. Соотношение понятий политической и государственной власти в период формирования гражданского общества / Ю. А. Дмитриев // Государство и право. – 1994. – № 7. – С. 28–35.
63. Доган М. Легитимность режимов и кризис доверия / М. Доган // Социс. – 1994. – № 6. – С. 147–155.
64. Дроздова А. М. Социально-философские проблемы легитимации власти : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Дроздова Александра Михайловна ; Ставроп. гос. техн. ун-т. – Ставрополь, 1997. – 22 с.
65. Елисеев Сергей Михайлович. Легитимность власти: Концепции и проблемы развития в посткоммунистическом обществе / С. М. Елисеев. – СПб. : Изд-во «Полиграфстройсервис», 1996. – 220 с.
66. Елисеев С. М. Легитимность власти : Источники, структура и динамика развития в посткоммунистическом обществе. : автореф. дис. на соискание уч. степени д. полит. наук : спец. 23.00.01 «Теория и история политической науки» / Сергей Михайлович Елисеев ; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 1997. – 38 с.
67. Єрмоленко Анатолій Миколайович. Універсальний громадський дискурс як морально-етична метаінституція леґітимації політичного ладу // Етика і політика: проблеми взаємозв’язку / Малахов В. А., Єрмоленко А. М., Кисельов О. О. [та ін.]. – К. : Стилос, 2000. – С. 37–82.
68. Завершинский Константин Федорович. Культура и культурология в жизни общества: Учебное пособие / К. Ф. Завершинский ; [под научн. ред. В. П. Большакова]. – Великий Новгород : НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2000. – 92 с.

69. Завершинский К. Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие концепта / К. Ф. Завершинский // Полис. – 2001. – № 2. – С. 113–131.

70. Задоянчук О. Соціально-політичні аспекти становлення громадянського суспільства в Україні / О. Задоянчук // Людина і політика. – 1999. – № 1. – С. 16–20.

71. Зеленько Г. Виборча система як інструмент формування громадянського суспільства у постсоціалістичних суспільствах / Г. Зеленько // Нова парадигма. Альманах наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Спецвипуск. – С. 125–132.

72. Зеленько Г. Євроінтеграційний фактор у процесах становлення громадянського суспільства в країнах Центрально-Східної Європи / Г. Зеленько // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. Сер. “Політологія і етнологія”. – К. : ІПіЕНД, 2007. – Вип. 34. (підсерія «Курасівські читання»). – С. 191–205.

73. Зеленько Г. Перспективи громадянського суспільства в Україні / Г. Зеленько // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. Сер. “Політологія і етнологія”. – К. : ІПіЕНД, 2002. – Вип. 20. – С. 69–77.

74. Зеленько Г. Подолання відчуження держави і суспільства в Україні як передумова розвитку громадянського суспільства / Г. Зеленько // Кроки до громадянського суспільства. Науковий альманах. – К. : Українська Академія універсології, 2004. – С. 178–183.

75. Зеленько Г. Подолання політичного відчуження як умова формування громадянського суспільства в Україні / Г. Зеленько // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. Сер. “Політологія і етнологія”. – К. : ІПіЕНД, 2004. – Вип. 25. – С. 247–263.

76. Зеленько Г. Політична участь і громадська самоорганізація в Україні: не втратити б шанс / Г. Зеленько // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні. Доповіді ІІІ міжнародної наукової конференції (Львів, 20 – 22 травня

2005 р.). – Режим доступу : www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_4/Zelenko.doc

77. Зеленько Галина Іванівна. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України / Г. І. Зеленько. – К. : Знання України, 2007. – 336 с. – ISBN 978-966-316-190-7.
78. Зелетдинова Э. Изменение оснований легитимации региональной власти (на примере Астраханской области, конец 1990-х – 2005 гг.) / Эльвира Зелетдинова, Владимир Ломов // Власть. – 2006. – № 2. – С. 49–58.
79. Зимовець Р. В. Феномен влади в культурі. : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Зимовець Роман Віталійович ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2001. – 19 с.
80. Ильин В. В. Понятие власти // Философия власти / Камалутдин Серажуддиннович Гаджиев, Виктор Васильевич Ильин, Александр Сергеевич Панарин [и др.] ; под ред. В. В. Ильина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. – С. 6–26.
81. Ильин М. В. Власть / Михаил Васильевич Ильин, Андрей Юрьевич Мельвиль // Полис. – 1997. – № 6. – С. 146–163.
82. История политических и правовых учений. Учебник / под ред. д. юр. наук, профессора О. Э. Лейста. – М. : Издательство "Зерцало", 2000. – 688 с. – ISBN 5–7260–0879–0.
83. Калініченко М. М. Влада громадянського суспільства: філософсько-політологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Калініченко Михайло Михайлович ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 20 с.
84. Камкия Б. А. Проблема легитимации власти в системе центр-периферия. Дис. канд. философских наук. – Ростов н/Д, 1994. Беслан Астамурович
85. Карась Анатолій. Соціокультурний текст громадянського суспільства: конструктивність і деструктивність соціальності / А. Карась // Громадянське

суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / за ред. А. Карася. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. – С. 39–63. – ISBN 966-613-018-1.

86. Карась А. Україна і Європа: пункти дотику і розбіжності (до питання про громадянське суспільство) / А. Карась // Нова Україна і нова Європа: час зближення. Збірник матеріалів міжнародного семінару, проведеного у Львові 3 – 5 листопада 1996р. / За ред Р. Зубрицької – Львів : Літопис, 1997. – С. 68–80.
87. Карась Анатолій. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А. Карась. – К., Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2003. – 520 с. – ISBN 966-613-175-7.
88. Кириченко Сергій. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст / С. Кириченко. – К. : Логос, 1999. – 45 с. – ISBN 966-581-118-5.
89. Кириченко С. О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави / С. О. Кириченко. – К. : Логос, 1999. – 86 с. – ISBN 966-581-126-6.
90. Кізіма В. Метастратегія соціально-політичного життя України / В. Кізіма // Політологічні читання. – 1994. – № 2. – С. 83–95.
91. Кін Джон. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Джон Кін ; [Пер. англ. О. Гриценко]. – К. : К.І.С., 2000. – 192 с. – ISBN 966-7048-24-1.
92. Коваленко А. Чим виміряти ефективність влади? / А. Коваленко // Віче. – 2001. – № 1. – С. 85–94.
93. Козлова О. Н. Развитие идеологии и социальные конфликты / О. Н. Козлов // Социс. – 1993. – № 4. – С. 25–29.
94. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) / А. Колодій // Часопис «Ї» (Громадянське суспільство: Україна 2001) – 2001. – № 21. – С. 6–32.
95. Колодій А. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей / А. Колодій // Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід : Зб. наук. пр. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Філософський ф-т ;

ред. В. П. Мельник. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 21–38. – ISBN 966-613-018-1.

96. Колодій Антоніна Федорівна. На шляху до громадянського суспільства: Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / А. Ф. Колодій. – Львів : Червона Калина, 2002. – 275 с. – ISBN 5-7707-0741-0.
97. Колодій А. Перешкоди на шляху інституалізації громадянського суспільства в Україні / А. Колодій // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (30 трав. 2001 р., Київ). – К., 2001. – Т. 1. – С. 50–53.
98. Колодій А. Ф. Проблеми і перспективи розвитку громадського суспільства в сучасній Україні / А. Ф. Колодій // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 29 верес. – 1 жовт. 2000 р.). – К., 2001. – С. 513–551.
99. Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / В. Єшкілев, В. Кампо, Д. Ляпін; Упоряд. І. Підлуська [та ін.] ; Кер. проекту та ред. Г. Усатенко. – К. : Фонд «Європа XXI», 2003. – 288 с. – ISBN 966-8136-07-1.
100. Коэн Джон. Гражданское общество и политическая теория : пер. с англ. / Дж. Коэн, Э. Арато. – М. : Весь мир, 2003. – 784 с. – ISBN: 5-7777-0176-0.
101. Кравченко Ю. Легітимність політичної влади й можливість її досягнення / Ю. Кравченко // Політологічні читання. – 1993. – № 2. – С. 41–58.
102. Кресіна І. Громадянське суспільство і проблеми народовладдя в Україні / І. Кресіна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. Сер. “Політологія і етнологія”. – К. : ІПіЕНД, 2004. – Вип. 25. – С. 35–46.
103. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3–6.
104. Кузнецова С.В. Правовые и символические аспекты легитимации политической власти в России. : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. полит. наук :

спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Кузнецова Светлана Владимировна ; Саратовский государственный университет им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2003. – 22 с.

105. Левандовский А. Оружие мифа (Миф как средство легитимации власти в России) / А. Левандовский // Свободная мысль. – 2001. – № 2. – С. 102–118.
106. Легитимность // Полис. – 1993. – № 5. – С. 134–144.
107. Легитимность и легитимация власти в России: Сб. ст. / Санкт.-Петербург. гос. ун-т, Рос. фонд фундамент, исслед. ; [Отв. ред. Ланцов С. А., Елисеев С. М.]. – СПб., 1995. – 367 с.
108. Легитимность политической власти: (Методологические проблемы и российские реалии) / Ю. Г. Волков, А. В. Лубский, В. П. Макаренко, Е. М. Харитонов ; под общ. ред. Е. М. Харитонова – М. : Высшая школа, 1996. – 250 с. – ISBN 5-06-003401-1.
109. Ледяев В. Г. Власть: концептуальный анализ / Валерий Георгиевич Ледяев. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 384 с. – ISBN 5-8243-0194-8.
110. Ледяев В. Г. Формы власти: типологический анализ / В. Г. Ледяев // Политические исследования. – 2000. – № 2. – С. 6–18.
111. Ледяева О. М. Власть как предмет социально-философского анализа. : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания» / Ледяева Ольга Михайловна ; Ивановский госуд. ун-т. – Иваново, 1989. – 19 с.
112. Ледяева О. М. Понятие власти / О. М. Ледяева // Власть многоликая: Сб. научн. трудов / Рос. филос. об-во ; [Ред. кол.: В. Н. Абрамов, В. А. Гусев, И. Г. Львов, А. И. Уваров (отв. ред.]. – М. : Российское философское общество, 1992. – С. 4–29.
113. Лесков Л. В. Философия нестабильности / Л. В. Лесков // Вестник Московского университета. Серия 7 “Философия”. – 2001. – № 3. – С. 40–62.

114. Локосов В. В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития / В. В. Локосов // Социс . – 1998. – № 4. – С. 86–93.
115. Луман Никлас. Власть / Никлас Луман ; [Пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2001. – 256 с. – ISBN 5-901574-06-0.
116. Макеєв С. Десятирічна криза легітимності правлячих кіл / С. Макєєв // Політична думка. – 2001. – № 3 – С. 5–9.
117. Макеєв С. Легітимація політичних домагань у виборчій кампанії / С. Макєєв // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 31–36.
118. Манжола П. Г. Взаємодія влади та громадян: практика легітимації інститутів влади у новітній історії України / П. Г. Манжола // Стратегічні пріоритети. – № 1 (2). – 2007. – С. 58–64.
119. Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу функцій влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Мартинюк Роман Станіславович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 20 с.
120. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після «помаранчевої революції» / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 16–32.
121. Мирзоев Сергей. Гибель права: легитимность в «оранжевых революциях» / С. Мирзоев. – М. : Издательство «Європа», 2006. – 232 с. – ISBN 5-9739-0048-7.
122. Михальченко М. Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства / М. Михальченко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. Сер. “Політологія і етнологія”. – К. : ІПіЕНД, 2004. – Вип. 25. – С. 23 – 35.
123. Морозова Е. Г. Если власть легитимна / Е. Г. Морозова // Политолог: взгляды на современность. – Вып. 2. – М. : РАГС при Президенте РФ, 1995. – С. 70–79.
124. Новакова О. «Помаранчева революція» як криза легітимності владної еліти / О. Новакова // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 29– 37.

125. Новакова О. Проблема легітимності влади в контексті політичної модернізації українського суспільства // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. – С. 115–125.
126. Одинцова А. В. Гражданское общество: взгляд экономиста // Государство и право. – 1992. – № 8 – С. 98–109.
127. Ожиганов Э. Н. Политическая теория Макса Вебера: Критический анализ / Э. Н. Ожиганов. – Рига : Зинатне, 1986. – 158 с.
128. Онищенко О. Громадянське суспільство: тенденції становлення / О. Онищенко // Наука і суспільство. – 2002. – № 1/2. – С. 35–41.
129. Осипова Н. Ф. Проблемы легитимности государственной власти / Н. Ф. Осипова, Ю. Н. Розенфельд // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2003. – С. 51–54. – ISSN 2073-9591.
130. Основи демократії [Текст] : Навч. посіб. / Бессонова М., Бірюков О., Бондарук С. [та ін.] ; За заг. ред. А. Колодій. – К. : Вид-во "Ай-Бі", 2002. – 684 с. – ISBN 966-96198-0-7.
131. Пасько І. Т. Актуальність громадянського суспільства. Рецензія на монографію А.Ф. Карася «Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях» (Київ – Львів, 2004. – 520 с.) / І. Т. Пасько // Схід. – 2004. – № 7 (65). – С. 75–76.
132. Пасько І. Т. Громадянське суспільство: влада і опозиція / І. Т. Пасько // Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання: Наукова збірка / [Відп. ред. Ю. Саєнко]. – К. : Стилос, 2002. – С. 296– 303.
133. Пасько Ігор Трохимович. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси) / І. Т. Пасько, Я. І. Пасько. – Донецьк : ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. – 184 с. – ISBN 966-7517-12-8.
134. Пасько І. Т. Громадянське суспільство: ідеї та історична практика. Стаття друга / Ігор Трохимович Пасько, Ярослав Ігорович Пасько // Схід. – 1997. – № 4 (11). – С. 7–11.

135. Пасько І. Т. Громадянське суспільство: ідеї та історична практика. Стаття третя / Ігор Трохимович Пасько, Ярослав Ігорович Пасько // Схід. – 1997. – № 6 (13). – С. 27–36.
136. Пасько І. Т. Громадянське суспільство: контроверзи влади і опозиції / І. Т. Пасько // Освіта і управління. – 2006. – т. 9. – № 3–4. – С. 73–78.
137. Пасько І. Т. Проблема універсалій: держава, громадянське суспільство, особистость / І. Т. Пасько // Схід. – 2000. – № 4 (35). – С. 30–36.
138. Пасько І. Т. Світоглядні версії громадянського суспільства в філософії Нового часу / І. Т. Пасько // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. – 2003. – Т. 4. – С. 16–25.
139. Пасько І. Т. Урбаністичний ренесанс і громадянське суспільство / І. Т. Пасько // Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2001. – Т. 1. – С. 12– 17.
140. Пирожков С. Консолідація українського суспільства: ідейні засади / Сергій Пирожков, Петро Ситник // Віче. – 1995. – № 4. – С. 16–27.
141. По той бік розуміння: Україна та Європа після Помаранчевої революції : Збірник наукових статей / За ред. Г. Флікке, С. Кисельова. – К. : Атіка, 2006. – 228 с.
142. Політична наука в Україні XXI століття: стан та перспективи розвитку : Дослідження / [гол. авт. кол. С. Г. Рябов]. – К. : НМЦ "Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні", 2005. – 103 с. – ISBN 966848732X.
143. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко ; [За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Ґенеза, 2004. – 736 с. – ISBN 966-504-244-0.
144. Політологія: підручник / [За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка]. – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Видав. центр "Академія", 2006. – 567 с. – ISBN 966-580-097-3.

145. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / Полохало В., Бистрицький Є., Макеєв С. [та ін.] ; [керівник авт. колективу В. Полохало]. – К. : Політична думка, 1995. – 368 с. – ISBN 5-87983-010-1.
146. Попова І. Соціологічний підхід до вивчення легітимності та легітимації / І. Попова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С. 21–41.
147. Психология и психоанализ власти: Хрестоматия: В 2 т. / [Ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – Т. 1. – 608 с. – ISBN 5-89570-010-1.
148. Психология и психоанализ власти: Хрестоматия: В 2 т. / [Ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1999. – Т. 2. – 576 с. – ISBN: 5-89570-010-1.
149. Птушенко А. Место и роль государства в гражданском обществе. – Режим доступу: http://www.ideanaroda.ru/4biblioteka/2fond/fondP/ptushmesto.htm.
150. Пугачев В. П. Информационная власть и демократия / В. П. Пугачев // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 20–31.
151. Пушкарева Г. В. Власть как социальный институт / Г. В. Пушкарева // Социально-политический журнал. – 1995. – № 2. – С. 50–57.
152. Резник Юрий Михайлович. Гражданское общество как феномен цивилизации / Ю. М. Резник. – М. : Издательство «СОЮЗ», 1993. – 167 с.
153. Реутов Е. В. Общество и власть. Кризис легитимности? / Е. В. Реутов // Социс. – 2006. – № 1. – С. 82–91.
154. Розенблюм Ненсі Л. Громадські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму Ненсі Л. Розенблюм // "Ї". – 2001. – № 3. – С. 6–29.
155. Рудич Ф. Громадянське суспільство в Україні: віражі і перспективи сходження / Ф. Рудич // Віче. – 2004. – № 6 (147). – С. 39–44.
156. Рудич Ф. Громадянське суспільство та народовладдя: методологічний контекст / Ф. Рудич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. Сер. “Політологія і етнологія”. – К. : ІПіЕНД, 2004. – Вип. 25. – С. 15–23.

157. Рудич Ф. М. Становлення інституту громадянського суспільства в Україні як фактор консолідації / Ф. М. Рудич // Шляхи консолідації громадянського суспільства в Україні: Матеріали круглого столу, 23 черв. 1999 р.: [Збірник]. – К., 1999. – С. 62–64.

158. Рябов А. В. Легальность и легитимность власти / А. В. Рябов // Полис. – 1994. – № 2. – С. 187–190.

159. Рябов С. Вибори як дзеркало протиріч українського суспільства / С. Рябов // Форум. – 2005. – № 1. – С. 7–11.

160. Рябов С. Громадянське суспільство, політична культура та перспектива демократії / С. Рябов // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть / Від. з питань освіти та культури Держдепартаменту США, Рада міжнар. наук. дослідж. та обмінів (IREX) ; [редкол.: С. Рябов, Н. Лакиза-Сачук, Т. Яхонтова]. – К. : [б. в.], 2001. – С. 183–185. – ISBN 966-518-127-0.

161. Рябов Сергій Геннадійович. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності : монографія / С. Г. Рябов – К. : НІСД, 1996. – 124 с. – ISBN 966-554-075-0.

162. Рябов Сергій Геннадійович. Легітимація влади як соціально-філософська проблема (концептуально-методологічний аналіз): Дис ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Рябов Сергій Геннадійович. – К., 1997. – 424 с. СТОР,. ББЛИОГР

163. Рябов Сергій Генадійович. Політологічна теорія держави : навчальний посібник для гуманітарних факультетів / С. Г. Рябов. – 2-ге вид. – Київ : Тандем, 1996. – 240 с. – ISBN 5-11-022546-6.

164. Санистебан Л. Политические системы и легитимность / Л. Санистебан // Диалог. – 1993. –№ 4. – С. 45–49.

165. Світа Г. Концепція громадянського суспільства: історія та сучасність / Г. Світа // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / за ред. А. Карася. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. – С. 63–72. – ISBN 966-613-018-1.

166. Серебряков С. Л. Гражданское общество, свобода, ответственность / С. Л. Серебряков // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 3. – С. 122–135.

167. Серебрянников В. В. Ответственность как принцип власти / В. В. Серебрянников // Свободная мысль. – 1998. – № 3. – С. 16–26.
168. Серов С. В. Легитимация политической власти в условиях нового порядка избрания глав администраций субъектов Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Сергей Викторович Серов ; Российская академия государственной службы при Президенте РФ. – М., 2007. – 20 с.
169. Серьогіна С. Вибори як спосіб легітимації форми правління: конституційно-правовий аспект / С. Серьогіна // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2005. – № 2. – С. 45–52.
170. Ситник П. К. Громадянське суспільство і держава: особливості їх взаємодії / П. К. Ситник // Стратегічна панорама. – 2002. – № 4. – С. 57–65.
171. Сікора І. Проблема легітимності політичної системи і державності в перехідних суспільствах / І. Сікора // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 220–227.
172. Сіренко Василь Федорович. Інтереси та влада / В. Ф. Сіренко. – К. : Оріяни, 2006. – 536 с. – ISBN 966-8305-64-7.
173. Скиба В. Й. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / Скиба В. Й., Горбатенко В. П., Туренко В. В. – К. : Основи, 1996. – 717 с. – ISBN 966-500-060-8.
174. Скиперских А. В. Легитимация политической власти в России в условиях становления и развития федеративных отношений (Специфика и тенденции) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Скиперских Александр Владимирович ; Елецкий государственный университет им. И. А.Бунина. – Елец, 2003. – 22 с.
175. Скиперских А. В. Механизмы легитимации политической власти на постсоветском пространстве : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» /

Скиперских Александр Владимирович ; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2007. – 47 с.

176. Скиперских А. Присяга В. Ющенко как легитимационная мистерия / А. Скиперских // Материалы всероссийской конференции «Досужий мир. Отдых как форма культурного диалога». – Орел, 2006. – С. 91–96.
177. Соловьев Александр Иванович. Политология: Политическая теория. Политические технологии: Учеб. для студентов вузов / А. И. Соловьев. – М. : Аспект-Пресс, 2001. – 559 с. – ISBN: 5-7567-0522-8.
178. Сосна В. П. Громадянське суспільство і держава: основа взаємовідносин / В. П. Сосна // Суспільство. Держава. Армія: Зб. наук. пр. Серія : Суспільні науки: філософія, соціологія, економічна теорія, політологія. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 90–94.
179. Спиридонова В. И. Власть и влияние / Валерия Игоревна Спиридонова // Технология власти (философско-политический анализ) / Отв. ред. Р. И. Соколова. – М. : ИФ РАН, 1995. – С. 27–33. – ISBN 5-201-01871-8.
180. Суліма Є. М. Політичне лідерство як інститут влади (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ф. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Суліма Євген Миколайович ; Дніпроп. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – 23 с.
181. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук. - практ. конф. / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князєва. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 424 с.
182. Телешун С. Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства / С. Телешун // Політичний менеджмент: український науковий журнал – 2008. – № 1. – С. 3–8.
183. Тимченко С. М. До визначення дефініції та принципів громадянського суспільства / С. М. Тимченко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2001. – № 4 (17). – С. 16–30.
184. Ткачук В. Н. Проблемы легитимности власти в условиях выборного представительства / В. Н. Ткачук // Вологодские чтения. – 2001. – С. 26–27.

185. Толстоухов А. Самоорганізація суспільства і влада / А. Толстоухов // Філософська думка. – 2000. – № 1. – С. 27–41.

186. Тоффлер О. Проблемы власти на пороге XXI века / О. Тоффлер // Свободная мысль. – 1992. – № 2. – С. 113–120.

187. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Элвин Тоффлер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 669 с. – ISBN 978-517-004-1831.

188. Тощенко Ж. Т. Социология власти: генезис идей / Ж. Т. Тощенко // Социс. – 2004. – № 7. – С. 12–23.

189. Українська політична нація: ґенеза, стан, перспективи / Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. [та ін.] ; за ред. В. С. Крисаченко. – К. : НІСД, 2004. – 648 с. – ISBN 966-554-062-9.

190. Уфимцев А. В. Власть в контексте политического управления: аспекты легитимного существования / А. В. Уфимцев // Сборник научных работ аспирантов и студентов исторического факультета ЧелГУ. – Челябинск : Рекпол, 2007. – Вып. 3. – С. 11–21.

191. Уфимцев А. В. Легитимация политической власти в современной России / А. В. Уфимцев // Социально-гуманитарные знания. – 2007 – № 4. – С. 248–254.

192. Уфимцев А. В. Особенности легитимации политической власти в современной России : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Уфимцев Андрей Викторович ; Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. – М., 2008. – 23 с.

193. Уфимцев А. В. Факторы легитимации политической власти. Политико-процессуальный анализ / А. В. Уфимцев // Социум и власть. – 2007 – № 3 (15). – С. 53–60.

194. Уфимцев А. В. Эволюция понятия «легитимность» как важнейшей характеристики политической власти / А. В. Уфимцев // Сборник научных статей философского факультета МГУ «Experimentum». – М. : Социально-политическая мысль, 2006. – Вып. 2. – С. 15–23.

195. Фадєєв В. Особливості легітимації політичної влади в пострадянський період / В. Фадєєв // Українська політична нація: ґенеза, стан, перспективи / Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. [та ін.] ; за ред. В. С. Крисаченко. – К. : НІСД, 2004. – С. 491–511. – ISBN 966-554-062-9.
196. Фартушний А. Громадянське суспільство та пострадянські реалії // Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід : Зб. наук. пр. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Філософський ф-т; ред. В. П. Мельник. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 251–260. – ISBN 966-613-018-1.
197. Фергюсон Адам. Опыт истории гражданского общества / Адам Фергюсон ; [М. А. Абрамов (ред.), И. И. Мюрберг (пер.)]. – М. : РОССПЭН, 2000. – 391 с.– ISBN 5-8243-0124-7.
198. Федоркин Н. С. Ценностные ориентации власти как интегрирующий фактор социального знания / Н. С. Федоркин // Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. – 2001. – № 2. – С. 30–40.
199. Фетисов А. С. Политическая власть: проблемы легитимности / А. С. Фетисов // Социально-политический журнал. – 1995. – № 3. – С.101–112.
200. Филиппов Г. Г. Социальная организация и политическая власть / Г. Г. Филиппов – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 257 с.
201. Философия власти / Гаджиев К. С., Ильин В. В., Панарин А.С. [и др.] ; Под ред. В. В. Ильина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 271 с.
202. Філик Н. В. Державно-правові засади громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Філик Наталія Володимирівна ; Нац. акад. Внутр. Справ України. – К., 2004. – 19 с.
203. Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / [Авт.-упоряд. В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, В. С. Бакіров, Л. В. Губерський, В. Г. Кремень, Ф. М. Кирилюк, М. І. Михальченко, В. С. Пазенок, С. Г. Рябов]. – К. : Знання України, 2002. – 670 с. – ISBN 966-7999-39-4.

204. Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи: Зб. наук. пр. Укр. Академії держ. управління при Президентові України / За ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 252с.

205. Франк Семен Людвигович. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М. : Республика, 1992. – 512 с. – ISBN 5-250-01494-1.

206. Фролов Сергей Станиславович. Основы социологии / С. С. Фролов. – М. : Юристъ, 1997. – 344 с. – ISBN 5-7357-0152-5.

207. Хабермас Юрген. Вовлечение другого. Очерки политической теории : пер. с нем. / Юрген Хабермас. – СПб. : Наука, 2001. – 417с. – ISBN 5-02-026820-8, 978-5-02-026351-2.

208. Хабермас Юрген. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью / Юрген Хабермас. – М. : ACADEMIA, 1995. – 256 с. – ISBN 5-86187-044-6.

209. Халипов В. Власть: система и механизмы / В. Халипов // Деловая жизнь. – 1991. – № 22. – С. 52–56.

210. Халипов Вячеслав Филиппович. Власть: Кратологический словарь / В. Ф. Халипов. – М. : Республика, 1997. – 431 с. – ISBN 5-250-02665-6.

211. Халипов Вячеслав Филиппович. Кратология как система наук о власти : монография / В. Ф. Халипов. – М. : Изд-во "Республика", 1999. – 303 с. – ISBN 5-250-02701-6.

212. Халипов Вячеслав Филиппович. Энциклопедия власти / В. Ф. Халипов. – М. : Академический Проект ; Культура, 2005. – 1056 с. – ISBN 5-8291-0511-X, 5-902767-04-0.

213. Ходаківський М. Громадське суспільство як проблема культури / М. Ходаківський // Людина і політика. – 1999. – № 1. – С. 10–15.

214. Хомелева Р. А. К построению онтологической концепции власти: теоретико-методологический анализ / Р. А. Хомелева // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – том III. – випуск 1. – С. 54–63.

215. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика : Учеб. пособие ; Ин-т "Открытое о-во" / А. П. Цыганков. – М. : Интерпракс, 1995. – 295 с. – ISBN 5-85235-212-8.

216. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Чапала Геннадій Владиславович ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.

217. Черниловский З. М. Гражданское общество: Опыт исследования / З. М. Черниловский // Государство и право. – 1992. – № 6. – С. 142–151.

218. Чернобровкина Н. И. Культурная легитимация как социальное явление : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Чернобровкина Наталья Игоревна ; Рост. гос. ун-т. – Ростов н/Д, 1996. – 21 с.

219. Чиркин В. Е. Легализация и легитимация государственной власти / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 1995. – № 8. – С. 65–73.

220. Чиркин Вениамин Евгеньевич. Основы политической власти / В. Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 1996. – 112 с. – ISBN 5-7357-0078-2.

221. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: історичні корені / О. Г. Чувардинський // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 158–164.

222. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. політ наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Чувардинський Олександр Георгійович; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – К., 2008. – 31 с.

223. Чувардинський О. Г. Групи інтересів у громадянському суспільстві / О. Г. Чувардинський // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 78–87.

224. Чувардинський О. Г. Домінуючі інтерпретації поняття «громадянське суспільство» / О. Г. Чувардинський // Нова парадигма : Журнал наукових праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 52. – С. 111–119.

225. Чувардинський О. Г. Європейський характер історичних витоків українського громадянського суспільства / О. Г. Чувардинський // Трибуна : Всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал Товариства "Знання" України і Спілки журналістів України. – 2007. – № 11/12. – С. 26–27 .

226. Чувардинський О. Г. Історична рефлексія поняття "громадянське суспільство" та його філософська еволюція / О. Г. Чувардинський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 69–75.

227. Чувардинський О. Г. Соціально-економічні передумови становлення українського громадянського суспільства / О. Г. Чувардинський // Нова парадигма : Журнал наукових праць. – Київ : НПУ, 2006. – Вип. 53. – С. 165–173.

228. Чувардинський О. Г. Соціально-філософські засади аналізу структури громадянського суспільства / О. Г. Чувардинський // Трибуна : Всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал Товариства "Знання" України і Спілки журналістів України. – 2006. – № 3/4. – С. 35–36 .

229. Чудинова И. И. Идеология и политика / И. И. Чудинова // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 4. – С. 122–134.

230. Шабров О. Ф. Политическая власть, ее эффективность и легитимность / О. Ф. Шабров // Политология: Учебник / Отв. ред. В. С. Комаровский. − М. : Изд-во РАГС, 2002. − С. 122−136. − ISBN 5-7729-0172-9.

231. Шабров О. Ф. Политические системы: открытость, устойчивость, развитие / О. Ф. Шабров // Анализ систем на пороге XXI века: теория и практика: Материалы Международной научно-практической конференции. В 4-х томах / Сост. Т. Е. Сафонова. – М. : Интеллект, 1996. – Том 1. – С. 23–31. – ISBN 5-87047-025-0.

232. Шабров Олег Федорович. Политическое управление: проблема стабильности и развития / О. Ф. Шабров. – М. : ИНТЕЛЛЕКТ, 1997. – 200 с. – ISBN 5-87047-039-0.

233. Шабров О. Ф. Пространство легитимности и специфика легитимации политической власти в России // Материалы XXXIII Международной

конференции "Информационные технологии в науке, социологии, экономике и бизнесе" // Открытое образование. – 2006. – Приложение. – С. 132–134.

234. Шапиро И. Демократия и гражданское общество / И. Шапиро // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 17–29.
235. Швидак Олег Михайлович. Політологія. Практикум : Навч. посібник / О. М. Швидак. – К. : НМЦВО, 2001. – 220 с.
236. Шейнов Виктор Павлович. Психология лидерства, влияния, власти / В. П. Шейнов. – М. : Харвест, 2008. – 656 с. – ISBN 978-985-16-4758-9.
237. Широков О. А. Легитимация власти как необходимое условие политической модернизации России : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Широков Олег Александрович ; РАГС. – М., 1996. – 20 с.
238. Шляхи консолідації громадянського суспільства в Україні : Матеріали круглого столу, 23 черв. 1999 р. : Зб. – К., 1999. – 74 с.
239. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. Забезпечення права людини на свободу слова та інформацію (за матеріалами засідання „круглого столу", проведеного 11 квітня 2001 року в м. Харкові). – Х. : УАДУ ХФ, 2001. – 168 с.
240. Шляхтун Петро Панасович. Політологія (теорія та історія політичної науки) : Підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – С. 292–324. – ISBN 966-06-0226-X.
241. Шпорлюк Роман. Шляхи формування нації і громадянського суспільства в пострадянських країнах / Р. Шпорлюк. – К. : Основи, 2001. – 327 с.
242. Щедрова Г. Громадянське суспільство в сучасній Україні в пошуках свого визнання // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. Сер. "Політологія і етнологія". – К. : ІПіЕНД, 2001. – Вип. 16. – С. 56–65.
243. Щедрова Галина Петрівна. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян / Г. П. Щедрова. – К. : Ісідо, 1994. – 112 с.

244. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство: проблеми, перспективи становлення / Г. П. Щедрова // Політологічний вісник. – К. : КНУ ім. Т. Шевченко, 1994. – Вип. 3. – С. 142–149.
245. Якубовський Олексій Петрович. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії / О. П. Якубовський, Т. А. Бутирська. – Одеса : ОРІДУ НАНУ, 2004. – 196 с.
246. Bell D. S. A. Language, Legitimacy, and the Project of Critique // Alternatives: Global, Local, Political. - 2002. - Vol. 27. - Issue 3. - P. 327 - 350.
247. Duverger M. Les regimes politiques. P., 1961.
248. Easton D. A. Systems Analysis of Political Life. - Chicago: The University of Chicago Press, 1979. - 507 p.
249. Easton D. The Analysis of Political Systems. – Comparative Politics. Notes and Readings. Ed. R.C. Macridis, B.E. Brown. Homewood, 1961.
250. Federico J. A. Millenarianism, Legitimation, and the national Socialist Universe in Thomas Bernard's Von dem Ruhestand // Germanic Review. - 1984. - Vol. 59. - Issue 4. - P. 142 - 148.
251. Friedman K. V. Legitimation of Social Rights and the Western Welfare State. - Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1981.- 269 p.
252. Gellner E. Legitimation of Belief. - Cambridge: Cambridge Univer. Pr., 1975. - 210 p.
253. Habermas J. Communication and the Evolution of Society / Trans. and with an Introduction by Thomas McCarthy. - London: Heinemann Educational Books, 1979. - 239 p.
254. Habermas J. Legitimation crisis / Transl. by McCarthy Th. - Cambridge: Oxford : Blackwell: Polity press, 1997. - XXV, 166 p.
255. Hearn F. Domination, Legitimation, and Resistance: The Incorporation of the Nineteenth-Century English Working Class. - Westport, Connecticut and London: Greenwood Press, 1978. - ix + 309 p.
256. Heidrun A. Democracy in Europe: Legitimising Politics in a Non-State Polity. New York: Berghahn Books, 1998. - 184 p.

257. Held D. Models of Democracy. - Stanford: Stanford University Press, 1987. - 321 p.
258. Lipset S. M. Political Man: The Social Bases of Politics. – Baltimore, Maryland: The John Hopkins University Press, 1981. – 586 p.
259. Mommsen W.J. The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. Oxford, 1974.
260. Schaar J. H. Legitimacy in the Modern State. - New Jersey, New Brunswick: Transaction Publishers, 1989. - 359 p.
261. Shapiro, L. Totalitarianism.- New York: Praeger, 1972. – 144 p.
262. Simons J. The exile of political theory: The lost homeland of legitimation // Political Studies. - 1995. - Vol. 43. - Issue 4. - P. 683 - 697.
263. Weber M. The Theory of Social and Economic Organization.- N.Y.: The Free Press; London: Collier-Macmillan Limited, 1968. - 436 p.